

**ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія іноземні мови

Видається з 1961 року

Випуск 14

Львів
Видавничий центр ЛНУ
імені Івана Франка
2007

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. 2007. Випуск 14. 318 с.
Visnyk of the Lviv University. Series Inozemni movy. 2007. № 14. 318 p.

У Віснику Львівського національного університету, серія “Іноземні мови” розглянуто питання словотвору, семантики, синтаксису, контрастивної лінгвістики англійської, німецької, французької, іспанської та класичних мов. Окремі статті висвітлюють проблеми філософії мови, мовознавчі традиції у Львівському університеті, сучасні методики викладання іноземних мов.

Для науковців, викладачів і студентів філологічних спеціальностей, учителів шкіл й усіх, хто цікавиться мовознавством.

In the Visnyk the problems of the word building, the semantics, the syntax, the cognitive linguistics of English, German, French, Spanish and classical languages are the objects under the research. Certain analyses shed light onto the linguistic traditions in the Lviv University, the philosophy of a language, methods of teaching foreign languages.

The volume targets scholars, teachers and students of philology as well as those who are interested in linguistics and literature studies.

Редколегія:

Головний редактор: проф., д-р філол. наук Р. С. Помірко.

Заступник головного редактора: канд. філол. наук, доц. Я. І. Кравець.

Відповідальний секретар: асистент М. М. Латик.

Члени редколегії: проф., д-р філол. наук, чл.-кор. АН України В. В. Акуленко; проф., д-р філол. наук, академік ВШ С. Н. Денисенко; проф., д-р філол. наук Р. П. Зорівчак; проф., д-р філол. наук Н. Х. Копистянська; проф., д-р філол. наук, академік ВШ К. Я. Кусько; проф., д-р філол. наук В. А. Кухаренко; проф., д-р філол. наук О. Ф. Ріпецька; доц., канд. філол. наук І. І. Бабінчук; доц., канд. філол. наук М. Е. Білинський; доц., канд. філол. наук Т. О. Буйницька; доц., канд. філол. наук А. М. Гаврилюк; доц., канд. філол. наук Ю. А. Завгороднєв; доц., канд. філол. наук Б. В. Максимчук; доц., канд. пед. наук Е. А. Шабайкович.

Редактор: І. М. Лоїк.

Комп'ютерне верстання: Н. В. Бурак та Л. М. Семенович

Адреса редколегії: кафедра французької філології,
Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1,
79000 Львів, Україна
тел.: +38 0322 39 47 37

МОВОЗНАВСТВО

УДК 81-11 (092)

“ЯК МНОГО ВАЖИТЬ СЛОВО...”

(З нагоди ювілею професора Олександра Чередниченка)

Роксолана Зорівчак,
Роман Помірко

*Львівський національний університет імені Івана Франка
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

Проаналізовано творчі грані професора Олександра Чередниченка – завідувача кафедри теорії і практики перекладу з романських мов імені Миколи Зерова Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ключові слова: порівняльно-історичне та контрастивне мовознавство, перекладознавство, літературознавство, наукова концепція.

Закоханий у Слово, рідне та іншомовне, Олександр Іванович Чередниченко – як декан факультету іноземної філології Шевченкового університету, голова спеціалізованої вченої ради того ж університету із захисту докторських і кандидатських дисертацій з германістики, романістики, перекладознавства, як завідувач кафедри теорії і практики перекладу з романських мов імені Миколи Зерова, як консультант докторських та керівник кандидатських дисертацій – зробив значний внесок у вишкіл іноземних філологів, учителів і перекладачів.

За плечима випускника Київського державного (тепер – національного) університету імені Тараса Шевченка були його рідна традиція, рідна історія та культура. Отож 35 років тому, коли Олександр Івановичу довелось обирати свій професійний шлях, спокус “великої мови”, “великої аудиторії” для нього не існувало.

Учень і послідовник незабутнього професора Юрія Олексійовича Жлуктенка, Олександр Іванович обрав Патроном своєї кафедри саме Миколу Костьовича Зерова, чий творчий доробок, за висловом Є. Сверстюка, – коштовний діамант у храмі української культури.

Науковому пошуку нашого Ювіляра властивий певний універсалізм, та все ж перекладознавство – у центрі його інтересів.

Професор О. І. Чередниченко досліджує: загальнотеоретичні проблеми перекладу, зокрема з погляду семіотики та теорії комунікації (розвідка “Функції перекладу в сучасному світі”, 2005); методику викладання перекладознавчих дисциплін (“Теоретичні основи удосконалення практики перекладу та двомовної лексикографії”, 1987); історію рецепції франкомовної літератури в Україні та української літератури у франкомовному світі (“Відтворення стилістичних особливостей першотвору в поетичному

перекладі: Про французький переклад з Шевченка”, 1979); лінгвостилістичні проблеми перекладу, а саме культурно-етнічних одиниць лексики та фразеології; творчий доробок найвидатніших майстрів українського художнього перекладу, історію українського художнього перекладу (праці “Переклад – важлива сфера функціонування і розвитку української мови”, 1990; “Український переклад: з минулого у сьогодення”, 2004); історію українського перекладознавства (“Українське перекладознавство в контексті світової науки”, 1993), спадщину професора Ю. О. Жлуктенка (чимало статей у фаховій українській та закордонній пресі).

Олександр Іванович не лише бере участь у численних закордонних конференціях, виступає з лекціями в університетах Іспанії, Італії, Литви, Нідерландів, Німеччини, США, а й організовує міжнародні та всеукраїнські конференції в Україні з обов’язковою публікацією матеріалів конференцій. Наприклад, 1997 р. професор О. І. Чередниченко провів на базі рідного університету Міжнародну конференцію “Переклад на межі ХХІ століття: історія, теорія, методологія”; 2001 р. – з нагоди відзначення Європейського року мов – він очолював Міжнародну конференцію “Мови, культури та переклад у контексті європейського співробітництва” (Київ, Шевченків університет); 2003 р. організував у Києві конференцію, присвячену Г. Кочуру, 2004 р. – М. Зерову, 1995 р. та 2005 р. – Ю. Жлуктенку. Ученому завдячуємо більшістю подій, що стосуються перекладознавства. До речі, він доклав чималих зусиль для відкриття Літературного музею Григорія Кочура в Ірпені (січень, 1997), що відіграє провідну роль у становленні кочурознавства як окремої галузі філології.

Велика заслуга професора О. І. Чередниченка як редактора періодичних видань. Під його керівництвом вийшло у світ двадцять випусків всеукраїнського збірника Київського університету “Теорія і практика перекладу” (1979–1994). Як головний редактор, Він докладав максимальних зусиль, щоб українське письменство у світовому контексті перебувало в центрі перекладознавчих і порівняльно-літературознавчих пошуків. Чимало роботи вкладає науковець у періодичне видання – збірник Київського університету “Мовні і концептуальні картини світу”.

Багато зробив Олександр Іванович для утвердження перекладу, перекладознавства як окремої філологічної спеціальності, передусім, – як автор підручників і посібників, укладач програм, навчальних і робочих планів з перекладознавчих дисциплін. Серед його праць навчальний посібник “Лексико-семантичні і прагматичні питання перекладу з французької мови” (1978), тексти лекцій (у співавторстві) “Лінгвістичні проблеми відтворення образу в поетичному перекладі”(1980). За підручником професора О. І. Чередниченка та доцента Я. Г. Ковалю “Теорія і практика перекладу. Французька мова” (1991, 1995) навчаються майбутні перекладачі й перекладознавці численних вищих навчальних закладів України.

Вихід України як незалежної держави на міжнародну арену, встановлення та інтенсифікація економічних і політичних зв’язків зі світом, розширення сфери функціонування української мови як державної – усі ці обставини зумовили в Україні загострення потреби у фахівцях-перекладачах різного профілю та рівня. Якщо дотепер Україна славилася лише майстрами художнього перекладу (М. Рильський, Борис Тен, М. Зеров, Г. Кочур, М. Лукаш, М. Бажан, А. Содомора та ін.), які рятували честь і гідність українського Слова, то сьогодні нашої Державі украй необхідні перекладачі для

роботи в організаціях та установах, що забезпечують зовнішньополітичну та зовнішньоекономічну діяльність України, для Організації Об'єднаних Націй, ЮНЕСКО, Ради Європи, Європейського Союзу, Організації економічної співпраці і розвитку та ін., для наших посольств, консульств, місій, численних міжнародних фірм. Нашому суспільству потрібні перекладачі науково-технічної літератури, фахівці з різних видів усного перекладу (послідовного, побутового, зв'язного, зорового), перекладачів установах правоохоронних органів, у банках і лікарнях, перекладачі-синхроністи для форумів найвищого рівня, перекладачі моніторної служби, телефонні перекладачі, перекладачі знакової мови.

В усьому світі зростає розуміння перекладу як окремої професії, а перекладознавства – як вагомої філологічної дисципліни; зникає легковажне ставлення до перекладу, коли начебто кожен, хоч би й добрий спеціаліст у своїй (неперекладацькій) справі, може “прийти, побачити, перекласти”; виникає обґрунтоване розуміння того, що навчання іноземної мови та навчання перекладу – зовсім різні напрями. Професія перекладача – дуже складна й багатогранна. Саме тепер, коли Україна приєдналася до Болонської конвенції (а це – дуже складний процес, який ще не всі усвідомлюють) наш шановний Ювіляр, долаючи і чимало труднощів, докладає великих зусиль для вишколу перекладачів в Україні

Професор О. І. Чередниченко – один із засновників Академії наук Вищої школи України (Установчі збори відбулися 27 листопада 1992 р.) – авторитетної наукової асоціації нашої держави, що сприяє інтеграції науки в навчальний процес. Він – лауреат Премії ім. Тараса Шевченка КНУ (1995) та кавалер ордена князя Ярослава Мудрого АН ВШ України (2000), кавалер французького ордена “Академічних пальм” (2001) та ордена “Зірки італійської солідарності” (2003). Розсудливого голосу такого великого авторитета, як професор О. І. Чередниченко, дуже бракує сьогодні у перекладознавстві, де виникає чимало труднощів, де частішають випадки “вопіюючого неучтва” (вислів М. К. Зерова [2, с. 437]).

Деякі дослідники вважають, що націєтворчу добу українського перекладу вичерпано. Враховуючи політичну ситуацію в Україні, з цим погодитися не можна. Нація наша, на жаль, ще не настільки монолітна, щоб відмовлятися від націєтворчої функції українського художнього перекладу. Загалом сумнівно, чи таке трапиться у майбутньому, адже націєтворення – процес безконечний. Зрештою, і консолідована нація потребує художнього перекладу!

Окремі науковці догматично переносять випрацювані західними дослідниками теорії доколоніальної, колоніальної та постколоніальної літератури до нашого краснописменства, до нашого перекладу. По-перше, уся ця колоніальна та постколоніальна література стосується переважно Африки і створюється, зазвичай, мовою колонізатора. Ми ж уболіваємо за літературу українською мовою. По-друге, стільки наших Майстрів Слова загинуло, стількох повів на страту кат, стільки встояло у страшному ворожому вирі заради рідної літератури не для того, щоб нащадки трактували її як колоніальну. Невже не має Україна власних теоретиків, що усе запозичуємо із західної науки – і доречне, і геть недоречне?!

Професор О. І. Чередниченко зустрічає Ювілей у розквіті своєї педагогічної та наукової діяльності. Нещодавно вийшла друком його монографія “Про мову і переклад” (Київ, 2007). У перекладознавчій частині “Переклад як міжкультурна комуні-

кація” усі її підрозділи написано зі стилістичним блиском, з умінням поєднати наукову глибину та доступність викладу. Привертають особливу увагу такі розвідки: “Текст і контекст у перекладі”, “Добиратися до неперекладного”, “Тригорій Кочур і франкомовна поезія”, “Нові переклади Французького Середньовіччя”, “Україна–Франція: діалог культур” та інші. Усі роздуми об’єднує постать їхнього автора – визначного дослідника та великого Словолюба, що сповідує Шевченкове кредо “Ох, не однаково мені...”.

Олександр Чередниченко як мовознавець передусім відомий своєю монографією “Язык и общество в развивающихся странах Африки” (Київ, 1983), згодом захистом на її основі докторської дисертації, а також численними підручниками, рецензіями, статтями, тезами, виступами на конференціях тощо. Тривалий час професор О. Чередниченко був членом редакційної колегії науково-теоретичного журналу “Мовознавство” Національної академії наук України. І хоча вчений досліджує та висвітлює питання міжмовних контактів, типологічні ознаки мовного розвитку, ареальні явища, він також успішно розв’язує проблеми соціолінгвістики, міжкультурної комунікації, робить вагомий внесок у вирішення низки складних питань семасіології, мовної політики країн, що звільнилися з-під колоніального панування, заглиблюється у специфіку процесу пізнання мовних варіантів, які неможливо узагальнити без проникнення в історію етносів і їхньої духовної культури. Завдяки цьому вчений збагатив теорію мовних контактів, узагальнив і поглибив в українському мовознавстві зіставно-типологічні дослідження.

Саме у таких працях Олександр Чередниченко головну увагу зосереджує на романських мовах, передусім на особливостях формування французької мови у Північній Африці. Тут учений не лише подає опис мовного матеріалу, а й з властивою йому глибиною розкриває механізми взаємодії усної та писемної норм французької мови країн Магриба, демонструє співвідношення кількісних і якісних ознак, що зумовлюють зсуви у нормі, появу міжривневих інноваційних процесів тощо. Пильну увагу дослідника привертає зміст слова, термінологічна лексика. Адже унаслідок міжмовних контактів французька автохтонна лексика часто-густо може зазнавати семантичних зсувів, які недоречно вважати okazionalizmami чи семантичною альтернацією. Передусім – це вияв змін, які відбуваються в системі іншого лінгвосоціуму, приналежність лексичних одиниць до інших пластів, що й зумовлює невідповідність усталеним нормам, сприяє виникненню іностильових чи інокультурних ознак, динамізує експресивність лексичних одиниць. У таких випадках чималий перекладацький досвід допомагає О. Чередниченку висловлюватися не категорично й безапеляційно, а в формі роздумів, міркувань, побажань тощо. Сукупність усіх цих штрихів до наукового портрету Олександра Чередниченка віддзеркалено в уже згадуваній його монографії “Про мову і переклад” (Київ, 2007). Її мовознавча частина – “Мова в соціокультурному аспекті” – наповнена прагненням автора сказати своє вагоме слово щодо низки складних питань соціолінгвістики. Важливе місце відведено тут описові багатомовності і концептуальної картини світу, мові і культурі в контексті глобалізації, проблемам української інтерлінгвістики, українському медіадискурсу, мовознавчим парадигмам на зламі століть та ін. Не заглиблюючись у деталі, зазначимо оригінальність і змістовність цього аналізу. У ньому висвітлено теми, які хвилюють міжнародну спільноту ось уже декілька десятиріч, подано також різні відповіді, тлумачення.

Міркування О. Чередниченка з приводу зазначеної проблеми – іноді розгорнуті, з посиланням на численні джерела чи на власний дослідницький досвід, іноді вельми стислі – значною мірою прислужаться у роботі над монографіями, дисертаціями, у лінгводидактичних дослідженнях.

Автор побудував матеріал підрозділів так, щоб вони взаємодоповнювали один одного, сприймалися цілісно, ілюстрували *життя* мов у реалізації, індивідуалізації чи конотативному потенціалі.

То ж у святкові дні зичимо нашому дорогому Ювілярові сили і мужності перебувати на п'єдесталі моральних авторитетів нації ще упродовж численних десятиріч. Козацького, дужого Йому здоров'я! Щоб велося завжди і в усьому – у шановній Родині, в Університеті, у Його талановитій душі і в нашій рідній Україні! Хай колісниця Його життя когиться по завітчаній дорозі! Добра, щастя, світлого Чола і Серця на кожну мить у майбутньому!

З БІБЛІОГРАФІЇ ПРАЦЬ ПРОФЕСОРА ОЛЕКСАНДРА ІВАНОВИЧА ЧЕРЕДНИЧЕНКА

Монографії

1. Язык и общество в развивающихся странах Африки. – К.: Высш. шк., 1983. – 168 с.
2. Про мову і переклад. – К.: Либідь, 2007. – 247 с.

Підручники, навчальні посібники і словники

1. *Tcherednitchenko A.I.* Les Problèmes lexico-sémantiques et pragmatiques de la traduction du français: (Cours théorique) = Чередниченко А.И. Лексико-семантические и прагматические вопросы перевода с французского языка: Учеб. пособие – К.: Высш. шк. Изд-во при Киев. гос. ун-те, 1978. – 51 с.
2. Лингвистические проблемы воссоздания образа в поэтическом переводе: Тексты лекций / Киев. гос. ун-т им. Т.Г. Шевченко. – К., 1980. – 67 с. – (У співавторстві).
3. Французько-український словник. – К.: Рад. шк., 1982. – 480 с. – (У співавторстві).
4. *Tcherednichenko A.I., Koval Y.G.* Theorie et pratique de la traduction. Le Français. = Чередниченко А.И., Коваль Я.Г. Теория и практика перевода. Французский язык: Учеб. пособие – Kyiv: Lybid', 1991. – 304 p.
5. *Tcherednytschenko O., Koval Y.* Théorie et pratique de la traduction: Le Français. = Чередниченко О.И., Коваль Я.Г. Теория і практика перекладу: Французька мова: Підручник. – К.: Либідь, 1995. – 319 с.
6. Мовленнєвий етикет: Українсько-французький довідник. – К.: ПЦ КНУ, 1996. – 102 с. – (У співавторстві).
7. Французька мова економіки і фінансів: Навч. посібник. – К.: ПЦ КНУ, 2001. – 130 с. – (У співавторстві).

“HOW WORDS WITH POWER MAY GLOW...”**On the occasion of Oleksandr Cherednychenko’s jubilee**

Roksolana Zorivchak

Roman Pomirko

*The Ivan Franko National University in L’viv
(1, Universytets’ka St., L’viv, 79000)*

The article focuses on the research of Professor Olexandr Cherednychenko, Chairperson of the Mykola Zerov Department of Theory and Practice of Translation from Romance Languages, the Taras Shevchenko National University in Kyiv.

Key words: comparative-historical and contrastive linguistics, translation studies, literary criticism, research concept.

*Стаття надійшла до редколегії червень 2007
Прийнята до друку 21.12.2007*

УДК 811-111

ВНЕСОК ПРОФЕСОРА ЯНА ЧЕКАНОВСЬКОГО В ЗАРОДЖЕННІ ЛІНГВІСТИЧНОЇ СТАТИСТИКИ

Іраїда Галенко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

Аналіз мовознавчих праць Я. Чекановського засвідчив, що цей учений ще в 20-х роках ХХ ст. застосовував прийоми математичної статистики для дослідження низки проблем польської історичної діалектології та порівняльного слов'язнавства. Обґрунтувавши широкі дослідницькі можливості цієї методики, у своїх працях він довів доцільність використання статистики при вивченні мовних явищ, опинившись, по суті біля витоків лінгвістичної статистики. Нині ця сторона багатогранної наукової діяльності Я. Чекановського забута.

Ключові слова: Ян Чекановський, кількісна методика у мовознавстві, математична статистика.

Відомий польський учений Ян Чекановський (1882–1965) в період з 1913-го до 1941-го років очолював кафедру антропології та етнології Львівського університету. Львівський період його наукової діяльності був дуже плідним. Саме тоді Я. Чекановський здобув широке визнання у науковому світі як непересічний антрополог, що вивів антропологію з кризового стану, в якому вона перебувала на початку ХХ ст., і як новатор у ділянці наукової методології. Він увів в антропологію кількісну методику і почав застосовувати її у своїх дослідженнях у ділянках гуманітарних наук: етнографії, демографії, педагогіці, мовознавстві та ін. Багатий і різноманітний науковий спадок ученого (понад 8 тис. сторінок) вже неодноразово привертав до себе увагу дослідників, однак про мовознавчі праці професора у них згадують лише побіжно [13]. У сучасній лінгвістичній літературі ім'я Я. Чекановського – піонера застосування апарату математичної статистики для дослідження мовних явищ і процесів – взагалі відсутнє [3]. Це зумовлює потребу дослідити лінгвістичний доробок ученого і з часом визначити місце Я. Чекановського серед зачинателів впровадження кількісної методики у мовознавчі дослідження.

Сучасники писали про Я. Чекановського як про людину обдаровану, творчу, з синтетичним розумом, високою науковою інтуїцією, умінням швидко узагальнювати конкретні факти, легко і доступно викладати свої думки. Водночас йому притаманна була надзвичайна працьовитість, одержимість творчістю, безмежна відданість науці.

Ян Чекановський мав ґрунтовну природничу і математичну підготовку, яку одержав у Цюриху та Берліні і збагатив здобутками англійської математичної статистики, а також порівняльного слов'язнавства. Він рано виявив інтерес до дослідницьких

методів й успішно реалізував його, застосовуючи комплекс наук, починаючи з антропології. У 1906 р. молодий дослідник здобув ступінь доктора, а через п'ять років в одному з впливових німецьких журналів опублікував статтю з етнографії, де “поєднуючи біологічні та гуманітарні завдання”, застосував кількісну методіку [4]. Знаковою подією для Я. Чекановського і для розвитку антропології був вихід у світ його посібника “Zarys metod statystycznych w zastosowaniu do antropologii”, (Warszawa, 1913. 96 с.) з доступним викладом запропонованого апарату математичної статистики. Окрім того, в антропологію професор увів поняття структури, внутрішньої залежності між елементами, спорідненості, чітко окреслив поняття раси як біологічної категорії і людини як суспільної істоти. Від 1913 р. професор систематично викладав студентам Львівського університету основи математичної статистики стосовно потреб антропології та етнографії, а з 1921-го/22-го навчального року — також славістики.

Ян Чекановський розпочинав свою наукову діяльність як африканіст, однак з початку 20-х років зосередився на проблемах слов'янознавства. Зазначимо, що тема походження слов'ян цікавила його вже давно. Працюючи у Петербурзі, він мав можливість обговорювати її з О. Шахматовим, М. Фасмером та іншими відомими вченими.

Двадцять років ХХ ст. були періодом національного відродження Польщі. На філософському факультеті Львівського університету того часу працювало чимало молодих талановитих учених, у майбутньому визначних археологів, етнографів, істориків, мовознавців. У Я. Чекановського склалися хороші стосунки з багатьма з них. Ф. Буяк, А. Гавронський, Л. Козловський, Т. Лер-Сплавінський, А. Фішер та інші гуманітарії факультету тоді зосередилися на дослідженні історії і культури Польщі та походженні слов'ян. Успішно опрацьовувалася Вісло-Одерська гіпотеза прабатьківщини слов'ян. Я. Чекановський підтримував цю гіпотезу. Він досліджував питання етногенезу слов'ян і заселення Польщі та Європи. У цей час Я. Чекановський переніс розроблену ним під впливом праць Е. Тейлора, Дж. Юла, К. Пірсона статистичну методіку на дослідження мовного матеріалу. Цьому сприяли декілька чинників: 1) спостереження над мовними явищами торували шлях до етнографії та історії слов'ян; 2) математична статистика добре зарекомендувала себе в антропології, де була прийнята як революційний крок в науковій методології; 3) статистика тоді ще перебувала на периферії гуманітарних наук, а польські мовознавці її ще не використовували; 4) Я. Чекановський розумів потребу введення статистики в мовознавство як об'єктивної дослідницької методики; 5) запропонований статистичний апарат давав змогу масові (багаточисельні) явища не тільки досліджувати, а й унаочнювати одержані результати у формі таблиць, діаграм, схем; 6) така методика передбачала встановлення коефіцієнта асоціацій між двома досліджуваними явищами, групування цих явищ за коефіцієнтом асоціацій, встановлення тенденції змін (розвитку), які діяли в межах цих угруповань, виокремлення етапів (фаз, змін) за ступенем залежності між фазами, тобто хронологізацію досліджуваних історичних процесів.

Основна мета статистичних досліджень мовних фактів полягала для Я. Чекановського в тому, щоб довести мовознавцям доцільність використання прийомів математичної статистики як об'єктивного дослідницького засобу. Цікавлячись історією

Польщі та етнографією слов'ян, він згодом зосередив свою увагу на реконструкції давніх мовних процесів за допомогою апарату статистики.

Протягом 1927–1932-го років в авторитетних виданнях вийшли у світ мовознавчі статті і фундаментальна монографія ученого, в яких використано опрацьований ним апарат математичної статистики. У статтях автор висвітлив питання історії польських діалектів IX–XVI ст., процес розпаду праслов'янської мови з виокремленням її діалектів упродовж III–VIII ст., питання щодо місця української мови серед інших слов'янських мов, а також сутність запропонованої дослідником кількісної методики. У монографії “Вступ до історії слов'ян” (1-ше вид. 1927 р., 2-е – 1957 р.), присвяченій проблемі заселення Європи індоєвропейцями (зокрема, слов'янами), матеріал висвітлено багатоаспектно на основі новітніх даних з антропології, археології, етнографії та мовознавства, а також власних славістичних досліджень, одержаних шляхом застосування статистичної методики. Комплексний підхід до вивчення цієї складної проблеми спонукав автора до обговорення окремих питань і остаточної редакції книги з авторитетними ученими, такими як М. Ван Вейк, Т. Лер-Сплавінський, К. Нітше, В. Поржезінський та ін. Публікація книги зацікавила науковців, передусім етнографів (лінгвісти тривалий час не цікавилися цими мовознавчими дослідженнями).

Я. Чекановський, маючи досвід застосування апарату математичної статистики у різних ділянках знань, застерігав дослідників від некоректного вживання кількісних прийомів. Уперше проілюстрував це на прикладі визначення С. Смаль-Стоцьким і Т. Гартнером місця української мови серед інших слов'янських мов. Автори граматики української мови, опублікованої 1913-го року, стверджували, що українська мова тісніше пов'язана з сербохорватською, ніж з великоруською, бо з 43-х притаманних їй рис має 13 спільних із першою, і лише 11 – з другою. Такий висновок Я. Чекановський вважав наслідком ненаукового використання статистичних методів як механічного підрахунку рис, що певною мірою дискредитує статистику. Учений пояснив, що під час визначення ступеня спорідненості між двома мовами необхідно з'ясувати, “в яких співвідношеннях (при кількісній статистиці) перебувають риси, спільні двом даним мовам, до рис, специфічних для кожної з них, а також до ознак, які не зустрічаються у двох даних мовах, але зустрічаються в інших мовах тієї ж групи” [5, с. 368]. Ці вимоги

проілюстровано на прикладі застосування коефіцієнта асоціацій Дж. Юла, який обчислюють за формулою: $Q = \frac{a \cdot d - b \cdot c}{a \cdot d + b \cdot c}$. Тут величини a , b , c , d означають чисельність відповідних компонентів зазначеного співставлення: a – означає наявність ознак, b – відсутність лише в одній з мов; c — показник часткової присутності; d – відсутність в обох мовах. На базі 43-х ознак української мови Я. Чекановський встановив ступені спорідненості між шістьма слов'янськими мовами відповідно до коефіцієнта асоціацій Юла і подав їх у таблиці, в якій унаочнено існування трьох гілок слов'янських мов, – а також виявлено деякі особливості зв'язків між окремими мовами. Наприкінці статті автор зауважив, що за відповідного набору давніх мовних рис можна буде з'ясувати первісне територіальне співвідношення гілок слов'ян і перебіг процесу їхнього мовного розмежування. До здійснення цього завдання вчений ішов поступово.

Спочатку з метою подальшої перевірки ефективності опрацьованої ним методики математичної статистики Я. Чекановський застосував її до лексики та морфоло-

гії польського мовного простору як критеріїв щодо виокремлення польських діалектів. Оскільки подібне дослідження, хоча на фонетичній основі, вже було здійснене відомим польським діалектологом К. Нітше, який, до речі, протягом 1916–1920 рр. працював у Львівському університеті і був у хороших творчих стосунках з Я. Чекановським, то останній вирішив перевірити, якою мірою кожен з польських діалектів, встановлених К. Нітше, зберігає також лексичну та морфологічну відокремленість. Зрозуміло, що матеріал для обчислень запозичено із праць колеги. Проблеми розрізнення польських діалектів присвячені статті: “Terytoria antropologiczne i różnicowanie dialektyczne polskiego obszaru językowego” і “Z badań nad różnicowaniem morfologicznym dialektów polskich” [7]. Розрізнення польських діалектів за лексичними ознаками розглянуто також у “Вступі до історії слов’ян” (1927) [8, с.142–155]. Подібність між досліджуваними діалектними явищами встановлювали шляхом порівняння тих частин мовної території, де ці явища простежувались разом, або окремо, або взагалі не зустрічаються. Для кожної комбінації різних досліджуваних явищ встановлювали кількісний коефіцієнт асоціацій Юла як показник ступеня близькості (спорідненості) цих двох явищ на певній території. Одержані кількісні показники зводили у таблицю, яка засвідчила існування декількох угруповань на польській мовній території, які загалом відповідали основним наріччям, визначеним К. Нітше. Однак обчислення вносили певні уточнення і засвідчили наявність ще одного діалекту, який раніше діалектологами не визначався. Я. Чекановський назвав його сандомірським.

Польські мовознавці кілька десятиліть ігнорували новаторські в аспекті методології мовознавчі праці Я. Чекановського. У 1954 р. про них згадав Т. Лер-Сплавінський у промові “Ян Чекановський як славіст”, виголошеній на ювілейному засіданні, присвяченому 50-річчю наукової діяльності ученого. Про публікації Я. Чекановського з застосуванням статистики він говорив досить стримано, вважаючи, що вони не мали суттєвого впливу на розвиток польської діалектології, а матеріал для статистичних досліджень учений брав з “чужих рук”. Доповідач зазначив, що застосування Я. Чекановським кількісного критерію для виокремлення польських діалектів “привело до висновків, які не суперечать дослідженням лінгвістів” і “водночас дозволило на основі обчислень на більш детальне їх уточнення і на прозоре подання в діаграмах”; окрім того, було визначено степеневу залежність між мовними явищами в межах угруповань, хронологізацію їхню, встановлено абсолютну хронологію диференціації польських діалектів, яка мала три етапи; стверджувалося, що в морфологічних явищах відображено найстарші зміни, в лексичних – наймолодші, у фонетичних – посередині між ними та ін. Щодо цього Т. Лер-Сплавінський підтримав думку Я. Сафаревича, що ці узагальнення Я. Чекановського “повинні викликати у мовознавців різного роду застереження як методичної, так і змістової природи”, але на завершення сказав: “однак вони становлять важливий додатковий момент для вивчення генези угруповання польських діалектів і при подальшому розгляді їх не слід оминати” [11, с. 662].

Прохолодна реакція мовознавців на статистичну методику не зупинила творчих пошуків Я. Чекановського і він вирішив застосувати її до значно ширшого кола славістичних проблем, а саме – процесу розпаду праслов’янської мови, який водночас засвідчував початок шляху формування трьох гілок слов’янських мов.

На Першому з’їзді слов’янських філологів (Прага, 1929) своєю доповіддю “Różnicowanie się dialektów prasłowiańskich w świetle kryterium ilościowego” Я. Чека-

новський розкрив зміни в діалектах праслов'янської мови в час її розпаду, перед утворенням окремих слов'янських мов. Своє головне завдання він вбачав у тому, щоб довести можливість реконструкції давніх мовних процесів за кількісною методикою, адже "при застосуванні сучасного статистичного апарату до явищ, які в минулому охоплювали певну територію, витворили комплекси і в тих угрупованнях збереглися, можна виділити цикли розвитку і їх фази, які відроджують історичні процеси [6, с. 503]. У доповіді висвітлювався процес ступеневого діалектного розмежування праслов'янської мови в період між так званою другою палаталізацією задньоязыкових і остаточним розмежуванням o і $a < \check{a}, \bar{a}$.

Предметом дослідження слугували сорок діалектних ознак праслов'янської мови, зібраних Т. Лером-Сплавінським. Систематизацію цих рис здійснювали з урахуванням того, як їх представлено у кожній із сучасних слов'янських мов. Наявність таких ознак розглядали як доказ їхнього існування у діалектах праслов'янської мови. Кількісний критерій, застосований до цих ознак, розподілив їх на шість груп діалектних явищ (однак не територіальних діалектів), які відзначалися тенденцією до збереження цих ознак, і вони згодом увійшли в сучасні слов'янські мови. Припускалося, що групи з приблизно однаковою кількістю діалектних ознак (однакові за обсягом) відображають окремі фази (етапи) ранньоісторичного розвитку слов'ян. Необхідно було встановити послідовність між фазами і з'ясувати, який зв'язок між відокремленими групами діалектних ознак і процесом розпізнавання слов'янських мов.

Одержані показники засвідчили, що розпад праслов'янської мови був процесом складним (встановлено чотири основні фази діалектних змін) і тривалим (минало кілька століть – від III–IV ст. до IX–X ст.), таким, що відбувався під значним впливом зовнішніх чинників: рух готів від Вісли до Чорного моря, наїзд гунів, панування аварів, німецька експансія тощо. Я. Чекановський докладно описав за фазами цей процес: розпочався у групі з позначкою Б з протиставлення західних слов'ян слов'янам східним та південним, згодом супроводжувався відокремленням південних слов'ян і протиставленням їм слов'ян сходу і заходу, утворенням північної групи В, з якої у V ст. на південь, за Карпати і Судети, відійшли чехи і словаки і т.д., аж до виокремлення в IX–X ст. п'ятнадцяти слов'янських мов (див. рисунок 1) з визначенням ступенів спорідненості між ними.

Це означає, що на праслов'янському ґрунті діалекти пройшли такі чотири етапи змін: 1) відокремлення західнослов'янських діалектів внаслідок порушення контактів з рештою діалектів праслов'янської спільноти; 2) відокремлення частини південних слов'ян; 3) виокремлення східних слов'ян; 4) перехідний ступінь розвитку діалектів слов'ян, які опинилися під аварським пануванням.

З метою визначення ступеня спорідненості між мовами Я. Чекановський використовував традиційний для статистичних досліджень коефіцієнт асоціацій у спрощеному варіанті Дж.Юла $Q = \frac{a \cdot d - b \cdot c}{a \cdot d + b \cdot c}$, в якому елементи зіставлення a, b, c, d при-

сутні у двох мовах, відсутні у двох мовах або простежуються тільки в одній. Мовні ознаки, які властиві лише частині території, позначалися як половина (0,5). Доклад-

ніше наближену вартість коефіцієнта асоціацій обчислювали за формулою К. Пірсона: $r = \sin \frac{\pi}{2} \frac{b - b}{\sqrt{(a + b)(c + d)(a + c)(b + d)}}$. Цей коефіцієнт має таку властивість за браком

Таблиця 1. Зв'язок спорідненості слов'янських мов у світлі кількісного критерію (коефіцієнт r)

	Starocerkiewnosł.	Bułgarski	Serbo-Chorwacki	Słowacki	Słowacki	Czeski	Górno-Łużycki	Dolno-Łużycki	Polski	Pomorski	Polabski	Północno-Wielkop.	Połudn.-Wielkop.	Białoruski	Miałoruski
Starocerkiewnosł.	+1,0	-0,95	-0,80	-0,85	+0,11	-0,14	0,57	-0,44	-0,44	-0,32	-0,29	-0,42	-0,39	-0,39	-0,55
Bułgarski	-0,95	+1,0	-0,80	-0,87	-0,01	-0,18	-0,68	-0,44	-0,62	-0,52	0,22	-0,48	-0,42	-0,42	-0,89
Serbo-Chorwacki	-0,80	+0,80	+1,0	0,00	+0,17	0,03	0,60	-0,59	0,72	0,63	0,55	0,36	-0,46	-0,46	-0,29
Słowacki	+0,85	+0,87	0,00	+1,0	+0,23	+0,02	0,75	0,58	0,03	0,53	-0,46	0,34	-0,50	-0,50	-0,40
Słowacki	-0,11	-0,01	+0,17	+0,23	+1,0	+0,90	-0,64	0,39	-0,26	-0,38	+0,38	+0,10	-0,14	-0,14	+0,08
Czeski	-0,14	-0,18	+0,03	+0,02	+0,90	+1,0	+0,77	+0,48	+0,33	+0,41	-0,31	+0,18	-0,14	-0,14	+0,25
Górno-Łużycki	-0,57	-0,68	-0,60	-0,52	-0,64	-0,77	+1,0	+0,91	+0,80	+0,76	+0,39	+0,36	-0,33	-0,33	-0,29
Dolno-Łużycki	0,44	-0,44	-0,59	-0,58	+0,39	+0,48	+0,91	+1,0	+0,91	+0,88	-0,69	+0,22	-0,19	-0,19	-0,01
Polski	0,44	-0,62	0,72	0,03	+0,26	0,33	+0,80	+0,91	+1,0	+0,99	+0,81	+0,12	+0,09	+0,19	-0,02
Pomorski	-0,32	-0,32	-0,63	-0,63	-0,38	-0,41	+0,76	0,88	+0,99	+1,0	+0,88	+0,07	-0,03	+0,03	-0,01
Polabski	-0,29	-0,22	-0,55	-0,46	+0,38	+0,31	+0,39	+0,69	+0,81	+0,86	+1,0	+0,10	-0,07	+0,07	+0,10
Północno-Wielkop.	-0,42	-0,48	-0,36	-0,34	+0,10	+0,18	+0,36	0,22	+0,12	+0,07	+0,10	+1,0	+0,98	+0,98	+0,88
Połudn.-Wielkop.	-0,39	-0,42	-0,46	-0,50	+0,14	+0,14	0,23	+0,19	+0,09	+0,08	+0,07	-0,98	+1,0	+1,0	-0,89
Białoruski	0,39	-0,42	0,46	0,50	+0,14	+0,14	+0,38	+0,19	+0,19	+0,08	+0,07	+0,98	+1,0	+1,0	-0,89
Miałoruski	-0,55	-0,89	-0,29	-0,40	-0,40	-0,25	-0,29	-0,01	-0,02	-0,01	-0,10	-0,88	-0,89	-0,89	+1,0

тенденції до співіснування або за відсутності спільних ознак у двох мовах вартість його становить нуль, при тенденції до співіснування він додатний, отож за тенденції до взаємного виключення він від'ємний. Причому чим яскравіше зазначається ця тенденція, тим більше вартість коефіцієнта наближається до своєї максимальної вартості 1. Максимальна величина коефіцієнта +1 є наслідком того, що маємо тут справу з тотожностями. Такі обчислення, виконані для кожної з комбінацій 15-ти слов'янських мов, наведено в таблиці 1 “Зв'язки спорідненості слов'янських мов у світлі кількісного критерію (коефіцієнт r)”.

Принциповою засадою систематизації досліджуваних явищ для Я. Чекановського було найщільніше розміщення тих явищ, які між собою найтісніше взаємозв'язані певними зв'язками та утворюють найщільніші групи. Враховуючи кількісну залежність між окремими слов'янськими мовами, він їх розташував так, щоб додатні коефіцієнти створювали найстиліші групи, а цілий кількісний уклад виявляв ступеневий перехід. Такий уклад унаочнює рисунок 2 “Графічне зображення кількісного підходу до спорідненості слов'янських мов” у світлі праслов'янських діалектологічних відомостей. Рисунок у вигляді великого квадрата представляє слов'янські мови, які, відповідно до поданих у таблиці числових коефіцієнтів, розпадаються на по-різному оформлені поля. Рисунок поля визначено за такою шкалою вартості: чорний при вартості від +0,76 до +1; три чорні стовпці від +0,51 до +0,75; щільне штрихування – від +0,26 до +0,50; рідке штрихування – від +0,6 до +0,25; крапка при вартості від 0,00 до +0,05.

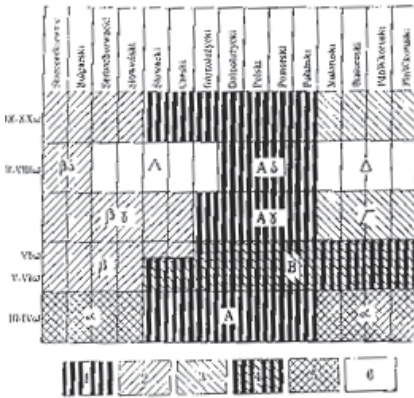

Рис. 1. Перебіг процесу диференціації слов'янських мов. 1. Західна група. 2. Східна група. 3. Північна група. 4. Південна група. 5. Південно-східна група. 6. Центральна група у період панування аварів

Рис. 2. Графічне зображення кількісної оцінки спорідненості слов'янських мов у світлі праслов'янських діалектних даних

На рисунку 2 чітко окреслені три групи слов'янських мов з їхньою різною внутрішньою організацією, на яку суттєво впливали давні історичні процеси. У поданому коментарі Я. Чекановський підкреслив, що унаочнені в рисунках і таблиці обчислення дають об'єктивну і найдокладнішу оцінку стосунків між окремими слов'янськими мовами.

Загалом дослідження Я. Чекановського підтвердило висновки Й. Шмідта та інших класиків порівняльного слов'янознавства щодо стосунків спорідненості між слов'янськими мовами, хоча внесло деякі уточнення і такі висновки, які відрізнялися від загальноприйнятих поглядів. Зокрема, стверджувалося, що традиційне розуміння процесу ранньоісторичного розвитку слов'ян як їхнього послідовного ступеневого руху у трьох напрямках (захід, південь, схід) є спрощеним, схематичним відображенням цього складного багатовікового процесу. Учений вирізняв чотири етапи відокремлення, які позначилися у географічному розміщенні мовних явищ, розглянув шість мовних угруповань (групи західна, південна, східна, північна, південно-східна та центральна). Він описав перегруповання, які сталися в межах зазначених груп, звернув увагу на можливість хронологізації змін діалектних явищ, які відбувалися у праслов'янській мові протягом першого тисячоліття і т.д.* Остаточне узагальнення взаємозв'язків між слов'янськими мовами в період після розпаду праслов'янської мови Я. Чекановський унаочнив в рисунку 4.

* Хронологію діалектних явищ праслов'янської мови періоду її розпаду дослідив Т. Лер-Сплавінський з урахуванням висновків статистичних обчислень Я. Чекановського. Це зазначено в резюме, спільному для обох доповідей, виголошених на першому з'їзді славистів: "Te starsze i nowsze związki i przegrupowania dialektyczne ilustrują autorowie diagramami opracowanymi przez J. Czekanowskiego na podstawie metod statystyki matematycznej stosowanych przezeń" (Tad. Lehr-Splawinski i Jan Czekanowski. O dialektach prasłowiańskich // I Sjezd slovanských filologů v Praze. 1929. Sekce II) [10].

Отже, статистична методика, застосована Я. Чекановським з метою дослідження діалектів праслов'янської мови, проілюструвала доцільність її використання для певних завдань мовознавства. Це спонукало ученого завершити доповідь на оптимістичній ноті: "Одержані позитивні висновки стверджують, що реконструкція на базі сучасних співіснуючих фактів можлива" [6, с. 503] і має значення для створення синтетичних праць.

Присутні на з'їзді філологи обійшли доповідь мовчанням. Сам Я. Чекановський використав одержані результати у своїх подальших працях з історії слов'янської етнографії та прабатьківщини слов'ян.

У "Вступі до історії слов'ян" учений значно розширив об'єкт свого дослідження, яким стала етнічна територія Європи, зокрема – етно-лінгвістична історія слов'ян. Її розглянуто на основі даних антропології, археології, етнографії та мовознавства, тобто на широкому науковому тлі. Значне місце в монографії відведено проблемі подібності мов у межах індоєвропейської мовної сім'ї. Це важливо для встановлення змін, які відбувалися у мовній території Європи. Ступінь спорідненості між мовами визначався за коефіцієнтом асоціативних зв'язків, який обчислювався на основі вже випробуваної Я. Чекановським методики математичної статистики. Були досліджені особливості прояву 20-ти властивостей давніх індоєвропейських мов, вияв рис індоєвропейської спорідненості на балто-слов'янському мовному матеріалі, ступінь спорідненості слов'янських мов і виокремлені основні групи мов, які сформувалися на території Європи внаслідок великих і тривалих історичних процесів.

Учений висловив сумнів щодо правомірності класифікувати індоєвропейські мови лише за однією ознакою — вимовою першого звука числівника СТО як С чи К і відповідного поділу на мови сатем чи кентум; він запропонував кількісну методику, яка передає врахування десятків ознак об'єкта. Наслідки обчислення сумісності властивостей у давніх індоєвропейських мовах (авестійській, ведійській, вірменській, готській, грецькій, латинській, литовській, староірландській та староцерковнослов'янській) були унаочнені у трьох таблицях і рисунку "Спорідненість індоєвропейських мов на основі виявлення взаємозалежності їхніх мовних властивостей". На рисунку чітко окреслено дві групи мов: північна (литовська, староцерковнослов'янська, готська) і південна (решта давніх мов) без яскравого розшарування. Однак там простежується східне (арійське) крило та західне (італо-кельтське). Мова грецька займає посереднє місце між ними, вірменська дещо наближена до арійських мов, однак займає досить ізольовану позицію і т.д. [8, с. 51–54; 10, с. 70–75]. Встановлений поділ віддзеркалює певну стадію розвитку індоєвропейських мов.

Порівняння одержаних результатів з висновками видатних індоєвропейців А. Шлейхера, Й. Шмідта, Г. Хірта, А. Мейє засвідчує їх велику наближеність, хоча кількісні розрахунки внесли чимало уточнень. Цю частину дослідження Я. Чекановський завершив словами: "Поданих вище відомостей достатньо для з'ясування справи щодо стосунків, які виникали між окремими мовами індоєвропейської сім'ї. Вони переконливо ілюструють, як недостатньо спиратися лише на одну рису для класифікаційних завдань, навіть у випадку дуже важливих якостей, які становлять підставу для розрізнення груп "satem i kentum" [8, с. 57].

Наступна серія обчислень стосується встановлення особливостей зв'язків між балто-слов'янськими та давніми індоєвропейськими мовами. З цією метою було використано 23 граматичні риси балто-слов'янських мов, встановлені Т. Лером-

Таблиця 2. Зв'язки спорідненості індоєвропейських мов, розраховані на основі 23 балто-слов'янських граматичних ознак

	N a r z e c z a												
	Germaniskie	Greckie	Italskie	Celtyckie	Weneckie	Iliryskie	Slowiańskie	Balto-słowiańskie	Baltyjskie	Indyjskie	Irzańskie	Ormiańskie, frygijskie	Trackie
Germaniskie	+1.00	+0.36	+0.18	-0.23	-0.08	-0.23	-0.05	0.0	-0.08	-0.57	-0.52	-0.12	-0.34
Greckie	+0.36	+1.00	+0.87	+0.73	+0.27	-0.27	-0.51	-0.17	-0.27	-0.14	-0.21	-0.14	-0.24
Italskie	+0.18	+0.87	+1.00	+0.72	+0.39	0.0	-0.26	-0.25	0.0	-0.21	-0.31	-0.21	-0.35
Celtyckie	-0.23	+0.73	+0.72	+1.00	+0.77	+0.50	-0.11	-0.32	-0.50	+0.27	0.0	+0.27	-0.09
Weneckie	-0.08	+0.27	+0.39	+0.77	+1.00	+0.94	-0.11	0.0	-0.17	+0.27	0.0	+0.27	-0.09
Iliryskie	-0.23	-0.27	0.0	+0.50	+0.94	+1.00	+0.34	+0.59	+0.17	+0.27	+0.39	+0.73	+0.28
Slowiańskie	-0.05	-0.51	-0.26	-0.11	-0.11	+0.34	+1.00	+0.74	+0.11	+0.18	+0.26	+0.18	-0.18
Balto-słowiańskie	0.0	-0.17	-0.25	-0.32	0.0	+0.29	+0.74	+1.00	+0.96	+0.33	+0.46	+0.33	-0.11
Baltyjskie	-0.08	-0.27	0.0	-0.50	-0.17	+0.17	+0.11	+0.96	+1.00	+0.27	+0.39	+0.27	-0.09
Indyjskie	-0.57	-0.14	-0.21	+0.27	+0.27	+0.27	+0.18	+0.33	+0.27	+1.00	+0.87	+0.87	+0.33
Irzańskie	-0.52	-0.21	-0.31	0.0	0.0	+0.39	+0.26	+0.46	+0.39	+0.87	+1.00	+0.87	+0.48
Ormiańskie, frygijskie	-0.12	-0.14	-0.21	+0.27	+0.27	+0.73	+0.18	+0.33	+0.27	+0.67	+0.87	+1.00	+0.80
Trackie	-0.34	-0.24	-0.35	-0.09	-0.09	+0.28	-0.18	-0.11	-0.09	+0.33	+0.48	+0.80	+1.00

Сплавінським, і список слів, спільних для комбінацій кожної з давніх індоєвропейських мов з балтійськими, балто-слов'янськими та слов'янськими мовами. Дослідження засвідчило давній процес розвитку, який спричинив виділення балто-слов'янського угруповання з північноіндоєвропейської мовної групи і створення західної, балто-слов'янської та східної груп. Таблиця "Зв'язки спорідненості індоєвропейських мов, розраховані на основі 23 балто-слов'янських граматичних ознак", а також створений за її даними рисунок засвідчили виокремлення слов'янських наріч з балто-слов'янської мовної групи, що, на думку Я.Чекановського, стало наслідком іліро-венетських впливів, які спричинили до розпаду балто-слов'янської єдності. Таблиця 2 і рис. 3 засвідчують, що "слов'янські наріччя входять у склад мовного укладу, який охоплює ілірійське, венетське, кельтське та італійське наріччя, до якого не належать не тільки балтійські, але й балто-слов'янські" [9, с. 161].

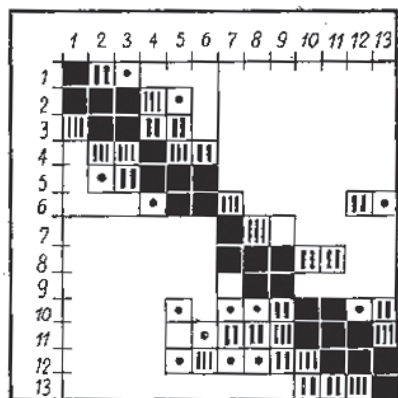

Рис.3. Зв'язки спорідненості індоєвропейських мов, розраховані на підставі 23 балто-слов'янських граматичних ознак. Мови: 1. Германські. 2. Грецька. 3. Італійська. 4. Кельтські. 5. Венецькі. 6. Ілірійські. 7. Слов'янські. 8. Валто-слов'янські. 9. Балтійські. 10. Індійські. 11. іранські. 12. Вірменська, фригійські. 13. Трацькі.

Таблиця 3. Спорідненість слов'янських мов у світлі кількісного критерію

Języki	Staro-cerkiewno-słowiański	Bułgarski	Serbo-chorwacki	Słowacki	Słowacki	Czeski	Górno-Łużycki	Dolno-Łużycki	Polski	Pomorski	Polabski	Północno-Wielkopolski	Północno-Wielkopolski	Białoruski	Ukraiński
Staro-cerkiewno-słowiański	+1.00	+0.95	+0.80	+0.85	+0.14	-0.14	-0.57	-0.44	-0.44	-0.32	-0.29	-0.42	-0.39	-0.39	-0.55
Bułgarski	+0.95	+1.00	+0.89	+0.87	-0.01	-0.18	-0.88	-0.44	-0.62	-0.52	-0.22	-0.46	-0.42	-0.42	-0.39
Serbo-chorwacki	+0.80	+0.89	+1.00	+0.96	+0.17	+0.03	-0.50	-0.59	-0.72	-0.63	-0.55	-0.36	-0.46	-0.46	-0.29
Słowacki	+0.85	+0.87	+0.96	+1.00	+0.23	+0.02	-0.52	-0.58	-0.63	-0.53	-0.48	-0.34	-0.50	-0.50	-0.40
Słowacki	+0.14	-0.01	+0.17	+0.23	+1.00	+0.98	+0.64	+0.39	+0.26	+0.38	+0.38	+0.10	+0.14	+0.14	+0.03
Czeski	-0.14	-0.18	+0.03	+0.02	+0.96	+1.00	+0.77	+0.48	+0.33	+0.41	+0.31	+0.18	+0.14	+0.14	+0.25
Górno-Łużycki	-0.57	-0.88	-0.50	-0.52	+0.04	+0.77	+1.00	+0.91	+0.80	+0.76	+0.39	+0.36	+0.33	+0.33	+0.29
Dolno-Łużycki	-0.44	-0.44	-0.58	+0.59	+0.46	+0.46	+0.91	+1.00	+0.91	+0.88	+0.69	+0.22	+0.19	+0.19	+0.01
Polski	-0.44	-0.62	-0.72	-0.63	+0.26	+0.33	+0.80	-0.91	+1.00	+0.99	+0.81	+0.12	+0.19	+0.19	-0.02
Pomorski	-0.32	-0.52	-0.63	-0.53	+0.38	+0.41	+0.76	-0.88	+0.99	+1.00	+0.86	+0.07	+0.03	+0.03	-0.01
Polabski	-0.29	-0.22	-0.55	-0.46	+0.36	+0.31	+0.39	-0.69	+0.81	+0.86	+1.00	+0.10	+0.07	+0.07	+0.10
Fin.Wikruski	-0.42	-0.46	-0.36	-0.34	+0.10	+0.18	+0.36	+0.22	+0.12	+0.07	+0.10	+1.00	+0.98	+0.98	+0.88
Pół.Wikruski	-0.29	-0.42	-0.46	-0.50	+0.14	+0.14	+0.33	+0.19	+0.18	+0.03	+0.07	+0.08	+1.00	+1.00	+0.89
Białoruski	-0.39	-0.42	-0.46	-0.50	+0.14	+0.14	+0.33	+0.19	+0.19	+0.03	+0.07	+0.08	+1.00	+1.00	+0.89
Ukraiński	-0.55	-0.39	-0.29	-0.40	+0.03	+0.25	+0.29	-0.01	-0.02	-0.01	+0.10	+0.08	-0.29	+0.89	+1.00

Обчислення, здійснені за лексичними даними, підтвердили попередні висновки, хоча і з менш яскравими контурами. Виокремлено ті ж три групи споріднених мов, причому балто-слов'янська – найкомпактніша, щільна, а східна – найрозчленованіша. Згідно зі словниковими матеріалами, слов'янські мови входять у східне угруповання, що є “словниковим відбиттям іранської навали”. Входження слов'янських мов до східного угруповання спричинило певні зміни в балто-слов'янській і західній групах. Зокрема, виявило піднесення коефіцієнта спорідненості балтійських і германських мов, що “не можна пояснювати навалюю германців на балтійські терени” і т.д.

Ян Чекановський зазначав, що дуже важливим є висновок стосовно того, що словник, обмежений словами, які вважають праспорідненими, відтворює стосунки дещо пізніші, ніж граматичні ознаки, які виявилися консервативнішими [9, с.166].

Стосовно спостережень над граматичними ознаками він зауважив, що застосування статистичного аналізу уможливило значно точніше визначити їхній обсяг, навіть проконтролювати деякі авторитетні твердження, спростило і полегшило відновлення частини сумнівних висновків [9, с.163].

Зіставлення одержаних лінгвістичних даних (граматичних, словникових, запозичень) із археологічними дало ученому підстави розглянуті мовні процеси зачлести до першого тисячоліття до нашої ери, а прабатьківщину слов'ян вбачати у межиріччі Вісли та Одра.

У другому виданні “Вступу до історії слов'ян” (1957) автор окремий розділ [9, с. 177–251] присвятив розпаду первинної єдності слов'ян, причинам цього процесу, систематизації праслов'янських діалектних явищ, їхній хронологізації, визначенню ступенів спорідненості між слов'янськими мовами. Ознайомивши читача з поглядами Л. Нідерле та О. Шахматова на проблему розпаду праслов'янської єдності як тривалого історичного процесу, автор монографії висловив думку, що етнічний розпад

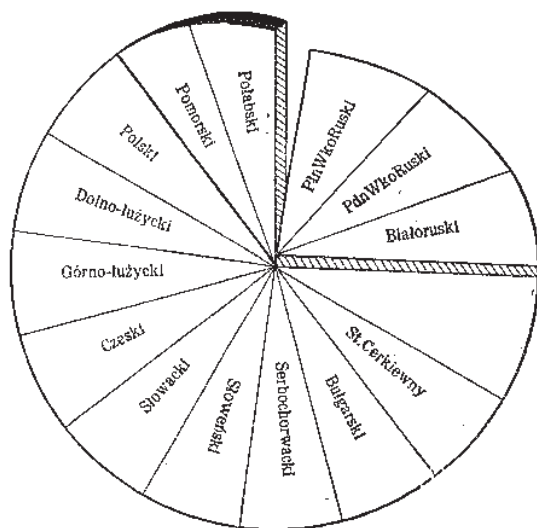

Рис. 4. Взаємне співвідношення між слов'янськими мовами

слов'ян докладніше позначився у мові, “ніж в надзвичайно скупих переказах історичних джерел” [9, с. 178], і розглянув цей процес на мовному матеріалі праслов'янських діалектів з застосуванням кількісного аналізу. З цією метою були використані матеріали доповіді, прочитаної на Першому з'їзді славістів у 1929 р та публікацій про відмінності польських діалектів. Оскільки їхній зміст вже викладено вище, зупинимось лише на висновках і подамо таблицю “Спорідненість слов'янських мов у світлі кількісного критерію”, а також циклічну схему “Взаємозв'язки між слов'янськими мовами”. Ян Чекановський вважав, що аналіз особливостей спорідненості між слов'янськими мовами визначив синтетичний підхід до загальних висновків, які стосуються розглянутих процесів розвитку і стали можливими завдяки встановленню головних етапів у процесі диференціації слов'янських мов. Все ж у виокремлених чотирьох фазах розвитку вчений дещо конкретизував їхню хронологію. Статистичний аналіз, застосований до праслов'янського діалектного матеріалу, зорієнтував лише на незначну модифікацію циклічної схеми виявів спорідненості серед слов'янських мов, виконаної Й. Шмідтом. Відхилення стосуються того, що Й. Шмідт не врахував центральної позиції лехітських мов серед мов слов'янських.

Наведена циклічна схема (рис. 4) слугує лише гіпотетичним уявленням територіального розміщення гілок слов'ян, які відповідають зв'язкам між слов'янськими мовами перед їхніми міграційними переміщеннями. Полаби першими втратили зв'язки з попередниками пізніх північних великоросів. “Мабуть, останнім актом зриву сусідських зв'язків був відхід на схід родимичів і в'ятичів” [9, с. 200]. Складний процес поділу слов'янських мов на три групи набув сучасних форм лише наприкінці першого тисячоліття нашої ери.

Ян Чекановський знову зауважив, що виконаний статистичний аналіз довів ефективність його застосування на мовному матеріалі, а одержані висновки поглибили наші

знання про розвиток слов'ян, оскільки окремі фази цього процесу були відбиті у мові. Кількісне вивчення етапів цього процесу уможливило відтворення в узагальнених рисах історії праслов'янської єдності. “Висновки досліджень над праслов'янською мовою створюють умови для критичного використання скупих свідчень історичних джерел та їх поповнення синтетично представленими результатами археологічних, антропологічних і етнографічних досліджень” [9, с. 201].

Отже, у “Вступі” учений помітно розширив статистичні обчислення, спрямовані на відтворення давніх діалектних процесів у слов'ян і встановлення ступеня спорідненості між давніми індоєвропейськими та слов'янськими мовами, приділивши при цьому пильну увагу мовній території Європи та її історичним змінам, які розглядалися також в антропологічному й етнографічному аспектах.

“Вступ до історії слов'ян” Я. Чекановського – перше у Польщі синтетичне дослідження історії слов'ян. Вихід у світ 1927 р. цієї масштабної праці зі сміливими узагальненнями, передусім щодо автохтонності слов'ян, спровокував жваві і гострі дискусії, причому одні визнавали книгу “jak działo przełomowe”, інші піддавали гострій критиці. Проте ніхто з рецензентів до другої половини 40-х років не торкався оцінки застосованої до мовного матеріалу новітньої у той час методики математичної статистики. У передмові до другого видання “Вступу”, опублікованого майже через тридцять років після першого, Я. Чекановський пояснив замовчування лінгвістами його новаторських мовознавчих досліджень тим, що він як антрополог, “jeszcze niemal dyletanta”, увірвався в їх корпоративне коло, “cech bardzo ekskluzywny” [10, с. 6]. Однак ймовірніше, мовчазна реакція лінгвістів на впровадження статистики у сферу їхньої діяльності зумовлена відсутністю у них досвіду застосування цієї методики і критеріїв її оцінки, адже статистика, як писав Я. Чекановський, перебувала у той час на периферії гуманітарних наук і до мовного матеріалу в Польщі вперше була застосована ним. Лише через десятиліття польські мовознавці почали оперувати поняттями про статистичні чи статистично-ймовірнісні закони, а тим часом вони постійно використовували так званий якісний підхід до вивчення мови: він був звичним і вже приніс чималі здобутки.

Наприкінці 40-х років відомий польський мовознавець Т. Мілевський опублікував двотомну працю “Zarys językoznawstwa ogólnego”, в якій позитивно оцінив статистичну методику, впроваджену Я. Чекановським, і застосував її для встановлення ступеня словникових асоціацій у низці мов Австралії та між 16-ма папуаськими мо-

вами Нової Гвінеї. Обрахунки здійснював за спрощеною формулою Я. Чекановського

$$Q = \frac{a - b}{a + b}$$
, де a визначало кількість пар етимологічно споріднених слів у порівнюваних мовах, b — кількість пар слів, які етимологічно не споріднені [12, Т. 1, с. 70–71; Т. 2, с. 12–13, 51–77]. Наслідки розрахунків подані в таблицях і враховані при створенні відповідних карт, що увійшли в “Атлас” [Т. 2, зошит 3]. Праці Т. Мілевського 50-х років і посмертні публікації 60-х років ХХ ст. засвідчують, що вчений, займаючись проблемами порівняльного типологічного мовознавства, постійно враховував частотність елементів у тексті та категорій у системі, опрацьовував питання сутності типологічного методу, використовуючи при цьому вищенаведену кількісну формулу, зокрема під час співставлення систем і підсистем фонем різних мов світу: кавказьких, мов американських індіанців та ін. Щодо цього Т. Мілевський щоразу посилався на П. Гіро,

Г.К. Ципфа та інших відомих дослідників статистичного аналізу тексту. Це можна вважати свідченням поступового визнання польськими мовознавцями кількісної методики.

У 60–70-х роках мовознавці кількох країн – С.Г. Бережан, П. Жаккар, О.Л. Каменська, Ю.І. Левін – застосували статистичну методику в ділянці мовної синонімії. На це звернув увагу співробітник далекосхідного відділення АН СРСР Б.І. Бартков у статті “Про коефіцієнти подібності членів синонімічних рядів”. Він припустив, що молдавський вчений С.Г. Бережан одним із перших став кількісно визначати ступінь синонімічного наближення у парі слів, застосовуючи для цього коефіцієнт Я. Чекановського, описаний в його посібнику зі статистики, виданому у Варшаві 1913 р. [1, с. 6]. Вчений зіставив на таблиці та графіку залежність величини коефіцієнтів подібності Я. Чекановського, П. Жаккара, Ю. Левіна з урахуванням числа спільних лексико-семантичних варіантів двох синонімів і позитивно оцінив лише коефіцієнт Я. Чекановського як простий, зручний у застосуванні і такий, що “прямо пропорційно залежить від кількості спільних ЛСВ у двох синонімів”, тобто його можна застосовувати при збільшенні кількості спільних ЛСВ. Зауважимо, що кількісний коефіцієнт подібності С.Г. Бережан застосовував також у монографії “Семантична еквівалентність лексичних одиниць”, де він слугував інструментом визначення ступеня семантичної близькості синонімів [2, с. 64–67].

Отже, коефіцієнт асоціативних зв'язків Я. Чекановського став складовою частиною дослідницького апарату лінгвістів. Його успішно використовували для вирішення різних завдань, спочатку порівняльно-історичного, а згодом – типологічного і функціонального мовознавства.

На завершення огляду мовознавчих публікацій Я. Чекановського зазначимо їхню вартість для лінгвістики, починаючи з 20-х років ХХ століття. У ці роки вони вийшли у світ і належали до перших розвідок з лінгвістичної математичної статистики та загалом лінгвістичної статистики, зародження якої пов'язане з іменами А.А. Маркова, М.О. Морозова, О.М. Пешковського, Ф. Чистякова, Б.К. Крамаренка та ін. Мовознавчі праці Я. Чекановського були новаторськими у ділянці лінгвістичної методології. Ці праці спрямовані не в русло опрацювання теорії лінгвістичної статистики, а мали суто практичну мету: довести мовознавцям доцільність використання у своїх дослідженнях статистичної методики, яка не відкидає використання існуючих так званих якісних методів вивчення мовних явищ, а розширює їх, вносячи важливу ознаку – об'єктивність. Отож Я. Чекановський у своїх мовознавчих розвідках не зупинявся на розкритті таких важливих для статистики термінів і понять, як ймовірність, вибіркова частота, статистичний закон та ін., а пояснював сутність формул, які застосовують для відповідних обчислень, зазначав можливості їх застосування і деякі переваги цієї дослідницької методики. Він наполегливо підкреслював, що статистичний апарат дає змогу не тільки об'єктивно досліджувати мовні явища, але й чітко та компактно подавати висновки, унаочнюючи їх за допомогою таблиць, схем, діаграм, і навіть контролювати та уточнювати вже відомі в науці твердження.

Обчислення у лінгвістичних дослідженнях Я. Чекановського були спрямовані на встановлення ступеня наближення, подібності, спорідненості, точніше – коефіцієнта асоціативних зв'язків, між різними мовними явищами, які стосувалися польських і праслов'янських діалектів, міри спорідненості між слов'янськими мовами кінця пер-

шого тисячоліття нашої ери, а також між давніми індоєвропейськими мовами та їхніми європейськими родичами.

Ян Чекановський першим застосував у порівняльному слов'янському мовознавстві опрацьовану ним методику математичної статистики і довів її широкі дослідницькі можливості: від елементарного встановлення коефіцієнта асоціацій між двома мовними явищами до реконструкції давніх складних процесів. Ця методика, що спирається на сучасні мовні факти, дає змогу групувати мовні явища за коефіцієнтом асоціацій, встановлювати тенденції змін (розвитку), які діяли у межах цих угруповань, встановлювати етапи (фази) цих змін, визначати ступінь залежності між фазами, тобто хронологізувати досліджувані давні процеси. Одержані Я. Чекановським висновки уточнювали існуючі гіпотези про розвиток слов'ян, збагачували скупі відомості про давню історію слов'ян і праслов'янську мовну єдність.

Статистичний апарат Я. Чекановського став сходинкою в історії лінгвістичної статистики. У Польщі його використовував професор Т. Мілевський, в Америці без посилань на автора застосовував його дослідник Кребер (Kroeber), молдавський учений С.Г. Бережан на базі коефіцієнта подібності успішно визначив семантичну близькість синонімів, нині в Україні професор М.П. Кочерган у підручнику “Загальне мовознавство” (Київ, 2006. С.327) подав варіант відомої формули К. Пірсона – Я. Чекановського щодо обчислення семантичних зв'язків між парами слів та словосполучень. Водночас ім'я Я. Чекановського відсутнє у сучасній мовознавчій літературі, його роль щодо впровадження статистики у мовознавчі дослідження забута.

Вважаємо справедливим відродити це ім'я, надати професорові Яну Чекановському, першопрохідцеві у ділянці лінгвістичної статистики, належне місце в історії лінгвістичної методології, а також в історії мовознавства.

1. *Бартков Б.И.* О коэффициентах сходства членов синонимических рядов // Структурная и математическая лингвистика. Республиканский межведомственный научный сборник. Вып. 9. Киев, 1981. С. 6–13.
2. *Бережан С.Г.* “Семантическая эквивалентность лексических единиц”. Кишинев, 1973.
3. *Галенко І.* Участь Яна Чекановського в зародженні лінгвістичної статистики // Провідні лінгвістичні концепції кінця ХХ століття: Тези Всеукраїнської наукової конференції. Львів, 1996. С.59.
4. *Czekanowski J.* Beiträge zur Anthropologie von Polen // Archiv für Anthropologie. T. X. 1911. S. 187–195.
5. *Czekanowski J.* Próba zastosowania metody ilościowej do określenia stanowiska małopolszczyzny wśród języków słowiańskich. Lwów. 1927 // Відбитка зі “Сборника А.И. Соболевского”. Ленинград, 1928. С. 368–370; його ж: Powinowactwo języków Słowiańskich w świetle kryterium ilościowego // Wstęp do historii Słowian. Perspektywy antropologiczne, etnograficzne, prehistoryczne i językonawcze. Dodatek I. Lwów, 1927. S. 283–289.
6. *Czekanowski J.* Różnicowanie się dialektów prasłowiańskich w świetle kryterium ilościowego // 1 Sjezd slovanských filologů v Praze, 1929. Svazek II. Přednášky. Praha. 1932. – S.485–504.
7. *Czekanowski J.* Terytoria antropologiczne i zróżnicowanie dialektów polskiego obszaru językowego // Symbolae Grammaticae im honorem Joannis Rozwadowski. T. II. Kraków,

1928. S. 427–436; Z badań nad zróżnicowaniem morfologicznym dialektów polskich // *Prace filologiczne*. T.XII. *Prace polonistyczne ofiarowane prof. Janowi Losiowi*. Warszawa, 1927. S. 330–354.
8. *Czekanowski J.* Wstęp do historii Słowian. Perspektywy antropologiczne, etnograficzne, prehistoryczne i językoznawcze. Dodatek II. Lwyw, 1927. S. 142–155.
 9. *Czekanowski J.* Wstęp do historii Słowian. Perspektywy antropologiczne, etnograficzne, archeologiczne i językowe. Wydanie 2, nanowo opracowane. Poznań, 1957. 513 s.
 10. *Lehr-Splawiński Tadeusz, Czekanowski Jan.* O dialektach praslaviańskich // I Sjezd Slovanských filologů v Praze, 1929. Sekse II. Praha. S. 3: Lehr-Splawiński Tad., Czekanowski Jan. Des dialectes du slave commun // I-er Congrès des Philologues slaves a Prague. 1929. Résumé. P. 3.
 11. *Lehr-Splawiński T.* Jan Czekanowski jako Sławista // *Przegląd Zachodni*. Cz.II. Rocznik X. T. III. N 11–12. Poznań, 1954. S. 661–664.
 12. *Milewski T.* Zarys językoznawstwa ogólnego. T. I–II. Kraków–Łódź. 1947–1948.
 13. *Mudlarski Jan.* W dwudziestopięciolecie objęcie katedry antropologii i etnografii w Uniwersytecie Lwowskim przez profesora Jana Czekanowskiego // *Przegląd antropologiczny*. T.XIII. Z.1. Poznań, 1939 та окрема відбитка; Obchód 50-lecia pracy naukowej prof. Jana Czekanowskiego // *Przegląd Zachodni*. Ziemie odzyskane w dziesięciolecie Polski ludowej. Cz.II. Rocznik. X. T. III. N 11–12. Poznań, 1954. S. 654–674; Wokryj F. Profesor Jan Czekanowski // *Slavia Occidentalis*. T. 26. 1967. S. 269–270.

CONTRIBUTION OF PROFESSOR YAN CHEKANOVSKI TO LINGUISTIC STATISTICS ESTABLISHMENT

Iraida Galenko

*The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

The analysis of Y.Chekanovski's linguistic works revealed that back in 20-ies of the 20th century the scholar applied the methods of mathematical statistics to researching a number of issues concerning Polish historical dialectology and comparative Slavonic studies. Simultaneously, having shown its broad application possibilities, he proved the expediency of statistics usage while studying language phenomena and thus pioneered the linguistic statistics. Today this aspect of his many-sided research activity fell into oblivion.

Key words: Yan Chekanovski, quantitative method in linguistics, mathematical statistics.

*Стаття надійшла до редколегії 18.12.2007
Принята до друку 21.12.2007*

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 81-11 (092)

ІНФОРМАЦІЙНА СТРУКТУРА ЗАПЕРЕЧНИХ РЕЧЕНЬ

Алла Паславська

*Львівський національний університет імені Івана Франка
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

Здійснено спробу в українській та німецькій мовах обґрунтувати інформаційну структуру заперечних речень граматично, тобто в межах структурної ієрархії їхньої синтаксичної побудови. Заперечення безпосередньо впливає на формування інформаційної структури висловлення, маркуючи комунікативно найважливіші ділянки. Головною операційною ділянкою заперечення слугує права периферія речення, яку, здебільшого, ідентифікують з нейтральним фокусом висловлення. Контрастний фокус не має визначеної позиції. Залежно від комунікативних намірів мовця, він може поширюватися на будь-який член речення.

Ключові слова: заперечення, інформаційна структура, фокус.

Численні типологічні дослідження засвідчують, що заперечення (як і ствердження) належить до класу мовних універсалій [5; 6]. Однак стосовно питання, що саме впливає на універсальність заперечення в мові, існують контрверсійні думки. Заперечення класифікують як синтаксичну, семантичну, морфосинтаксичну або прагматичну категорію, аргументуючи його здатністю: займати у реченні визначену синтаксичну позицію; виконувати функції семантичного оператора, перетворюючи істинне висловлення на хибне, і навпаки; формувати систему різнорівневих мовних засобів реалізації свого значення та виконувати відповідні комунікативні функції – відмови, спростування, заборони, протесту та ін. Особливість заперечення як однієї з фундаментальних мовних категорій власне й полягає у тому, що воно виявляє універсальні якості у різних сферах своєї дії – семантичній, синтаксичній та комунікативно-прагматичній.

Мета пропонованої статті – проілюструвати можливості заперечення щодо реалізації своїх універсальних якостей при формуванні комунікативної або інформаційної структури речення. Матеріалом дослідження слугували заперечні структури німецької та української мов.

Зазначимо, що результати дослідження заперечення суттєво різняться залежно від теоретичного підходу, в рамках якого розглянуто категорію заперечення. У нашій статті аналіз здійснено значною мірою на методологічних засадах генеративної граматики в її останній версії [4]. У зазначеній моделі граматики синтаксису належить провідна роль (рис. 1). Він слугує зв'язуючою ланкою між лексиконом, що містить лексичні одиниці певної мови, та репрезентаціями мовних одиниць, які надходять

на інтерпретативні рівні: артикуляційно-перцептивний (A-P) – з одного боку, та концептуально-інтенціональний (C-I) – з іншого (дет. у [4]).

У пропонувану модель ми інтегруємо інформаційну структуру речень, синтез яких пропонує необхідні і достатні умови для адекватного опису речення будь-якої мови. У широкому контексті йдеться про реконструкцію мовної здатності людини в рамках універсальної граматики, у вузькому розумінні розглядається питання взаємодії синтаксису та інформаційної структури у процесі деривації заперечних речень.

Проілюструємо специфіку феномену, про який йдеться у статті. Розглянемо конкретний приклад з української мови та його німецький аналог.

Приклад 1.

Ющенко не їде до Брюсселя.

Juschtschenko fährt nicht nach Brüssel.

Залежно від того, який із членів речення зазнає наголошення, кардинально змінюється його зміст загалом та, зокрема, сфера впливу заперечення як в українській, так і в німецькій мовах. Постає запитання: на якому рівні (синтаксичному, семантичному чи прагматичному) формується комунікативна структура речення і яку роль може відігравати заперечення у цьому процесі?

Традиційно актуальне членування, або комунікативну структуру речення, вважають компетенцією прагматики, а комунікативні категорії (такі як тема, топік, фон, рема, фокус) розглядають як текстові, адже їхній опис виходить за рамки речення (пор. [1–3]). Комунікативне членування речення базується передусім на інтуїції авторів і практично не залежить від синтаксичної, семантичної чи просодичної структур речення.

Вважатимемо, що комунікативну чи інформаційну структуру речення (зокрема, заперечного) можна обґрунтувати граматично, тобто описати в межах структурної ієрархії його граматичної побудови [7; 10; 11; 13; 14; 20].

Передусім окреслимо модель граматичної структури речення, яку застосовують у пропонуваному дослідженні. Абстрагуючись від деталей [4], структуру німецького та українського речень на базі генеративної граматики можна зобразити так, як це проілюстровано на рис. 2.

Рис. 2. Модель граматичної структури речення:

VP – предикатна фраза (= пропозиція, *V* – предикат, *NP* – іменна фраза); *NegP* – заперечна фраза, вершина якої *Neg* містить експонент заперечення (а його відсутність засвідчує афірмативне речення); *TP* – темпоральна фраза, вершина якої *T* містить морфо-синтаксичні ознаки категорії часу; *ModP* – модусна фраза, вершина якої *Mod* містить модусні ознаки (індикатив, імператив, кон'юнктив); *CP* – максимальна проекція речення, вершина якої може набувати лексичного оформлення у вигляді підрядного сполучника.

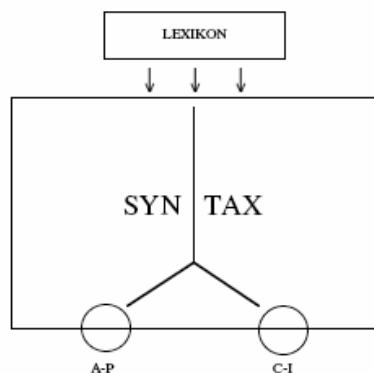
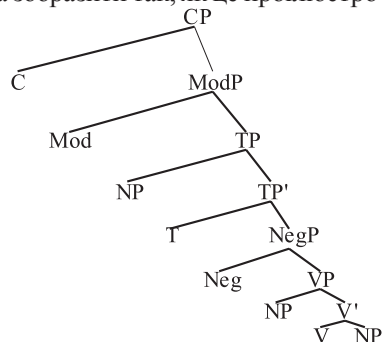

Рис 1. Модель генеративної граматики

Умовно таку структуру можна поділити на дві частини: під предикатною фразою *VP* розташовані лексичні категорії. Категорії, проєкції яких займають позицію над предикатною фразою, мають статус функціональних.

Предикат вибудовує пропозицію відповідно до своєї аргументної структури.

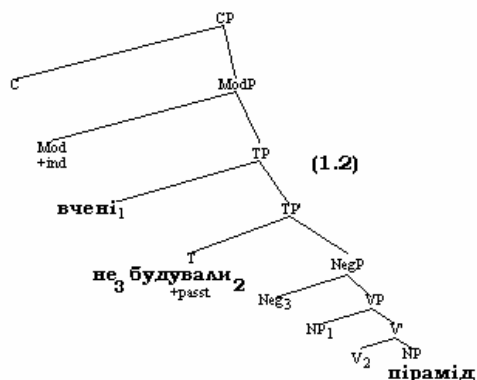
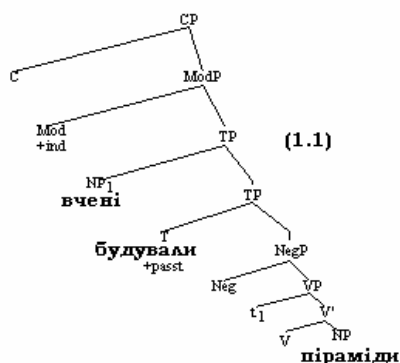
Приклад 2.

А вчені будували піраміди ... (Л. Українка).

Для українського речення предикатна фраза виглядатиме так:

Після поетапної перевірки своїх морфо-синтаксичних ознак ця структура набирає, залежно від стверджувальної чи заперечної форми речення, такого вигляду:

З'ясуємо, як у цих синтаксичних структурах відбувається розподіл інформаційного навантаження (= актуальне членування речення).

Здійснити адекватний аналіз комунікативної структури заперечного речення у рамках звичної для традиційної лінгвістики схеми поділу комунікативного змісту висловлення на *тему* і *рему* (Амман), психологічного суб'єкта та предиката (Табеленц), вихідного пункту та ядра (Матезіус), топіка та фокуса (Стал) доволі складно (дет. у [16]). Необхідно розрізняти хоча б два актуальних членування речення: на *топiк* і *коментар* – з одного боку, на *фокус* і *фон* – з іншого¹.

Важливість розмежування двох незалежних рівнів інформаційного структурування речення зумовлена особливостями їхніх провідних компонентів – топіка і фокуса:

Топік – визнання одного або декількох елементів речення предметом певного висловлення [8, с. 7].

*Фокус*² – виділення елементів речення, яке характеризує їх у зазначеному контексті як носіїв комунікативно важливішої інформації.

¹ В. Мольнар розрізняє, окрім зазначених, третій рівень актуального членування – на тему і рему (Molnár, 1993). Його у подальшій роботі надалі не згадуватимемо, оскільки для аналізу заперечних речень цей рівень надлишковий.

² Вітчизняна славістика замість терміна фокус послуговується, зазвичай, терміном логічний наголос [3, с. 356].

Очевидно, що і фокус, і топик передбачають можливість протиставлення. Протичленом *фокуса* є *фон*, який містить менш важливу інформацію. Йдеться саме про важливість чи неважливість інформації [17], а не про нове чи старе, як це практикується при визначенні теми і реми висловлення. Членування речення на *топик* та *коментар* передбачає виокремлення предмета повідомлення (топіка) та предикації щодо зазначеного предмета повідомлення (коментарю). Отже, результатом такої класифікації комунікативних одиниць речення є дві його інформаційні структури: членування на фокус і фон та членування на топик і коментар [7; 10].

Принципові розбіжності між обома інформаційними структурами можна проілюструвати такими прикладами:

П р и к л а д 3.

- (Чудова картина! Хто її намалював?)

- Картину намалював знайомий.

топик: картину

коментар: намалював знайомий

фон: картину намалював

фокус: знайомий

Поділ на тему та коментар не збігається з поділом на фокус і фон:

[*Картину*]

намалював знайОмий.

[*топик*]

коментар

Картину намалював

[*знайОмий*].

фон

[*фокус*]

Класична модель теорії комунікації формується, як відомо, такими елементами: *мовець* – *канал комунікації* – *адресат* та *супроводжуючі комунікацію умови*. Розглянемо специфіку мовного оформлення тієї інформації, яку мовець здійснює у заперечній формі з метою реалізації відповідних комунікативних цілей, пов'язаних із запереченням.

Релевантним для заперечних висловлень є передусім поняття фокуса, тому що заперечення є типовим індикатором фокуса висловлення. Як саме цей процес відбувається і які специфічні риси він виявляє залежно від типу заперечення (нейтрального чи контрастного) – залежить від обсягу матеріалу, який зазнає інтонаційного піднесення. Отож фокус – це поняття, відмінне від традиційної реми. Фокус і рема можуть збігатися у певних контекстах, однак здебільшого вони різняться між собою. Ця різниця чітко простежується у німецькій мові, де заперечення не має визначеної синтаксичної позиції у поверхневій структурі речення:

П р и к л а д 4.

А. *Er hat nicht den ABENDstern gesehen.*

Б. *Er hat den ABENDstern nicht gesehen.*

У першому реченні (приклад 4.А) наголошене *ABEND* є фокусом заперечення, але не ремою висловлення, адже рема в класичному розумінні – це те нове, про що йдеться у реченні, а *den ABENDstern* – не є новою інформацією, а сприймається радше як реакція на попереднє афірмативне речення. У другому реченні (приклад 4.Б) наголошене *ABEND* є не заперечним, а асертивним фокусом, у чому можна пересвідчитися за допомогою тесту із протиставним *sondern*. Лише у першому випадку можливий альтернативний варіант: *nicht den Abendstern sondern den Morgenstern*, але

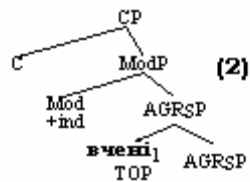
не у другому – **den Abendstern nicht sondern den Morgenstern*. З іншого боку, лише друге речення (приклад 4.Б) фіксує наявність асертивного фокуса, що перевіряється за допомогою відповідного тесту, а саме – можливістю інтерпретувати зазначене речення як безпосередню відповідь на запитання, в якому наголошений матеріал заміняють питальним словом: *Welchen Stern hat er nicht gesehen?*

Інформаційне структурування речення є прагматично (за допомогою контексту чи ситуативно) зумовленим принципом, завдяки якому елементи речення набувають потрібної комунікативної ваги. У більшості мов його реалізують за допомогою порядку слів, просодики та лексичних засобів. Як в українській мові, так і в німецькій комунікативно найважливішими ділянками відповідного речення слугують його ліва та права периферії. Лівопериферійний елемент речення виконує зазвичай функцію топіка, а права периферія ідентифікується як фокус висловлення. Топік характеризується побічним висхідним наголосом, фокусування передбачає головний спадний наголос [9; 19]:

Рис. 3. Схема інформаційного структурування речення

У наведеному раніше прикладі заперечного речення (приклад 4) розподіл інформації у синтаксичній структурі відбуватиметься за такою схемою: елемент речення, який визначається мовцем як предмет повідомлення (*вчені*), займає позицію на лівій периферії речення. Це відбувається шляхом приєднання зазначеного компонента до найвищої структурної позиції в реченні. Так перевіряються морфосинтаксичні ознаки підмета – *Agr_SP* (= AgreementSubjectPhrase)

Найцікавішою ділянкою інформаційної структури заперечних речень слугує, звичайно, фокус, адже одним із можливих його індикаторів є власне заперечення. Існує кілька різновидів фокусів: 1) неконтрастний (новоінформаційний, презентаційний) та контрастний [7; 8; 11; 13; 18].

Новоінформаційний фокус маркує свою типову позицію на правій периферії речення головним синтагматичним наголосом. Наголошений склад є експонентом фокуса. За умови нейтральної інтонації може виникнути (і зазвичай виникає) багатозначність фокуса, яка засвідчує його залежність від контексту. Прикладом слугуватиме німецьке речення, в якому:

Приклад 5.

Das Kind schläft nicht.

можуть простежуватись мінімальний (А), медіальний (Б) і максимальний (В) фокус:

А. Schläft das Kind?

$[_{CP} \text{Das Kind schläft } [_{FOC} \text{NICHT}]]$

мінімальний фокус;

Б. Was ist mit dem Kind?

$[_{CP} \text{Das Kind } [_{FOC} \text{SCHLÄFT nicht}]]$

медіальний фокус;

В. Was ist los?

$[_{CP/FOC} \text{Das Kind SCHLÄFT nicht}]$

максимальний фокус.

У першому випадку (приклад 5А) фокусується заперечення *nicht*, яке й формує мінімальний фокус. Фокусом другого речення (приклад 5Б) є предикатна фраза

schläft nicht. В останньому випадку (приклад 5В) речення загалом формує максимальний фокус.

Прикладом контрастного фокуса слугуватиме це ж речення, проте в іншому контексті:

П р и к л а д 5'.

(1) *SCHLÄFT* das Kind?

Das Kind schläft *NICHT*.

Doch! Das Kind *SCHLÄFT*.

[_{CP}Das Kind schläft [_{FOC}*NICHT*]] Контрастний фокус/.

В українському реченні також можна за допомогою відповідних контекстів діагностувати диференціацію змісту однакових не лише за формою, але й інтонаційно ідентичних речень:

П р и к л а д 6.

А. Дитина спить?

[_{CP}Дитина [_{FOC}не *СПИТЬ*]]

фокус заперечення;

Б. Що з дитиною?

[_{CP}Дитина [_{FOC}не *СПИТЬ*]]

медіальний фокус;

В. Що сталося?

[_{CP/FOC}Дитина не *СПИТЬ*]

максимальний фокус.

Проілюстровано, що експонент фокуса в усіх трьох випадках однаковий, а власне останнє слово синтагми – *СПИТЬ*.

Контрастний фокус потребує відповідних контекстуальних умов:

П р и к л а д 6'.

А. Дитина спить?

Дитина не *СПИТЬ*.

Та ні. Дитина *СПИТЬ*.

[_{CP}Дитина [_{FOC}не *СПИТЬ*]].

На противагу нейтральному фокусу, який має визначену структурну позицію – праву периферію речення, контрастний фокус реалізується в різних структурних позиціях.

Такою є взаємодія синтаксичної та комунікативної структур заперечних речень (як мінімум) у німецькій та українській мовах. Заперечення безпосередньо впливає на формування інформаційної структури висловлення, маркуючи комунікативно найважливіші ділянки. Головною операційною ділянкою заперечення слугує права периферія речення, яка, здебільшого, формує фокус висловлення. Залежно від контексту цей фокус може бути мінімальним (наголошується останнє слово фрази), медіальним (при фокусуванні предикатної фрази) та максимальним (фокус поширюється на ціле речення).

1. *Matezius B.* О так называемом актуальном членении предложения: Язык и стиль // Пражский лингвистический кружок. – М., 1967.
2. СУЛМ. Синтаксис. – К.: Наук. думка, 1972.
3. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000.
4. *Chomsky N.* The Minimalist Program. – Cambridge, MA: MIT Press, 1995.
5. *Greenberg G.* Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements // Greenberg G. (Hrsg.), *Universals in Language*. – Cambridge MA: MIT Press, 1963.
6. *Horn L.* A Natural History of Negation. – Chicago and London: University of Chicago Press, 1989.
7. *Jacobs J.* Einführung // Jacobs J. (Hrsg.), *Informationsstruktur und Grammatik* (=Linguistische Berichte, Sonderheft 4 /1991–1992). – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1992a. – S. 7–16.
8. *Jacobs J.* Informationsstruktur und Grammatik (= Linguistische Berichte, Sonderheft 4). – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1992b.
9. *Junghanns U.* Informationsstrukturierung in slavischen Sprachen: Zur Rekonstruktion in einem syntax-zentrierten Modell der Grammatik. Habilitationsschrift: Universität Leipzig, 2002.
10. *Junghanns U. & Zybatow G.* Syntax and Information Structure of Russian Clauses. // Browne E. W. & al. e. (Hrsg.), *Annual Workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistics. The Cornell Meeting 1995*. – Ann Arbor, Michigan: Michigan Slavic Publications, 1997. – S. 289–319.
11. *Molnár V.* Zur Pragmatik und Grammatik des TOPIK-Begriffes // Reis M. (Hrsg.), *Wortstellung und Informationsstruktur* (= Linguistische Arbeiten 306). – Tübingen: Niemeyer, 1993. – S. 155–202.
12. *Molnár V.* Topic in focus. On the syntax, phonology, semantics and pragmatics of the so-called “contrastive topic” in Hungarian and German. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1998. S. 89–166.
13. *Molnár V. & Rosengren I.* Zu Jacob’s Explikation der I-Topikalisierung // *Sprache und Pragmatik. Arbeitsberichte des Netzwerkes Sprache und Pragmatik* 41. Lund. – 1996. – S. 48–88.
14. *Reis M.* (Hrsg.) *Wortstellung und Informationsstruktur* (= Linguistische Arbeiten, 306). – Tübingen: Niemeyer, 1993.
15. *Rosengren I.* Wahlfreiheit mit Konsequenzen – Scrambling, Topikalisierung und FHG im Dienste der Informationsstrukturierung // Reis M. (Hrsg.), *Wortstellung und Informationsstruktur*. – Tübingen: Niemeyer, 1993. – S. 251–312.
16. *Sgall P., Hajičová E. & Buráňová C.* Aktuální členění věty v češtině (= Studie a práce lingvistické). – Praha: Academia, 1980.
17. *Sperber D. & Wilson D.* *Relevance: Communication and Cognition*. – Oxford: 1986.
18. *Steube A.* Ein kognitionswissenschaftlich basiertes Modell für die Informationsstrukturierung (in Anwendung auf das Deutsche) // Bayer J. & Römer C. (Hrsg.), *Von der Philologie zur Grammatiktheorie. Peter Suchsland zum 65. Geburtstag*. – Tübingen: Niemeyer, 2000. – S. 213–238.
19. *Zybatow G.* Informationsstruktur im Russischen // *Sprachspezifische Aspekte der Informationsverteilung* (= studia grammatica; 47). – Berlin: Akademie-Verlag, 1999. – S. 251–279.
20. *Zybatow G. & Junghanns U.* Topiks im Russischen // *Netzwerk. Sprache und Pragmatik*. – Lund: Germanistisches Institut der Universität Lund, 1998. – S. 1–57.

NEGATION AND INFORMATION STRUCTURE

Alla Paslawska

*Ivan Franko National University
(1, Ukraine Universytets'ka St., Lviv, 79001, Ukraine)*

In the article an attempt to draw grounds for the information structure of negative sentences in Ukrainian and German languages grammatically, that is within structural hierachy of their syntax. The negation directly influences the forming of information structure of utterance, marking the most important areas communicatively. The main operational domain of the negation is the right periphery of a sentence, which in most cases forms normal presentational focus of utterance. Contrastive focus fails to possess any definite position. Depending on communicative intentions of a speaker it may pertain any member of a sentence.

Key words: negation, information structure, focus.

*Стаття надійшла до редколегії 14.12.2007
Прийнята до друку 21.12.2007*

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ МОВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ДЖ. БАРТА В РОМАНІ “ХИМЕРА”

Аліна Леськів

*Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
(м. Тернопіль, вул. Кривоноса, 2А)*

Проаналізовано мовні засоби експериментальної прози на прикладі роману Дж. Барта “Химера”. Виявлено, що оновлення художньої форми письменник здійснює за допомогою мовної гри, що простежується на лексичному та синтаксичному рівнях, повтору, зведеного до абсурду, перекручення алюзій, метафори, іронії, пародіювання, порушення традиційних часових і просторових рамок.

Ключові слова: Дж. Барт, стилістика.

У сучасній лінгвістиці особливу увагу приділяють розкриттю специфіки художнього тексту як кінцевого продукту когнітивно-мовленнєвої діяльності автора [1; 2; 5; 6]. Необхідність вивчення мови твору для інтерпретації авторської прагматики, тобто реалізації явищ тексту на різних мовних рівнях та сукупності лінгвістичних засобів, використаних митцем, відзначають Т. Кук, К.Я. Кусько, О.В. Максименко [12; 7; 8].

Зазначимо, що мова конвенційної прози має відмінні характеристики від експериментальної. Передусім це відчутно у романах письменників, що належать до американської літературної школи “чорного гумору”. Деякі представники цієї школи використовують традиційні засоби, інші експериментують з текстом, формами, словами. Відповідно до цього “чорних гумористів” поділяють на дві основні групи – традиційної орієнтації (Кен Кізі, Джеймс Патрік Донліві, Стенлі Елкін й ін. та експериментаторів-формалістів (Джон Барт, Дональд Бартельм, Томас Пінчон, Роберт Кувер, Джон Хоукс та ін.) [14, с. 5].

Класиком “чорного гумору” експериментальної течії, безперечно, є Джон Барт, твори якого, на перший погляд, дивні, приголомшливі. Однак після ґрунтовного вивчення стає очевидною філософська глибина та літературна майстерність письменника. Метою нашого дослідження є виявлення стилістичних засобів, які допомагають письменникові експериментувати з художньою формою роману.

Дж. Барт приходить до думки, що все нове – це просто повторення того, що вже було раніше; ніхто не може стверджувати оригінальність у літературі, а всі письменники більшою чи меншою мірою є послідовниками загальної тенденції, перекладачами та анотаторами давно існуючих архетипів. Автор “Химери” переконаний, що оповідання, які розповідали наші прадіди в печерах – це ті самі, тільки “оновлені” оповідання, які розповідають тепер з новою свідомістю. Насправді неможливо творити нові оповідання, оскільки міфи, які ми мали, на його думку, це ті міфи, які ми матимемо завжди. Такі погляди підтверджено у романі “Химера” за допомогою введення

метафоричного образу равлика, який уособлює письменника: *There is a kind of snail in the Maryland marshes – perhaps I invented him – that makes his shell as he goes along out of whatever he comes across ...he carries his history on his back, living in it, adding new and larger spirals to it from the present as he grows. That snail's pace has become my pace...* [10, с. 10].

З цією метою у романі “Химера” (Chimera, 1972) введено також нового героя – джина (двійник Дж. Барта), який потрапляє з майбутнього і розповідає свої оповідання Шехерезаді. Фактично це оповідання Шехерезади з арабської збірки “Тисячі і однієї ночі”, водночас іронічно аналізується творчість письменника та сучасний літературний процес загалом: *He was a writer of tales, he said ... people in his country had been fond of reading; currently, however, the only readers of artful fiction were critics, other writers, and unwilling students who, left to themselves, preferred music and pictures to words. His own pen (that magic wand, in fact a magic quill with a fountain of ink inside) had just about run dry* [10, с. 7].

Така ідея втілює бартівське переконання, що письменники, здебільшого, беруть свої оповідання з одного джерела: *he (джин – А.Л.) wished neither to repudiate nor to repeat his past performances; he aspired to go beyond them toward a future they were not attuned to and, by some magic, at the same time go back to the original springs of narrative* [10, с. 10]. Однак це не просте повторення того, що було, адже джин – це не тільки джин зі стародавнього Іраку, але й Дж. Барт з майбутнього. Саме це й оновлює оповідання, оскільки у романі простежується думка, що оповідач не повинен створювати нових історій, а повинен розповідати ті, які вже описано, тільки з новою свідомістю.

На основі міфологічних сюжетів автор “Химери” творить свої притчі. Оновлюючи міф таким способом, він значно ускладнює його зміст і форму. Однак поєднуючи міфологічне і сучасне, письменник не шукає виходу до реальності, він далекий від раціонального аналізу міфу, реальність мистецтва для нього вища живої реальності, його цікавить форма та можливість оперувати мовою твору. У статті “Література виснаження”, яку можна вважати естетичним кредо школи “чорного гумору”, Дж. Барт говорить про вичерпаність певних традиційних літературних форм і звертає увагу на необхідність їхнього оновлення [11, с. 267]. Це реалізується у його творах за допомогою мовних експериментів.

Письменник експериментує зі словами, реченнями та мовою роману загалом, щоб привернути увагу, передусім, до стилю і форми твору, самого творчого процесу, оскільки, за його переконанням, слова не повинні відтворювати дійсного стану речей у світі і житті людини. Дослідниця В. І. Оленєва звертає увагу на важливу тезу Дж. Барта: “форма сама по собі є змістом” [9, с. 141].

Автор “Химери” заводить читача в лабіринти слів, значень, фраз, створюючи вербальні спіралі та головоломки. Це досягається внаслідок зведення повтору до абсурду (*I apologized for my apology ... I did, began to apologize, stopped that, reflected a moment, ... apologized again ... felt incongruity of my apology ... etc* [10, с. 76], гри зі словами, зумовленої звуковим співпадінням (*holdig by dose thus agaist the biserable shell those girls gave off ad collectig frob theb the helbet, wallet ad wigged saddles* [10, с. 64], ... *I ab bost fod of kiss ig, dor ever washed id all that ybe* – [10, с. 65]), техніки “кривих дзеркал”, де мовні пастки слів спричиняють у читача запаморочення, коли він намагається зрозуміти, як це Шехерезада уявляє себе художнім персонажем, є ним і читає про себе (... *this whole situation is the plot of the story we 're reading, and you and I Daddy and the*

king are all fictional characters [10, с. 8]). Такі мовні ігри слугують інтелектуальним поєдинком. Усе це приголомшує читача, привертає його увагу, змушує замислитись над кожним словом, щоб, зрештою, зрозуміти: з нього просто покепкували.

Експерименти з мовою твору поширюються і на синтаксичний рівень. Речення у романі “Химера” нерідко довгі, ускладнені зворотами, вставними реченнями, що переростають у цілі оповідання чи міні-новели, які, зазвичай, перериваються для того, щоб: прокоментувати написане: *On the beach of Pharos like a bearded beacon stood the Old Man of the Sea, but I had no need of navigation-aid: oriented, by falling-starlight I surely steered us east. Two-thirds of my tale was told, its whence and where; as to its whither, I knew only that I would once more and finally confront Andromeda ...* [10, с. 112]; дати читачеві можливість домислити завершення: *My scruffy boatman, next morning when we landed Joppa, pointed out the cliff where fair Andromeda had been snacked for Cetus till mighty Perseus et cetera* [10, с. 113].

У наведених уривках використано алюзії (*Andromeda, Cetus, Perseus, the Old Man of the Sea*), які є іронічними внаслідок їхнього перекручення, що реалізується не тільки в макро-, а й у мегаконтексті всього твору (порівняємо: *Old Man of the Marsh* [10, с. 296, 300, 301] та роман Е. Хемінгуея “*The Old Man and the Sea*”).

Автор роману “Химера” пародійно обіграє конвенційний роман, головними елементами якого є експозиція, зав’язка, розвиток дії, кульмінація, розв’язка. Він зіставляє процес оповіді з еротичним процесом: *... the very relation between teller and told was by nature erotic. The teller’s role, he felt, regardless of his actual gender, was essentially masculine, the listener’s or reader’s feminine, and the tale was the medium of their intercourse* [10, с. 25–26].

Перелічені вище засоби допомагають автору “розпушувати” структуру тексту (термін Р. Катке [4, с. 5]), іронізувати з приводу традиційних способів побудови художнього твору.

Роман “Химера” складається з трьох частин, кожна з яких має свою назву: “Дуніа-задіада”, “Персеїда”, “Беллерофоніада” відповідно до імен головних персонажів – героїв древніх легенд і міфів, що фігурують у творі як оповідачі. В основу покладено:

- 1) оповідання “Тисячі і однієї ночі”;
- 2) цикл міфів про Персея;
- 3) міф про Белерофонта.

Тобто твір Дж. Барта побудовано за аналогією з будовою вогнедиhaючого чудовиська Химери, яке мало: голову лева, тіло дикої кози та хвіст дракона. Ця істота, за давньогрецьким міфом, жила в малоазійській Лікій і була вбита героєм Коринфу Белерофонтом. Однак роман не про неї, а містить роздуми автора про те, як потрібно писати художній твір. Тут ми дізнаємося про життя автора, його мрії та переконання. Хоча він сам непомітний, упродовж всього роману відчувається його присутність. Цей новий постмодерністський стилістичний засіб (*metafiction*) дає змогу письменнику робити критичний аналіз своєї творчості під час самої творчості. Як вірно зауважив американський дослідник Ф. Макконнелл, незважаючи на те, що твір “Химера” схожий на групу з трьох незалежних оповідань, він є романом, сюжет якого слугує не продовженням пригод певного героя, а самого оповідача, який є дійовою особою у всіх частинах [13, с. 118]. Головним персонажем усіх трьох оповідань є сам Дж. Барт, однак у різних іпостасях. У першій частині – це Джин, у другій – Персей, у третій – Беллеро-

фон. Усім трьом властиві одні і ті ж риси: їхній вік – сорок років (вік Дж. Барта під час написання Химери); їх турбують думки стосовно того, як вони пишуть, і розпочати другу частину свого життєвого шляху вони схильні після першої. Це нагадує спіраль, що слугує тут метафорою процесу розмірковування.

Усі три оповідання (чи міні-новели) пов'язані між собою спільними персонажами, повторами, алюзіями та формою. Дж. Барт вільно переміщує своїх персонажів у просторі і часі. У кожній новелі трилогії дія відбувається протягом однієї ночі, проте авторові вдається охопити чималий діапазон часу (від глибокого минулого давньогрецьких міфів та арабських легенд до сучасного життя Америки з його цінностями і проблемами) та великий простір (Ірак, Лівія, Єгипет, Греція, Америка і т.д.). Щодо цього далеке минуле тісно переплітається з сучасністю, що досягається внаслідок вживання в одному стилістичному контексті історизмів та анахронізмів: *we called in the eunuchs, maidservants, mamelukes, pet dogs and monkeys ... my sister was an undergraduate arts-and-sciences major at Banu Sasan University. Besides being Homecoming Queen, valedictorianelect, and a four-letter varsity athlete, she had a private library of a thousand volumes and the highest average in the history of the campus* [10, с. 4–5].

Зв'язок теперішнього з минулим простежується і в мегаконтексті твору за допомогою повтору *{the Treasure Key* [10, с. 5], *Magic Key... This is the key, Doony! Find the treasure, too* [10, с. 8], *The key to the treasure is the treasure* [10, с. 11], *the key to the treasure being the treasure ... this is the key-to-the treasure* [10, с. 12], *the key to the treasure was the treasure ... has the key to any treasure* [10, с. 15], *treasure keys* [10, с. 18], *Magic Key* [10, с. 21, 28], *that Key and Treasure ... The key to the treasure is the treasure* [10, с. 56], *find the key* [10, с. 73], *The key to the treasure was the Treasure et cetera* [10, с. 255]. Наведені приклади вживання повтору є засобом емпізи ключових фраз твору, в які автор вкладає суть творчого пошуку письменника, з одного боку, та вираження циклічності світового розвитку, з іншого. Ідея повторюваності реалізується і за допомогою використання ретроспекції: коли Дуніазада, сестра Шехерезади, починає своє оповідання, вона повертається до минулих подій *Three and a third years ago, when King Shahryar was raping a virgin every night ...* [10, с. 5]; інші два розділи роману побудовані у формі спогадів протагоністів, внаслідок чого відбувається постійне звернення до минулих подій *Somewhere back in my flying youth I'd read how to advertise help wanted when you're brought down ...* [10, с. 60], *Bellerophon, it seems to me, while always ultimately addressing the reader from pages floating in the marshes of what has become Dorchester County, Maryland, U.S.A., used to begin by rehearsing his prior history to pretty Mellanippe ... The narration was repeated daily and lasted all day* [10, с. 143].

В основу роману “Химера” покладено сюжети добре відомих народних казок та легенд, античних міфів, які стали матеріалом для стилістичного пародіювання, метою якого є оновлення конвенційної форми. Експериментування автора зі стародавніми міфами – це своєрідне поширення міфологічного мислення на сучасність. Українська дослідниця творчості Дж. Барта Т.Н. Денисова називає таке явище “міфотерапією”, що є спробою вилікувати відчужену хворобливу психіку людини ХХ сторіччя, долучаючи її до колективного мислення [3, с. 66].

Казка і міф слугують лише основою для нової реальності. Щодо цього письменник створює карикатури на античних, середньовічних і народних героїв, ставить їх у комічні ситуації, наділяючи незвичними, смішними рисами. Робиться акцент на не-

значні, непоказні, нерідко негативні риси, які виводяться у ранг головних, причому вони є часто парадоксальними. Нерідко у творі трапляються досить суперечливі твердження: як міфічні герої та напівбоги, Персей і Белерофон говорять про земні речі; їх турбують проблеми, що хвилюють і сучасну, звичайну людину. Вони розмовляють як дідуся, незадоволені своїм життям і нещасливою долею.

Сам Белерофон не герой (йому так і не вдалося стати безсмертним і здійснити всі свої подвиги), а звичайний робітник, відданий своїй професії. У цьому проявляється іронія, що виникає на рівні мегаконтексту, яка, за словами Т.Н. Денисової, “у “чорних гумористів” з літературного прийому переростає у творчий метод” [3, с. 6] і передбачає зображення скептичного ставлення до абсурдності людського існування.

Отже, аналізуючи роман Дж. Барта “Химера”, переконуємось у складності та неординарності стилю цього письменника, оскільки весь арсенал засобів, використаних ним, слугує тому, щоб спонукати читача критично осмислити зображуване, проникнути у глибинний пласт твору, іронічно осмислити конвенційні засоби побудови художнього твору. У “Химері” Дж. Барт проклав місток між минулим і теперішнім, тобто античною міфологією та сучасною художньою літературою. З метою оновлення форми античного міфу автор “Химери” використовує мовну гру, що виявляється на лексичному та синтаксичному рівнях, повтор, який зведений до абсурду, алюзію, метафору, іронію, пародіювання, порушення традиційних часових і просторових рамок.

1. *Гладько С.В.* Емотивність художнього тексту: семантико-когнітивний аспект (на матеріалі сучасної англійської мови): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.04 / Київський державний лінгвістичний університет. – К., 2000.
2. *Городникова М.Д.* Когнитивное моделирование при интерпретации художественного текста // Языковое общение: процессы и единицы. Межвуз. сб. научн.тр. – Калинин, Калининский гос. ун-т., 1988.
3. *Денисова Т.Н.* Літературний процес ХХ ст. Від нонконформізму до постмодернізму // Вікно в світ. – № 5, 1999.
4. *Катхе Р.О.* Способы текстообразования в современном американском романе (на материале модернистской прозы США в 50-70-е годы XX века): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. 10.02.04 / Одесский гос. ун-т им. И. Мечникова. – Одесса, 1984.
5. *Колегаева И.* Текст как единица научной и художественной коммуникации. – Одесса. Ред.-издат. отдел обл. управления печати, 1991.
6. *Кубрякова Е.С.* О тексте и критериях его определения // Текст. Структура и семантика. – Т. 1. – М., 2001.
7. *Кузько К.Я.* Проблемы языка современной художественной литературы: несобственно-прямая речь в литературе ГДР. – Львов: Высш. школа. Изд-во при Львов. университете, 1980.
8. *Максименко Е.В.* Языковые средства создания комического в современной французской художественной прозе: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. 10.02.05 / КГУ им. Т. Шевченко. – К., 1983.
9. *Оленева В.И.* Модернистская новелла США в 60-70-е годы. – К.: Наук. думка, 1985.
10. *Barth J.* Chimera. New York: Random House, 1972.
11. *Barth J.* The Literature of Exhaustion // The American Novel Since World War II. – New York, Fawcett Publications, Inc., 1969.

12. Cook G. Discourse and literature. Oxford, New York: Oxford University Press, 1995.
13. MacConnel F.D. Four Postwar American Novelists: Bellow, Mailer, Barth and Pynchon. – NY: University of Chicago Press, 1977.
14. Scholes R. The Fabulators. – Oxford: Oxford University Press, 1967.

STYLISTIC DEVICES OF THE LINGUISTIC EXPERIMENT MADE BY JOHN BARTH IN HIS NOVEL "CHIMERA"

Alina Leskiv

*Ternopil National Pedagogical University,
(2A, Kryvonosa St., Ternopil, Ukraine)*

The article treats some peculiarities of the experimental prose as they are realized in the novel "Chimera" by Jh. Barth. The results of the conducted research showed that the writer renews traditional fictional forms by means of language games, reduction to absurdity, distorted allusion, metaphor, irony, parody, violation of the established understanding of time and space.

Key words: Jh. Barth, stylistics.

*Стаття надійшла до редколегії 1.11.2006
Прийнята до друку 10.05.2007*

ОКАЗІОНАЛЬНА СЛОВОТВОРЧИСТЬ У ДИСКУРСІ РОМАНІВ ДЕВІДА ЛОДЖА

Олеся Ладницька

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

На підставі унікальності вживання у великому масиві текстів і констатації відсутності в лексикографічних джерелах проаналізовано словотворчі okazіоналізми, зафіксовані в дискурсі шести романів сучасного англійського письменника Девіда Лоджа. Лексичні одиниці прокласифіковано за словотворчими способами та моделями із зазначенням їхнього функціонального навантаження.

Ключові слова: okazіоналізм, словоскладання, афіксація, складнопохідні слова.

Дослідження мовної тканини художніх творів майстрів слова стає дедалі більше практично виправданим, зокрема й під впливом зростаючої значущості дискурсного аналізу. З боку традиційної лінгвостилістики підтвердженням теоретичної актуальності таких розвідок може слугувати висловлювання Я.К. Грота про авторське слововживання: “Вивчення мови якого-небудь письменника повинно, звичайно, мати предметом значення особливостей, з якими постає у нього мова, можливість бачити, яким чином він розв’язує труднощі, які виникають у того, хто пише, в застосуванні цієї мови. Повчально, наприклад, знати, в якому відмінному від звичайного значенні він уживає деякі слова, якій із двох чи декількох форм він віддає перевагу, які у нього трапляються помітні звороти і сполучення слів, як він вчиняє при утворенні відомого типу речень, при узгодженні і керуванні слів, які у нього можна знайти відступи від загальноприйнятих правил, нарешті, чи нема у нього слів і виразів, які виключно належать йому” [цит. за Сологуб 17, с. 14]. Власне, останній аспект авторського слововживання є надзвичайно важливим для досліджень стилістичного та дискурсивного планів, однак викликає чимало термінологічних розходжень.

До введення в лінгвістичну традицію самого терміна “okazіоналізм” (Н.І. Фельдман) “будь-які новотвори визначались як неологізми, хоч більшість дослідників, відзначаючи функціональну, стилістичну або структурну неоднорідність нових слів, робили спроби їх класифікації (неологізми “загальнономовні” та “індивідуально-авторські”)” [14, с. 8]. Не вдаючись детально до загальновідомого розрізнення термінів “неологізм” та “okazіоналізм”, зауважимо лише, що перше – це факт мови, друге – факт мовлення, дискурсу, а “Універсальним диференційним критерієм класифікації лексичних інновацій сучасної англійської мови є входження/невходження до узусу, що дає змогу визначити як okazіональні всі новоутворення, що не увійшли на даний момент до складу лексичної системи досліджуваної мови і внаслідок цього мають такі риси, як належність до мовлення, нерегулярність вживання, утворюваність, ненормативність, контекстуальна залежність, новизна/незвичність, прагматична марко-

ваність” [14, с. 6]. Протиставлення узуального та okazіонального в сучасній лінгвістиці побудовано на сосюрівській дихотомії “мова-мовлення”, яка багато в чому зумовила розвиток всього сучасного мовознавства, в тому числі словотвору, адже “Кожен окремий okazіоналізм – це вираження, “матеріалізація” категорії okazіональності, що виділяється в рамках дихотомії “мова-мовлення” і визначається як можливість виникнення нового мовленнєвого факту, що задана системою мови і реалізується всупереч нормі в конкретних мовленнєвих ситуаціях під впливом екстралінгвістичних факторів” [13, с. 136]. Відомо, що okazіональність проявляється на всіх рівнях мовної системи: фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному і семантичному; okazіональними можуть бути слова, словосполучення, значення слів і словформи. У цій статті ми розглядаємо лише лексичні okazіоналізми. В лінгвістичній літературі використовуються різноманітні терміни для позначення okazіонально вжитих слів в акті індивідуального словотворення: індивідуальні неологізми, індивідуальні okazіоналізми, okazіональні образні новоутворення, гумористичні стилістичні новоутворення, стилістичні неологізми [18, с. 47], “егологізм”, “поетичний неологізм”, “індивідуальне слово”, “неологізм контексту” [3, с. 208], “одноразові неологізми”, “літературні неологізми”, “слова-саморобки”, “слова-експромти”, “слова-метеори” [8, с. 64], “слова-одноденки” [2, с. 13], індивідуально-авторське вживання, новотвір, новоутворення [17, с. 78]. Перелік цікавий тим, що кожен із запропонованих термінів по-своєму виправданий, характеризує явище зі свого боку, відтворює певним способом еволюцію поглядів в цій царині, і тим самим саме явище отримує різностороннє висвітлення.

Втім, найпоширенішим у сфері науки про словотворення є термін okazіоналізм (від латинського *occasio* – випадок), який саме і засвідчує, що таке слово створюється *ad hoc* – на випадок. В той час, як деякі спеціалісти (Е.І. Ханпіра, Є.А. Земська та ін.) розуміють під okazіоналізмами тільки “індивідуально-авторські” слова, протиставляючи слова okazіональні та потенційні, В.В. Лопатін об’єднує терміни потенційне слово і індивідуально-авторське вживання у слові okazіоналізм, бо, на його думку, обидва ці терміни означають слова, які відсутні у мовній традиції. “Такі слова створюються у момент мовлення, а всі інші, звичайні слова у момент мовлення лише відтворюються як готові одиниці мови” [8, с. 71]. Отож ми послуговуватимемось терміном okazіоналізм на позначення слів, що простежуються в дискурсі романів Девіда Лоджа, проте не зафіксовані у жодному з опрацьованих нами лексикографічних джерел (а це двомовні, тлумачні, термінологічні словники різних періодів, словники неологізмів та близько тисячі словників мережі Інтернет) – не лише у формі окремих словникових статей, а й як подальших посилань, ілюстрацій, з урахуванням першої друкованої появи слова. Усвідомлюючи умовність такого методу ідентифікації okazіоналізмів (адже новоутворення проходить чималий шлях від творення людиною (*originator* – термінологія Ю. Найди) до фіксації у словнику, долаючи етапи соціалізації та лексикалізації з подальшим комунікативно-прагматичним визначенням), відзначимо однак, що факт незафіксованості у словниках вважається провідними вченими в галузі неології “єдиним реальним матеріалізованим критерієм віднесення тої чи іншої лексичної одиниці до розряду мовленнєвих утворень” [10, с. 164]. Метод опитування інформантів не використовувався з огляду на його суб’єктивний характер.

Окрім цього, ще раз зауважимо, що в нашій статті розглядається власне okazіональна номінація (“словотворчі okazіоналізми” [7, с. 90]) і не береться до уваги другий тип okazіональної номінації – вторинне okazіональне перейменування/номінація, (“се-

мантичні okazіоналізми” [7, с. 90] чи то “семантичні інновації, або переосмислення” за В.І. Заботкіною [2, с. 17]). Тобто okazіональні лексико-семантичні варіанти існуючих слів не є предметом дослідження в цій статті; okazіональні іншомовні запозичення також розглянуто в іншій статті.

Завдання цієї статті – простежити та систематизувати okazіональну словотворчість видатного сучасного англійського письменника та літературознавця Девіда Лоджа в дискурсі шести його романів, що складають більше половини художнього творчого доробку письменника, хронологічно охоплюють понад 35 років творчості та різняться в ідейно-тематичному плані. Об’єктом дослідження є романи “The British Museum is Falling Down” (1965), “Changing Places” (1975), “How Far Can You Go?” (1980), “Small World” (1984), “Nice Work” (1988) та “Paradise News” (1991), предметом – словотворчі okazіоналізми у їхньому дискурсі.

Актуальність дослідження безумовна, бо саме в okazіоналізмах якнайповніше розкривається творчий потенціал мовної системи на загал та діапазон прийомів словесного новаторства зокрема. Окрім того, воно дає змогу не тільки виявити ресурси мовної системи, але й проаналізувати механізми мовленнєвого спілкування, дискурсу та психологію людини. Результати дослідження могли б увійти в запропоновані М.С. Ретунською ще на поч. 70-х років “словники лексичних одиниць з одиничною реєстрацією” [16, с. 20], що представляло б певний теоретичний та практичний інтерес.

Отож одним зі складових елементів мовної тканини дискурсу романів Девіда Лоджа є лексичні новотвори, адже художнє мовлення вимагає не лише майстерного використання словникового багатства мови, якою пише письменник, а й пошуку власних форм вираження ідейно-художнього задуму, а “Художнє пізнання дійсності стимулює пошук письменником нових мовних засобів в естетичному освоєнні світу” [17, с. 45]. Очевидно, індивідуальне словотворення зумовлюється не потребами мови як знакової системи, а потребами художньої творчості, принципами світобачення письменника, створенням індивідуально-авторської картини світу, внаслідок чого “поверхнева структура новотвору наповнюється в художньому тексті авторським осмисленням дійсності, підпорядковується ідейно-художній спрямованості твору, нерідко ускладнюється глибинними переносними значеннями” [17, с. 45]. Okazіоналізми стають однією із домінант художньої системи письменника і, за влучним висловлюванням О.В. Ребрія, є результатом “індивідуального смаку мовця” [13, с. 137]. Ця думка підтверджується і наступною цитатою: “чим більший креативний потенціал митця, чим загостреніше його суто лінгвістичне чуття слова (що іде від освіти, яка дає можливість розширювати смислову валентність слова (термін А. Лосева) практично до безконечності), чим досконаліше “уміння бачити, відчувати, відображати” (В. Стус), тим багатшою буде мова митця на ексклюзивні, ситуативно та психологічно вмотивовані поетичні неологізми” [3, с. 209]. Дискурс романів Лоджа доволі насичений такими словами: 1 750 загальної кількості сторінок налічують 383 okazіоналізми, тобто один припадає на 4,5 сторінки. Зрозуміло, густина непропорційна, та й художня цінність самих okazіоналізмів різна, проте всі вони підпорядковані певним функціям, хоча не завжди стилістичним. Перефразовуючи Виноградова, М.В. Ляпон пише: “успіх гарантований такій словотворчості, яка “контролюється” талановитою інтуїцією” [9, с. 308], якою, на нашу думку, досконало володів Девід Лодж.

За Станіславом, “процес творчості починається з витіснення штампу” [3, с. 209]. “Мові художнього твору протипоказаний шаблон”, – пише Сологуб [17, с. 76]. “Повсякденність не збуджує комунікативні центри”, – зазначає Н.Д. Арутюнова....

Словотворення виводить слова із автоматизму сприймання, воно значною мірою будується на аномаліях, на семантичних “рокіровках”, “активізує глухонімі шари мови” [7, с. 76]. Саме тому роль okazіоналізмів у дискурсі роману, а тим паче постмодерністського – значна, стимулююча, а деякі лінгвісти трактують okazіональне слово як особливий стилістичний прийом. Як би там не було, “Створені і вжиті автором літературного твору, вони залишаються лише в його межах як свого роду лінгвістичні уніками, як курйози, вивчення яких, тим не менше, цікаве в плані виявлення словотворчих потенцій мови” [16, с. 6].

Переходячи до класифікації Лоджевих okazіоналізмів, зазначимо, що вона, з огляду на предмет дослідження, буде не морфологічною, а словотворчою.

Цілком природно, провідну роль у їхньому утворенні відіграє *словоскладання*, що узгоджується з даними про найбільшу продуктивність зазначеного способу творення як okazіоналізмів [14], так і неологізмів в 80–90-ті роки [4], і хоча деякі романи написані в 60–70-ті роки, коли словоскладання поступалося афіксації [2, с. 29], для okazіоналізмів дискурсу Лоджа це нехарактерно. Навіть якщо, слідом за Зацним, Єнікєєвою та ін., визнавати існування словотворчих елементів [1]/ комбінованих форм [10]/ напівафіксів [2] на зразок *-style*, *half-*, *-looking*, *photo-*, *quasi-*, *pseudo-*, *-wise*, *self-*, *mock-*, *still-*, *much-* тощо і, всупереч теорії Мешкова та ін., зачислювати слова, утворені з їхньою допомогою, до афіксального типу, складні слова кількісно все одно значно переважають афіксальні – 195:113. Найдужче з перелічених нами вживаних Лоджем елементів автор тяжіє до *-looking* в моделі *adj+looking* (26 випадків фіксації), *half-* у моделях *half+adj*/ *half+PII*/ *half+n*/ *half+adv*/ *half+v* (18) та *-style* – у моделях *n+style*/ *adj+style* (10), які й слугують для вираження нюансів нечіткості, уподібнення, напіввизначеності (їх, очевидно, забракло автору в засобах системи мови). Цікавими прикладами є okazіоналізм *half-undressed* [22] за наявності фіксованого словниками *half-dressed*, що в свою чергу наштовхує на думку впливу аналогії в його утворенні; неоднократне вживання *half-fearful* [25], [20], *depressed-looking* [24], [22], що засвідчує про відсутність узуального засобу номінації необхідного Лоджу відтінку значення; смислове та формальне різноманіття одиниць зі *-style*, де перший елемент і місце (*Rummidge-style* [20], *Rummidge* – вигадане місто), і національність (*Russian-style*, *Scandinavian-style* [22]), і українська реалія (*Cossack-style* [22]): *However, she did in the end let the weather partly determine her choice: a pair of elephant-cord trousers tucked Cossack-style into her high boots, and a chunky-knit cardigan with a shawl collar worn over a Liberty-print blouse*. [22, с. 96], і простий іменник (*peasant-style* [20], *school-style*, *table-style* [21], *toga-style* [23]), і складний (*yachtsman-style* [25]), і аббревіатура (*RAF-style* [22]) в означальних та обставинних функціях.

Не вплине на найбільшу продуктивність словоскладання і той факт, що, відбираючи okazіоналізми з дискурсивного потоку романів Лоджа, ми керувались орфографічним принципом цільнооформленості, запропонованим О. Смирницьким – за складні приймалися тільки слова зі злитим правописом, написані через дефіс і слеш *{rail/sea travel* [24] та *living-room/study* [22]), а слова з роздільним правописом типу *stone wall*, визнавані як складні низкою дослідників, в наше дослідження не

включалися з огляду на труднощі їхньої ідентифікації та суперечність поглядів у їхньому трактуванні.

Тим не менше, понад половину зафіксованих нами okazіonalіzmів – складні слова, створені за найпродуктивнішою в неології кінця ХХ ст. моделлю $n+n$ з найрізноманітнішими відношеннями між компонентами, а також за продуктивними моделями $p+PP$, $p+PI$, $n+adj$, $adj+adj$ та менш продуктивними $adv+PP$, $adv+n$, $adv+adj$, $adj+PI$, $adv+PI$ тощо, які, за Мешковим, зачисляємо до словоскладання. Однак “навіть створюючи okazіonalіzmi одиниці за найпоширенішими моделями та способами, автор все-таки проявляє свідому творчу активність, оскільки для передачі тих же значень він міг би вжити узуальні синоніми чи традиційні для даної мови описові фрази” [15, с. 140]. Натомість створюються слова: *traffic-weaving*, *a bone-shaking (bump)* [25], *robot-couple*, *son-figure*, *likely-sounding (girls)*, *time-slip*, *moresome*, *granny-gowns*, *a big-tit (man)*, *crotch-high (mini)*, *wife-swapping* [20], *thoughtstream*, *to archetypecast*, *lay folk*, *still-vivid*, *bubble-cut*, *sex-mad* [21], *winter-pale (limbs)*, *jargon-ridden (lucubrations)*, *rainswept (roads)*, *peep toe (sandals)*, *chandelier-hung (room)* [24], *exam-passing (essays)*, *worry-lines*, *tear-stains*, *high-fashion (boots)*, *a seat-well*, *grease-stiff (dungarees)*, *yawn-inducing (trivia)* [22], *tit-starvation* [23] тощо. Творче, індивідуальне в okazіonalіzmi словотворенні вбачається нами не тільки у потребі окремого індивідуума створити слово для певного випадку, для якогось дискурсивного акту, без претензій на подальший загальний вжиток. В okazіonalіzmi індивідуальні вибір (з усього арсеналу словотворчих засобів мови) структурних мовних елементів та їхнє поєднання. Вибір, як відомо, падає на ті структурні елементи мови, які, на думку автора, більше відповідають даному випадку, більше експресивні та інформативні; поєднання цих елементів є чимось новим, не притаманним системі цієї мови, отож оригінальним. Має рацію Ликов, пишучи, що “Найхарактернішою рисою okazіonalіzmів є не стільки новизна, скільки незвичайність, хоч і новизна теж присутня. Але проходить час, новизна зникає, а незвичайність залишається.” [17, с. 78]. “Незвичайність поєднання морфем надає [авторському] неологізму риси фасцинації, тобто здатність підвищувати творчу активність сторони-реципієнта. Поява його в контексті має певний стилістичний ефект”, – пише Р.А. Кисельова, додаючи – “Першопричина стилістичного ефекту – в неологізмі, а в тексті цей ефект підтриманий принципом обманутого очікування” [5, с. 63].

Лодж вводить у дискурс романів й *багатокомпонентні* лексичні одиниці, в трактуванні яких не існує єдиної думки: вони кваліфікуються і як фразові складні слова, і як фразеологічні одиниці, і як голофрасис, і як складні слова синтаксичного типу. Їхнє існування можна пояснити “і аналітичними тенденціями сучасної англійської мови, і прагненням до економії мовних засобів, і певним стилістичним завданням” [16, с. 17], що визначається їхньою динамічністю, емоційністю. Зрозуміло, що структурна надмірність таких okazіonalіzmів зводить до мінімуму ймовірність їхньої лексикалізації. Володіючи конструктивною своєрідністю, такі комплекси самі розкривають свою семантику і, здебільшого, можуть бути зрозумілі поза контекстом: *old-fashioned Judaeo-Christian fear-of-the-Lord*; *Chancellor Facins-both-ways*; *better-the-devil-you-know attitude* [20]; *spouse-sister-mother figure*; *gone-to-seed body*; *anxiety-and-tens ion-creating regime* [21]; *a promotions-and-appointments couch* [22]. “Особлива виразність цих комплексів полягає в незвичайній довжині слова, що інколи сягає декількох рядків,

великій кількості дефісів в його оформленні, що сповільнює сприйняття і, в основному, – “іноконтекстності предикативного словосполучення” [16, с. 18], хоча не всі вони предикативні. В контексті однотипності та надокучливості розмов співробітників для героя стилістично доцільним є суцільний правопис таких загальноприйнятих формул: *Then, what a lot of hallos, howareyous, and whatareyouworkingons, over the drinks, over the meals, between lectures* [24:233].

Серед слів, утворених способом афіксації, переважають такі, які, за вже згаданої неоднотайності в поглядах на афікси та напівафікси, все-таки зачисляємо до останніх: 46 випадків виключно афіксальних новоутворень та 67 okazionalizmів, створених за допомогою вже перерахованих словотворчих елементів. Загалом префіксальні та суфіксальні okazionalizmi кількісно несуттєво відрізняються – 55:58, що дещо не узгоджується з даними Ребрія про суттєву перевагу суфіксації [14, с. 13]. Серед афіксів, залучених Лоджем до okazionalnoї словотворчості, – префікси *ex-*, *apres-*, *micro-*, *mini-*, *non-*, *anti-*, *mid-*, *ill-*, *pro-*, *re-*, *mega-*, *over-*, *neo-* та суфікси *-like*, *-a*, *-ed*, *-ing*, *-ly*, *-er*, *-y*, *-ic*, *-ally*, *-ability*, *-less*, що небагато, зважаючи на функціонування 103-х суфіксів у створенні неологізмів за період 1964–1989 рр. [2, с. 23]. Незважаючи на більш-менш чіткі значення афіксів, “зовнішня форма (форматив) [слів, утворених за їх допомогою] лише частково розкриває їх значення, яке повністю постає тільки з контексту, виявляючись з конкретної ситуації, що її зображає автор в тексті” [7, с. 96], як-от значення *foetus-like*: *Across the floor, dispersed along the radiating desks, scholars curled, foetus-like, over their books, little buds of intellectual life thrown off by some gigantic act of generation performed upon that nest of knowledge, those inexhaustible ovaries of learning, the concentric inner rings of the catalogue shelves* [25, с. 44]. І хоча не завжди такі слова художньо цінні, їхня прагматична вмотивованість очевидна, адже “похідним словам притаманна більша інформативна насиченість в порівнянні з простими словами не тільки в силу своєї двочленної структури, де сама форма інформативна..., але й завдяки наявності в значенні деривата прихованих, імпліцитних сем, що викликають набір асоціацій, пов’язаних з похідною основою” [11, с. 130]. Неспроста *seasidey* [24, с. 222] вводиться у дискурс невластиве-прямої мови Філіпа Своллова, поринутого в ностальгічні романтичні спогади, а *apres-sex* [20, с. 26] – у його ж аналітичні роздуми про сексуальну революцію 60-х років.

У статті “Оказіональне слово: діалектика стереотипного і творчого” О. Косович стверджує, що “стереотипність проявляється на рівні словотвірної моделі” [6, с. 31], а творчість – “вже у рішенні (усвідомленому чи неусвідомленому) створити нове слово, щоб вплинути певною мірою на читача” [6, с. 31]. Чи не найбільше таке твердження правдиве для *складнопохідних слів* (“що складаються з двох іменних основ, оформлених словотворчим суфіксом при одночасному акті словоскладання і афіксації*”) [10, с. 77]), створених за моделями *n+n+ed*, *adj+n+ed*, де частка стереотипного, рутинного, здавалося б, затьмарює творче, креативне, проте роль саме таких слів найбільш виправдана дискурсивними цілями, адже важко не оцінити значення для когезивності, плавності та синтаксичної зграбності дискурсу таких слів, як *slack-limbed (refusal)* [25], *shaky-fingered (victims of emergency landings)*, *summerfroked (throng)*, *rosy-complexioned* [20], *dry-mouthed (students)*, *milky-breathed (infant)* [21], *yellow-fanged (smile)*, *peach-shaped (buttocks)*, *hairy-knuckled (fist)*, *black-uniformed*, *white-aproned (maid)*, *frizzy-haired (blonde)*, *unmechanically-minded (passengers)*, *whale-*

shaped (outline), sun-oiled (vacationers), pine-scented (air), olive-complexioned (face) [24], *oily-pawed (mechanic), glossy-lipped (naked women), big-bosomed (woman), five-bedroomed, four-lavatoried (neo-Georgian house), soft-focused (bedroom scenes), nicotine-stained (teeth), milky-coloured (balloon)* [22], *heavy-hipped, long-chinned (slightly lugubrious countenance)* [23], загальна кількість яких – понад 60, і майже всі описують зовнішній вигляд людей чи предметів та вживаються “переважно в авторській мові в описових цілях” [16, с. 10]. Їхня художня виразність, однак, свідчить на користь творчого, адже завдяки використанню такої мінімальної кількості слів Лодж досягає максимального комунікативно-виразового ефекту, величезної зображальної сили. Наступне твердження Ахманової видається правдивим і для okazіональних, у тім числі складнопохідних, слів: “В основі створення багатьох похідних і складних слів англійської мови лежить несвідома переконаність в тому, що сказане багатьма чи декількома словами ніколи не буває таким же яскравим, переконливим, ніколи не передає так повно і глибоко всю думку, як сказане одним словом” [2, с. 28].

Серед інших морфологічних способів у своїй okazіональній словотворчості Лодж застосовує *конверсію* $n \rightarrow v$ (*bluetack* [24], *pair-bond* [22], *nookie* [23]), *реверсію* {*roller-coast* [20] від існуючого *roller-coaster/roller-coasting* (n) та *strike-break* [22] від *strike-breaker/strike-breaking* (n)}, *телескопію* {*Nobodaddy* [20]}, *редуплікацію* (цілковито редуплікативне та ономатопне *pock pock* (n) [24], аблаутивне *tiptap* (n) [21] та римоване *nookie-cookie* (n) [22]), яка, зрештою, за Л.І. Петровою, є одним із видів словоскладання [12, с. 16] з єдиною розбіжністю у тому, що “в ординарних складних словах модель семантико-морфологічна, а в редуплікативних – фономорфологічна” [12, с. 16]. Це зайвий доказ значної кількісної переваги способу словоскладання.

Виявлено, що близько 95% okazіоналізмів належать дискурсу автора, наратора, невластиві прямій мові та внутрішнім монологам героїв, а в дискурсі прямої мови персонажів такі слова – виняток, про що йдеться і в Ребрія: “виникнення okazіоналізмів є менш типовим для ситуацій діалога..., що може бути пояснено прагненням адресантів дотримуватися норм та постулатів безпосереднього мовленнєвого спілкування” [14, с.15], визначених і максимами Грайса, зокрема, постулатом кооперативного принципу “Висловлюйся ясно”.

Okazіоналізми, безумовно, є одиницями, які “виконують важливі семантичні, стилістичні й естетичні функції у мові (ідіолекті)” [3, с. 214], тим паче в художній літературі. Виходячи з неможливості виокремити у мовленні функції, відмінні від мовних, Ребрій робить висновок щодо ідентичності складу функцій узуального та okazіонального слова. “Специфіку функціонування okazіоналізмів, таким чином, визначають особливості актуалізації їх головних функцій – номінативної та прагматичної, бо okazіоналізми завжди виступають водночас засобом номінації та прагматичного впливу на адресата” [14, с. 13], причому довільний характер виникнення інновацій та притаманна їм тенденція передавати зміст, вже відомий у даному мовному суспільстві, визначають домінуючу позицію прагматичних факторів у процесі породження okazіоналізмів. За Ю.Д. Апресян, “Спроможність реалізації okazіональним словом прагматичної функції обумовлена інгерентно закладеним в його змістову структуру прагматичним компонентом, що являє собою закодовану в мовній одиниці інформацію про ставлення мовця до дійсності, до змісту повідомлення та до адресата, що дає змогу охарактеризувати як прагматичні експресивні, оціночні та емоційні

елементи значення” [15, с. 14]. Виходячи зі структурної специфіки великої кількості okazіоналізмів утворених, здебільшого, способом словоскладання – вважаємо доцільним виділити також їхню синтаксичну функцію, адже в англійській мові, за Мешковим, складні слова в багатьох випадках слугують “цілям синтаксичної вигоди, а не цілі номінації*” [10, с. 164]. Цільнооформлені двохосновні новотвори часто дають конкретний синтаксичний “виграш”, з огляду на що можна говорити про їхнє важливе значення у творенні дискурсу.

Результати дослідження засвідчують, що okazіоналізми, виявлені в дискурсі романів Лоджа на підставі унікальності слововживання у великому масиві текстів і констатації їхньої відсутності у словниках, – це мовленнєвий засіб реалізації комунікативних потреб автора. Вони підтверджують особливості okazіональної словотворчості як індивідуально-психологічного, мовленнєво-розумового процесу в контексті мовної варіативності загалом мовної еволюції. Девід Лодж – майстер okazіонального словотворення, сенсом якого є функціональна активність, комунікативна доречність і лінгвостилістична вмотивованість лексичних новотворів письменника, які відображають норми і закономірності загальнонародної деривації. Найпродуктивнішим способом утворення okazіоналізмів в дискурсі Лоджа є словоскладання, за яким слідує афіксація та їхнє поєднання. Відмітною ознакою цих слів є їхня образність і синтаксична компресія, зумовлені великим емоційним зарядом та цілями синтаксичної вигоди, в результаті чого їхня функціональна вмотивованість та змістове виправдання незаперечні. Домінуючі позиції у функціональній моделі okazіонального слова належать номінативній і прагматичній функціям, реалізація яких зумовлює “доречність” появи okazіоналізмів у контексті комунікативної ситуації, яка виникає.

1. Єнікєєва С.М. Формування та функціонування нових словотворчих елементів англійської мови. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Харків, 1999–22 с.
2. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка: Учеб. пособие для студ. филол. фак. ун-тов. – М.: Высш. шк., 1989. – 128 с.
3. Загнітко А., Постова О. Естетичне навантаження okazіоналізмів у поезії В. Стуса // Лінгвістичні студії: 36. наук. праць. Вип.8/ Укл. А. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 208–216.
4. Зацний Ю.А. Неологізми англійської мови 80-90 років ХХ століття. – Запоріжжя: РА “Тандем – У”, 1997. – 396 с.
5. Киселева Р.А. Интерпретация текста в рамках стилистики декодирования. В кн: Бобылева Л.К. Очерки по языку английского романа XX века (Лингвостилистический анализ): Учеб. пособие. Владивосток: Изд-во Дальневосточного университета, 1984. – С. 57–68.
6. Косович О. Оказіональне слово: діалектика стереотипного і творчого// Праці Міжнар. наук. конф. “Прикладна лінгвістика у ХХІ столітті: лінгводидактичні та культурологічні стратегії”. – Львів: Українські технології, 2003. – С. 31.
7. Краснаускене А. Лексические инновации в научной фантастике как вид okazіональной номинации // Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М.Тореза, 1990. – С. 89–97.
8. Лопатин В.В. Рождение слова. М.: Наука, 1973. – 152 с.
9. Ляпон М.В. Судьба метафоры и национально-культурный контекст // Филологический сборник. М., 1995. – С. 305–309.

10. Мешков О.Д. Словосложение в современном английском языке: Учеб. пособие для ин-тов и фак. иностр. яз. – М: Высш. шк., 1985. – 187 с.
11. Овакимян Л.Б. Особенности употребления производного слова в словообразовательном контексте (на материале совр. англо-амер. худ. прозы) // Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Тореца, 1987. – С. 129–151.
12. Петрова Л.И. Редупликация в английской словообразовательной системе. Автореф. дис.... канд. филол. наук. Ленинград, 1978. – 20 с.
13. Ребрій А.В. О причинах возникновения инноваций в языке // Вісник Харківського університету. 1995. № 384. – С. 136-139.
14. Ребрій О.В. Оказіоналізми в сучасній англійській мові. Автореф. дис. ...канд. філол. наук. Харків, 1997. – 20 с.
15. Ребрій А.В. К вопросу об окказионализмах в современном английском языке // Вісник Харківського університету. – 1995. № 384. – С. 139–141.
16. Ретунская М.С. Английское окказиональное словообразование (на материале имен существительных и прилагательных). Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Горький, 1974. – 24 с.
17. Сологуб Н. М. Мовний світ Олеся Гончара. – К.: Наук. думка, 1991. – 140 с.
18. Титаренко О.Ю. Авторські гумористичні новоутворення як один із лексико-семантичних засобів вираження гумору // Іноземна філологія. – 1996. – Вип. 109. – С. 45–49.
19. Царев П.В. Экспресивный потенциал словообразовательных моделей английского языка // Иностранные языки в школе. – 1987. №1. – С. 3–6.
20. Lodge David. Changing Places. A Tale of Two Campuses. – Penguin Books, 1978–256 pp.
21. Lodge David. How Far Can You Go? – Penguin Books, 1981. – 246 pp.
22. Lodge David. Nice Work. – Penguin Books, 1989. – 384 pp.
23. Lodge David. Paradise News. – Penguin Books, 1992. – 376 pp.
24. Lodge David. Small World. An Academic Romance. – Penguin Books, 1985. – 340 pp.
25. Lodge David. The British Museum is Falling Down. – Penguin Books, 1983. – 176 pp.

OCCASIONALISMS IN THE DISCOURSE OF DAVID LODGE'S NOVELS

Olesya Ladnytska

*The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

The article provides insights into the nature of occasionalisms on the basis of which the appropriate lexical units are singled out from the discourse of David Lodge's six novels with their further classification according to the ways and models of word-creation as well as functional load.

Key words: occasionalism, wordcompounding, affixation, derivational compounds.

*Стаття надійшла до редколегії 11.12.2007
Прийнята до друку 21.12.2007*

УДК 811.111'366581

СУТНІСТЬ І ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕПЕРІШНОСТІ

Тетяна П'ятничка

*Тернопільська академія народного господарства,
(вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46004)*

Визначено концептуальні засади темпоральності, суть теперішності і три підходи дослідження її семантико-функціональних властивостей: широкий та вузький діапазони, різна протяжність, семантична неоднорідність теперішності. На основі цих підходів і комплексного використання субстантного, функціонального та структурного аспектів аналізу диференційовано мовні засоби вираження теперішності за їхньою здатністю передавати різну семантику презентності; доведено спроможність запропонованих структур: 1) відтворювати актуальне/неактуальне теперішнє; 2) передавати декілька значень теперішності залежно від мовного оточення; 3) корелювати з майбутнім/минулим. Презентні дієслівні видо-часові форми дійсного способу у своєму категоріальному значенні відокремлено як типові граматичні засоби передачі часових значень теперішності.

Ключові слова: теперішність, презентність, мовний інструментарій реалізації теперішності.

Сутність теперішнього часу – це предмет довгих дискусій у філософії та мовознавстві, починаючи від античності і до наших днів. У філософському трактуванні теперішність – це те, що ми бачимо, чуємо, відчуваємо [21, с. 148]. Це відрізок часу, коли можна активно діяти, впливаючи на поточні події [14, с. 103]. Вчинки чи бездіяльність (це теж вчинок) відходять у минуле назавжди, залишаючи за собою можливість ставати причиною якихось подій. Отже, минуле – це застигли моменти теперішнього, воно зумовлене теперішнім, і його наслідок, у свою чергу, стає визначальним чинником подій в актуальному теперішньому [14, с. 104].

Поняття *тепер* і *теперішній час*, за Ю.В. Молчановим, відображають перехід від минулого через теперішнє до майбутнього. Поняття *тепер* доцільно трактувати як переживання теперішнього часу людиною – момент теперішнього часу в її психічній діяльності. Поняття *момент теперішнього часу* можна розглядати як таке, що відображає об'єктивну властивість відокремлення у бутті кожної речі, її минулого від майбутнього. Автор вважає також, що граматичний теперішній час дійсно ототожнюється з моментом *тепер*, який переживається певною свідомістю. Щодо об'єктивного або фізичного теперішнього часу тієї чи іншої матеріальної системи, то його необхідно трактувати як часовий відрізок, протягом якого певна система існує як така [15, с. 122].

У сучасній лінгвістиці чимало вчених, зокрема, В.М. Ярцева, А.К. Корсаков, Т.І. Дешерієва, Н.Л. Жабицька, Е.Я. Мороховська, М.Я. Блох, R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik, Н. Poutsma та інші дотримуються думки про те, що основою мовного теперішнього є реальний теперішній час об'єктивного світу [24, с. 82; 13,

с. 15; 7, с. III; 9, с. 30; 29, с. 108; 25, с. 137; 31, с. 40; 30, с. 205]. Адже у свідомості того, хто говорить, теперішнє невіддільне від минулого і майбутнього, оскільки кожен теперішній момент його існування заповнений пам'яттю минулого, а в основі вчинків, які людина здійснює у теперішньому, лежить модель майбутнього [20, с. 50].

Подібно до суті будь-якого явища, суть теперішності складається з її властивостей, функціонально-семантичних особливостей, що виявляються у функціонуванні мовних засобів, якими вона реалізується. Отже, чим більше властивостей теперішності ми охопимо, тим докладніше розкриємо її суть.

Умовно виокремимо три базові підходи до визначення властивостей теперішності.

Перший з них базується на поєднанні двох аспектів, що доповнюють один одного, – широкого (епоха, століття) та вузького (все, що стосується моменту мовлення). Два презенси розрізняє У.І. Булл: точковий (позначений точкою) і плинний. Останній у його трактуванні – це часовий інтервал між минулою (яка згадується) і майбутньою (яка передбачається) подіями. Точковий презенс – це акт встановлення відношення, визначеного цим часовим інтервалом [26, с. 132].

Називаючи широкий та вузький аспекти презенса неактуальним і актуальним теперішнім, Є.П. Надірова вважає теперішньою актуальною ту дію, яка відбувається у момент мовлення, і наголошує, що, зазвичай, період часу, необхідний для здійснення актуальної дії, виявляється значно ширшим від періоду мовлення [16, с. 99].

Розуміючи теперішній час як вираження “сучасності” у широкому значенні слова, Б. В. Чернюх зводить два різновиди презенса – актуальний і неактуальний – до спільного знаменника. Він вважає, що головною функцією теперішнього часу є вираження актуального презенса, тобто дії, що збігається з моментом мовлення. Неактуальний презенс позначає дію, яка, крім моменту мовлення, охоплює певні відрізки часу, що передують і слідує за ним [23, с. 47].

Базові положення цього підходу щодо розуміння теперішності можна відобразити у запропонованій нами схемі (рис. 1).

Як бачимо зі схеми, актуальний презенс має певні межі, водночас межі неактуального презенса відсутні.

У дослідженні актуального/неактуального теперішнього домінантного значення набуває *момент мовлення* (ММ), що, за визначенням А.П. Загнітко, є умовним позна-

Рис. 1. Теперішність актуальна і неактуальна

ченням реального теперішнього, щодо якого усі події визначаються як такі, що належать до плану теперішнього, минулого чи майбутнього [11, с. 228].

На визначальну роль моменту мовлення як точки відліку часу вказують прихильники визначеного вище підходу до трактування протяжності як головної властивості теперішнього, а також інші дослідники категорії презентності. У лінгвістичних дослідженнях використовують різні терміни для позначення точки первинного відліку, а саме: момент мовлення, період мовлення [16, с. 99], час мовлення [18, с. 9], момент повідомлення про дію [10, с. 12], момент комунікації [12, с. 8], суб'єкт мовлення [5, с. 18]. Загальноновживаний термін *момент мовлення* у трактуванні М.В. Перцова, – це дуже короткий проміжок часу або такий період, що є достатньо малим порівняно з іншими допустимими відрізками відповідного часового плану. Отож М.В. Перцов, за традицією, зберігає термін *момент мовлення*, вилучаючи з його змісту компонент миттєвості. Цей термін досить часто використовують, він став своєрідним кліше. Перцов вважає, що адекватнішим був би термін *час певного мовлення* [18, с. 9].

Термін *момент мовлення* О.П. Надірова заміняє терміном *період мовлення*, оскільки поняття *момент* передбачає неподільний проміжок часу, а період мовлення передбачає цей поділ [16, с. 99]. Думку про те, що межі граматичного моменту мовлення умовні, висловлює Б. Комрі: вони можуть не збігатися і частіше всього не збігаються з реальним моментом (періодом мовлення), можуть розширюватися чи звужуватись залежно від денотативної ситуації [27, с. 52].

Трактуючи розуміння теперішності, К.Г. Городенська акцентує увагу на тому, що з моментом мовлення пов'язуються не самі стани та дії, які існують в об'єктивній дійсності. З цим часовим орієнтиром їх співвідносить мовець, функція якого полягає у констатації об'єктивності дій і станів, реальних з погляду мовця. Зважаючи на це, у ситуації, яку представляє категорія часу в лінгвістичній онтології, особа мовця є обов'язковою, визначальною, адже саме для неї дії та стани об'єктивної дійсності, про які йдеться у комунікативному акті, є реальними [6, с. 41].

Як бачимо, у процесі демаркації категорії теперішнього часу і визначення моменту мовлення особливої ваги набуває поняття *мовець*. Категорія мовця, водночас лінгвальна та екстралінгвальна, є визначальною для актуалізації темпоральної семантики.

Отже, теперішньому часу як граматичній категорії властивий об'єктивно-суб'єктивний характер. Його об'єктивність зумовлюється тим, що основою мовної теперішності є реальний теперішній час навколишнього світу, а суб'єктивність тим, що йому властива перцептивність, тобто його певне усвідомлення людиною. Ставлячи об'єктивний чинник на перше місце, ми аж ніяк не надаємо йому переваги. Тобто об'єктивне і суб'єктивне вважатимемо рівноправним цілим. Мовець, вживаючи ту чи іншу форму дієслова, не просто позначає чи називає об'єктивний час позначеної ним дії, він подає його відповідно до мети розмови, пропонуючи іншим слухачам саме той ракурс, який мають сприйняти за його задумом.

Цілком слушно, зауважує О.В. Тарасова, що теперішньому більше, ніж іншим часам, властиві специфічні риси та особливості, пов'язані з людською психікою чи емоційним відношенням людини до природи або інших людей. Звідси – першорядне значення теперішнього як центрального виду часу в процесі внутрішньої логічної організації думки [20, с. 49].

Основою іншого підходу до трактування теперішності є наголос на її протяжність. Ще Геракліт визначав теперішність як тривалість з невизначеністю періоду [2, с. 32]. Теоретично теперішній час – це точка, яка не має жодної тривалості, вважає О. Єсперсен. Теперішній момент, “тепер” – це лише рухома межа між минулим і майбутнім, вона весь час рухається вправо за лінією часу. На практиці “тепер” означає проміжок часу зі значною тривалістю, яка сильно змінюється залежно від обставин [8, с. 302]. Широту кількісного діапазону теперішності зазначає і Я.Ф. Аскін: теперішнє завжди співвіднесене з якимось наявним станом, подією, і тривалість цієї події, стану визначає “розміри” теперішнього, причому в кожному конкретному ланцюгові подій це визначення специфічне. Різна тривалість теперішнього є однією з характерних рис його специфіки [1, с. 85]. Думку щодо протяжності теперішнього поділяє також К.В. Філіна, виокремлюючи момент мовлення як центр цього часового проміжку, якому теж властива тривалість. Дослідниця зазначає, що часові межі теперішності і моменту мовлення збігаються досить рідко, тобто момент мовлення входить у теперішній час, складаючи якийсь його відрізок, і тільки частково збігається з ним [22, с. 7]. Тривалість теперішнього М. С. Веденькова називає “часовою квантитативністю”, яка може бути зведена до нуля і розширена до безмежності [4, с. 40]. Як зауважує О.І. Смирницький, межі області теперішнього часу можуть розширятись і навіть взагалі зникати [19, с. 93].

Досить оригінально представлена наявність ознак певної тривалості теперішнього часу в дисертації І.С. Біка. Дослідник образно порівнює схему меж утворення теперішнього часу з виникненням і поширенням концентричних кіл на поверхні води від кинутого каменя. Цей “камінь” (момент мовлення), торкаючись поверхні води, спричинює утворення хвиль, які поширюються в усі сторони (є відправною точкою області теперішнього часу і всієї категорії часу) [17, с. 35].

До вищеописаних трактувань властивостей презенса приєднуємось і ми, і зведемо основні позиції такого підходу до поданої нижче схеми (рис. 2).

Ще один підхід до визначення властивостей теперішнього базується на думці про семантичну неоднорідність презентності, яка також простежується у лінгвістичній літературі. Мовознавець психологічного напрямку Г. Гійом, наприклад, вважає, що теперішність семантично не є однорідним цілим, а утворюється переважно зі сполучення минулого і майбутнього. Таку особливість розглянуто ним як обов'язкову складову розуміння теперішнього часу [28, с. 117].

Це положення Г. Гійома розвиває Т. О. Барабаш, який зазначає, що фізичне теперішнє – точка поділу між минулим і майбутнім. Проте психологічно теперішній час

Рис. 2. Межі теперішності

інтерпретується ним не лише як момент, що розділяє минуле і майбутнє, але як значно більший період, що охоплює частину минулого і майбутнього [3, с. 101]. На невиразності семантичного діапазону понять “зараз” і “тепер” акцентує увагу О.В. Тарасова, відзначаючи, що, залежно від відчуттів мовця у конкретній ситуації спілкування, семантичний діапазон теперішнього може спресовуватися у миттєвість або розтягатися до безконечності [20, с. 50].

Часовий спектр теперішнього передбачає широкі можливості вираження функціонально-семантичних відтінків, починаючи від уявлення про мить (поштовх) і закінчуючи усвідомленням об’ємних часових періодів (у наш час, на сучасному етапі...) або взагалі про позачасовість [11, с. 232].

Отже, ми розглядатимемо поняття теперішності у кількох значеннях.

Теперішність періоду комунікації (актуальна теперішність), яка швидко переходить у минуле відносно моменту мовлення. Їй властиві однорідність і вузький часовий діапазон. Здебільшого, мікрополя такої теперішності створюються в усному мовленні і передаються монологіями, діалогами чи полілогами як у розмові, так і у фіксованих текстах. Теперішність моменту/періоду комунікації передається, передусім, формами *Present Simple* (PrS), *Present Continuous* (PrC) та *Present Perfect Continuous* (PrPC).

1. “What do you **want** to know, precisely!” [54, с. 57].
2. “I **don’t intend** to be present” [53, с. 111].
3. “**Looks** messy now, but it won’t later” [42, с. 87].
4. “I’m **thinking** of my father” [38, с. 18].
5. “Lieutenant Rowan **is assisting** me, sir” [46, с. 297].
6. “The morning after the party O’Hieran drove Riker to the airport under threatening skies. “We’re going to get the rain the farmers **have been praying** for and the tourist industry **has been praying** against” [36, с. 191].
7. “You ‘ve **been saying** that for a month” [32, с. 93].

Дієслівні форми PrS у реченнях 1–3 передають конкретну теперішність, дійсну на момент мовлення, і уже через найближчий проміжок часу вона відійде у минуле. Часові структури PrC та PrPC у прикладах 4–7 передають значення, тотожне вираженому PrS у реченнях 13. Значення дієслівних форм зумовлюється мовним оточенням, що змальовує певну ситуацію. В іншому контексті реалізація позначених часовими формами PrS дій може стосуватися і неактуального теперішнього. Наприклад, деякі зміни у реченнях 3, 5 без трансформації дієслівних форм: “*Looks always messy*” та “*I can be quiet when lieutenant Rowan is assisting me*” створюють неактуальну теперішність повторюваної дії.

Теперішність повторюваної дії, абстрактна теперішність, що створюється, здебільшого, часовими дієслівними формами PrS, іноді PrC. Цей тип теперішності охоплює багатократні чи звичні дії протягом періоду, який налічує момент мовлення, і відзначається неоднорідністю та коливанням часового діапазону повторюваності і широти діапазону самої дії. Функціонування PrS, PrC у складі багатогранного синтаксичного цілого, у зв’язках і відношеннях з іншими мовними засобами різних рівнів не лише виражає намір мовця зазначити адресатові характер дії, який він має на увазі, а також передати свою впевненість або вагання, категоричність тощо. Наприклад:

8. “**Every year** at least one young man whose affairs we manage comes into our office, **wants** to give his money away” [52, с. 120].

9. "On a morning like this, by God, coffee and Danish **sounds** real good" [52, с. 96].
10. "Anyhow, he **gives** large parties" [37, с. 53].
11. "He **represents** himself as a rich man, **stays** therefor some time living like a lord, **cashes** a big cheque and then goes off" [53, с. 117].
12. "The ice **is breaking** up all the time" [38, с. 9].
13. "You **have been worrying** about it and that quite often has the result of delaying things" [32, с. 81].
14. "They keep asking about how much money I'll inherit and Barb's parents **are saying** all this crazy stuff" [47, с. 31].
15. "Why, you must remember her. She **has come** to the Barstow every summer for years. At least as long as you have. She sits under the ptarmigan in the dining room" [50, с. 330].
16. "You see, when Professor John **goes** off in the morning to sit all day in his professor's chair at the university, and when the rooms **have been cleaned** and **dusted**, then all the house is silent" [49, с. 248].
17. "It's like the industrial alcohol board. They always think I **m drinking** the alcohol. They think that about every one" [51, с. 21].

Теперішність повторюваної дії передбачає поєднання часових сфер минулого і майбутнього, втягує у своє мікрополе минулі та майбутні моменти чи періоди. У прикладах 8–11 Present Simple, виражаючи повторювані дії, реалізує свій головний семантичний потенціал, своє категоріальне значення і передає теперішність різної протяжності, у межах якої з тим чи іншим часовим діапазоном простежуються повторювання: від одного літа у прикладі 10 – до відрізка часу, протягом якого існує офіс (приклад 8) – до тривалості певного етапу життя персонажа (приклад 11) – і до необмеженості часовими рамками (приклад 9). Доволі рідко багатократно теперішнє передається формами Present Continuous, Present Perfect та Present Perfect Continuous (приклади 12–14). Їхнє вживання у таких випадках прагматично вмотивоване, оскільки окрім дій, повторюваних у теперішньому різного обсягу: безмежному, "вічному" – "речення" 12, 13; періоду очікування оголошення заповіту – приклад 14; проведення літніх відпусток у певній місцевості – речення 15; роботи професора в університеті – приклад 16; роботи персонажа на заводі – речення 17. Виокремлено також компонент оцінки дії мовцем – невдоволення (12, 13), роздратування (14), здивування (15), задоволення (16), обурення (17) – з метою емоційного впливу на читача.

Позачасова теперішність або теперішність вічних істин означає факт/стан/ситуацію, що існує постійно, завжди, або виражає правило, аксіому, теорему тощо і передається дієслівною формою Present Simple. Для прикладу:

18. "The Radley Place fascinated Dill. In spite of our warnings and explanations it drew him as **the moon draws water**" [42, с. 19].
19. "That was the first wave, "Westholme told them. "**In a tsunami, the second one is always the biggest**" [44, с. 55].
20. "**Something always comes back and hits you in the face**" [56, с. 461].
21. "**Money isn't always necessary to success**" [35, с. 56].
22. "**This love business doesn't flow the same way round all the time. The energy flows the other way and you hate**" [33, с. 156].

23. *"An aircraft radio is so designed that it cannot transmit and receive simultaneously; pressing the transmit button automatically cuts out the receiver"* [41, с. 466].

У наведених вище реченнях Present Simple виражає дії, не локалізовані у плані часу, тобто "постійне" теперішнє, загальноприйняті постулати або факти, дійсні завжди, у довільний момент часу, принаймні, доки не зроблено нового відкриття чи не виведено іншого правила, що відмінняє попереднє, або доки не відбудеться переосмислення соціально-моральних цінностей.

Гномічна теперішність передається лексичними, морфологічними та синтаксичними засобами у прислів'ях та приказках:

24. *"Professors, there is an old saying that my grandfather told me: **"Heart speaks to heart"** and this is true of us all in this house"* [49, с. 249].

25. *"It was all right in the fog where nobody could see you, wasn't it? But **it's a horse of a different color** – rather, to be more exact, a freak of a different color – in the clear public light of our respectable village bistro"* [50, с. 222].

Прислів'я та приказки влітаються у канву сюжету. Їх можуть цитувати (приклад 24) чи органічно вписуватися слова мовця (приклад 25). В обох випадках гномічне теперішнє, передане прислів'ям і приказкою, поживляє картину теперішності і навіть виокремлює її на тлі минулого (приклад 25).

Понятійно-якісна теперішність виражає характеристики осіб, речей, станів, явищ, яким вони притаманні завжди і виявляються при нагоді.

26. *"Everything that **shows** on the surface today **travels** very fast and to the north – east. Can it be the time of day? Or is it some sign of weather that I do not know"* [40, с. 83].

27. *"I know he **hates** being interrupted"* [45, с. 159].

28. *"Mr. Pelumpton was one of those men **who do not work** themselves but merely see that their wives and children **work** for them"* [45, с. 135].

29. *"Sometimes the bullet **doesn't** even **make** it through the skull bone"* [47, с. 89].

30. *"Jem's **growing** up to now and you are too"* [42, с. 159].

31. *"In the north somewhere, in the Highlands somewhere, where the people **have never been beaten**"* [42, с. 14].

Понятійно-якісна теперішність передбачає постійний характер притаманної (приклади 26, 27, 30)/відсутньої (приклади 27, 28, 31) ознаки. Дієслівним формам Present Simple, Present Continuous, Present Perfect, що відображають понятійно-якісну теперішність, властива також здатність у комплексі з іншими мовними засобами імпліцитно передавати ставлення мовця до висловленої оцінки суб'єкта чи факту, розширити цю оцінку. Зазначимо, що приклад 26, окрім характеристики стану моря, передає спостережливість суб'єкта, речення 27 – нагадування про необхідність рахуватися з цією особливістю персонажа, приклад 28 – зневагу до описаної особи; приклад 29 – жорстокість та аморальність людей, які ведуть розмову про властивості кулі; приклад 30 – усвідомлення значущості набування нової якості; приклад 31 – схвалення, підтримку автора. Така особливість функціонування презентних форм зумовлюється їхньою здатністю реалізувати не лише дейктичне, але й прагматичне значення.

Розширена теперішність охоплює (окрім теперішнього моменту/періоду) якийсь відрізок минулого і передається в англійській мові формами інклюзивного перфекта.

32. – Have you started school yet?

– Yes. I'm in my first now [47, с. 100].

33. “She has been talking about it for ten years” [39, с. 134].

34. “What I feel, Smeeth is that you've been doing your bit the firm” [45, с. 211].

Наявність (приклад 33) чи відсутність (приклад 32, 34) зазначення періоду тривання дії не змінює семантики форм Present Perfect та Present Perfect Continuous, які наголошують на завершенні розпочатого у минулому певного часу її протікання і зумовленості цією дією теперішнього на момент мовлення персонажа/автора стану речей.

Описова теперішність передається у мові різнорівневими засобами і відображає картину, яку описує автор як таку, що він/персонаж бачить/бачив колись чи створив у своїй уяві:

35. “The tide **goes** out imperceptibly. The boulders **show** and **seem** to rise up and the ocean **recedes** leaving little pools. On the bottoms **lie** the incredible refuse of the sea, shells broken and chipped and bits of skeleton” [51, с. 67].

36. “It was an hour when the father **returns** home from the fields and **plays** for a moment in the yard with the dog that **jumps** upon him. The young girls **look about** for the first star to fix a wish upon it, and the boys **grow** restless for supper” [55, с. 66].

Present Simple, вжитий для опису океану (приклад 35) та вечірньої пори у сім'ї (приклад 36), на фоні оповіді у минулому часі оживляє картини, посилює емоційний вплив на реципієнта. Автор твору обирає Present Simple (речення 36) з метою більшої образності, як контраст з присудком Past Simple у головному реченні.

Теперішність збереженої відносності/доречності позначає минулий факт, що залишається значимим у момент мовлення. Найчастіше воно виражається як переказ висловленого у минулому:

37. “In one of the letters (the XXIXth) the Maruesa de Montemayor **tries** to describe the impression” [55, с. 81].

Теперішність коментуюча вживається у сценічних ремарках як інструкція для акторів щодо дій, які виконуються ними на сцені протягом вистави:

38. “Augustus **produces** a mirror; a comb, and a port of moustache pomade from the drawer of the writing table, and **sits** before the mirror to put some touches to his toilet. The clerk **returns**, devotedly ushering a very attractive lady, brilliantly dressed. She **has** a dainty wallet hanging from her wrist. Augustus hastily **covers up** his toilet apparatus with The Morning PoSt., and **rises** in an attitude of pompous condescension” [48, с. 170].

Таке “зафіксоване” теперішнє “оживає” у діях виконавців перед глядачем у театрі, а читачеві допомагає краще зрозуміти розвиток сюжету п'єси. Коментуюча теперішність відображається також у радіо- і телерепортажах, в описах мрій, галюцинацій, снів персонажів художнього твору.

Теперішність наміру/планування майбутньої дії (**потенційна теперішність**), якій притаманні неоднорідність і широкий часовий діапазон. У цьому випадку йдеться про мовне відображення теперішнього наміру майбутньої запланованої дії, коли наголошується, що у площині теперішності (щодо мовця) така дія уже на шляху до її виконання:

39. “**I'm leaving** next month” [34, с. 268].

40. “My brother **returns** from Washington this evening” [36, с. 155].

Значення потенційної теперішності не суперечить загальній семантиці презентності. Співвіднесеність дії з моментом мовлення у наведених випадках здійснюється через усвідомлення суб'єктом у цей момент вміння або потенційної можливості реалізації дії.

Теоретичне осмислення визначених підходів, а також аналіз фактичного матеріалу дають підстави вважати, що тлумачення суті теперішності дещо обґрунтованіше у прихильників другого і третього підходів, зокрема, завдяки виокремленню диференційних семантичних ознак презентності. Це також дає змогу визначити поняття теперішнього часу в сучасній англійській мові як граматичної категорії для реалізації у мові/структурі дискурсу усіх ознак теперішньої дії.

Отже, категоріальне значення теперішності визначається як сучасність – період, обмежений чи не обмежений будь-якими рамками, з ситуацією мовлення у своєму центрі, що захоплює сфери минулого і майбутнього, і який стосується (актуальна теперішність) або не стосується (неактуальна теперішність) безпосередньо моменту мовлення.

1. Аскин Я. Ф. Проблема времени (ее философское истолкование). – М.: Мысль, 1966.
2. Ахундов М. Д. Концепции пространства и время. Истоки, эволюция, перспективы. – М.: Наука, 1982.
3. Барабаш Т. А. Грамматика английского языка. – М.: Высш. школа, 1983.
4. Веденькова М. С. Презенс и момент речи // Некоторые вопросы романо-германской филологии. – Челябинск, 1969. – Вып. 4.
5. Головенко Ю. А. Некоторые темпоральные характеристики английского текста // Проблемы синхронного и диахронного описания германских языков. – Пятигорск, 1975.
6. Городенська К. Г. Онтологічні параметри граматичних категорій способу та часу // Мовознавство – 1997. – № 1.
7. Дешериева Т. И. Лингвистический аспект категории времени в его отношении к физическому и философскому аспектам // Вопросы языкознания. – 1975. – № 2.
8. Есперсен О. Философия грамматики. – М.: Иностранная литература, 1958.
9. Жабицкая Н. Л. Историко-семасиологическое исследование существительных, выражающих понятие “время” в английском языке: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Черновцы, 1973.
10. Жалейко Р. А. Перцептуальное время и его выражение в функционально-семантическом поле темпоральности: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 7 Московский гос. лингвистический ун-т. – М., 1980.
11. Загнішко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. – Донецьк: Донецький держ. ун-т, 1996.
12. Иванюк В. Ю. Влияние семантики глагола на реализацию его категории времени в современном немецком языке: Автореф. Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Московский гос. лингвистический ун-т. – М., 1989.
13. Корсаков А. К. Употребление времен в английском языке. – Киев: Высш. школа, 1978.
14. Моисеева Н. И. Временная среда и биологические ритмы. – Л.: Наука, 1981.
15. Молчанов Ю. Б. Проблема времени в современной науке. – М.: Наука, 1990.
16. Надирова Е. П. О высказываниях с семантикой расширенного настоящего времени в русском языке // Функционально-семантические аспекты грамматики. Лингвистические исследования. – М., 1987.

17. *Никульшина Т. К.* Информационная стратегия в побудительном дискурсе (на материале английского языка): Дисс. ... канд. филол. наук: 10. 02. 04 / Киевский гос. лингвистический ун-т. – К., 1998.
18. *Перцов К. В.* К проблеме инварианта грамматического значения // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1998. – № 1.
19. *Смирницкий А. И.* Морфология английского языка. – М.: Высш. школа, 1959.
20. *Тарасова Е. В.* Время и темпоральность. – Харьков, 1992.
21. *Уорф Б. Л.* О двух ошибочных воззрениях на речь, характеризующих систему естественной логики, о том, как слова и обычаи влияют на мышление // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1962. – № 2.
22. *Филина К. В.* Исследование презенса английского глагола: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Московский гос. ун-т иностранных языков. – М., 1975.
23. *Чернюх Б. В.* Категорія виду і часу в дієслівній системі латинської мови: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – Львів, 1992.
24. *Ярцева В. Н.* Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002.
25. *Blokh M. Y.* A Course in Theoretical English Grammar. – М.: Высшая школа, 1983.
26. *Bull W. E.* Time, Tense and the Verb. – California: University of California Publications in Linguistics, 1960.
27. *Comrie B.* Aspect. – London: Cambridge University Press, 1976.
28. *Guillaume G.* De la double action separative du present dans representation fran cats du temps. – Paris, 1951.
29. *Morohovska E. J.* Fundamentals of English Grammar. Theory and Practice. – К.: Вища школа, 1993.
30. *Poutsma H.* A Grammar of Late Modern English: Parts of Speech. – Groningen: Noordhoff, 1928.
31. *Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J.* A Comprehensive Grammar of the English Language. – London, New York: Longman, 1985.
32. *Barnard G, Stander S.* The Unwanted // Reader's Digest Condensed Books. – Canada: The Reader's Digest Association Ltd, 1976.
33. *Bar stow S.* A Kind of Loving. – Moscow: Progress Publishers, 1978.
34. *Beach E. L* Cold is the Sea // Reader's Digest Condensed Books. – Canada: The Reader's Digest Association Ltd, 1980.
35. *Britt K.* Hotel Jacarandas. – Great Britain: Chaucer Press Ltd., 1980.
36. *Broun L J.* The Cat who Played Post Office. – New York: Jove Books, 1987.
37. *Fitzgerald E.* The Great Gatsby. – Kiev: Dnipro Publishers, 1973.
38. *Folch-Ribas J.* Northlight, Lovelight // Reader's Digest Condensed Books. – Canada: The Reader's Digest Association Ltd, 1976.
39. *Hardy T.* Tess of the D'Urbervilles. – England: Penguin Books, 1982.
40. *Hemingway E.* The Old Man and the Sea. – Moscow: Progress, 1971.
41. *Lecomber B.* Talk Down // Reader's Digest Condensed Books. – Canada: The Reader's Digest Association Ltd, 1979.
42. *Lee H* To kill a Mocking Bird. – Kiev: Dnipro Publishers, 1977.
43. *Pappano M.* Regarding Remy. – New York: Silhouette Books, 1994.
44. *Perrault E. G.* The Twelfth Mile // Reader's Digest Condensed Books. – Canada: The Reader's Digest Association Ltd., 1980.
45. *Priestley J.* Angel Pavement. – Moscow: Progress Publishers, 1974.
46. *Reeman D.* Winged Escort // Reader's Digest Condensed Books. – Canada: The Reader's Digest Association Ltd, 1976.

47. *Sandford J.* Certain Prey. – USA: Penguin Putnam Inc., 1999.
48. *Shaw B.* A Fearless Champion of the Truth. – Moscow: Progress Publishers, 1977.
49. *Spark M.* Public Image. – Moscow: Progress Publishers, 1976.
50. *Stafford J.* Boston Adventure. – New York: Harcourt, Brace and World, Inc., 1944.
51. *Steinbeck J.* Cannery row. – New York: Bantam Books, 1963.
52. *Vonnegut K.* God Blessed You, Mr. Rosewater. – New York: Dell Publishing Co., 1973.
53. *Waugh E.* Prose. Memories. Essays. – Moscow: Progress Publishers, 1980.
54. *Wells H G.* The Time Machine. – Moscow: Progress Publishers, 1981.
55. *Wilder O.* The Bridge of Sun Luis Rey. – Москва: Просвещение, 1982.
56. *Willis T.* The Left-Handed Sleeper // Reader's Digest Condensed Books. – Canada: The Reader's Digest Association Ltd, 1976.

THE ESSENCE AND CHARACTERISTICS OF THE PRESENCE

Tetyana P'yatnychka

*Ternopil Academy of National Economy,
(11, Lvivs'ka St., Ternopil, 46004)*

In the course of research the conceptual grounding of temporality, the essence and contents of the presence as well as three main approaches to studying its semantic and functional characteristics are defined, i. e. taking into consideration: 1) wide and narrow range of presence, 2) the variety of its extent and 3) semantic distinctions. On the basis of these approaches associated with substantial, functional, and structural aspects of analysis the language means for representing the presence are differentiated according to their value in denoting every of the defined semantic aspects of the presence; it is proved that the language means can denote 1) actual and non actual presence; 2) various semantic properties of the presence in different context; and can 3) correlate with the future/past. The present tense verb forms of the indicative mood in their category meaning are defined as the typical grammar means which represent the presence.

Key words: presence, language means for representing the presence.

*Стаття надійшла до редколегії 1.11.2006
Прийнята до друку 10.05.2007*

ДЕАД'ЕКТИВНО-ІМЕННИКОВИЙ СИНОНІМІЧНИЙ ТЕЗАУРУС ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ "STRONG-WEAK"

Олександра Гасько

*Національний університет "Львівська політехніка",
(вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79000)*

Порівняльна характеристика семантичної структури відприкметникових похідних за різними дериваційними гілками (деад'єктивно іменниковою, зокрема) засвідчує, що синонімічні зв'язки, які базуються на основних семантичних компонентах значень, відображаються, здебільшого, і в дериватах.

Ключові слова: лексико-семантичний аналіз, іменники-деад'єктиви, дериваційні синонімічні ряди.

Питання частиномовної структури словотвірно відображених синонімічних відношень у дериватарії належить до числа недостатньо опрацьованих проблем семасіології та дериватології.

Системний підхід до дослідження лексики передбачає виявлення латентних закономірностей між одиницями мови. Цієї проблематики стосується об'єктивація семантичної організації членів синонімічних рядів похідних відприкметникового творення у межах визначеного лексико-семантичного поля. У нашій статті розглянуто деад'єктивно-іменникову гілку. Дослідженню тезауруса віддієслівних похідних англійської мови та їхній синоніміці присвячено праці М.Е. Білінського [1; 2]. Над практичними і теоретичними аспектами історичного тезауруса працюють К. Кей, Т. Чейс [3].

Хронологію маркування та вибірку досліджуваного дериватарію виконано за даними словників [4; 5]. Позначку (х) застосовано до слів, які вийшли з ужитку.

Іменники, утворені шляхом конверсії, здебільшого, не можуть розглядатися як синоніми, оскільки набули своєї власної семантики. Наприклад, 'stout, N – a strong variety of beer (porter)'; 'hardy, N – The vertical bar or blade of hard iron with sharp edge on which nailmakers cut or strike off the shaped nail from iron rod <...>'; 'tough, N – (US) a street ruffian'; 'drastic, N – a drastic medicine'; 'sta(u)nch, N – a lock or dam in a river'; 'hale (x), N – Health, well-being, welfare; cure, remedy'; 'puny, N – 2. A junior or recently admitted pupil or student in a school or university <...>; a freshman. 3. A raw or inexperienced person <...>. 4. A person of small account'; 'solid (x), N – Also solide. A weight or value equivalent to that of the Roman solidus'. До іменників з особливою семантикою відноситься і конверсив 'secure, N – The position in which a rifle <...> is held when it is 'secured', утворений за лексико-семантичним варіантом дієслова 'secure, V – 2. To make sure or safe. <...> (h) Mil. To secure arms: 'to hold a rifle <...> with the muzzle down, and lock well up under the arm, the object being to guard the weapon from the wet'.

Значну кількість лексико-семантичних варіантів зареєстровано в іменника 'firm', проте жоден з них не вписується у систему досліджуваних синонімічних рядів: 'firm, N – 1. (x) Signature, sign-manual. 2. (a) The 'style' or name under which the business of a commercial house is transacted. (b) A partnership of two or more persons for carrying on a business. (c) Applied (chiefly in sarcastic use) to a number of persons regarded as associated for the promotion of their common interest <...>'. Те саме стосується іменника 'faint': '1. (x) Faintness. 2. A swoon'; 'faints, N pl. – The impure spirit which comes over first and last in the process of distillation'. Чотири похідних іменники налічує словотвірне гніздо вершинного прикметника 'low', але лише один із них ('lowerer') зберіг інваріантне значення: 'low, N – (with a and plural) (a) A piece of low-lying land. (b) An area of low barometric pressure'; 'lowest, N – 1. The lowest part, position or pitch. 2. He or that which is lowest'; 'lowling, N (x) – (rare) A low-bred fellow'; 'lowest, N – 1. The lowest part, position or pitch. 2. He or that which is lowest'.

Іменники 'hard', 'solid' та 'soft' у своїй системі значень містять окремі лексико-семантичні варіанти, які відповідають синонімічним компонентам вихідних рядів: 'hard, N – 1.(x) [The adj. used absolutely] That which is hard, something hard; hardship'; 'solid, N – 2. A solid substance or body'; 'soft, N – 2. That which is soft or yielding; the soft part of something; softness'. Деякі іменники-конверсиви, як от 'sturdy', 'potent' (x), 'resolute', 'stalwart', 'virile', 'delicate', 'feeble', можуть розглядатися як члени відповідних синонімічних рядів, оскільки вони зберегли (хоча б частково) синонімічність щодо своїх вершинних домінант: 'virile, N – A virile person'; 'stalwart, N – 1. A strong and valiant man'; 'hearty, N – 1. The adjective used absolutely. 2. A hearty fellow; a brave, vigorous man <...>'; 'resolute, N – 2. A resolute or determined person'; 'delicate, N – 1. One who is dainty <...>, delicacy'. Іменник 'feeble', маючи притаманні лише йому компоненти значення (наприклад, '4.Fencing. The portion of a sword from the middle to the point'), розглядається як член синонімічного ряду за лексико-семантичним варіантом '1. (x) A feeble person'. В іменника 'sturdy' актуальним у цьому випадку є лише третій лексико-семантичний варіант: '3. A sturdy person'; інші компоненти його семантичної структури щодо нашого дослідження є нерелевантними: '1. (a) A brain-disease in sheep and cattle, which makes them run round and round. (b) A sheep afflicted with 'sturdy'. 2. A name for darnel or some similar stupefying weed'. Іменник 'potent' (x) зачислено до цього синонімічного ряду за другим лексико-семантичним варіантом – '2. One who has power or authority; a potent person', маючи й інші компоненти: '1. (x) Power. 3. A military warrant or order'. Іменник конверсивного походження 'dim' зберіг зв'язок із вершинним прикметником: 'dim, N – Dimness; obscurity; dusk; (b) Dimness of vision' і відповідає значенню деривата 'dimness, N – The quality of being dim; want of clearness, brightness, or distinctness; dullness of vision or perception, dimsightedness'.

Похідні іменники, що означають стан та якість, є членами найчисельніше заповнених словотвірних синонімічних рядів. Їхня семантична структура, зазвичай, зводиться до однокомпонентних типових визначень: 'The state or quality of being ...'; 'The condition of being ...'; 'The fact or character of being ...'. Наприклад, 'senility, N – The condition of being senile; old age or the mental and physical infirmity due to the old age'; 'sleaziness N – (rare) The fact or quality of being sleazy'; 'powerfulness, N – The quality of being powerful; mightiness; strength, potency; impressiveness, convincing quality'; 'burliness, N – Burly state; fullness of figure; stoutness; bigness'. Винятками є іменники 'virileness, N – manhood, manliness' та 'punyship (x), N – The position, status or charac-

ter of a 'puny'; juniority; inferiority <...>'. Відповідаючи критерію синонімічності за визначенням 'The state or condition of being mighty', іменник 'mightiness' має додаткові специфічні компоненти: '(b) (x) As a title of dignity. Your mightiness. (c) High Mightiness (also (x) High and Mightiness): a title of dignity; esp. In pl. = Du <...> the title of the members of the States-General of the United Provinces of the Netherlands. Now only Hist. Also as an ironical title'. Окремі іменники мають по два компоненти, наприклад, деривати 'hardiness', 'brawniness', 'haleness'. Трьома компонентами значення володіє іменник 'thinness'. Розвиненою семантичною структурою відзначаються відприкметникові іменники 'firmness', 'faintness' (чотири лексико-семантичні варіанти), 'stoutness', 'sturdiness', 'weakness', 'dullness, dulness' (п'ять лексико-семантичних варіантів), 'softness' (сім лексико-семантичних варіантів). Найширше представлена семантична структура деад'єктивного іменника 'delicacy', яка налічує чотирнадцять зафіксованих компонентів значення, релевантним з яких для нашого дослідження є під номером шість: '6. Tenderness or weakness of constitution or health; want of strength or robustness; susceptibility to injury or disease'. Не втратив інваріантного компонента й іменник 'heartiness': 'The quality of being hearty; genuine sincerity of feeling, earnestness; enthusiasm, zeal; cordiality and friendliness of manner; goodness of appetite; strength, healthiness, vigour, etc.' Із чотирьох похідних іменників, що належать до словотвірного гнізда вершинного прикметника 'light', зберегли інваріант два – 'lightener' ('1. One who lightens, makes light, easy, or less grievous; an alleviator') у першому лексико-семантичному варіанті своєї семантичної структури та 'lightness' ('lightness, N – The quality or fact of being light, in various senses <...> 3. Absence of heaviness or pressure in action or movement; want of force or movement. Said both of material and immaterial things') у третьому з восьми компонентів значення. Два інші деривати, маючи специфічну семантику, не можуть бути синонімами: 'lighter, N – A boat or vessel, usually a flat-bottomed barge, used in lightening or unloading (sometimes loading) ships that cannot be discharged (or loaded) at a wharf, etc., and for transporting goods of any kind, usually in a harbour'; 'lighterage, N – Transshipment or unloading of cargo by means of a lighter or lighters; the charges made for this'.

В окремих випадках зафіксовані паралельні похідні зі співмірним семантичним навантаженням, хоча їхня тотожність є відносною: 'strength' (x) = 'strength'; 'cogence' (rare) = 'cogency'; 'pale' (Now rare or (x)) = 'paleness'; 'delicateness' = 'delicature' (x) = 'delicacy' = 'delicatesse'; 'intenseness' = 'intensiveness' = 'intensity'; 'dullness, dulness' = 'dullery' (nonce-wd.) = 'dullardism' = 'dullardness'; 'stoutess' (x) = 'stoutness; courage; bravery'; 'hardiness' = 'hardihood' = 'hardiesse' = 'hardihead' (x) = 'hardiment' (x) = 'hardiship' (x); 'robusticity' (rare) = 'robustness' = 'robusticness' (x) = 'robustiousness' (rare) = 'robustuousness' (x) = 'robustihood' (nonce-wd); 'lowness' = 'lowth' (x); 'stableness' (Now rare) = 'stability' = 'stablehead' (x). До останнього прикладу не можна долучити іменник 'stablement' (x), що означає: '(a) An ordinance, regulation = Establishment. (b) Sth. that establishes or supports'.

Іменник-дериват 'stiffness', налічуючи у своїй семантичній структурі п'ять лексико-семантичних варіантів, містив інваріантний компонент значення, зафіксований під номером три: 'stiffness, N – <...> 3. (x) Strength, sturdiness, stoutness; violence'. Іншою є ситуація у випадку конверсива 'stiff', що утворився за різними лексико-семантичними варіантами: 'stiff, N – 1. (x) Some stiffened article of female attire. 2. slang. Paper; a document, esp. a promissory note or bill of exchange; a clandestine letter. 3. slang. A corpse. 4.

slang. A penniless man; a wastrel'. Він втратив зв'язок з інваріантом, і тим самим – з членами ряду вторинних синонімів.

По одному спільному лексико-семантичному варіанту мають чотири похідні іменники словотвірного гнізда вершинного прикметника 'caitiff' – 'caitiffdom' (x), 'caitiff', 'caitiffhede, -ivehede' (x), 'caitiffness, -iveness' (x): 'caitiffdom (x), N – (a) Captivity. (b) Wretchedness, misery'; 'caitiff, N – 1. (x) Originally: A captive, a prisoner. 2. (x) Expressing commiseration: A wretched miserable person, a poor wretch, one in a piteous case. 3. Expressing contempt, and often involving strong moral disapprobation: A base, mean, despicable 'wretch', a villain. In early use often not separable from sense 2 (esp. When applied by any one to himself): 'it often implies a mixture of wickedness and misery'; 'caitiffhede, -ivehede (x), N – (a) Wretchedness, misery. (b) Vileness, baseness, wickedness'; 'caitiffness, -iveness (x), N – (a) Wretchedness, misery. (b) Baseness'. При цьому кожен із чотирьох зазначених дериватів має у своїй семантичній структурі ще й інші компоненти значення, які, не суперечачи факту їхньої синонімічності, забезпечили самостійне функціонування цих лексичних одиниць у мовному просторі.

Дериват 'solidness, N – The quality of being solid, in lit. and fig. senses; solidity (a), (b)' відповідає лише двом лексико-семантичним варіантам іменника 'solidity'. Семантична структура останнього є значно розвиненішою – шість компонентів значення, серед яких властиві лише цій лексичній одиниці: '3. (a) Geom. The amount of space occupied by a solid body; volume, cubic or solid content. (b) Relative density or mass. 4. (a) The property of occupying a certain amount of space. (b) Extension in the three dimensions of space'. Цілком незалежною є семантика похідних іменників 'solidism' та 'solidist': 'solidism, N – Med. The doctrine or theory which refers all diseases to the state of, or to morbid changes in, the solid parts of the body', відповідно, – 'solidist, N – Med. One who believes in or holds the doctrine of solidism'. Особливих значень набули також деривати-іменники 'solidus', зафіксовані як дві окремі лексичні одиниці, хоча вони є похідними одного вершинного прикметника: 1. 'solidus, N – pl. solidi. 1. (a) A gold coin of the Roman empire, originally worth about 25 denarii. (x) (b) A shilling. 2. A sloping line used to separate shillings from pence, as 12/6; a shilling mark'. 2. 'solidus, N – A curve showing the temperatures at which a series of alloys are completely solid'. Неспівмірними є лексико-семантичні варіанти іменників 'stalwartness' та 'stalwartism': 'stalwartness (rare), N – The quality or condition of being stalwart; robustness, strength'; 'stalwartism, N – The principles or policy of the stalwarts, the disposition characteristic of a 'stalwart'. За окремими компонентами своїх значень синонімічними є похідні 'weakness' та 'weakliness', 'flaccidness', 'flaccidity', 'frailness', 'frailty', 'brittleness', 'brittlety' (x). Похідний іменник 'security' за четвертим і шостим компонентами (з одинадцяти) можна розглядати як член відповідного ряду синонімів: 'security, N – I. The condition of being secure. <...> 4. The quality of being securely fixed or attached, stability, fixity. II. A means of being secure. 6. (x) A means of securing or fixing in position'. Це, у свою чергу, дає змогу додати до ряду синонімічні з ним іменники 'secureness, N – (rare) = Security' та 'securance, N – (rare) The action or means of securing; assurance, security'. Вужча семантика деривата 'securement' не узгоджується з синонімами – членами інших словотвірних гнізд: 'securement, N – The action or act of securing. (a) (x) Making safe from or against. (b) Ensuring or making sure'. Цілком специфічне значення мають іменники 'securite, N – Also –it. A <...> high explosive consisting of a mixture of meta-di-nitro-benzole with nitrate of ammonium <...>; used chiefly in blasting operations' та 'securitan (x), N – (rare).

One who is characterized by 'security' or culpable freedom from apprehension'. Абсолютно різними є семантичні структури дериватів-іменників 'potentacy' (x), 'potentate', 'potentite' та 'potentness', утворених від спільного вершинного прикметника 'potent': 'potentacy (x), N – The state or rule of a potentate; supreme power'; 'potentate, N – 1. A person endowed with independent power; a prince, monarch, ruler. 2. A powerful city, state, or body'; 'potentite, N – Name of an explosive'; 'potentness, N – The quality of being potent; potency; might'. Лише останній із зазначених іменників є членом синонімічного ряду, до якого належать похідні 'muscularity' ('The quality or state of being muscular'), 'activity' ('1. The state of being active. 2. The state or quality of being abundantly active; brisk or vigorous action'), 'firmity' (x). Останній дериват зачислено до зазначеного переліку за своїм першим лексико-семантичним варіантом: '1. Firmness, solidity, stability. Also moral firmness <...>'. Другий компонент його значення властивий лише йому: '2. A means of strengthening; an assurance'. Іменник 'firmness', у свою чергу, має особливий компонент під номером чотири: '4. Comm. Steadiness in price, or of prices'. Частково збігаються семантичні структури похідних іменників 'keenness' та 'keenship' (x): 'keenness, N – The quality of being keen; sharpness, acuteness' (плюс ще п'ять лексико-семантичних варіантів); 'keenship, N (x) – (rare) Keeness, boldness, fierceness'.

Іменники із суфіксом '-er', що позначають особу/ річ, утворені від дієслів і зберігають спільні компоненти вихідного ряду домінант. Їх можна розглядати як синоніми за цими лексико-семантичними варіантами. Наприклад, 'strength(e)ner, N – one who or something which strengthens' (від дієслова strengthen, V – 1. trans. <...> To make stronger <...> 10. intr. To become strong or stronger; to grow in strength or intensity'; 'toughener, N – one who or that which toughens' (від дієслова 'toughen, V – 1. trans. To make tough; 2. intr. To become tough'); 'intensifier, N – Something. that intensifies <...>' (від дієслова 'intensify, V – 1. trans. To render intense, strengthen <...> 2. intr. To become intense <...>'); 'securer, N – (rare) One who or that which secures, in various senses of the verb' (від дієслова 'secure, V – <...> 5. To make fast or firm'); 'thinner, N – One who thins' (від дієслова 'thin, V – 1. trans. To make thin; to reduce in thickness or depth <...> To thin off, down: to diminish gradually to vanishing point <...> 2. intr. To become thin or thinner; to decrease in thickness or depth. To thin out (off, away): to become gradually thinner until it disappears as a layer or stratum. Also fig. <...>) 'lowerer, N – One who or something which lowers' (від дієслова 'lower', котре серед шести зафіксованих компонентів значення містить інваріантний: 'lower, V – 4. To make lower in quality or degree; to lessen the intensity or elevation of. (b) (x) To reduce the strength or quality of (a liquid, the air); to dilute with water, etc.). (c) Mus. To depress in pitch, to flatten. (d) intr. To become lower in intensity'. Іменники 'fainter', 'feebler' (x), 'dimmer' мають по одному лексико-семантичному варіантові у своїй структурі: 'fainter, N – One who faints or gives way'; 'feebler (x), N – (rare) One who or which makes feeble or weak', 'dimmer, N – One or that which dims', котрі дають змогу зачислити їх до синонімічного ряду разом з дериватами із ширшою семантикою. Додаткові компоненти значення розвинулись у похідних 'hardener', 'intensifier', 'softener': 'hardener, N – One who hardens; spec. One whose work is to harden metals; one who case-harden guns, etc.'; 'intensifier, N – Something. that intensifies; an intensifying agent: spec. in Photogr.'; 'softener, N – One who or that which softens, in various senses; a mollifier <...> 2. Spec. A painting-brush of soft hair'. До того ж словотвірного гнізда, що й останній із зазначених іменників

– ‘softener’, належать і деривати ‘softling’ та ‘softy’: ‘softling, N – 1. An effeminate or unmanly person; weakling. 2. A soft little hand, etc. 3. attrib. Of a soft nature’; ‘softy, N dial. or colloq. – A weak-minded or silly person; a simpleton, noodle, gull’. Обидва є синонімами похідного іменника ‘weakling’, але за різними лексико-семантичними варіантами: ‘softling’ відповідає першому компоненту значення, зафіксованому як застаріле, а ‘softy’ – третьому: ‘3. One who is weak in character or intellect’. Синонімічними із дериватом ‘softy’ є деад'єктиви ‘dullard’ (‘A dull or stupid person; a dolt, dunce’) = ‘dully’ (‘colloq. A dull stupid person’) = ‘dulman’ (x) (‘A dull or stupid person; humorously as a proper name’). До ряду словотвірних синонімів ‘weakling’, ‘softling’ належить також ‘faintling’ (x), N – One who is faint or faint-hearted’. Винятком є іменник ‘brittling’ зі специфічною семантикою: ‘brittling, N – [the scientific name *Anguis fragilis*] ‘The slow-worm’.

Не вважають членом синонімічного ряду і похідний іменник ‘stiffener’, для формування семантичної структури якого були залучені лексико-семантичні варіанти без інваріантного значення: ‘stiffener, N – 1. A workman who stiffens (cloth, hats, etc.). 2. Something serving to stiffen. (b) A band of stiff material worn round the neck to keep a neck-cloth in place’.

Синонімічні зв'язки, що базуються на основних семантичних компонентах значень, відображаються і в дериватах. Порівняльна характеристика семантичної структури відприкметникових похідних за різними дериваційними гілками засвідчує, що іменник є найширше представленою категорією. Похідні іменники-конверсиви, зазвичай, набувають специфічної семантики і випадають із синонімічних рядів деад'єктивів. У цій категорії похідних вторинна синоніміка зазнала найбільших втрат.

1. Білинський М.Е. Відображення синонімічної складності основ у віддієслівній деривації сучасної англійської мови // Іноземна філологія. Вип. 111, 1999. – С. 35–45.
2. Білинський М.Е. Синоніміка англійського дієслова: словник семантичних відстаней. Львів: Світ, 1998. – С. 207–464.
3. Chase Thomas J.P., Kay Christian J. Semantic Approaches to a Historical Thesaurus // Meaning and Lexicography. Ed. by Jerzy Tomaszczyk and Barbara Lewandowska-Tomaszczyk. Amsterdam: Benjamins. P. 303–313.
4. A New English Dictionary on Historical Principles // Ed. by J.A.H. Murray. Oxford, 1888–1933 (Vol. I–XII).
5. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. USA 1993 by Lexicon Publications.

DEADJECTIVAL NOUNS SYNONYMIC THESAURUS OF THE LEXICAL-SEMANTIC FIELD “STRONG-WEAK”

Oleksandra Hasko

*Lviv National Polytechnic University
(12, S. Bandera St., Lviv 79000, Ukraine)*

Semantic structure comparative characteristics of the deadjectival nouns belonging to the lexical-semantic field ‘strong-weak’ testifies to the fact that in the majority of cases synonymic ties based on the main semantic components of meaning are reflected in the derivatives.

Key-words: lexical-semantic analysis, deadjectival nouns, derivational synonymic series.

*Стаття надійшла до редколегії 20.12.2007
Прийнята до друку 21.12.2007*

УДК 811.161.2

ЛЕКСИКО-ТЕРМІНОЛОГІЧНІ НОМІНАЦІЇ ІНШОМОВНОГО ТА ВЛАСНОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ (На лексичному матеріалі німецької мови)

Тихон Лещук

*Національний університет “Львівська політехніка”,
(вул. С. Бандери, 12, м. Львів 79013)*

У статті досліджено теоретичну і практичну сторони термінів іншомовного та власномовного походження у сучасній німецькій та українській мовах, які вживаються у наукових текстах літератури економічних напрямів. Виявлено та обґрунтовано оптимальні можливості їхнього застосування порівняно з наявними еквівалентами, простежуються способи фомування термінів з урахуванням трьох основних вимог: дотримання семантичної чіткості поняття, однозначності вислову до його змісту та дотримання усіх засад термінотворення за комплексними вимогами. У термінотворенні визначено істотні риси предмета чи явища, на основі яких відбувається термінологічне найменування. Зроблено висновок про те, що оптимальним варіантом можна вважати такий, коли термінологічна номінація впливає з істотних рис, а не із випадкових.

Ключові слова: термінологічні еквіваленти, термінологічна номінація, комплексна характеристика термінологічних одиниць, однозначні дефініції, банк інформації.

Проблема іншомовних запозичень, їхній статус, використання та суперництво з власномовними є об'єктом дослідження багатьох вчених [1; 2; 4; 6]. Сьогодні, проте, виникає ціла низка нових питань, що стосуються великого напливу у мову термінологічних запозичень, потреби їхньої багатогранної оцінки, системного впорядкування і класифікації, визначення різного рівня їхньої конкуренції стосовно власномовних денотатів, взаємодії між термінологією та загальноновживаною лексикою. Ці питання ще недостатньо досліджено, водночас їхній комплексний розгляд, який ми пропонуємо, даватиме змогу трактувати науково-технічну термінологію як важливу мовну підсистему, що розвивається за об'єктивними закономірностями і передбачає великі перспективи розвитку.

Пропонуємо розгляд теми у такій послідовності:

- а) постановка питання і визначення суті термінологічного запозичення;
- б) визначення характеристики запозиченого терміна у співставленнях з власномовним терміном та загальноновживаною лексикою;
- в) інтелектуалізуючий вплив терміна на мовний розвиток;
- г) п'ять рівнів розгляду термінів;
- д) концептуальна схема диференціації науково-технічних термінів, що впливає з висновків дослідження.

На відміну від загальноновживаного слова, коли одну і ту ж лексичну одиницю вживають у різних значеннях, а для одного поняття можуть використовувати різні позна-

чення, у науковій сфері функціонують стислі і чіткі, однозначні дефініції, які повинні відповідати вимогам наукового терміна. Термін, при розгляді з таких позицій, виявляє чітко усталену сутність (*Wesen*) і використовується в одному і тому ж значенні. В процесі термінологізації необхідно відокремити риси істотні від неістотних у рамках терміна, встановити ступінь їхньої важливості так, щоб, наскільки це можливо, всі риси виводилися з однієї або кількох найсуттєвіших. Слова загальноновживаної мови, які виражають невизначене значення, або ті, істотні риси яких з'єднані з неістотними як рівнозначні, переважно не надаються для термінологічного використання. Отож виникає потреба творення таких нових наукових термінів, які виражають стисле і постійне значення [7, с. 174].

Наукове термінотворення вимагає трьох головних умов:

- 1) чіткого поняття того, що хочемо визначити даним терміном;
- 2) уникнення дво- і багатозначності;
- 3) дотримання правил термінотворення у структурно-морфологічному плані.

Термінотворення потребує косеквентного підходу з використанням словотворчих надбань у поєднанні з кваліфікованою обізнаністю в інших наукових сферах. Внесення нового терміна у мову є результатом праці теоретичних і практичних надбань. Вдалий термін є усталеним ефективним засобом, що спонукає до творчої думки, викликає зацікавлення предметом, який він виражає. Для прикладу візьмемо слово *Internet*, яке використовували донедавна у дуже стислому значенні з конкретно науковим застосуванням. Сьогодні поле його значення значно розширилося не лише на наукові сфери. Проте, завдяки психологічній характеристиці терміна, наукове значення його зберігається поряд з іншими загальними значеннями широкого профілю.

Особливого змісту набуває науковий термін на етапі нового відкриття, коли його сприймають абсолютно однозначно, адекватно поняттю на певному дуже конкретному проміжку свого розвитку. Термінологічна номінація в такому випадку передає усі істотні риси та всі властивості, притаманні новому предметові. У подальшому використанні терміна в процесі глибокого пізнання предмета змістовно розширене поняття передається через цей же термін. Відбувається водночас диференціація істотних рис предмета від неістотних. На рівні подальшого засвоєння термінологічної одиниці відбувається розширення семантичного поля поняття, що є наслідком його осмислення у різних ситуативних модифікаціях. Прикладом може слугувати термін *internet*, що виступає тепер вже у ролі лексико-термінологічної номінації з особливістю його семантичної характеристики, яка залежатиме від того, чи в основу покладено істотні риси предмета, чи другорядні. Якщо хочемо уявити межі термінологічного поняття окремого предмета або усіх предметів, яких стосується це поняття, необхідно ці предмети впорядкувати за різними принципами класифікації з вказівкою на те, до якої групи зачислено об'єкт нашого зацікавлення. Проблема ускладнюється тим, що не завжди можна відрізнити істотні риси предмета від другорядних (наприклад, *internet* як комп'ютерна програма, *Internet* як банк інформації, *Internet* як потрібна нам інформація на даний час в конкретних обставинах та ін.).

Використання термінологічного запозичення сприяє усуненню семантичної невідповідності, що передусім помітно при перекладі з однієї мови на іншу. Багатолітній досвід у цій сфері творчої праці переконує нас, що переклад власномовного терміна, зокрема науково-технічного терміна, включаючи поле його функціонування у сфері

економіки, спричинює до значних проблем стосовно адекватності поняттєвого розуміння. З цього приводу заслуговує на увагу чітко окреслений погляд Вільгельма Гумбольдта, який стверджував: “Кожний переклад, на мій погляд, є невдалою спробою розв’язання неможливого завдання. Бо кожний перекладач терпить завжди невдачу від того, чи буде дотримуватися більше чуття національної мови оригіналу, чим особливостей національної мови, на яку здійснює переклад” [5, с. 434].

Сьогодні вже не існує потреби переконувати опонентів про важливість термінологічних запозичень. Їх вилучити з мови неможливо, зокрема з фахової мови. Проте намагання уникнути запозичених термінів, які мають достатньо власномовних відповідників, є само собою зрозумілим, якщо дотримуватися усталених положень про культуру мови. Перевага власномовних термінів полягає в їх розумінні широким колом користувачів. Використовування деяких запозичень, що міцно увійшли у мову, є настільки природним процесом, що про їхню заміну навіть не має мови (наприклад, *Situation, Forma, konkret, Pause*). Такі запозичення виявляють нескладне звучання. Спроби замінити деякі міжнаціональні лексичні терміни власномовними (наприклад, *die Konkurrenz – der Wettbewerb* (конкуренція – суперництво), *die Kompensation – die Ausgleichung* (компенсація – покриття видатків) – *die Banküberweisung – die Überzahlung* (переказ, грошовий переказ), , *die Definition – die Bestimmung* (definiція – визначення), – *die Inflation – die Geldwertung* (інфляція – знецінення), *der Export – die Ausfuhr* (експорт – вивіз), *der Import – die Zufuhr* (імпорт – ввіз) та ін.) не знаходять сьогодні ні практичного застосування, ні наукового обґрунтування.

Наукову термінологію зачисляємо до тієї сфери розумової діяльності, в якій “потрібний зміст використання міжнародних зрозумілих термінів, викликаний істотними потребами, не спричиняє конфліктів у сфері власномовних культурних проблем розвитку” [3, с. 62]. Ця теза, яка належить В. Дорошевському, знаходить своє продовження у вираженні, що несе у собі велике психологічне навантаження (цитуємо в оригіналі): “...lek przed kazdym wyrazem obcym bylby objawem pewnego rodzaju kompleksem niszczosci” [3, с. 62]. Найважливішим критерієм ставлення до термінологічних запозичень повинен бути зміст поняття, який полягає в тому, що у науковій термінології переважають такі позначення (зокрема, запозичені), яких не можна замінити іншими. Кожне слово чи вислів власномовного чи іншомовного походження розцінюємо вдалими, коли вони відповідають властивому призначенню. Це правило було і залишається сьогодні актуальним в усіх сферах наук (наприклад, *Wexel* (вексель), *Kombinat* (комбінат), *Radio* (радіо), *Bus* (автобус), *Trolleybus* (тролейбус), *Television* (телевізор), а далі *Komputer* (комп’ютер), *Dysplay* (дисплей), *Mobiler* (мобільний телефон), *Internet* (інтернет) та ін.). Сьогодні не варто ускладнювати проблеми засвоєння мовою термінологічних запозичень. Для цього потрібні фахово опрацьовані словники науково-технічних напрямів.

Важливою проблемою є взаємозв’язок терміна із загальноновживаним словом у рамках науково-технічної літератури (адже власне термінами ніхто не розмовляє і на це треба зважати, коли хочемо досягти абсолютної еквівалентності терміна). Коли ми говоримо про лексико-термінологічні позначення, то маємо на увазі саме зв’язок термінів із загальною лексикою. У процесі такого поєднання відбувається цікавий процес взаємодії, коли термін проявляє тенденцію до однозначності, відкидає почуттєво-експресивні елементи і виявляє незалежність від контексту, проте загальноновживане

слово, яке оточує термін в умовах контексту, все ж впливає на відповідне трактування значення терміна, конкретизуючи його зміст. Зосередимо увагу ще на одній обставині, важливій для загальної характеристики терміна: авторами, як і користувачами термінів, є люди з різним рівнем обізнаності. Якщо врахувати, що саме слово належить до термінології лише однією зі своїх функцій, а іншими використовується в загальному значенні, тоді і один термін можна використовувати в різних наукових сферах з різним значенням (наприклад, *Asimilation* – у біології, лінгвістиці, психології, геології, економіці). Тут знову ж можемо спостерігати взаємовідношення однакових термінів з різним значеннєвим відтінком, між якими може бути безліч спільного у психологічному, мовно-культурному та інтелектуалізуючому аспектах.

Звернемо увагу саме на інтелектуалізуючий вплив науково-технічної термінології на професійну мову. Ми маємо підстави говорити і про інтелектуалізуючий вплив науково-технічних термінів на всю систему мови. Людина збагачується інтелектуально найбільше через мову, а, отже, через слово (термін). Звідси говоримо про багатогранність денотативних характеристик лексико-термінологічних одиниць як закономірний процес, що впливає з об'єктивних положень про взаємозв'язки та взаємовпливи явищ. Спираючись на диференційований підхід до трактування мовних явищ як об'єкта суспільного, лінгвістичного та екстралінгвального дослідження, розрізняємо взаємозв'язок між двома поняттями – “людина” і “науково-технічне слово”. Ці проблеми є актуальними для власномовних і запозичених термінів.

Процес мовної інтелектуалізації розглядаємо як об'єктивно існуюче явище, що ґрунтується на закономірностях суспільного розвитку та природних обставинах. Він виявляє три етапи функціонування і засвоєння, які необхідно трактувати в єдності лінгвістичного та логічного значення:

- 1) емпірично-розумовий етап функціонування;
- 2) чуттєво-психологічний етап функціонування;
- 3) комплексно-засвоювальний етап функціонування.

На першому етапі здійснюється пізнавальний процес явища чи предмета, представленого відповідним поняттям і позначеного термінологічною одиницею. Цей процес відбувається завдяки вниканню у логіку речей відповідного явища. На цьому етапі на перше місце висувається внутрішня сторона семантики терміна, яку умовно розділяємо на три послідовно згруповані ступені пізнання:

- а) від незнання до пізнання через аналогію зіставлень;
- б) логічне сприйняття інформації через внутрішній механізм явища;
- в) засвоєння інформації лексичної (термінологічної) одиниці мовного вираження у її зовнішній формі вираження та у її внутрішньому наповненні.

На другому етапі (чуттєво-психологічному), який визначаємо як сенсоричний етап, спостерігаємо також три ступені подальшого пізнання явища (предмета) у визначеній логічній та часовій послідовності, хоча, зазначимо, кожен індивід може виявляти свої особливості послідовності сприйняття:

- а) схоплення явища загалом на рівні дії органів відчуття і перенесення його в конотативний відтінок термінологічного десигната;
- б) сприйняття трансцендентної термінологічної одиниці у поєднанні з пізнаними і відомими вже іншими одиницями з цієї сфери пізнання;

в) процес активного засвоєння органами відчуття нового десигната, його ситуативного та модифікаційно-оказіонального значення.

На третьому етапі відбувається комплексне багатогранне засвоєння нової лексичної (термінологічної) одиниці та оволодіння нею на комунікативному і функціонально-прагматичному рівнях, що також відбувається на трьох етапах:

а) визначення місця нової одиниці, відповідно до відомих і засвоєних вже нами інших одиниць;

б) входження у сферу наших знань нової термінологічної одиниці розширює діапазон активного володіння фаховою лексикою;

в) засвоєння семантично та мовнокультурно повноцінної лексичної одиниці життєстверджуючого наукового змісту сприяє зростанню рівня інтелекту мови (незалежно від того, чи йдеться про власномовне слово, чи запозичене), а звідси і визначається рівень мовного інтелекту мовця.

Отже, розглядаючи мовну інтелектуалізацію у динамічному розвитку на рівні соціально-педагогічної сфери, надаємо їй характеристик термінологічного явища, що діє іманентно і трансцендентно, формуючи внутрішній статус інтелекту фахової мови. Нові одиниці наукової мови виконують у цьому процесі потрібну функцію, а саме:

а) розширюють діапазон мовного багатства;

б) збагачують мовний інтелект фахової мови, а через неї й інтелект загальномовної мови;

в) позитивно впливають на інтелект мовця.

На цій основі різними засобами створюється культурно-мовне, інтелектуальне середовище, на формування якого впливає, відповідно, повноцінна термінологія поряд з іншими чинниками, такими як: суспільний, духовний, державний, міжнародний. Цей складний процес не завжди піддається завершеному визначенню, оскільки перебуває у постійному русі поновлення та зміни термінологічних понять.

Торкнемося прагматичної сторони питання. Праця з науково-технічними термінами, які належать до категорії іншомовних запозичень, має сьогодні особливо важливе значення, зокрема в умовах щораз ширших наукових, виробничих і ділових контактів, які відбуваються на міжнародному рівні.

Науково-технічні терміни представлені сьогодні на трьох рівнях: лексикологічному (в теоретичних працях), лексикографічному (переважно у термінологічних та в лексико-термінологічних словниках), комунікативному (в усному і письмовому вираженні). Ми розширюємо розгляд термінів до п'яти рівнів.

На підставі виконаного аналізу 200 текстів науково-технічної німецькомовної літератури, враховуючи призначення терміна, як основного компонента тексту, враховуючи потреби (найповніше, лаканічно, зрозуміло передати суть поняття терміна) приходимо до висновку:

– найліпше функціональній меті слугують власномовні терміни;

– власномовні терміни повинні функціонувати на рівні уніфікованої термінологічної системи і не спричиняти до семантичних непорозумінь;

– запозичений термін є необхідним атрибутом тексту при відсутності власномовного терміна;

– при наявності термінологічних дублетів переваги набуває власномовний еквівалент;

– наявність у мові повноцінних власномовних та поряд з ними запозичених, факсових слів, відкриває перед кожним автором тексту, а також перед кожним користувачем мови великі можливості вибору власного варіанта.

Пропонуємо одночасно розроблену нами концептуальну схему диференціації науково-технічних термінів. Враховано особливості різних підходів.

Лінгвальний підхід

Виходячи з функціональної ролі запозичень, розрізняємо 6 ступенів структурних підсистем і відповідних щодо їхнього змісту денотативних позначень:

I. Лексико-термінологічні запозичення – власномовні, тобто утворені на основі переходу лексичних одиниць з однієї сфери науково-технічних знань в іншу на власномовному ґрунті (наприклад, *die Hypertrophierung* – термін, запозичений з медицини у сферу архітектури, будівництва, машинобудівництва, економіки та ін.).

II. Лексико-термінологічні запозичення – іншомовні (використовуємо термін “іншомовні” на відміну від терміна “чужомовні”, оскільки останній термін, хоч і нагадує німецьку кальку *fremdsprachig*, все ж на нашому мовному ґрунті передає поняття відчуження, що в сучасних обставинах не відповідає реальному змісту).

Цю групу поділяємо на:

а) запозичення у сфері загальнонавчаних лексико-термінологічних одиниць;

б) запозичення у сфері науково-технічних напрямів.

III. Властиві іншомовні запозичення (*eigentliche fremdsprachige Entlehnungen*):

а) надання іншомовним запозиченням власномовної лексико-граматичної форми та відповідного змісту;

б) надання часткової зміни форми (орфографічної, граматичної, фонетичної);

в) надання часткової зміни змісту, відповідно до сприйняття на власномовному ґрунті.

IV. Іноземні слова, перенесені на власномовний ґрунт без зміни форми і змісту, граматичної, орфографічної і фонетичної форм.

V. Іноземні слова, перенесені на власномовний ґрунт без зміни змісту, проте з використанням граматичних та орфографічних особливостей мови, яка запозичує.

VI. Інтернаціоналізми, які вже міцно увійшли у мову, трактуються на рівні власномовних і слугують основою подальшої термінологізації.

VII. Кальки (*Lehnübersetzungen*). Перенесення понять, що виникли на іншомовному ґрунті і перейшли на власномовний лексичний ґрунт з максимальним збереженням мовної адекватності.

VIII. Часткові запозичення. Термінологічні одиниці як результат термінотворення шляхом афіксації, субстативації та інших термінотворчих способів та елементів.

IX. Термінологічні утворення шляхом використання імен власних і позначень назв винаходів, назв країн, в яких здійснено винахід.

Екстралінгвальний підхід

Термінотворчі процеси на основі афіксації є продуктом складної збагачувальної стратегії, взаємодії структурного і семантичного аспектів. Як засвідчує виконаний нами аналіз численних прикладів, семантичний нарізок терміна може бути визначений і конкретизований структурно-морфологічними засобами іншомовного походження.

ня, що відкриває необмежені можливості термінотворчих процесів. Цей підхід – чітко визначена система, яка перебуває у постійному розвитку, зміні і доповненні, відповідно до потреб наукового, суспільного, культурного, економічного розвитку. Цей процес можна було б регламентувати шляхом створення відповідних практичних розробок. Словники і тематичні посібники також потребують уніфікації з урахуванням наукових ідей. Практична сторона вказує на два етапи розвитку: насамперед – це етап експериментального випробування та утвердження шляхом практичних зіставлень у різних контекстуальних ситуаціях, знаходження найкращого варіанта з-поміж існуючих. На другому етапі передбачається засвоєння і нормування визначеного оптимального варіанта. Практична сторона, якщо її розглядати, наприклад, через призму навчальної аудиторії, могла б охоплювати такі форми засвоєння і популяризації термінотворення: вчительська трибуна, виступ, проповідь, преса, радіо, телебачення, інтернет.

Такий підхід до розгляду запозичених термінів передбачає можливість уніфікації положення на рівні існуючих нормативних структур. Вже на етапі формування, а далі – впровадження і засвоєння терміна рекомендуємо враховувати п'ять основних характеристик: структурну, когнітивну, семантичну, психологічну та мовно-культурну. Їхній розгляд подано у попередніх дослідженнях.

1. *Божно Л.И.* Технические термины в немецком языке. Пособие для преподавателей. – М.: Высшая школа, 1961. – С. 3–78.
2. *Калашиник В., Філон М.* Термінологізація загальнонавчального слова //Проблеми української термінології: Тези 3-ої міжнародної наукової конференції. – Міністерство освіти України; Національна академія наук України; Державний університет “Львівська політехніка”. – Львів, 1994. – С. 88–89.
3. *Doroszewski W.* O wyrazach obcego pochodzenia. /Wśród słów wrzeczności i myśli /Państwowy instytut wydawniczy. – Warszawa, 1966. – 476 s.
4. *Faulstich D.* Fachwort im unserem Sprachalltag. – Leipzig: Hrg. Leipziger Universität, 1975. – 116 s.
5. *Humboldt W.* Über das vergleichende Sprachstudium in Beziehung auf die verschiedenen Sprachen der Sprachenentwicklung. /Wilhelm von Humboldt Werke in 5 Bänden. Bd. III. – Berlin, 1963.
6. *Reinhardt W.* Zu einigen aktuellen Problemen der Terminologiebildung, – Dresden: Wissenschaftliche Zeitschrift TU Dresden, 1969. – № 2.
7. *Teorija poznania i logika formalna.* /Opracował W. Lutosławski. /Wy-wo Nakładem wszech- nicy Mickiewicza w Londynie, 1906. – 368 s.

**LEXICAL AND TERMINOLOGICAL NOMINATIONS
OF LOAN-WORD AND VERNACULAR ORIGINS**
(Based on German and Ukrainian lexical material)

Tykhon Leschuk

*Lviv National Polytechnic University
(12, S. Bandera St., Lviv 79000, Ukraine)*

The paper deals with theoretical and practical aspects of terminology of loan-word and vernacular origins in the modern German and Ukrainian languages used in scientific literature in the field of economics. Their optimum usages have been revealed and substantiated in comparison with the existing equivalents. Ways of forming terminology taking into account three main requirements are considered: semantic clarity of the notion, unambiguity of expression and its content, and following all the principles of terminology formation according to the integrated requirements.

Key words: terminological equivalents, terminological nomination, integrated characteristics of terminological units, unambiguous definitions, data bank.

*Стаття надійшла до редколегії 3.12.2007
Принята до друку 21.12.2007*

УДК 811.11Г373Ч6

ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ НІМЕЦЬКИХ ГОЛОСНИХ ПЕРЕД ПРИГОЛОСНИМ [r] У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Інна Ступак

*Ізмаїльський державний гуманітарний університет,
(вул. Репіна, 2, м. Ізмаїл, Одеська обл., 68600)*

Розглянуто особливості функціонування голосних перед приголосним [r] у підготовленому та спонтанному мовленні. Доведено, що функціонування системи голосних фонем перед приголосним [r] у мовленні відрізняється від кодифікованої норми. Функціонування системи голосних зазнає впливу наступного приголосного [r], унаслідок чого кожен алофон фонем /r/ вносить власну специфіку до реалізації кількісних та якісних характеристик голосних. Функціонування системи голосних фонем перед приголосним [r] може спричинити до виникнення нових фонем і перерозподілу системи голосних фонем німецької мови на певному синхронному зрізі.

Ключові слова: фонетика, алофон, німецька мова.

Однією з фундаментальних властивостей мови є варіативність, притаманна всім мовним рівням, однак найяскравіше вона проявляється на фонологічному рівні. Аналіз джерел з динаміки розвитку фонетичних явищ засвідчує, що питання варіативності німецьких голосних у мовленнєвому потоці є достатньо вивченим [1; 2; 6; 9; 10; 11].

Незважаючи на певну вивченість питання, увагу зосереджено на варіативності артикуляторних та акустичних характеристик голосних у мовленні. Вживання голосних перед приголосним [r] у сучасній німецькій мові дотепер не досліджено, що визначає актуальність дослідження функціонування системи голосних фонем перед приголосним [r] у підготовленому і спонтанному мовленні.

Метою дослідження є встановлення особливостей функціонування системи голосних фонем німецької мови, систематизація закономірностей їхніх модифікацій перед приголосним [r] у різних видах підготовленого і спонтанного мовлення, а також зіставлення фонетичних характеристик голосних у сучасному німецькому мовленні із кодификованою нормою.

Огляд стану проблеми, здійснений у межах виконаного дослідження, засвідчує, що для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання:

- встановити можливі алофони приголосного [r] у підготовленому і спонтанному мовленні;
- розкрити вплив приголосного [r] на реалізацію кількісних і якісних характеристик попередніх коротких голосних німецької мови;
- визначити ступінь впливу приголосного [r] на фонетичні параметри німецьких довгих голосних;
- виявити особливості алофонного варіювання голосних перед приголосним [r] та з'ясувати їхні причини.

1) наголошені короткі голосні перед вокалізованим [ɐ] чи елідійованим (r) подовжуються, довгі – дифтонгізуються, наприклад: weil.· die.· Eltern.· gest.· ben.· sind; das.· Studium.· hat.· mich.· nach.· Mainz;

2) переднаголошена позиція сприяє зростанню кількості надкоротких алофонів, а також виникненню нейтрального [ə] на місці всіх коротких і довгих голосних, окрім довгого [a:], наприклад: sein.· Rüssel.· auch.· Speisen.· zu; habe.· Fach.· Deutsch.· studiert;

3) позиція наприкінці фонетичного слова сприяє збереженню основних диференційних ознак голосних, наприклад: und.· niemand hat uns.· gest;

4) збільшення структури фонетичного слова спричинює до зростання кількості надкоротких алофонів і виникнення нейтрального [ə] на місці голосних [i:], [e:], [o:], [ɔ:], [ɐ], наприклад: w(ʊ)dn.· in.· Deutschland; dann.· wrad ikal.· gesagt.

На реалізацію голосних перед елідійованим (r) істотно впливає положення перед паузою – короткі голосні кінцевих складів, що стоять в позиції після наголошеного складу, подовжуються, а довгі голосні зберігають свої кількісні характеристики.

Важливим чинником, який впливає на ступінь модифікації німецьких голосних перед приголосним [r] у мовленні, є приналежність до частини мови: голосним службових частин мови властиві не тільки кількісна редукція, внаслідок якої проявляються надкороткі алофони, але й якісна редукція, яка може спричинити виникнення нейтрального [ə], наприклад: war [vǎ], vor [fō], mir [mî] – [mə], der [d_] – [də], zur [tʃʊ] – [tʃə]. У повнозначних частинах мови голосні варіюють у такий спосіб: короткі голосні подовжуються перед вокалізованим [ɐ], а довгі – дифтонгізуються перед напівскладовим [ɐ]. Наприклад: Herbe [h_:_bə], Orbit [ʼ:_:tbɪt], turnen [tʊ:_nən], Meer [me:_].

Зіставлення алофонів німецьких голосних перед приголосним [r] виявило, що встановлена у підготовленому мовленні закономірність подовження фонологічно коротких голосних перед вокалізованим [ɐ] чи елідійованим (r), а також дифтонгізація довгих голосних перед напівскладовим [ɐ] простежується й у спонтанному мовленні, що зумовлено також впливом варіантів приголосного [r] на параметри голосних. Спонтанне мовлення, на відміну від підготовленого, відзначається зростанням чисельної кількості редукованих алофонів голосних фонем.

Як бачимо з таблиці 1, варіативність довгих і коротких голосних перед [r] підсилюється зовнішнім чинником – ступенем підготовленості мовлення.

Реалізація голосних перед [r] при читанні списку слів у 62,3 % випадків відповідає кодифікованій нормі, у фразах відсоток відповідності кодифікованій нормі голосних знижується до 31,9%, у читанні тексту вимова голосних у 100,0% випадків відрізняється від орфоепічної норми, а саме: короткі голосні перед вокалізованим [ɐ] чи перед елідійованим (r) подовжуються, довгі голосні перед напівскладовим [ɐ] дифтонгізуються.

Зважаючи на ступінь впливу кожного з чинників на варіативність голосних перед приголосним [r], зазначимо провідну роль лінгвістичних чинників, зокрема, впливу інгерентних властивостей голосних і характеру алофонів фонемі /r/.

Отже, на основі слухового аналізу встановлено виникнення компенсаторного подовження фонологічно коротких голосних у позиції перед вокалізованим [ɐ] чи перед елідійованим (r) та дифтонгоїдний характер вимови довгих голосних

перед напівскладовим [ɹ]. Подовження тривалості проявляється, здебільшого, у коротких голосних середнього підняття, тоді як голосним високого підняття притаманна зміна тембральних характеристик.

Таблиця 1

Зіставлення функціонування коротких голосних перед приголосним [ɹ]
у підготовленому та спонтанному мовленні

Фонема	Алофони голосних фонем	Голосні в словах	Голосні у фразах	Голосні в тексті	Голосні в спонтанному мовленні
/ɪ/	ɪ	54,3	22,8	-	8,7
	ɪ ^o	45,7	74,0	100,0	79,0
	ɪ:	-	3,2	-	12,3
/ɔ/	ɔ	-	42,5	-	-
	ɔ:	-	-	100,0	80,0
	ɔ:ɹ	-	-	-	20,0
/ʊ/	ʊ	66,1	47,9	-	10,0
	ʊɔ	33,9	52,1	60,0	25,4
	ʊɔ	-	-	-	59,5
	ʊɔɹ	-	-	40,0	5,1
/ɹ/	ɹ	70,9	40,6	-	-
	ɹɔ	29,1	59,4	35,0	35,0
	ɹɹ	-	-	65,0	65,0
/æ/	æ	56,8	-	-	-
	æ:	43,2	100,0	100,0	100,0
/ɪː./	ɪː.	62,4	22,5	-	-
	ɪː.	-	4Д	-	-
	ɪː.:	37,6	73,2	40,0	20,0
	ɪː.:	-	10,2	-	80,0
/a/	a	77,0	60,6	-	-
	a:	23,0	33,6	70,0	60,0
	a::	-	3,8	30,0	40,0

Опис модифікацій німецьких голосних перед приголосним [r] досягається за допомогою використання інструментального аналізу, який допомагає отримати об'єктивні дані щодо кількісних і якісних параметрів голосних [3, с. 107–117].

Дослідження тривалості коротких голосних перед [r] у мовленні підтвердило дані слухового аналізу, а саме:

1. Короткі голосні перед консонантними варіантами приголосного [r] реалізуються нормативно.

2. Вокалізований [ɐ] сприяє подовженню фонологічно коротких голосних, окрім [ɪ] та [a]. Встановлене співвідношення тривалості наголошених довгих і коротких голосних перед вокалізованим [ɐ] чи його елізії як 1:1 засвідчує збіг їхньої відносної тривалості.

3. Елізія приголосного (r) спричиняє подовження фонологічно коротких голосних, окрім [ɪ], і передбачає виникнення гіпердовготи довгого і короткого [a:].

Осцилографічний аналіз виявив помітний вплив наголосу на квантитативні характеристики попередніх коротких голосних перед [r], а саме:

1) наголошені короткі голосні перед вокалізованим [ɐ] чи його елізією подовжуються;

2) переднаголошена позиція сприяє скороченню тривалості, що підтверджується відношенням середніх значень тривалості еталонних показників, прийнятих за одиницю, до переднаголошених параметрів як 2:1;

3) голосні другого післянаголошеного складу виявляють тенденцію до подовження тривалості, що засвідчує відношення еталонних параметрів тривалості, прийнятих за одиницю, до післянаголошених значень як 1:1,4.

Склад фонетичного слова також впливає на реалізацію квантитативних характеристик коротких голосних перед вокалізованим [ɐ]: у фонетичному слові з проклітикою й наголошеним складом, наголошений короткий голосний має більшу тривалість, ніж у ФС з проклітикою, наголошеним складом і енклітикою.

Здобуті результати виміру тривалості коротких голосних перед [r] у підготовленому та спонтанному мовленні добре узгоджуються з даними слухового аналізу щодо впливу характеру наступних алофонів приголосного [r] на кількісні параметри голосних, що спричинює до їхнього компенсаторного подовження.

Проте в німецькій мові зміна кількісних параметрів голосних передбачає зміни їхніх якісних характеристик, про що засвідчують результати спектрального аналізу. Показники значень перших двох формант F1 і F2 виявили, що:

1) перед консонантним [r] показники F1 і F2 наближаються до еталонних значень;

2) перед вокалізованим [ɐ], однак, спостерігається підвищення F1 в усіх голосних, окрім [a], що засвідчує їхнє зниження за підняттям; частота F2 зростає в голосних заднього ряду [u:], [ʊ], [o:], [ɔ:], а це вказує на їхнє просунення вперед, і знижується у голосних переднього ряду [i:], [ɪ], [ɛ:], [æ:], [e:], [ɐ:], що підтверджує висновки адитивного аналізу щодо їхніх тембральних змін.

Формантні характеристики довгих голосних перед напівскладовим [ɐ] складаються з двох фаз: 1) початкова фаза є найстабільнішою, адже значення F1 і F2 є максимально наближеними до еталонних параметрів довгих голосних; 2) друга фаза

відзначається значним зростанням F1, передусім в голосних високого підняття, суттєвим зниженням F2 у голосних переднього ряду і підвищенням F2 у голосних заднього ряду, що засвідчує відкритість зазначених голосних у кінцевій фазі. Таке послаблення тембральних характеристик довгих голосних засвідчує виникнення спадного дифтонга на місці сполучення “довгий голосний + [ɹ]”.

Вивчення акустичних характеристик голосних перед приголосним [ɹ] у ФС виявило, що ненаголошені голосні наближаються до центра діаграми F1-F2 порівняно з наголошеними голосними. Якісна редукція ненаголошених голосних виявляється у централізації їхніх формантних частот. У позиціях перед наголошеними складами спостерігається алофонне варіювання голосних [ɔ] і [ø], [u] і [o], що спричинює до збігу алофонів різних фонем. Суміщення сфер розсіювання F1 і F2 наголошених і ненаголошених голосних засвідчує наявність їхніх спільних алофонів, що передбачає виникнення редукції голосних перед [ɹ] навіть у сильній для голосних позиції.

Належність до частини мови також впливає на варіативність німецьких голосних: параметри F1 і F2 коротких голосних у службових частинах мови істотно змінюються порівняно зі значеннями формантів голосних у повнозначних частинах мови, що вирізняються, зазвичай, порівняно незначними відхиленнями від еталона. Однак і в повнозначних частинах мови спостерігається якісна редукція голосних, що виявляється у збігу алофонів різних фонем.

Усі виявлені модифікації голосних перед [ɹ] у підготовленому мовленні, зумовлені вищезгаданими фонетичними чинниками, підсилюються ступенем підготовленості мовлення. Наприклад, нормативна реалізація відбувається лише в ізолювано вимовлених словах і меншою мірою – у фразах.

Текст і спонтанне мовлення, на відміну від ізолюваних слів і слів у фразах, мають такі особливості:

- збільшення кількості позицій, що спричиняють нейтралізацію диференційних ознак аж до збігу алофонів різних голосних фонем наголошених і ненаголошених складів;

- розбіжність у частоті вживання ненормативних алофонів голосних фонем.

За даними дослідження встановлено, що короткі голосні перед [ɹ] вирізняються відхиленнями від кодифікованої орфоепічної норми, відповідно до якої приголосний [ɹ] не впливає на кількісні та якісні ознаки попередніх голосних. У реальному мовленні консонантний [ɹ] дійсно не впливає на попередні голосні, але його редуковані варіанти спричинюють певні зміни попередніх голосних. Наприклад, вокалізований [ɹ] сприяє подовженню фонологічно коротких голосних. Окрім того, елізія приголосного [ɹ] зумовлює зміни коротких голосних за підняттям.

Довгі голосні перед напівскладовим [ɹ] характеризуються стабільною артикуляцією лише в початковій фазі, у фінальній частині вони стають більш відкритими і набувають дифтонгоїдного спрямування.

Як засвідчило дослідження, алофони фонем /r/ впливають на модифікації попередніх голосних, однак ступінь варіативності залежить від їхніх інгерентних характеристик. Наприклад, голосні високого підняття більшою мірою підлягають змінам за підняттям, ніж за рядом, що спричинює до збігу алофонів різних фонем /ɔ/ = /ø/, /u/ = /o/; голосні середнього підняття незначною мірою змінюються за

рядом, наближаючись до центру фонологічного трикутника голосних; найстійкішими виявилися голосні низького підняття [a] і [a:].

Певний вплив на модифікації німецьких голосних перед приголосним [r] чинить положення у фонетичному слові: позиція перед наголошеним складом сприяє більшій варіативності голосних, ніж позиція після наголошеного складу; наголошені голосні відкритих і закритих складів не різняться між собою за тривалістю перед вокалізованим [r] чи елідійованим (r); позиція наприкінці фонетичного слова сприяє збереженню головних диференційних ознак німецьких голосних.

Одним із чинників, що впливають на ступінь варіативності голосних перед приголосним [r], є належність до частини мови. Встановлено, що голосні службових слів дещо більше редукуються, ніж голосні повнозначних слів. Проте експеримент засвідчив також наявність певного ступеня редукції голосних у повнозначних частинах мови, яка залежить від підготовленості мовлення.

За рангом вияву встановленої редукції голосні модифікуються так: короткі голосні найбільше відповідають орфоепічній нормі в ізольовано прочитаних словах (63,1 %); у фразах їхня відповідність вимовній нормі знижується до 29,6%; у тексті у 100 % випадків простежується подовження коротких голосних без зміни якісних характеристик і в 80,0% довгі голосні перед напівскладовим [r] набувають дифтонгоїдного спрямування; подовження фонологічно коротких голосних у спонтанному мовленні відбувається стовідсотково, а довгі голосні мають дифтонгоїд неспрямування у 90,0 % випадків.

Отримані результати дають змогу стверджувати, що варіативність німецьких голосних перед приголосним [r] забезпечується дією внутрішніх лінгвістичних чинників, до яких належать інгерентні характеристики голосних, а також їхня дистрибуція.

Модифікації голосних залежать також від позиції у фонетичному слові, структури ФС, належності до певної частини мови. Поряд з лінгвістичними чинниками, які є базовими, певну роль відіграють і позамовні параметри, такі як ступінь підготовленості мовлення.

Дослідження системи німецького вокалізму у мовленні дало змогу встановити такі фонетичні процеси:

- 1) нормативну реалізацію довгих і коротких голосних тільки перед консонантними алофонами фонем /r/;
- 2) подовження фонологічно коротких голосних перед локалізованим [r];
- 3) появу довгих широких ненапружених алофонів коротких голосних перед елідійованим (r).
- 4) виникнення наддовгих голосних перед елідійованим (r) на місці фонологічно довгих голосних і короткого [a];
- 5) дифтонгоїдну вимову довгих голосних перед напівскладовим [r].

Отже, експериментально-фонетичне дослідження функціонування системи голосних фонем перед приголосним [r] у підготовленому та спонтанному мовленні дало змогу виявити відмінність кодифікованої норми від реальної, що засвідчує сталий розвиток мови.

Система будь-якої мови – це система одиниць і взаємовідношень між ними. Кожен її компонент існує не ізольовано, а лише в протиставленні до інших компонентів системи. Наприклад, в системі голосних фонем німецької мови кожна фонема відрізняється від інших за п'ятьма диференційними ознаками, проте яка з них виконує провідну роль – питання не вирішено. Як виявило на-

ше дослідження, належність голосних до ряду та розпізнавання за участю губ (огубленість/неогубленість) є сталими. Ступінь підняття, навпаки, модифікується такою мірою, яка спричинює до збігу алофонів різних фонем. Вивчення тривалості довгих і коротких голосних засвідчило, що вона є не диференційною, а просодичною ознакою, унаслідок чого усувається опозиція “довгий/короткий” з системи фонем у німецькій мові. Нестабільність якісної ознаки “закритість/відкритість”, що супроводжується “напруженістю/ненапруженістю” спричиняє виникнення довгих ненапружених монофтонгів на місці фонологічно коротких голосних.

Суттєва зміна одного елемента фонологічної системи сприяє зміні і в інших точках системи або порушенню її рівноваги. За даними дослідження встановлено подовження фонологічно коротких голосних, які щодо цього не змінюють своїх тембральних параметрів, а залишаються відкритими і ненапруженими.

Виникнення довгих ненапружених широких фонем перед вокалізованим [ɪ] чи елідійованим (r) поряд із вже існуючими напруженими довгими монофтонгами може спричинити до зміни системи довгих голосних німецької мови, а саме – до виникнення нового класу монофтонгів.

Дифтонгоїдна вимова довгих голосних перед напівскладовим [ɪ] сприятиме виникненню дифтонгів низхідного спрямування.

Отримані результати не вичерпують питання, висвітленого у статті. Перспективною вважаємо подальшу розробку проблеми функціонування системи німецьких голосних у мовленні, оскільки вона не є сталою, а безперервно змінюється.

1. Вейсалов Ф.Я. Вариативность гласных фонем современного немецкого языка (экспериментальные данные и теоретические проблемы): Автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.04 / Ленин. гос. ун-т. – Л., 1980. – 35 с.
2. Стериополо Е.И. Фонетико-фонологическая эволюция системы гласных немецкого языка // Проблемы и методы экспериментально-фонетических исследований. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2002. – С. 87–93.
3. Ступак И.В. Модификации гласных фонем перед согласным [r] в подготовленной речи // Мова, освіта, культура: наукові парадигми і сучасний світ. – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2001. – Вип. 4. – С 46–53.
4. Ступак И.В. Тембральные характеристики гласных перед [r] в подготовленной речи (на материале современного немецкого языка) // Нова філологія. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – № 4(15). – С. 107–117.
5. Ступак К.В. Функционирование гласных фонем немецкого языка перед [r] в спонтанной речи. – Ізмаїл: Науковий вісник ІДГУ, 2004. – Вип. 17. – С. 130–137.
6. Типинин Ю.Г. Вариативность гласных сегментов немецкого языка в различных ситуативно-коммуникативных нормах реализации. – Горький, 1986. – 149 с.
7. Brecht B. Die kleine Geschichte. – Leipzig: Verlag Philipp Reclam. – 132 S.
8. Duden. Aussprachewörterbuch. Wörterbuch der dt. Standardaussprache. – Bd. 6. – Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1998. – 794 s.
9. Hakkarainen, Heikki J. Phonetik des Deutschen. – München: Fink, 1995. – 197 s.
10. Kohler K.J. Deutsche Vokale – spontan und gelesen // AIPUK. – Kiel: Institut für Phonetik und digitale Sprachverarbeitung. – 1998. – N. 33. – 235 s.
11. Laufk. Phonetische Aspekte des Vokalismus. – Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1993. – 150 s.

FUNCTIONING OF THE SYSTEM OF VOWEL PHONEMES BEFORE CONSONANT [R] IN GERMAN

Inna Stupak

*Izmail State University,
(2, Repina St., Izmail, 68600)*

Functioning of the system of vowel phonemes before consonant [r] in speech is proved to be different from their functioning in codified pronunciation norm. The vowel system functioning is conditioned by the consonant [r] which follows a vowel, every allophone of the phoneme [r] having its own specificity in realization of qualitative and quantitative vowel characteristics. Functioning of the system of vowel phonemes before [r] assumes the appearance of new vowel phonemes and redistribution of the German vowel phoneme system within a definite synchronie period.

Key words: phonetics, alophon, German language.

*Стаття надійшла до редколегії 6.12.2007 року
Прийнято до друку 21.12.2007 року*

ДІЄСЛІВНІ АУГМЕНТАТИВИ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ТА КРИТЕРІЇ ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ

Світлана Івашків

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

Запропоновано низку критеріїв класифікації дієслівних аугментативів. Виокремлено групи дієслівних лексем щодо об'єкта чи ознаки, які зазнають збільшення. Складові цих груп проаналізовано стосовно точності/неточності, повноти/неповноти, швидкості перебігу процесу збільшення, а також зазначено тісний зв'язок досліджуваної функціонально-семантичної категорії з категоріями градуальності, інтенсивності тощо. Представлено градаційну шкалу для виокремлених типів аугментативності із зазначеними ступенями нарощення певного параметра чи ознаки.

Ключові слова: функціонально-семантична категорія, аугментативність, динаміка, градаційна шкала, аугментатор.

Функціонально-семантичні категорії (ФСК) поліцентричного плану часто перетинаються з іншими поліцентричними та моноцентричними категоріями. Завдання цієї статті – проаналізувати ФСК із якісно-кількісним ядром, а саме – аугментативність як одну з її складових.

У сучасній англійській аугментативність і досі не отримала повноцінного опису як самостійне явище і, здебільшого, згадувалася побіжно в межах категорій кількості, якості та поняття зміни. Очевидно, саме поняття зміни, а в його межах аугментативність, димінутивність, градуальність та інтенсивність можуть визначатися як категорії, які позначають динаміку певного процесу на протизагу іншим категоріям (персональності, модальності тощо), які відзначаються статичністю.

Аугментативність класифікують по-різному. Наприклад, А. Супрун називає її одним із “різновидів представлення кількості” або “кількісних підходів” [8; с. 166]; І. Пете зараховує її до “динамічних кількісних відношень” [13; с. 344] та “недискретних (безперервних) кількісних властивостей” [13; с. 343]; С. Крилов визначає цю категорію як “динамічний смисл” [5; с. 50]; Н. Арутюнова відносить аугментативність до “найбільш наочного виду девіацій” [1; с. 144].

Досліджувані дієслова вже частково були предметом наукового аналізу (встановлено рівень їхньої семантичної близькості на основі синтагматичного й парадигматичного аналізу [3], визначено особливості лексикографічної фіксації цих одиниць [6] та їхні семантико-синтаксичні характеристики [2]). Запропоноване дослідження суттєво розширює початкову кількість дієслів (у Н. Баніної – 31, у В. Перетокіної та Н. Афанасьєвої – 32 одиниці) до понад 400 дієслівних аугментативів.

Дієслова зі семою збільшуваності ілюструють один із проявів виокремленого лексичного значення. Передусім, йдеться про полісемантичні дієслова, які в одному зі

своїх значень демонструють збільшуваність, а також моносемантичні дієслівні лексеми з ідентичним значенням. Ці одиниці отримано шляхом вибірки із лексикографічних джерел, а їхні синтагматичні відношення проілюстровано прикладами із British National Corpus (BNC) та художніх творів сучасної англомовної літератури.

Розглянуто декілька критеріїв класифікації вибраних дієслів, які дають змогу простежити системні відношення як між класифікаційними групами, так і між їхніми складовими.

Одним із класифікаційних підходів до вивчення дієслівних аугментативів слугує їхній поділ за об'єктом збільшення або за ознакою, яка зазнає збільшення. Іншими словами, досліджувані лексеми доцільно поділити на дві великі групи: 1) дієслова, що позначають просторовий і часовий виміри певного об'єкта (висоту, ширину, глибину, протяжність у часі тощо); 2) дієслова з домінантною семою збільшення певної якості (інтенсивність, потужність тощо). Отже, ми розмежовуємо процеси квантифікації предметів і квантифікації ознак.

У процесі аналізу умовно виокремлено тридцять груп дієслів. П'ятнадцять із них позначають квантифікацію предметів (наприклад, група дієслів із домінантою *to accelerate* налічує: *to expedite, to fast-track, to force, to gain, to gather, to gun, to heat up, to hot up, to hurry (up/along), to pick up, to quicken, to rev (up), to speed up, to spur, to step up, to stimulate, to stoke, to urge*), а інші п'ятнадцять груп позначають квантифікацію ознак (наведемо дієслова групи із домінантою *to reinforce*: *to aggrandize, to burgeon, to buttress, to come up, to confirm, to consolidate, to develop, to empower, to fan, to freshen, to hot up, to magnify, to mushroom, to rise, to soup up*).

Здебільшого, у цих групах простежується домінанта, ядро та периферія. Під домінантою, або словом із гіперсемою, розуміємо найуживаніше серед інших, стилістично нейтральне дієслово, яке найточніше і найвичерпніше виражає значення всієї групи. Ядро, або *центр* групи, становлять слова, що є носіями основних значень, а периферію – усі інші дієслова, у семантичній структурі яких наявні уточнюючі семи процесу збільшення (*gradually, rapidly, over a period of time* тощо). Зауважимо, що групи дієслів, які позначають “перехід з одного стану в інший” (*to coagulate, to solidify, to gel, to thicken* тощо), “соціальні зміни” (*to liberalize, to democratize, to reform* тощо), а також “насичення кольору та світла” (*to blacken, to brown, to illumine, to darken* і т. п.), не мають чітко вираженої домінанти. Спільною для них усіх буде архісема зміни у бік зростання прояву відповідної ознаки.

Наведемо перелік виокремлених груп за домінантою: *to accelerate, to extend, to enlarge, to distend, to broaden, to fatten, to raise, to lengthen, to deepen, to accumulate, to accrue, to appreciate, to heat, to multiply*¹ (йдеться про збільшення кількості рослин і тварин), *to multiply*² (дієслова на зразок *to double, to treble* тощо); *to strengthen, to intensify, to improve, to recover, to reinforce, to flourish, to advance, to liven up, to complicate, to sharpen, to grow up, to change from one physical state into another, to undergo social changes, to turn up, to change in colour and light*. Зрозуміло, виокремлення вищенаведених груп у деяких випадках умовне, адже словникова дефініція певної лексеми не завжди дає змогу однозначно зачислити її до однієї з цих груп. Наприклад, дієслово *to deepen* ілюструє як квантифікацію предмета (*to cause something to become greater in measurement from the surface to the bottom*), так і квантифікацію ознаки (*if a situation or emotion deepens, it becomes stronger or more intense*), отож належить до групи, в якій воно є домінантою, та до групи дієслів, де домінантою є *intensify*, а *deepen* – складовою ядра.

Домінантною лексемою загалом масиву аугментативів є дієслово *increase*, адже у переважній більшості словникових статей саме через нього можна подати визначення інших одиниць. Дієслово *augment*, незважаючи на те, що є близьким синонімом до *increase*, має певні застереження щодо свого вживання, а саме – “a fairly formal word”. У словниках, що слугують джерелом дослідження, тлумачення *augment* подають саме через лексему *increase*: to augment – (formal) to increase the size, amount, or value of something; to augment – (formal) to increase the amount, value, size, etc of something. Зворотнє тлумачення інших дієслівних аугментативів через *augment* не зафіксовано. Отже, дієслово *augment* лише дає назву досліджуваній групі і, ймовірно, не може вважатися її домінантою.

Ядерна зона аугментативів вміщує семантично близькі до *increase* дієслова: *to grow, to enlarge, to extend, to improve, to develop* тощо (близько 35% від усього корпусу досліджуваних лексем). Визначено також дієслівні лексеми, які становлять *периферію* досліджуваних одиниць. Наприклад, лексикографічне тлумачення *to plod along* налічує уточнюючу сему “at a very slow steady rate”, *to mount* – “over a period of time”, *to explode* – “suddenly and rapidly”, *to inch* – “gradually, a little at a time” та безліч інших.

Ще один класифікаційний підхід до вивчення кількісних відношень між досліджуваними одиницями виявляє притаманне щодо них поняття *точної* та *неточної* (апроксимативної) збільшуваності. Точна проявляє себе у формі “різниці” і “кратності”, які С. Крилов, цілком зрозуміло, застосовує лише до дієслів дименціонального змісту [5, с. 50], тобто лексем, які позначають просторові та часові виміри об’єкта.

Точна аугментативність “різниці” спостерігається тоді, коли чітко вказано початкове та кінцеве значення параметра (1) або ж подано саму різницю (2):

National insurance payments were frozen, and all benefits will go up from 3 to 3.6 per cent in line with inflation. (BNC) (1).

In the last moments the noise had increased a decibel or so and the dancing had become more abandoned in response to the pulsing Latin music that had begun to play. (2). [11, с. 8].

Окрему групу точних аугментативів становлять дієслова, смислова структура яких налічує сему кратності (йдеться про “мультиплікативну кількість” [8, с. 166]): *to double, to redouble, to square, to treble, to triple, to cube, to triplicate, to quadruple, to quadruplicate, to quadrate* (3), а також одиниці типу *to multiply by two, to multiply by four, to increase a hundredfold* тощо (4):

Though margins on top-notch corporate loans have nearly doubled in the American market to about 50 basis points, they must widen further before it is worth lending in the midst of a recession. (BNC) (3).

His books on religious paintings and cult symbology had made him a reluctant celebrity in the art world, and last year Langdon’s visibility had increased a hundredfold after his involvement in a widely publicized incident at the Vatican. (4) [10, с. 7-8].

На противагу точній неточна аугментативність не має конкретної квантитативної окресленості. Найпростішим її виявленням є констатація факту збільшення (5), а складнішим – поєднання аугментативів із лексемами невизначеної кількості – *levels, proportions, heaps* та ін. (6) чи вживання адвербіальних інтенсифікаторів – *considerably, intolerably, immensely* тощо (7):

A small, but far reaching change in personal habits, career practices or attitudes and approaches to life could increase your efficiency and awareness. (BNC) (5).

If we go on offering the present syllabus with fewer and fewer staff, individual teaching loads will rise to intolerable levels (6) [12, с. 348-349].

Regular sessions will dramatically improve your tone and your whole body shape. (BNC) (7).

Під час вивчення явища аугментативності необхідно встановити норму чи еталон, початок відліку [5, с. 50], або tertium comparationis [9, с. 6]. У цьому дослідженні нормою слугуватиме нейтральний рівень певної характеристики: для дієслів часу і простору – початковий рівень відповідного параметра, а для дієслів збільшення ознаки – нейтральний рівень її прояву.

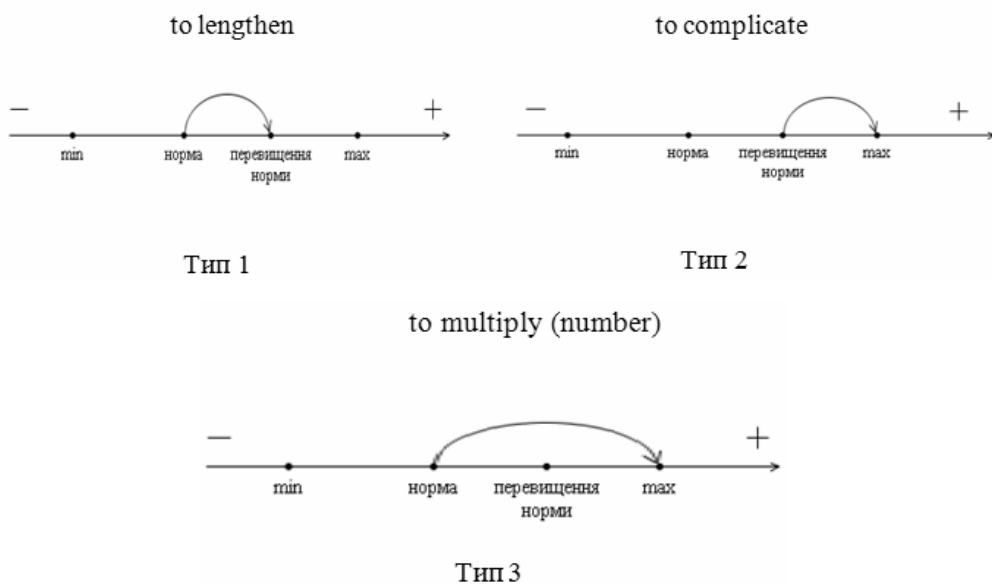
На основі цього у кожній групі аугментативів можна вибудувати шкалу збільшуваності чи, за визначенням Н. Рябцевої, виокремити “особливо значимі точки: норму – “ні багато, ні мало”, мінімум та максимум” [7, с. 109]. Доцільно розрізняти ще й проміжний етап між нормою та максимумом (назвімо його “перевищенням норми”), адже деяким із досліджуваних груп дієслів притаманна така аугментативність, у процесі якої початковий рівень дещо перевищено, проте не досягнуто точки максимуму. Виявлено присутність також і відрізка між мінімумом і нормою, на якому теж відбувається нарощення певної ознаки, однак цей процес простежується нечітко, і, зазвичай, різниця між двома точками малопомітна (прикладом слугують поодинокі дієслова, як-от *to survive* – to be able to cope with or overcome a difficult situation or experience; *to balance* – to place something in a steady position та деякі інші).

Для позначення “кроку” аугментативності на шкалі пропонуємо вжити термін аугментатор, який окреслюватиме ступінь нарощення певного параметра чи ознаки. Іншими словами, цей термін використовується у ролі одиниці вимірювання процесу аугментативності. Отже, на основі словникового тлумачення дієслів можна говорити про такі типи аугментативності, що демонструють різний діапазон процесу збільшення та утворюють різні комбінації аугментаторів:

1. Норма → перевищення норми (групи *to extend, to distend, to lengthen, to multiply*1, *to liven up, to sharpen, to change in colour and light*);
2. Перевищення норми → максимум (групи *to fatten, to complicate*);
3. Норма → максимум (*to multiply* 2);
4. Мінімум → норма → перевищення норми (групи *to accelerate, to broaden, to appreciate, to flourish, to recover, to turn up, to change from one physical state into another, to grow up*);
5. Норма → перевищення норми → максимум (групи *to enlarge, to accrue, to improve, to advance, to accumulate*);
6. Мінімум → норма → перевищення норми → максимум (групи *to raise, to accumulate, to accrue, to strengthen, to intensify, to reinforce, to heat, to deepen*).

Виходячи із вищезазначених типів збільшуваності, можна стверджувати про просту і складну аугментативність. Проста аугментативність відбувається в один етап – тип 1, 2, 3 (схема 1), а складна – протягом двох – тип 4, 5 (схема 2) або ж трьох етапів – тип 6 (схема 3):

Схема 1 (проста, або одноступенева аугментативність)

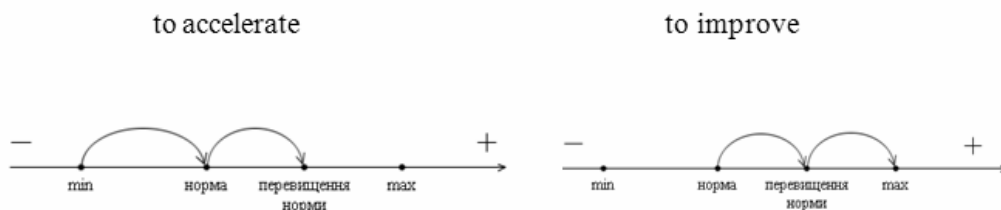

Як виявилось, наведені види збільшуваності поєднують процеси динамічної квантифікації дієслів дименціонального змісту та дієслів збільшення ознаки, адже кожна із виділених груп аугментативів є досить неоднорідною. Варта уваги приналежність дієслів групи *to accumulate* до двох видів збільшуваності (п'ятого і шостого), що свідчить про її багатогранність: процес збільшення (накопичення) у цій групі можна простежувати як від точки відліку, тобто нуля, так і від точки мінімуму.

У контексті словотвірного аналізу аугментативів на етапі перевищення норми і досягнення максимуму закономірним є те, що переважна більшість таких дієслів утворена за допомогою префіксів *over-* та *out-*, присутніх практично у кожній із тридцяти виокремлених груп (відповідно до об'єкта збільшення): *to overheat*, *to overemphasize*, *to overload*, *to overeat*, *to overact*, *to overdo*, *to overplay*, *to outclass*, *to outdo*, *to outsmart*, *to outgrow*, *to outnumber* та інші. Обсяг цієї статті не дає змогу зупинитися на них детальніше. Отож зауважимо лише, що в семантичній будові словотвірних формантів присутня сема “надлишковості” (*over-*) та “перевершення можливостей” (*out-*).

Відомо, що малий полюс градаційної шкали має “граничну точку”, а великий полюс – ні. Іншими словами, ширину, довжину, об'єм, інтенсивність певної ознаки можна збільшувати до безмежності, проте зменшувати їх вдасться тільки до певної конкретної межі. Це означає, однак, що збільшення, переходячи точку максимуму, теоретично може відбуватися й надалі, хоча на мовному матеріалі це простежити практично неможливо. Зауважимо, що окремі параметри об'єкта зазнаватимуть збільшення лише на відрізок до нейтральної точки, оскільки після неї одні параметри переходитимуть в інші. Наприклад, процес збільшення глибини відбуватиметься так (схема 4):

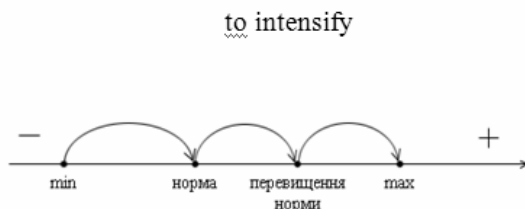
Схема 2 (складна, або двоступенева аугментативність)

Тип 4

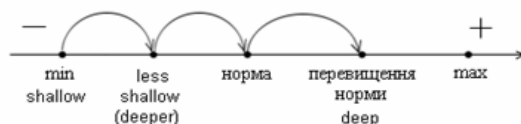
Тип 5

Схема 3 (складна, або триступенева аугментативність)

Тип 6

Схема 4 (перехід одного параметра в інший)

Здійснений аналіз лексичних одиниць дає змогу стверджувати про *повноту/неповноту* реалізації процесу збільшення. Досягнення точки максимуму необхідно вважати повною реалізацією динаміки збільшення (серед виокремлених груп – це дієслова другого, третього, п'ятого та шостого типів аугментативності), а точки перевищення норми – неповною реалізацією цього процесу (перший і четвертий типи аугментативності).

Окрім того, цілком виправданим є розмежування аугментативів щодо *швидкості* перебігу процесу збільшення на: поступову (ступеневу), раптову (моментальну), стрибкоподібну аугментативність. Поступову аугментативність простежуємо за словниковим визначенням дієслова, що містить диференційну сему “*gradually*” та “*over*

a period of time”: *to progress* – *to develop over a period of time to a stronger, more mature, or more desirable state*. Раптова аугментативність характеризує дієслівні лексеми, визначення яких налічує сему “*suddenly*”: *to leap* – *to suddenly improve, increase, or progress*. Зрештою, стрибкоподібній аугментативності відповідають семи “*rapidly*” або “*quickly*”: *to skyrocket* – *to rise quickly to a very high level*. Така аугментативність передбачає також “*потужність*” чи *силу* збільшення певного об’єкта або ознаки. Йдеться про незначну (її ілюструє переважна більшість аугментативів) та надмірну аугментативність (наприклад, *to bump up* – *to increase the amount of smth suddenly by a large amount* тощо).

У семантичній структурі окремих дієслів зафіксовано поєднання раптовості та стрибкоподібності, як-от: *to explode* – *to increase suddenly and rapidly in importance or seriousness*; *to jump* – *to suddenly increase or rise by a large amount in a short period of time*; *to rocket* – (*about prices and profits*) *to get bigger very quickly and suddenly* тощо.

Саме два останні аспекти аугментативності (раптовість і стрибкоподібність) засвідчують принципову відмінність між нею та градуальністю, адже, як зауважила С. Колесникова, “суть градуювання полягає у поступовому (*виділення автора*) наростанні / спаданні градуйованих величин, ступенів якості, що розташовуються на шкалі градацій у вигляді “кроків”, ступенів градуювання” [4, с. 8].

На прикладі окремих дієслівних аугментативів вдається простежити тісний зв’язок аугментативності і з деякими іншими категоріями, а саме започаткуванням (*to flame up* – *to start burning more brightly than before*), виникненням (*to sprout (up)* – *to appear somewhere and increase in number suddenly and very quickly*) тощо.

Отже, можна стверджувати, що аугментативність постає багатогранним мовним явищем, а запропоновані у цій статті класифікаційні підходи свідчать про її динамічність як невід’ємну складову семантичної структури дієслівних лексем. Саме це дає змогу виконати їхній системний аналіз. Проте, як з’ясувалося, інвентар вищезгаданих критеріїв притаманний усім групам дієслівних аугментативів. Найважливішим, на нашу думку, є розгляд цих лексичних одиниць щодо рівня, прийнятого за норму, а також побудова градаційної шкали, на якій зазначені ступені нарощення певного параметра чи ознаки – аугментатори.

1. Арутюнова Н. Д. Ненормативные явления и язык // Язык и логическая теория: Сб. науч. тр. – М., 1987.
2. Афанасьева Н. В. Лексико-семантическая группа глаголов “увеличения” в современном английском языке // Экспериментальная семантика: Сб. науч. тр. – Калинин, 1974.
3. Банина Н. В. Лексико-семантические группы глаголов “увеличения” и “уменьшения” в современном английском языке: Автореф. дисс. ... канд. филолог. наук. – Калинин, 1974.
4. Колесникова С. М. Семантика градуальности и способы ее выражения в современном русском языке. – М.: МПУ, 1998.
5. Крылов С. А. Количество как понятийная категория // Логический анализ языка. Квантификативный аспект языка. – М., 2005.
6. Перетоккина В. Ф. Поддача в словаре ЛСГ глаголов с антонимическим значением: на материале двух групп глаголов со значением *увеличивать* и *уменьшать* // Языковая норма и вариативность. – Днепропетровск, 1981.

7. *Рябцева Н. К.* Размер и количество в языковой картине мира // Логический анализ языка. Языки пространств. – М., 2000.
8. *Супрун А. Е.* Общая характеристика семантики количественности // Теория функциональной грамматики: Качественность. Количественность / А. В. Бондарко (отв. ред.) и др. – Санкт-Петербург, 1996.
9. *Яхнов Х.* Количественность как основная когнитивная и семантическая категория // *Quantität und Graduierung in der natürlichen Sprache* / Ed. A. Kiklevič. – München, 2001.
10. *Brown D.* The Da Vinci Code. A Novel. – New York, 2003.
11. *Highsmith P.* Deep Water. London, 1974.
12. *Lodge D.* Nice Work. – London, 1988.
13. *Pete I.* Семантические типы количественных отношений // *Die Welt der Slaven*. – 1981. – Jg. 26, H. 2.

VERBAL AUGMENTATIVES IN MODERN ENGLISH AND CRITERIA OF THEIR CLASSIFICATION

Svitlana Ivashkiv

*The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

The article formulates a number of criteria for classifying verbal augmentatives. The author outlines groups of verbal lexemes according to the objects or features that undergo augmentation. Group constituents are analyzed in regard to exactness, completeness and speed of the given process. In addition, a close connection between augmentativity and some other functional-semantic categories such as gradation, intensification, etc. is established. The study presents a gradation scale for the above-mentioned types of augmentatives and singles out stages through which certain parameters or features pass while increasing.

Key words: functional-semantic category, augmentativity, dynamics, gradation scale, augmentator.

*Стаття надійшла до редколегії 15.11.2007
Принята до друку 21.12.2007*

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ БІБЛІЙНОГО ПОХОДЖЕННЯ: ЇХНІ ПРОТОТИПИ ТА ВАРІАТИВНІСТЬ

Олександр Солошенко

Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)

Розглянуто фразеологічні одиниці біблійного походження та їхню варіативність. Фразеологізми порівняно з їхніми біблійними прототипами за їхніми структурними та лексико-семантичними особливостями. Варіативність, що сприяє утворенню фразеологічних варіантів і синонімів, проаналізовано паралельно з мовними засобами, які підвищують ступінь з'єднаності та стійкості фразеологічних одиниць.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, біблеїзм, біблійний прототип, варіативність фразеологічних одиниць, зміна емоційного забарвлення, оновлення біблеїзму, підвищення ступеня з'єднаності та стійкості фразеологічних одиниць.

The Bible is the most important literary source of phraseological units. Much has been said and written about the great influence of biblical translations on the English language [1, p. 60]. For centuries the Bible has been the most read and cited book in England: not only individual words but whole idiomatic expressions penetrated from the Bible into the English language [8, p. 110–111].

Phraseological units of biblical origin very often differ a great deal from their biblical prototypes [6, p. 191–193; 7, p. 59–65]. This complex and not properly explored question requires a special analysis exceeding the scope of this article. We shall confine our efforts but to a few considerations on the subject and outline the major types of deviations of derivative items from original ones.

1. A biblical prototype represents a free (or to be more specific, variable) word-combination which is used in its literal meaning. The corresponding phraseological unit is created as a result of its prototype being understood in a new and different way.

For example, *to cast the first stone at somebody*¹ (кинути перший камінь у когось) – now means “to be the first person to blame or criticize someone for doing something wrong” (виступити першим з обвинуваченням). The scribes and Pharisees brought unto Jesus Christ a woman taken in adultery and asked him whether she should be stoned for her crime in accordance with the law and custom of the then Judea. To this Jesus replied: “He that is without sin among you, *let him first cast a stone at her*” (John, 8:7²).

Daily bread (насущний хліб) is used in the meaning “food or provisions necessary for

¹ All graphic means of relief in biblical and literary quotations are mine – A.S.

² Here and further the quotations are taken from the Authorized Version (AV), i.e. from the English translation of the Bible, first published in 1611. It is also called *King James Bible* as the translation was done by order of King James I.

day-to-day survival”¹. In a prayer given in the Gospel this phrase is used in its direct meaning: “*Give us this day our daily bread*” (“Хліба нашого насущного дай нам сьогодні”) (Matt., 6:11).

The expression *to kill the fatted calf* is used in the Parable of the Prodigal Son (Luke, 15:11–32) in its literal meaning (заколоти відгодоване теля). Later on, this expression acquired the meaning “to welcome somebody back with joy; to celebrate lavishly and joyfully usually after someone’s return from a long absence” (дуже радісно прийняти, зустріти когось).

A millstone about one’s neck (камінь на шії). This expression, in its literal meaning, can be traced back to the biblical text. Used figuratively, it means “a heavy burden”. This phraseological unit is very often used with the verbs *to hang* and *to have*. The word *about* can be replaced by the word *round* (Matt., 18:6).

Thirty pieces of silver (тридцять срібняків) is the money given to Judas to deliver Jesus into the hands of Caiaphas’s men. Figuratively, it means “the price of betrayal” (ціна зрадництва). This expression goes back to the evangelical story of Judas who betrayed Jesus Christ for thirty pieces of silver (Matt., 26:15).

To wash one’s hands (of something) – умити руки. A ritual washing of hands showing that the one who has done it is no longer responsible for something. Therefore nowadays it is used in the meaning “to disown the responsibility for, to refuse to have any further connection with somebody or something” (зняти з себе відповідальність за когось, щось; позбутися когось, чогось). The expression goes back to the legend of Pilate letting Jesus be crucified and washing his hands before the crowd at the trial of Jesus to show that he was innocent of Jesus’ blood. “... he (Pilate) took water, and *washed his hands before the multitude*, saying, I am innocent of the blood of this just person: see ye to it” (Matt., 27:24).

Occasionally the phraseological unit differs in form from its biblical prototype used in a literal meaning. In this respect the phrase *the ten commandments* is rather illustrative. They are enumerated but they are called *the Commandments* and not *the ten commandments* (cf.: Ex., 20:1–17). Outside the Bible, however, the phrase has acquired a jocular and ironical meaning: “ten finger-nails (especially those of a woman); finger-nail marks”. This phrase, though known before William Shakespeare, became popular, no doubt, thanks to its use by William Shakespeare in the second part of his chronicle “King Henry VI”:

“Duchess of Gloucester. ... Could I come near your beauty with my nails, I’d *set my ten commandments in your face*” (William Shakespeare, “King Henry VI”, part II, act I, sc.3)².

“I’ll *set my ten commandments in the face* o’ the first look that lays a finger on him” (W. Scott, “The Waverley”, ch. XXX).

“I’ll *write the ten commandments on your face*” (Fr. Marryat, “The King’s Own”, ch. XL).

There even appeared the cynical phraseological unit *the eleventh commandment*: Thou shall not be found out (одинадцята заповідь: не попадайся).

2. A variant of biblical prototype becomes a phraseological unit. Thus, for instance, the expression *to live on the fat of the land* – meaning “to live in luxury, eating the best food that land can produce; to have the best of everything” (розкошувати, жити в розкошах; ≡ жити

¹ All explanations are supplied on the basis of: [4; 9; 12; 14; 18].

² All literary illustrations are taken from: [2; 4; 5; 9].

на широку ногу, як сир у маслі) – has ousted its biblical prototype *to eat the fat of the land*, which has not come into common use (Gen., 45:18).

3. Altering the form of a figurative biblical expression. The expression *to be weighed in the balance and found wanting* – meaning “to be tested and proved to be at fault, or a failure” (виявитися недостатнім після випробування) – is used in the Bible in the following form: “*Thou art weighed in the balances, and art found wanting*” (Dan., 5:27).

The phraseological unit *a drop in the bucket* – meaning “a negligible quantity; an inappreciable addition; something that scarcely counts or matters in comparison with the whole” (незначна кількість чогось; $\cong$ крапля в морі) – is a modification of the biblical expression: “Behold the nations are as *a drop of a bucket*” (Isa., 40:15).

In the phraseological unit *gall and wormwood* – meaning “something hateful, unbearable” (щось ненависне, огидливе; $\cong$ гострий ніж) – the word order is changed and the articles are dropped in comparison with its biblical prototype (*the wormwood and the gall*) (Jer., 9:15).

The phraseological unit *to hope against hope* – meaning “to hope for miracle; to hope even though there is only a mere possibility” (сподіватися без надії; розраховувати на чудо; надіятися без будь-яких підстав) – is formed out of “*who against hope believed in hope ...*” (Rom., 4:18).

The phrase *a lost sheep* – meaning “one who has taken the wrong path in life or has fallen into dissipated ways, etc.” (“заблудла вівця”; людина, що збилася з вірного шляху) – is used in the Bible in the form: “... for I have found *my sheep which was lost*” (Luke, 15:6).

The phraseological unit *wheels within wheels* – used figuratively in the meaning “complicated motives and influences; indirect and secret agencies, all interacting” (складний механізм; *перен.* складна справа, гра інтересів) – is, in L.P. Smith’s opinion [8, p. 120], derived from the words: “... *a wheel in the middle of the wheel*” (Ezek., 10:10).

Compare the expression *pride goes before a fall* – meaning “pride brings nothing good; very proud people should beware: they are likely to become over-confident in themselves, to make errors, and thus ruin themselves” (*присл.* гордіня до добра не доведе; насміялась верша з болота) – with its biblical prototype: “*Pride goeth before destruction, and an haughty spirit before a fall*” (Prov., 16:18).

The phrase *a wolf in sheep’s clothing* – meaning “a person who pretends to be a friend but who is really only hiding his unfriendly, selfish intentions” (вовк в овечій шкурі) – is derived from the following biblical quotation: “Beware of false prophets, which come to you *in sheep’s clothing*, but inwardly they are ravening *wolves*” (Matt., 7:15).

Some biblical expressions are modernized and their archaic forms are discarded. For example, the expression *not to let one’s left hand know what one’s right hand does* – used to say that “one part of a group or organization does not know what the other parts are doing” ($\cong$ хай ліва рука не знає, що робить права: не треба вихвалитися добрими вчинками) – has evolved from the following original sentence: “When thou doest alms, *let not thy left hand know what thy right hand doeth*” (“А як ти чиниш милостиню, – хай не знатиме ліва рука твоя, що робить правиця твоя ...” [3, p. 8]) (Matt., 6:3). In the Bible, this expression is used in a positive meaning. In Modern English it has become a phraseological unit with a negative evaluation.

4. Misrepresentation of biblical expressions as a result of wrong quoting. This concerns, for example, the expression *he that runs may read*

[11, p. 197] – about something easy to understand (*присл.* кожний зрозуміє, кожному доступно: про щось легке, зрозуміле). The expression emerged as result of wrong quoting of the following fragment from the Bible: “And the Lord answered me, and said, ‘Write the vision, and make it plain upon tables, that *he may run that readeth it*’” (Hab., 2:2).

The phraseological unit *to cast in one’s lot with somebody* – meaning “to tie one’s life with somebody; to decide to share the fortunes of somebody” (зв’язати свою долю, своє життя з кимсь, чимсь) – has cropped up as a result of misrepresentation of the following place from the Bible: “*Cast in thy lot among us; let us all have one purse*” (Prov., 1:14). According to *The Oxford English Dictionary* and E. Partridge [13], this sentence concerns casting a lot when sharing the loot.

The phrase *to possess one’s soul in patience* – meaning “to wait patiently” (набратися терпіння) – is a structural and semantic modification of the biblical expression: “*In your patience possess ye your souls*” (Luke, 21:19). *The Oxford English Dictionary* explains that the verb *to possess* is used here in its obsolete meaning “to come into possession of, to obtain, to gain, to win”.

The phraseological unit *to see eye to eye* – meaning “to have the same opinion as someone about something; to agree entirely, to have the identical views (зійтися у поглядах, поділяти погляди; цілком погоджуватися) – is, apparently, used in the Bible in the form: *to see face to face* (cf.: 1 Cor., 13:11).

5. The components of a phraseological unit are used in the Bible in their literal meanings and do not form a fixed word-combination.

The phrase *loaves and fishes* means “everything a person needs in his or her life; material gain; earthly blessings”. The components *loaves* (хліби) and *fishes* (риби) are used in the evangelical legend of Jesus Christ feeding with five loaves and two fishes hundreds of people that gathered to hear him. In the Bible, there is not such a word-combination as *loaves and fishes*. The closest approximation to this expression can be found in the following quotation: “There is a lad here, which hath *five barley loaves, and two small fishes*: but what are they among so many?” (John, 6:9).

The aforesaid also pertains to the expression *the writing on the wall* which, used figuratively, means “clear signs that warn of failure, disaster or defeat; an ill-boding omen (зловісна прикмета; передвісник загибелі). This phrase goes back to the biblical legend of Belshazzar, the king of the Chaldeans, who during a great feast saw the unfamiliar words: “Mene, Mene, Tekel, Upharsin” (Dan., 5:25) – written on the wall by a hand that mysteriously appeared. This was an ill-boding omen. Soon Belshazzar was slain and his kingdom was divided. The phrase *the writing on the wall* is not used in the legend of Belshazzar but both the words *writing* and *wall* can be found used separately. Later on there appeared a variant of this phraseological unit: *the handwriting on the wall*.

6. Some phraseological units going back to a certain biblical subject or episode but having no prototype in the Bible (or made up of separate components).

For example, the phrase *David and Jonathan* (Давид та Йонафан: нерозлучні друзі) is prototypical of deep and abiding friendship between one man and another (cf.: 1 Sam., 14:1).

The phrase *a dead letter* meaning “a law or rule which is no longer enforced or practice that is generally ignored” (мертва буква закону; закон, якого не дотримуються) – is based on the following fragment from the Bible: “Who also hath made us able ministers of the new testament; not of *the letter*; but of the spirit: for the letter *killeth*, but the spirit giveth life” (2 Cor., 3:6).

The expression *a doubting Thomas* – meaning “a person who refuses to believe something until he / she has a clear proof an incredulous or habitually doubtful person; doubter” (Хома невіруючий, скептик) – has emerged from the legend of one of the twelve apostles Thomas who was not present to see the risen Christ, and he said that unless he saw the prints of the nails from the crucifixion, he would not believe (John, 20: 24–29).

The phraseological unit *forbidden fruit* (заборонений плід) is connected with the same biblical subject as the proverb *forbidden fruit is sweet* (or *sweetest*) which means “the things which we cannot have are the things we want the most; forbidden things are the most attractive and exciting” (присл. $\cong$ заборонена грушка солодка) (Gen., 2:16–17).

The phraseological unit *the golden calf* – meaning “wealth as an object of worship” (золотий телець; влада грошей; багатство) – has to do with the biblical story of a molten calf (Ex., 32:4) which was made of gold and whom the Jews, wandering about the desert, worshiped as the God.

The expression *a little bird told (or whispered to) me* – meaning “someone told me but I do not wish to tell you his name” (розм. хтось мені сказав, але я не скажу, хто саме; $\cong$ со-рока на хвості принесла) – is connected with the following extract from the Bible: “Curse not the king, no not in thy thought ... for a *bird of the air shall carry the voice, and that which hath wings shall tell the matter*” (Eccles., 10:20). The following examples illustrate its “further life” in the English language:

“He has so wanted to have a son himself. *A little bird has always told me that*”

(J. Galsworthy, “In Chancery”, part III, ch. XI).

“Mrs. Shuttleworth: *A little bird has whispered to me* that the Government intends to show its appreciation to your great services in the next Honours List” (W.S. Maugham).

The phraseological unit *to hide one's light under a bushel* – meaning “to hide one's talents, abilities or good qualities because of modesty” (заривати свій талант у землю) – is based on the following allegory containing all the components of this set expression in its different parts: “Ye are *the light* of the world. A city that is set on an hill cannot be hid. Neither do men *light* a candle, and *put it under a bushel*, but on a candlestick; and it giveth *light* unto all that are in the house. Let your *light* so shine before men, that they may see your good works ...” (Matt., 5:14–16).

The expression *a fly in the ointment* – meaning “a small circumstance that prevents pleasure from being perfect or spoils the total situation” (щось неприємне; $\cong$ ложка дьогтю в бочці меду) – is derived from the following allegoric statement: “*Dead flies cause the ointment* of the apothecary to send forth *a stinking savour*: so doth a little folly him that is in reputation for wisdom and honour” (Eccles., 10:1).

The phrase *the massacre (or slaughter) of the innocents* (винищення немовлят) – which, used jocularly, means “severe criticism, especially of the work of young people (writers, scientists, etc.)” – goes back to the evangelical story of killing all the infants in Bethlehem of Judaea by order of Herod the king who learned from the Magi about the birth of Jesus whom they called the King of the Jews (Matt., 2:1–9; 16). The evangelical story contains neither of these components of the given phraseological unit.

The same holds good for the phraseological units (*as*) *poor as Job* – which is an allusion to Job being deprived by Satan of everything he possessed (бідний, як Іов; злиденний, нужденний); and *a prodigal son* (also *a prodigal*) (блудний син) from the

Parable of the Prodigal Son (cf.: Luke, 15:11–32), which means “a person who leaves his / her home and wastes money on the life of pleasure, but who later regrets this and returns home”.

7. Creating a phraseological unit on the analogy of a biblical phrase, or as a result of a pun.

The expression *the light of one's countenance* – meaning “one's favour, approval” (ірон. прихильність, милість, ласка, поблажлива увага) – is formed on the analogy of the biblical phrase *the light of God's countenance* (світло лица господнього): “Lord, lift thou up *the light of thy countenance upon us*” (Ps., 4:6).

The expression *the land of Nod* is created by means of a pun based on the interplay of two words: the noun *nod* (дримота) and the biblical toponym *Nod* representing an area to the east of Eden to which Cain went to live after he killed his brother Abel (Gen., 4:16). This phraseological unit was coined by J. Swift in “Polite Conversation”: *to go into the land of Nod* – means “to go to sleep” (йти на бокову).

Variability of phraseological units of biblical origin. Phraseological units of biblical origin do not constitute fossilized quotations admitting of no modifications. In Modern English many of them accumulate variants, undergo various renovations and bring forth derivatives.

Here are some examples of such phraseological units (their variants are bracketed):

cast in (cast or throw in) one's lot with somebody (Prov., 1:14) – to have the same opinion as someone about something (зв'язати свою долю, своє життя з кимсь або чимсь);

proclaim (cry or shout) from (or upon) the housetops (Luke, 12:3) – to announce something publicly so that many people know about it (роздзвонити, розпустити плітки);

a drop in the bucket (or ocean) (Isa., 40:15) – something that scarcely counts or matters in comparison with the whole (крапля в морі);

the land of promise (also the promised land) (Heb., 11:9) – *fig.* the land of all one's dreams and hopes, or some longed-for place of happiness or improvement (обітована земля);

strengthen somebody's hand (or hands) (1 Sam., 23:16) = *strengthen the hand (or hands) of somebody* – to give somebody more power to do something or to act against something or somebody else (зміцнити чийсь становище; підтримати когось у його починаннях, діях або у суперечці з кимсь).

A variant may appear through shortening the phraseological unit. For example, the biblical expression *the voice of one crying in the wilderness* (Isa., 40:3) – that which is not heard because it is not important for others (глас волаючого в пустелі). Outside the Bible, this expression can be found in different forms, a shortened form including: *the voice of one crying in the wilderness* = *a voice crying out in the wilderness* = *a voice crying in the wilderness* > *a voice in the wilderness*.

In the 20th century, the phrase *a sealed book* (cf.: Rev., 5:1) – meaning “*The Book of Common Prayer* [16] which was put out in 1622 with a great State seal (this book was ordered to be kept in cathedrals); *fig.* a subject about which one knows nothing; something beyond one's knowledge and understanding” (книга під сімома замками) – has acquired its lexical variant *a closed book*:

“To this and similar critics the fundamental interests of the working class are *a closed book*” (*The Economist*).

“Good-bye, Lord John. Science is, as I understand, *a sealed book* to you ...”

(A. Conan Doyle).

The process of shortening biblical phraseological units can be illustrated by the subsequent phrases which have the same meaning and can be treated as quantitative variants: *the crumbs which (or that) fell from the rich man's table* – *crumbs from the table* which now means “a small comfort or compensation given to the poor or unfortunate by the rich or more fortunate” (крихти з панського столу). In the Bible, the expression is used in its literal meaning: “And desiring to be fed with *the crumbs which fell from the rich man's table* ...” (Luke, 16:21). This shortening can be seen in the following examples from different sources:

“America's arms plants were pitifully small, and the business they could pick up in Europe was *the crumbs that fell from a rich man's table*.”

“But you and I are going to change all that!” said the salesman to his son”
(U. Sinclair).

“NATO is one of the attempts by the rulers of the United States to build a global empire. This attempt has been assisted by Britain in the hope of *some fat crumbs from the rich man's table* and in the hope of being able to maintain its own Empire” (*Labour Monthly*).

“The sudden result on the turn of the card, the hard-faced women and grim-faced men; the forced jollity; the hangers-on seeking *crumbs from the table*, the things hovering round to prevent trouble ...” (T. Hardy).

Alteration of emotive colouring and renovation of biblical expressions. We have already mentioned the biblical expression *not to let one's left hand know what one's right hand does* (Matt., 6:3) as a case illustrating a change in the emotive colouring of this phraseological unit – as a result of modernizing its archaic form. It is possible, however, to alter the emotive colouring of a biblical expression without any formal changes. The phrase *filthy lucre* (Titus, 1:7) – meaning “*lit.* shameful, dishonourable gain; *joc.* money” (нікчемний метал, гроші) – is used in Modern English and Modern Ukrainian and Russian ironically, while in the Bible this phraseological unit merely has a negative connotation.

Phraseological units of biblical origin like any other kinds of set expressions may undergo occasional renovations for stylistic purposes. To illustrate the point we shall give an example of transformation of the phraseological unit *to strain at a gnat and swallow a camel* (Matt., 23:24) which means “to make much fuss about minor misdeeds but commit offences of real magnitude” (букв.: відціджувати комара, проте проковтнути верблюда; за дрібницями не бачити головного; звертати увагу на дрібниці, а не на головне):

“Factor said in effect: “I will *swallow all the camels* you have said about me, but I *strain at this gnat*” (*Times*).

This gives us some idea of the Bible being a source of English phraseological units.

Features enhancing unity and stability of phraseological units. Phraseological units have their own specific features, which enhance their stability and cohesion. These are their euphonic, image-bearing and connotative qualities. It has often been pointed out that many phraseological units are distinctly rhythmical, contain alliteration, imagery, contrast, etc. At this point imagery can be illustrated by such biblical phraseological units as: *a fly in the ointment* (Eccles., 10:1); *a lion in the way* (Prov., 26:13); *a thorn in the flesh*

(2 Cor., 12:7), etc. These features have always been treated from the point of view of style and expressiveness [see: 15, p. 188–190].

They have also been used as a basis for a stylistic classification of phraseological units [10, p. 26–29]. But their cementing function is perhaps no less important. All these

qualities ensure the strongest possible contact between the elements, give them their peculiar muscular feel, so that in pronouncing something like *holy smoke!* the speaker can enjoy some release of pent-up nervous tension. Consider the following sentence: “Tommy would come back to her *safe and sound*” (O’ Flaherty). *Safe and sound* (Luke, 15:27) is somehow more reassuring than the synonymous word *uninjured*, which could have been used.

These euphonic and connotative qualities also prevent substitution for another purely linguistic, though not semantic, reason – any substitution would destroy the euphonic effect. Consider, for instance, the result of synonymic substitution in the above alliterative pair *safe and sound*. *Secure and uninjured* has the same denotational meaning but sounds so dull and trivial that the phrase may be considered destroyed. Therefore we are justified in saying that *safe and sound* admits of no substitution.

Rhythmic qualities are characteristic of almost all phraseological units. They are easily marked in such expressions as *by the sweat of one’s brow* (Gen., 3:19); *on the wings of the wind* (Ps., 18:10); *off the face of the earth* (cf.: Acts, 17:26). These qualities may be enhanced by parallel constructions: *he that observeth the wind shall not sow; and he that regardeth the clouds shall not reap* (Eccles., 11:4). Rhythm is very often combined with reiteration as in the following well-known phrases: *eye for eye, tooth for tooth* (Ex., 21:24); *the blind leading the blind* (Matt., 15:14); *with the pure, all things are pure* (Titus, 1:15). Alliteration occurs in many cases: *a labour of love* (1 Thess., 1:3); *the holy of holies* (Ex., 26:33–34); *the little leaven that leavens the whole lump* (1 Cor., 5:6).

Besides parallel constructions, we can also mention such syntactical stylistic devices as inversion: *whatever a man soweth that shall he reap* (Gal., 6:7); *sufficient unto the day is the evil thereof* (Matt., 7:34); and contrast: *new wine in old bottles* (Matt., 9:17); *the spirit is willing, but the flesh is weak* (Matt., 26:41); *a living dog is better than a dead lion* (Eccles., 9:4).

As one of the elements becomes obsolete and falls out of currency, demotivation may set in, and this, paradoxical though it may seem, also tends to increase the stability and constancy of a phraseological unit. The process is complicated because the preservation of obsolete elements in phraseological units is, in its turn, assisted by the features mentioned above. Some examples of phraseological units containing obsolete elements are: *the widow’s cruse* – an endless or inexhaustible supply (in allusion to the stories in 1 Kin., 17:10–16, and 2 Kin., 4:1–7), *cruse* – *obs.* a small bottle, flask, or jug, cruet; *quit yourselves like men* (1 Sam., 4:9) – behave like men, be brave, *to quit* – *obs.* to acquit oneself; *to spoil the Egyptians* (Ex., 12:36) – to enrich oneself at the enemy’s expense, *to spoil* – *obs.* to take property from by force, to despoil; to plunder, to rob. At present most of these expressions are used figuratively in some metaphorical meanings. This capacity of developing an integer (undivided) transferred meaning is one more feature that makes phraseological units similar to words.

Semantic stylistic means and devices contracting phraseological units into word-groups of fixed context are simile, metaphor, metonymy, synonymy, etc. For example: *feet of clay* (Dan., 2:32); *a whited sepulchre* (Matt., 23:37); *a broken reed* (Isa., 36:6); *the beam (the mote) in one’s eye* (Matt., 7:3) (metaphor); *loaves and fishes* (Matt., 14:17); *milk and honey* (Ex., 3:8); *a voice in the wilderness* (Isa., 40:3); *the apple of one’s eye* (Deut., 32:10); *the old leaven*

(1 Cor., 5:7) (metonymy); *as old as the hills* (cf.: Job, 15:7); *as old as Adam’s rib* (cf.: Gen., 2:21–22); *as harmless as a dove* (Matt., 10:16); *as wise as a serpent* (Matt.,

10:16) (simile); *deep calling to deep* (Ps., 42:7); *a howling wilderness* (Deut., 32:10) (personification); *a cloud of witnesses* (Heb., 12:1); *their name is legion* (Luke, 8:30); *as one man* (Judg., 20:1) (hyperbole); *a drop in the bucket* (Isa., 40:15) (understatement); *ten commandments* (cf.: Ex., 20:1–17) – a woman's finger-nails of both hands (irony); *a prophet is not without honour, save in his own country* (Matt., 13:57); *he that increaseth knowledge increaseth sorrow* (Eccles., 1:18) (paradox); *to be a proverb and a byword* (1 Kin., 9:7); *not a jot or a tittle* (Matt., 5:18); *dust and ashes* (Gen., 18:27); *in fear and trembling* (Phil., 2:12) (synonymy); *the truth shall make you free* (John, 8:32); *by their fruits ye shall know them* (Matt., 7:16) (modality); *the price of wisdom is above rubies* (Job, 28:18) (evaluation). A few combinations of different features in the same phrase are: *riches certainly make themselves wings; they fly away as an eagle towards heaven* (Prov., 23:5) (simile and personification); *it is easier for a camel to go through the eye of a needle, than for a rich man to enter the kingdom of God* (Matt., 19:24) (paradox and comparison); *the weaker vessel* (James, 3:7) – *facet*. a woman (metaphor and humour).

To sum up, the memory value of a phraseological unit is assisted by various factors within the unit itself, such as rhythm, alliteration, imagery, synonymy and even the muscular feeling one gets when pronouncing one. It should also be added that these and other stylistic means and devices may enhance unity and stability of phraseological units.

There is a long list of phrases and expressions taken from the Bible. The majority of them come from the New Testament, especially from the four Gospels according to St. Matthew, St. Mark, St. Luke, and St. John. We shall enumerate some phraseological units originating from *The Gospel According to St. Matthew*:

the beam in one's eye (Matt., 7:3) – one's own big vice; a blemish as palpable as a house beam;

the blind leading the blind (Matt., 15:14) – people without enough experience or knowledge attempting to guide or advise others like them;

a broken reed (Matt., 12:20) – a person who is no longer reliable or effective;

built upon sand (Matt., 7:26) – not reliable, not stable;

the burden and the heat of the day (Matt., 20:12) – difficulties of the past day;

to cast pearls before swine (Matt., 7:6) – to offer smth. valuable or beautiful to those who cannot appreciate it;

the camel and the needle's eye (Matt., 19:24) – smth. impossible;

the crumbs from the table (Matt., 15:27) – a small amount given from a larger piece;

one's daily bread (Matt., 6:11) – one's necessary food;

an eye for an eye (Matt., 5:38) – punishment as severe as the injury suffered; retaliation;

to gnash the teeth (Matt., 8:12) – not to like smth. very much but accept it;

to have pity on smb. (Matt., 20:30) – to have sympathy for;

a Judas' kiss (Matt., 26:49) – betrayal of a friend;

loaves and fishes (Matt., 14:17) – everything a person needs in his/her life; material gain;

not one jot or tittle (Matt., 5:18) – not a particle; not even a very little bit;

no man can serve two masters (Matt., 6:24) – no one should follow two opposite parties, principles, etc. at the same time;

to proclaim from the housetops (Matt., 10:27) – to announce smth. publicly so that many people know about it;

sackcloth and ashes (Matt., 11:21) – regret for wrongdoing; penitence; mourning;

the spirit is willing, but the flesh is weak (Matt., 26:41) – one's intentions and wishes are good but weakness, love of pleasure prevent one from acting according to them;

to shake the dust off one's feet (Matt., 10:14) – to leave in anger or scorn;

to serve God and mammon (Matt., 6:24) – to do things that are in contrast, in opposition to each other;

to set one's house in order (Matt., 12:44) – to organize one's own affairs efficiently, especially before one tries to tell other people how to organize affairs;

to turn the other cheek (Matt., 5:39) – to do nothing in return when one has been attacked or insulted;

a tree is known by its fruit (Matt., 7:20) – a man is known by his deeds;

a wolf in sheep's clothing (Matt., 7:15) – a person who appears friendly or harmless, but is really an enemy.

These are only some of the biblical expressions which have entered the English phraseology and enriched the language with new words, phrases, and idioms, which have become popular. That is why the Bible is and, probably, will remain the largest source of borrowed phraseological units.

Abbreviations of the Names of Biblical Books

Referred to in this Article:

Acts	–	The Acts of the Apostles.
1 Cor.	–	The First Epistle of Paul the Apostle to the Corinthians.
2 Cor.	–	The Second Epistle of Paul the Apostle to the Corinthians.
Dan.	–	The Book of Daniel.
Deut.	–	The Fifth Book of Moses, Called Deuteronomy.
Eccles.	–	Ecclesiastes, or the Preacher.
Ex.	–	The Second Book of Moses, Called Exodus.
Ezek.	–	The Book of the Prophet Ezekiel.
Gal.	–	The Epistle of Paul the Apostle to the Galatians.
Gen.	–	The First Book of Moses, Called Genesis.
Hab.	–	The Burden of Habakkuk.
Heb.	–	The Epistle of Paul the Apostle to the Hebrews.
Isa.	–	The Book of the Prophet Isaiah.
James	–	The General Epistle of James.
Jer.	–	The Book of the Prophet Jeremiah.
Job	–	The Book of Job.
John	–	The Gospel According to St. John.
Judg.	–	The Book of Judges.
1 Kin.	–	The First Book of the Kings.
2 Kin.	–	The Second Book of the Kings.
Luke	–	The Gospel According to St. Luke.
Matt.	–	The Gospel According to St. Matthew.
Num.	–	The Fourth Book of Moses, Called Numbers.
Phil.	–	The Epistle of Paul the Apostle to the Philippians.
Prov.	–	The Proverbs.
Ps.	–	The Book of Psalms.

Rev.	–	The Revelation of St. John the Divine.
Rom.	–	The Epistle of Paul the Apostle to the Romans.
1 Sam.	–	The First Book of Samuel.
1 Thess.	–	The First Epistle of Paul the Apostle to the Thessalonians.
Titus	–	The Epistle of Paul to Titus.

1. *Артемова А.Ф., Леонович О.А.* Английская церковь, Библия и английский язык // Иностр. яз. в школе. – 1993. – №1. – С. 60–62.
2. *Баранцев К.Т.* Англо-український фразеологічний словник. – К.: Радянська школа, 1969.
3. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. Об'єднання біблійних товариств, 1990.
4. *Буковская М.В., Вьяльцева С.И., Дубянская З.И. и др.* Словарь употребительных английских пословиц. – М.: Русский язык, 1985.
5. *Кунин А.В.* Англо-русский фразеологический словарь. – М.: Русский язык, 1984.
6. *Кунин А.В.* Курс фразеологии современного английского языка. Учеб. для ин-тов и фактов иностр. яз. – М.: Высш. школа, 1986.
7. *Кунин А.В.* Фразеология современного английского языка. – М.: Международные отношения, 1972.
8. *Смит Логан П.* Фразеология английского языка. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1959.
9. *Уолш И.А., Берков В.П.* Русско-английский словарь крылатых слов. – М.: Русский язык, 1988.
10. *Фомина Н.Д., Бакина М.А.* Фразеология современного русского языка. – М.: Изд. Университета дружбы народов, 1985.
11. *Bradley, Henry.* The Making of English / rev. by Simeon Potter. – London: Macmillan, 1968.
12. *Daigle R.J., Lapidus F.R.* The Mentor Dictionary of Mythology and the Bible. – New York and Scarborough, Ontario: New American Library, 1973.
13. *Partridge, Eric.* A Dictionary of Clichés. – London: Routledge, 1991.
14. *Payton, Geoffrey.* The Merriam-Webster Pocket Dictionary of Proper Names. – New York: Pocket Books, 1972.
15. *Rayevska N.* English Lexicology. – Kyiv: Radianska shkola, 1961.
16. The Book of Common Prayer. – Cambridge: Cambridge University Press, 1968.
17. The Holy Bible Containing the Old and New Testaments. – London and New York: Collins' Clear-type Press, 1956.
18. Webster's Third New International Dictionary of the English Language. Unabridged with Seven Language Dictionary. – Chicago, London, Toronto, Geneva, Sydney, Tokyo, Manila: Encyclopaedia Britannica, Inc., William Benton, Publisher, 1976.

PHRASEOLOGICAL UNITS OF BIBLICAL ORIGIN: THEIR PROTOTYPES AND VARIABILITY

Alexander Soloshenko

The Ivan Franko National University in L'viv,

(1, Uniwersytets'ka St., L'viv, 79000)

Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego,

(ul. Słowackiego 114/ 118, Piotrków Trybunalski 97-300, Poland)

This article deals with phraseological units of biblical origin and their variability. Here the above-mentioned fixed word-combinations are compared with their biblical prototypes, with their structural and lexical-semantic properties being considered. Variability of biblical expressions, conducive to formation of phraseological synonyms, is regarded here contrastingly with linguistic means enhancing unity and stability of phraseological units.

Key words: phraseological unit, biblical expression, biblical prototype, variability of phraseological units, alteration of emotive colouring, renovation of biblical expressions, enhancing unity and stability of phraseological units.

Стаття надійшла до редколегії 16.11.2007

Принята до друку 21.12.2007

ТВОРЧА СПАДЩИНА Ф. СКОТТА ФІЦДЖЕРАЛЬДА У ПОРІВНЯЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ КУЛЬТУР АМЕРИКИ ТА УКРАЇНИ

Світлана Войтюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

Аргументовано постановку проблеми дискурсного аналізу творчої спадщини Ф.Скотта Фіцджеральда. Затверджено актуальність виконання дослідження у порівняльному контексті культур Америки та України.

Ключові слова: текст, контекст, стиль, інтерпретація, дискурсний аналіз, модель мовленнєвої поведінки, культура.

Невід'ємною частиною дослідження творчої спадщини (американські літературні критики надають перевагу французькому терміну *milieu* [24]) кожного письменника слугує особистісно-індивідуальний чинник, актуалізований мовними особливостями його художнього стилю. Проза Ф.Скотта Фіцджеральда не є винятком, а, радше, зразком для виконання такого дослідження з огляду на її тематику, жанрову приналежність і своєрідність авторської оповіді. Художня література на прикладі творчості цього обдарованого (і, водночас, суперечливого з погляду історичної епохи) американського прозаїка створює контекст для аспектного вивчення моделей мовленнєвої поведінки у конкретній жанровій типології тексту [11].

Методи прочитання та інтерпретації таких моделей ефективніші за умови застосування дискурсного аналізу (ДА), який ми розуміємо як підгалузь лінгвістики, яка розглядає співвідношення мови (мовлення) з контекстами їхнього вживання [12, 20, 28]. ДА творчої спадщини Ф.Скотта Фіцджеральда у порівняльному контексті культур Америки та України досі не здійснювали ні вітчизняні, ні зарубіжні дослідники. Цей висновок ґрунтується на бібліографічному дослідженні, виконаному разом з американськими колегами з 1991 року. Опрацьовано матеріали, що стосуються визначення популярності Ф.Скотта Фіцджеральда у колишньому Радянському Союзі, в Україні та за кордоном ([24; с. 185–205], де бібліографічні матеріали з коментарями подано на підставі дослідження, здійсненого автором статті).

У 30-ті роки ХХ століття Фіцджеральд не користувався великою популярністю в Європі і ніколи не був популярним у колишніх соціалістичних країнах, оскільки панувала думка, що він цінує світ багатих людей [7]. Це припущення спростували деякою мірою у 60-ті роки радянські дослідники, які чимало дискутували з питань щодо антикапіталістичного світогляду Ф.Скотта Фіцджеральда (передусім, йшлося про один із вступних параграфів на початку роману “Ніч лагідна”, де виразно простежується критичне ставлення до світу багатих [13]). Розбіжність між концепціями

“Фіцджеральд-капіталіст” і “Фіцджеральд-антикапіталіст”, яка виникла ще у 1930-ті роки, потребує вирішення та інтерпретації з урахуванням об’єктивних і суб’єктивних чинників, які допомогли сформувати стиль Фіцджеральда-прозаїка.

За життя і серед своїх співвітчизників Ф.Скотт Фіцджеральд не одержав серйозної оцінки своєї творчості [21, 26]. У романі “Свято, яке завжди з нами” Ернест Хемінгуей пише, що його талант був таким природнім, як візерунок, який залишає пилки на крильцях метелика [17]. Френсіс Кролл Рінг у виступі на конференції, присвяченій 100-річчю від дня народження Ф.Скотта Фіцджеральда (Прінстонський університет, 19 вересня 1996 р.) згадує, що письменник завжди був у пошуку “палкого полум’я, яке б робило його голос виразним” [14].

В Україні “виразний голос” Ф.Скотта Фіцджеральда вперше почули у 1975 році, коли видавництво “Дніпро” опублікувало роман “Ніч лагідна” українською мовою у перекладі М. Пінчевського. Проте з іменем “лауреата джазової епохи” в колишньому Радянському Союзі читачів познайомив Джеймс Олдрідж, згадавши про нього у своїй статті, написаній для “Литературной газеты” 16 травня 1957 року [5]. Відтоді окремі видавництва СРСР друкували твори Фіцджеральда в оригіналі, в російських та різномовних перекладах.

Наступні роки стали свідками хвилі критичної зацікавленості творчою спадщиною письменника: О.М. Горбунов, Я.М. Засурський, О.І. Старцев, О.М. Зверєв (у Росії) та Ю.Я. Лідський, В.К. Кухалашвілі, І.М. Колегаєва (в Україні) присвячували Ф.Скотту Фіцджеральду статті, критичні огляди, есе, дисертації, монографії [1; 2; 4; 6; 7; 9; 10]. Питання, підняті критиками в різні часи, передусім сконцентровані на розгляді наступних проблем: Фіцджеральд як письменник і особистість, його творча кар’єра, світогляд, вплив на літературні течії в Америці, вплив інших письменників на стиль творчості Ф.Скотта Фіцджеральда.

Сформульована нами проблема має за основу твердження, що ДА будь-якого тексту як засобу комунікації є результативним, якщо його виконувати у соціокультурному середовищі батьківщини письменника [15; 18; 22; 23]. Проте навіть у цьому випадку ми можемо відчувати напруження, яке виникає на стику різноманітних літературних, мовознавчих, соціальних, психологічних і моральних критеріїв оцінювання, що перебувають у конфлікті. Хоча на рівні ДА ці протиріччя можуть знайти як своє вирішення, так і виправдання. Ми схилиємось до думки про те, що здійснення ДА тексту будь-якої жанрової приналежності (а проза Фіцджеральда витримана у жанрах роману, оповідання та новели) спрямоване на упорядкування уже чинних концепцій. Разом з тим ми поділяємо думку вчених, котрі вважають, що інтерпретація тексту в умовах соціокультурного контексту країни носіїв мови та порівняння наявних результатів з результатами, отриманими в дослідженнях з читачами, для яких англійська мова є іноземною, будуть продуктивними [25, 27].

Одним із завдань у вирішенні поставленої проблеми є вироблення нового підходу до оцінювання і розуміння творчої спадщини Фіцджеральда з урахуванням результатів ДА автентичних текстів. Водночас, творчість письменника торкається питання “втраченого покоління” [9], яке постало в Америці за часів Фіцджеральда. Воно постає і сьогодні, коли країни світової спільноти переживають період змін, реформ, нестабільності під впливом політичних, економічних, соціальних, релігійних та інших чинників, які коливають світогляд і вподобання молоді. Моделі мовленнєвої поведін-

ки, виявлені у художніх текстах, уможливають розгляд цієї проблеми на контекстуальному рівні інтерпретації із залученням елементів стилістичних, соціолінгвістичних і культурологічних компонентів аналізу [29, 30].

Аналіз бібліографічних даних щодо вивчення творчої спадщини Ф.Скотта Фіц-джеральда в Україні дає підстави стверджувати, що від початку 90-х років ХХ століття дослідження цієї теми науковцями не ініціювалось. Увагу зарубіжних вчених сконцентровано, передусім, на літературознавчих пошуках [19]. Цей факт засвідчує актуальність запропонованої проблеми і результатів, які можна отримати внаслідок її вирішення.

1. *Колегаева И.М.* Язык романов Ф.Скотта Фицджеральда. – Автореф.дисс. ... канд. филол. наук: Одесса. 1977.
2. *Кухалаишвили В.К.* Ф.Скотт Фицджеральд и американский литературный процесс 20–30 годов ХХ века. – К.: Наук. думка, 1983.
3. *Ландор М.* Трагедия американского писателя. – Вопросы литературы. – № 10. 1960.
4. *Лидский Ю.Я.* Скотт Фицджеральд. Творчество. – К.: Наук. думка, 1982.
5. *Олоридж Джеймс.* Раздумья о судьбах молодежи на западе. – Литературная газета: 16 мая, 1957.
6. *Старцев, А.* Горькая судьба Фицджеральда. – Иностранная литература. – № 2, 1965.
7. *Старцев, А.* Скотт Фицджеральд и очень богатые люди. – Иностранная литература. – № 5, 1971.
8. *Телегіна Н.І.* Символіка в новелістиці Ф.Скотта Фіцджеральда. – Радянське літературознавство. – № 2, 1987.
9. *Засурский Я.Н.* Потерянное поколение: Фрэнсис Скотт Фицджеральд и поэзия отрицательных величин // Американская литература ХХ века, 1984.
10. *Зверев А.* Портрет в документах – М.: Прогресс, 1984.
11. *Bakhtin M.M.* Speech Genres and Other Late Essays. – Transl. V.W.McGee. Austin: Univ. of Texas Press. 1986.
12. *Cook Guy.* Discourse and Literature . – Oxford: Oxford Univ. Press, 1995.
13. *Fitzgerald F.Scott.* Tender is the Night. – London: Penguin Books, 1998.
14. *Fitzgerald Society Newsletter, the F.Scott,* 1996. – Vol. 6.
15. *Gass, S., et al (eds.).* Variation in Second Language Acquisition: Discourse and Pragmatics. – Clevedon, England: Multilingual Matters. 1989.
16. *Halliday, M.A.K. and R.Hasan.* Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective. – Oxford: Oxford Univ. Press, 1989.
17. *Hemingway, E.* A Moveable Feast. – USA: New York Publishers, 1964.
18. *Kramsch, C. and S.McConnell-Ginet (eds.)* Text and Context: Cross-Disciplinary Perspectives on Language Studies. – Lexington, MA: D.C.Heath, 1992.
19. *Mandal S.F.(ed.)* Scott Fitzgerald. A Centennial Tribute. – New Delhi: Prestige Books, 1987.
20. *McCarthy M.* Discourse Analysis for Language Teachers. – Cambridge: Cambridge Univ. Press. 1991.
21. *Mizener A.* The Far Side of Paradise: A Biography of F.Scott Fitzgerald. – Boston: USA. 1955.
22. *Robinson G.L.N.* Crosscultural Understanding. – New York: Prentice Hall, 1988.
23. *Seelye H.N.* Teaching Culture. Strategies for Intercultural Communication. – Lincolnwood, Illinois: National Textbook Co, 1984.

24. *Stanley Linda C.* The Foreign Critical Reputation of F.Scott Fitzgerald, 1980–2000. – Westport, Connecticut. London: Praeger Publishers, USA, 2004.
25. *Stigler J.W. and G.Herd (eds).* Cultural Psychology: Essays on Comparative Human Development. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1990.
26. *Turnbull A.* Scott Fitzgerald. – New York: Ballantine, 1971.
27. *Valdes J.(ed.)* Culture Bound. Bridging the Cultural Gap in Language Teaching. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1986.
28. *Voitiuk Svitlana.* Text, Context and Discourse in Terms of Contemporary Linguostylistics // Proceedings of the VII-th International Conference CADSM 2003. Lviv: Publishing House of Lviv Politechnic National Univ, 2003. – P. 548–549.
29. *Widdowson H.G.* Stylistics and the Teaching of Literature. – Oxford: Oxford Univ. Press, 1975.
30. *Widdowson H.G.* Aspects of Relationship between Culture and Language. Triangle 7. – Paris: Didier-Erudition, 1991.

F. SCOTT FITZGERALD'S MILIEU IN THE CONTEXT OF CROSS-CULTURAL COMPARABILITY: AMERICA AND UKRAINE

Svitlana Voitiuk

*The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

This is an attempt at making a project statement of the problem which concerns the discourse analysis of F.Scott Fitzgerald's narrative style and the approaches to its contextual interpretation in America and Ukraine. The article updates the issue in question and lays emphasis on its actuality.

Key words: text, context, style, interpretation, discourse analysis, model of speech behaviour, culture.

*Стаття надійшла до редколегії 27.02.2007
Принята до друку 21.12.2007*

ЛІНГВІСТИЧНИЙ ДИСКУРС SMS-ПОВІДОМЛЕНЬ

Сергій Кіпень

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

Розглянуто питання SMS-дискурсу – досить поширеного сьогодні виду комунікації. Зроблено спробу встановити його ознаки, типи і жанри та місце в системі понять лінгвістики тексту. Охарактеризовано найважливіші лексичні особливості SMS-спілкування.

Ключові слова: SMS-повідомлення, SMS-дискурс, компресія тексту, комунікація.

За, а не проти миттєвої комунікації промовляє той факт, що великі економічні абстракції письма, читання й малювання – засоби передачі рефлексивної думки і осмисленої дії, втрачати свою ефективність.

Льюїс Мамфорд. Техніка і цивілізація (1934)

Наприкінці XX–на початку XXI століть репрезентантом повсякдення став мобільний телефон. Власне, із його технічних можливостей формується колосальне семіотичне поле нового соціокультурного значення. За допомогою мобільного телефону віртуальна реальність, яка є витвором Інтернету, проникає у наше сьогодення. Мобільний телефон якнайліпше визначає одну із змістовних ознак нинішньої молодіжної субкультури – її ігровий напрям. Гра як дозвілля, як спосіб переживання реальності (“мобільне життя”), як сценічне відношення до життя [4].

Блискавична передача інформації (звукова комунікація, SMS-повідомлення, візуальний ряд MMS тощо), фактично вже подолали проблему просторово-часового континууму. Уся планета, яка вкрита комунікаційною мережею, перетворилась на “глобальне село” [3], в якому комуніканти стають однаковими у своїх креативних можливостях. Надінформативна комунікація відбувається за допомогою SMS-повідомлень, в яких простежується надмірна тенденція до використання піктографічного письма.

Мова як засіб спілкування набула яскраво вираженого соціального спрямування, де суспільні функції активно впливають на її структуру і багато в чому визначають її розвиток. У цьому плані комунікативний статус і сутність мови SMS-користувачів становить теоретичний і практичний інтерес.

Розгляду саме цієї проблеми і присвячено нашу статтю. І щоб вичерпно відповісти на всі поставлені запитання, передусім визначимо, у чому ж таки полягає феномен SMS-спілкування?

Отож, об'єктом нашого вивчення є обмін коротких текстових повідомлень (SMS), що трактується як комунікативна подія, здійснювана за допомогою мобільного телефону чи пов'язана з ним.

Як предмет дослідження розглядатимемо мовні характеристики SMS-спілкування.

Мета дослідження – виявити лексичні особливості SMS-дискурсу. Для розв’язання поставленої мети сформулюємо такі завдання:

- 1) визначити поняття “SMS-дискурс” і його місце в системі понять лінгвістики тексту;
- 2) встановити ознаки, типи і жанри SMS-дискурсу;
- 3) охарактеризувати найважливіші лексичні особливості SMS-спілкування.

Актуальність нашої роботи продиктована такими моментами:

1. Вивчення видів мовного спілкування перебуває у центрі уваги різних галузей лінгвістики, проте ознаки SMS-дискурсу досі залишаються поза увагою дослідників.

2. SMS-спілкування стає досить поширеним сьогодні видом комунікації, проте типи і жанри SMS-дискурсу висвітлені в лінгвістичній літературі недовістатньо.

3. SMS-спілкування в англо-україномовному середовищі як предмет лінгвістичного вивчення, за нашими даними досі спеціально не досліджено.

Матеріалом для дослідження слугують словникові статті, англomовні тексти SMS-повідомлень, зібраних під час перегляду телечатів та Інтернет-конференцій користувачів мобільних телефонів.

Згідно з визначеними цифровими стандартами GSM, SMS (Short Message Service) – це послуга, яка дає змогу її користувачам відсилати короткі текстові повідомлення з одного мобільного телефона на інший або на мобільний телефон через Інтернет. Текст подібного меседжу може містити як слова, так і відповідні алфавітно-цифрові комбінації знаків. Граничний розмір SMS-повідомлення не перевищує 160 знаків латиною та 70 знаків зв’язку. Однак ставлення до використання мобільного термінала в режимі пейджера сьогодні помітно змінилось і переросло в самостійну та універсальну технологію спілкування людей і машин, технологію, яка набула глобального масштабу і непередбачувано розвивається відповідно до законів складних систем.

У сучасних дослідників з’явилась унікальна можливість зрозуміти, “...як неформальні правила використання мобільного телефону формують крок за кроком соціальне явище на початковій стадії його становлення” [6].

Волтер Дж. Овнг (Walter J. Ong) вважає, що процес письмової творчості є частиною процесу інтеріоризації і саме тому деякі науковці не розглядають цей вид людської діяльності як технологію [7].

Як зазначав Т.Г. Еріксен, будь-яку нову технологію не можна застосувати абсолютно для всіх видів людської діяльності, та водночас ніколи не відомо, як саме її використовуватимуть. Технологічні зміни, якими б вони не були запаморочливими, завжди знаходять практичне застосування у конкретних суспільствах з конкретними потребами. Їх завжди супроводжують незначні побічні ефекти, які можуть мати непередбачувані наслідки [2].

Важливою ознакою мобільного зв’язку є перспектива колективної комунікації в режимі конференції та в “чатах”. Тут, як і в Інтернет-форумах, кожен учасник може конструювати своє друге, віртуальне “Я” з цілком іншими фізичними соціокультурними параметрами, які налічують вік і стать.

В той час, коли безліч користувачів активно експлуатує новий спосіб комунікації, педагоги, філологи, журналісти б'ють на сполох в передчутті нової епохи SMS-мислення. Хоча ми відстоюємо SMS-мовлення і сприймаємо його шалену популярність як невідворотний лінгвістичний процес, не варто нехтувати впливом цієї форми комунікації на свідомість молодого покоління, адже з'явилися терміни, що позначають нову генерацію людей: "Generation TXT", homo mobilis, homo cellularis. SMS-спілкуванню стало тісно розвиватися в рамках загальновизнаних літературних жанрів.

Основні риси SMS як жанру – стислість, приватний характер змісту, чимала залежність від засобу передачі інформації – мобільного телефону, який дає змогу надіслати невеликий об'єм інформації із певним обмеженням набору на клавіатурі.

Проаналізуємо найрельєфніші відмінні ознаки SMS-дискурсу, оскільки він представляє багатожанровий функціональний різновид монологічного і діалогічного мовлення, відзначається специфічністю комунікативних засобів. Своєрідність мовного спілкування учасників SMS-комунікації полягає у комбінації лексичних одиниць, що належать до різних стилів і реєстрів, утворених відповідно до прагматичних настанов і цілей спілкування. Комунікант, який продукує коротке текстове повідомлення, окрім простої передачі змісту, вирішує кілька важливих задач:

1. Компресія тексту

Об'єм SMS є лімітованим. Звісно ж, необхідно "втиснути" максимум інформації за допомогою мінімального використання графічних знаків. Свідомо чи підсвідомо, у SMS-автора активізуються відповідні процеси скорочення тексту. Конденсація змісту може відбуватись за допомогою мовних засобів різних рівнів. Способів формотвору є декілька:

1.1. фонетичний:

1.1.1. омофон сингулярної графеми:

b - be, bee	k - Okay	s - is
c — see	n - and, no, an, in	t - tea, tee
cu - see you	o - or, o	u - you
i - if	Q? —question?	ur - you are, your
g - gee	r - are	y - why, yes
i - eye	ru? - Are you?	

1.1.2. аффе́реза:

add - address	lo - hello	s - is
frens -friends	m-l am, am	
laf - laugh	mob - mobile	

1.1.2. випадання голосних:

<u>attn</u> – attention	<u>evry</u> – every	<u>mssg</u> – message
<u>btwn</u> – between	<u>f</u> – if	<u>sry/soz</u> – sorry
<u>cnt</u> – can't	<u>frm</u> – from	<u>tmr/tmz</u> – tomorrow
<u>dnt</u> – don't	<u>mbrace</u> – embrace	

1.1.4 зміна графем:

<u>bcum</u> – become	<u>fil</u> – feel	<u>ova</u> – over
<u>bros</u> – brothers	<u>givza</u> – give us a	<u>pis</u> – fish, peace
<u>cos, cuz</u> – because	<u>gizza</u> – give me a	<u>qix/qik</u> – quick
<u>czin</u> – season	<u>kl</u> – cool	<u>qt</u> – cutie
<u>cud</u> – could	<u>luv</u> – love	<u>sez</u> – says
<u>d</u> – the	<u>ne</u> – any	<u>thnx/thx/tnx/tks/ts</u> – thanks
<u>dat</u> – that	<u>ol</u> – all	<u>truluv</u> – true love
<u>dem</u> – them	<u>nethng</u> – anything	<u>uwot</u> – you what!
<u>dey</u> – they	<u>nutn</u> – nothing	
<u>dis</u> – this, these	<u>nid</u> – need	
<u>dunno</u> – I don't know	<u>nite</u> – night, knight	
<u>dxnre</u> – dictionary	<u>ohmigod</u> – oh my God	
<u>ezi/ezy</u> – easy	<u>opis</u> – office	

1.2. графічний:1.2.1. креолізація (алфавітно-цифрові заміники):

# – number	2NITE – tonight	Every1 – everyone
@ – at	B4 – before	4EVRYRS – for ever
& – and	CLD9 – cloud 9	yours
? – what?	CR8 – create	Gr8 – great
A3 – anytime, anywhere, anyplace	D8 – date	G9 – genius
	D8ing – dating	H8 – hate
Activ8 – activate	Db8 – debate	L8 – late
2DAY – today	Dict8 – dictate	L8R – later
2MORO – tomorrow	Dv8 – deviate	NE1 – anyone

NO1 - no-one

SOME1 - someone

1.2.2. акрокреолізація:

B4N - bye for now

CUL8R - see you later

Cw2cu - can't wait to

see you

1.2.3. алфавітно-цифрові еліпси:

07734 - hello

d00d5peak - doodspeak

c%d - could

dem& - demand

1.3. синтаксичний:

1.3.1. скорочення словосполучень (аббревіатури та акроніми):

AAM -as a matter of fact

ADctd2Luv -addicted to love

AFAIC -as far as i know

AKA -also known as

ALOrO -all or nothing

ASAP -as soon as possible

ATB -all the best

BaBitsU -baby if s you

FYEO -for your eyes only

GAO -glad all over

GF -girlfriend

GG -good game

GrwOld WivMe -grow old with me

GSOH -good sense of humour

GTSY -glad to see you

Ti2GO - time to go

WAN2 - want to

E2eg - ear to ear grin

F2T -free to talk

Hot4U - hot for you

WAN2TLK? - want to talk

TTYL8R -talk to you

later

L33T - elite

mi\$ — miss

s+ — say yes

HAGN -have a good night

HAND -have a nice day

HldMeClse -hold me close

H&K -hug and kiss

IAC -in any case

TDK-I don't know

SETE -Smiling ear to ear

SIT -stay in touch

SITD -still in the dark

SWALK -sent with a loving kiss

TDTU -totally devoted to you

TPTB -the powers that be

WRT -with respect to

WTTW -word to the wise

1.3.2. Скорочення речень

2. Емотивне забарвлення повідомлень

Порівняльний аналіз графіки SMS-дискурсу в телепатах засвідчив, що в SMS-спілкуванні поряд із традиційними графічними засобами виробилися і специфічні:

2.1. Багатократне повторення знаків оклику і питання:

“ru goin pub 2nyte?????????”

2.2. Виокремлення великими літерами цілих речень:

“IOWAN2BWU” (*I only want to be with you*)

2.3. Зірочки, що замінюють брутальне слово:

“Olly’s brought up the house again!!!! w*****!!! He’ll f***** die!”

2.4. Використання смайликів та емотиконів:

“I dnt wnt2go ot 4 Inch coz Ive 2 stdy hrd 4my finL Xams :-(,2 mths awy. Sry. CUA”
(*I don’t want to go out for lunch because I have to study hard for my final examinations, two months away. Sorry. See you around*)

‘en u 911 @ bout 4:30 pis? I nd 2 spk TU bout D srprze BDay pRT;-). thx’ (*Can you call me at about 4:30 please? I need to speak to you about the surprise party. Thanks*)

Ці явища віддзеркалюють, по-перше, підвищену емоційність та експресивність SMS-спілкування і, по-друге, дотримання певного етикету спілкування (внутрішня і зовнішня цензура).

З запровадженням додаткових сервісів мобільний телефон перестав слугувати засобом голосової комунікації і поступово трансформується у персональний центр мобільної комунікації голосових, текстових і мультимедійних повідомлень [9]. Зазначені зміни сприяли і процесам розвитку лінгвістичної культури користувачів мобільних артефактів, в основі якої покладена раціональна парадигма.

Текстова комунікація може бути асинхронною (SMS-комунікація) або синхронною (мобільний чат). SMS-комунікація може реалізовуватись як безпосередньо по лінії відправник–отримувач, так і опосередковано, через електронні мас-медіа: відправник–телестанція–екран телевізора–отримувач.

Текстова мобільна комунікація володіє цілою низкою переваг порівняно з голосовим зв’язком:

1. Отримані повідомлення можуть довгий час перебувати у пам’яті артефакту. Такі SMS – це елементи зовнішньої пам’яті людини, в яких зберігається інформація про різні миттєвості її життя. Відповідно, тут ми можемо говорити про емоційний ресурс особистості, частина якого зберігається в пам’яті мобільного артефакту.

2. Взаємодія може відбуватись у громадських місцях, без застережень порушити конфіденційність переписування.

3. Виникає можливість осмислювати і редагувати повідомлення, перед їхнім відправленням. Кожен меседж, навіть той, що має в собі лише єдиний смайлик – самодостатній і цілісний. Саме динамічна різноманітність знаків вирізняє текстову комунікацію від інших комунікативних практик мобільних і стаціонарних телефонних взаємодій. Адже сленг, який використовують для здійснення комунікації, можна розглядати як один із соціальних ресурсів учасників віртуальної мережевої спільноти, розвиток якої визначається як зовнішнім соціальним середовищем, так і когнітивними практиками волевиявлення в мінімізованому тексті повідомлень прихованого змісту.

4. Однією з вагомих переваг текстової комунікації є те, що співбесідника не переривають під час розмови. Це можливо завдяки саме технічним особливостям передачі інформації і, на думку багатьох учасників такого спілкування, сприяє підвищенню якості комунікативних процесів.

5. У рамках віртуальних мережевих спільнот обмін текстовими повідомленнями проявляється у формі спільної діяльності, яка зміцнює групову ідентичність.

Соціальні мережі можна поділити на офіційні та неофіційні. Формальні інтеракції передбачають використання традиційних лексичних конструкцій, метафор, спеціальних термінів і т. п. У неформальних взаємодіях простежується тенденція до використання дискрипції почуттів, емоцій і т. д., всього того, що американський дослідник Пітер Зенге (Peter Senge) назвав “загальнодоступними моделями” [8].

6. Порівняно із взаємодією “face-to-face”, текстова SMS-комунікація набуває дещо афористичного спрямування. Окрім того, SMS-користувачі можуть висловлювати почуття, які для них складно передати при особистому контакті. Розриви у розмові віч-на-віч, так само як і в комунікації на відстані, на думку Дж. Пітерса, є “... реальними й історично обумовленими. Лінгвістичні прийоми, якими ми пестимо і завдаємо болю одне одному, дуже й дуже різноманітні; ті ж, хто тривожиться з приводу “комунікації*”, належить до світу, у якому певні форми розмови й відносин актуалізують питання єднань... Електронні медіа показали нам, що безодні є у будь-якій розмові” [5, с. 275].

SMS-комунікація багатогранна. Вона має характеристики, властиві й іншим видам комунікації.

З погляду масштабності, SMS-спілкування має в собі риси міжособистісної та групової комунікації.

З огляду на часовий чинник – тривалість комунікативного процесу, –SMS-спілкування може бути як стислим (одержання SMS), так і тривалим у часі (участь у SMS-телечатах).

За формою SMS-комунікація є лише письмовою (текстова і графічна).

Відповідно до каналу передачі і сприйняття інформації SMS-комунікації поділяють на актуальні (спілкування з реальними людьми) і віртуальні (спілкування з уявними співрозмовниками).

SMS-дискурс відзначається розмаїтістю тем, змішанням слів, що належать до різних лексичних шарів, сполученням піднесеної і грубої лексики, розмовних слів, що, безсумнівно, надає специфіки, яка є притаманна лише жанру SMS-комунікації.

Розмірковуючи над імплузією смислу в засобах інформації, Жан Бодріяр наголошує на тому, що “... головне сьогодні – оцінити цей подвійний виклик – виклик смислу, кинутий масами та їхнім мовчанням (котре зовсім не є пасивним опором) – виклик смислу, що походить від засобів інформації та їхнього зачарування. Усі спроби, маргінальні та альтернативні, воскресити якусь частку смислу, виглядають порівняно з цим як другорядні. Цілком очевидно, що в цьому заплутаному об’єднанні мас і засобів інформації криється якийсь парадокс: чи це засоби інформації нейтралізують смисл та продукують “безформну” (або інформовану) масу, чи це маса переможно опирається засобам інформації, відхиляючи або поглинаючи без відповіді всі повідомлення, що їх ті продукують?” [1, с 124].

Вивчення лінгвістичних особливостей SMS тільки починається. Його перспективи ми бачимо в освітленні специфіки інших жанрів розглянутого типу спілкування, у вивченні експансії одного із найважливіших типів дискурсу – повсякденного – в усі інші сфери спілкування, у встановленні експресивних характеристик SMS-дискурсу, що випливають із його віртуальності та використання мультимедійних засобів.

1. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / Пер. з фр. В. Ховкун. – К.: Вид-во С. Павличко “Основи”, 2004. – 230 с.
2. Еріксен Т.Г. Тиранія моменту: Швидкий і повільний час в інформаційну добу / Пер. В. Дмитрука. – Л.: Кальварія, 2004. – 196 с.
3. Мак-Люен М. Галактика Гутенберга: становлення людини друкованої книги/ Пер. з англ. – К.: Ніка-Центр, 2001. – 464 с.
4. Ортега-и-Гассет. Новые симптомы // Проблемы человека в западной философии. – М., 1988. – С. 202–206
5. Пітере Дж. Д. Слова на вітрі: історія ідеї комунікації / Пер. з англ. А. Іщенко. – К.: Вид. Дім “КМ Академія”, 2004. – 302 с.
6. Murtagh G.M. Seeing the “rules”: preliminary observations of actions, interaction and mobile phone use / In Brown B., Green N., Harper R. (eds.) *Wireless World: Social and Interactional Aspects of the mobile age*. L.: Springer-Verlag, 2001. – PP. 81–91.
7. Ong W. J. Orality and literacy: The technologizing of the world. L.: Menthuem, 1982. – P. 82.
8. Senge P. The fifth discipline: The art and practice of the learning organization. – N.Y.:Doubleday, 1990.
9. Weileman A., Larson C Local use and sharing of mobile phones / In Brown B., Green N., Harper R. (eds.) *Wireless World: Social and Interactional Aspects of the mobile age*. L.: Springer-Verlag, 2001. – PP. 99–155.

LINGUISTIC DISCOURSE OF SMS-MESSAGES

Serhiy Kipen’

*The Ivan Franko National University in L’viv,
(1, Universytets’ka St., L’viv, 79000)*

The article deals with the problem of SMS-discourse, – steadily growing type of the communication. An attempt has been made to single out its features, types and genres together with the place in the system of the linguistics of the text. The main lexical peculiarities of SMS-communication have been outlined too.

Key words: SMS-message, SMS- discourse, text compression, communication.

*Стаття надійшла до редколегії 16.11.2007
Прийнята до друку 21.12.2007*

УДК 811.11Г373Ч6

СЕМАНТИКО-СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДІМЕННИКОВИХ ЕРГАТИВНИХ ДІЄСЛІВ У НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Ростислав Оглашений

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

Розглянуто структурно-семантичні особливості відіменникових ергативних дієслів у німецькій та українській мовах. Значення відіменникових ергативних дієслів описано конструкцією з мотивуючим іменником. Класифікацію дієслів здійснено відповідно до ролі іменника в описовій конструкції. Особливу увагу приділено різниці значення перехідного та неперехідного варіанта ергативного дієслова. Дослідження засвідчило, що існують доволі вагомі структурні та семантичні розбіжності між відіменниковими ергативними дієсловами в обох мовах.

Ключові слова: словотворення, ергативне дієслово, відіменникове дієслово, типологія.

Вчення про словотворення вже тривалий час вважають важливою частиною мовознавства, яка граничить з лексикологією та морфологією. Глибоке розуміння словотвірних процесів надзвичайно важливе при вивченні іноземної мови, воно допомагає збагнути закономірності утворення нових лексичних одиниць, встановити їхнє значення за складовими компонентами [8, с. 25], допомагає здобути навички утворення та розуміння нових слів. Щодо цього необхідно оволодіти знаннями та вміннями самостійно розпізнавати схожу за структурою лексику і репродукувати її, користуючись формальними семантичними аспектами відносно невеликої кількості словотвірних форм і структур [6, с. 17].

Отож спробуємо розкрити зв'язки між мотивуючими основами-іменниками та їхніми дериватами-дієсловами, порівняти ці дані в німецькій та українській мовах.

Головним питанням словотвірного аналізу та пов'язаної з ним структури слова є з'ясування похідної основи, від якої утворилося певне слово, та інтегрованого у це слово форманта [11, с. 43]. Словотвірний формант формально та з погляду семантики є найменшим засобом словотвору, який і містить в собі різницю між мотивуючим та мотивованим словом [6, с. 30].

Під способом словотвору розуміють певну морфолого-семантичну структуру, за якою утворюються словотвірні конструкції [26, с. 77], тобто йдеться про типову для певного виду словотвору комбінацію словотвірних засобів. Набір способів словотвору у різних мовознавчих школах і працях значною мірою відрізняється. Не завжди збігається й трактування того чи іншого способу, що значно ускладнює виконання словотвірного аналізу.

Наприклад, В. Фляйшер виокремлює такі головні способи словотвору в німецькій мові: словоскладання, деривація, префіксація [14]. До найуживаніших

способів словотвору в українській мові зачисляють суфіксальний, префіксальний, суфіксально-префіксальний, безафіксний способи та словоскладання [1; 2, с. 28 та ін.]. У цій статті особливої ваги набуває поняття деривації та її аналогів в українському словотворі, оскільки саме деривати становлять переважну більшість відіменникових ергативних дієслів. Розуміння деривації, за Фляйшером, зводить суть цього способу словотвору до суфіксації. Водночас існує тенденція вважати префіксацію (як її розуміє В. Фляйшер) підвидом деривації [7; 11]. До розряду конверсивів І. Барц зараховує дієслівні деривати на *-en* [7, с. 675 і д.]. Пояснення такої класифікації полягає в тому, що інфінітивне закінчення *-en* не розглядають як словотвірну морфему. На відміну від словотвірних морфем воно не належить до основи слова, а змінюється в межах дієслівної парадигми як морфема-флексія [11, с. 60]. Для аналізу словотворення та семантичних особливостей відіменникових ергативних дієслів нам зручно користуватися визначенням деривації, яке б увібрало в себе також явище префіксації, оскільки серед відіменникових ергативних дієслів німецької мови маємо частину утворених префіксальним способом. З огляду на це спробуємо вивести своє визначення деривації. На нашу думку, це такий спосіб словотвору, коли до морфеми-основи (або до основи з декількох морфем) додається одна (зрідка декілька) словотвірна морфема-афікс. Тобто деривація у німецькій мові відповідає одразу декільком способам словотвору в українській мові.

Для початку чітко окреслимо об'єкт нашого дослідження, тобто визначимо, які саме дієслова з вибірки ергативних дієслів німецької та української мов мають відіменникове походження.

У випадку німецьких дієслів утворених за допомогою суфіксів, переважно не виникає труднощів зі з'ясуванням приналежності того чи іншого дієслова до розряду відіменникових: *Die Kugel – kugeln, der Schaum – schäumen, der Krümel – krümeln, der Stall – stallen, das Ende – enden, die Milch – milchen*.

Однак не в усіх випадках взаємозв'язок між похідним дієсловом та іменником такий очевидний. Інколи його доволі важко помітити, здебільшого через деяку маргінальність вживання певної лексичної одиниці. Пролюструємо таку ситуацію на прикладі дієслова *hutzeln* (сушити фрукти), похідного від іменника *die Hutzel* (сушений фрукт), який має доволі обмежену сферу вживання і трапляється переважно в сільській місцевості окремих регіонів німецькомовного простору. Певні труднощі виникають під час спроби встановити напрям словотвору, тобто з'ясувати, чи дійсно дієслово походить від іменника, чи навпаки – іменник від дієслова. У подібних неоднозначних випадках черпаємо інформацію з етимологічних джерел і встановлюємо почерговість виникнення подібних лексичних одиниць. На користь відіменникових дієслів вирішуємо також, якщо іменник має категоріальне значення предмета/речі [16, с. 25], а не несе значення дії чи процесу.

На перший погляд дієслово *selchen* (вудити) теж відіменникове і походить від іменника *die Selch* (комора для вудження/вудильня). Проте логічно припустити, що спочатку виникло слово, яке позначає сам процес вудження, а вже потім – іменник-назва місця, де цей процес найчастіше й найкраще відбувається, до того ж таке приміщення є, очевидно, пізнішим винаходом. Усього з-поміж 199-ти ергативних дієслів німецької мови, утворених за допомогою суфікса *-(e)n*, 53 дієслова походять від іменника:

ankern, asten, bauschen, bremsen, bröseln, buchten, dampfen, docken, dopen, duschen, enden, federn, filmen, flammen, fluchten, fransen, haaren, hutzeln, knicken, knittern, knöpfen, kohlen, kreisen, krümeln, krumpeln, kugeln, lagern, landen, masern, milchen, narren, nützen, qualmen, rahmen, rußen, sämen, schaukeln, schäumen, schiefen, schmauchen, sintern, spalten, speisen, spritzen, stallen, starten, stäuben, tropfen, vögeln, weiden, wippen, wirbeln, wulsten.

Окрім морфеми *-(e)n* деривати можуть отримувати варіації цієї морфеми *-el-n, -er-n, -ier-en, -ig-en, -isier-en, izier-en*, їхні перші складові не вважаються правдивими дериваційними суфіксами, оскільки приналежність до категорії дієслів відбувається остаточно лише за допомогою *-(e)n* [9, с. 59].

Дієслова утворюють від іменників також за допомогою згаданих вище інваріантів. Усього в німецькій вибірці є 23 таких відіменникових ергативних дієслова, утворених за допомогою інваріантів суфікса *-(e)n*:

bröckeln, kreiseln, tröpfeln, kentern, basieren, bastardieren, bombieren, changieren, fotografieren, fusionieren, gelatinieren, granulieren, logieren, notieren, rangieren, stationieren, harmonisieren, idiomatisieren, kristallisieren, mumifizieren, endigen, nächtigen, zeitigen.

Чи не найскладніше визначити мотивуюче слово у випадку дієслів, утворених також і за допомогою префікса. Безперечно, коли існує лише лексична одиниця з префіксом, а варіанта без префікса не зафіксовано, то таке дієслово походить від іменника. Зокрема, дієслово *bemoosen* утворено за допомогою префікса *be-* та суфікса *-en*, а варіанта *moosen* не зафіксовано. Подібне можна також стверджувати про дієслова *auskragen, vorkragen, verdrecken, verseuchen, versklaven, verständen, zertrümmern*. Здебільшого ж паралельно існують обидва дієслівні варіанти – з префіксом і без нього. В такому випадку постає питання, чи дієслово з префіксом утворене від дієслова, чи безпосередньо від іменника, тобто маємо справу з подвійною мотивацією похідного слова [14, с. 9]. Якщо дієслово з префіксом і без нього утворюють синонімічний зв'язок, то вважаємо, що дієслово з префіксом дієслівного походження і не належить до вибірки відіменникових ергативних дієслів:

Der Splitter – splittern – absplittern, zersplittern; das Blatt – blättern – abblättern, zerblättern; das Bröckchen – bröckeln – abbröckeln, losbröckeln, zerbröckeln; die Faser – fasern – ausfasern, zerfasern.

Префікс може також надавати дієсловам відмінного значення, а не лише змінювати їхній відтінок. У таких випадках вважатимемо дієслова похідними від іменника і розглядатимемо їх надалі у нашій статті. Наприклад, дієслово *abblitzen* вважаємо похідним від іменника *der Blitz*, а не від дієслова *blitzen*. Зазначене дієслово має значення „дістати відкоша/дати відкоша”, „одержати/дати відсіч”, тобто семантика цього дієслова має мало подібних рис з дієсловом *blitzen*, що означає відоме природне явище, а спільну має лише сему миттєвості виконання дії. Усього серед ергативних дієслів німецької мови знаходимо 18 одиниць, утворених від іменників за допомогою префікса та суфікса *-(e)n*:

abblitzen, auskragen, ausmergeln, auswintern, bemoosen, übernachten, verdrecken, vereisen, infiltrieren, verkalken, verseifen, verseuchen, versintern, versklaven, verständen, versteinern, vorkragen, zertrümmern.

Загальна кількість усіх відіменникових ергативних дієслів німецької мови становить 94 одиниці.

Порівняно з німецькими відіменниковими дієсловами українські становлять більш однорідну в словотвірному плані групу. Всі вони утворені суфіксальним способом, що відповідає загальній тенденції українського словотвору загалом і словотвору дієслів зокрема, де суфікси є домінуючим словотвірним формантом [1, с. 84]. Ускладнюється відокремлення відіменникових новоутворень від нових видових форм дієслова, утворених, зокрема, і суфіксальним способом. Утворення цих видових варіантів дієслів відбувається у два етапи. Під час першого етапу дієслова недоконаного виду отримують префікси та значення завершеності дії. Подібна префіксація не завжди передбачає лише зміну виду, вона може також спричинити нові семантичні конотації й виникнення нової лексичної одиниці. Це обумовлює другий етап видового словотвору, під час якого новоутворені дієслова доконаного виду отримують свій відповідник зі значенням незавершеної дії. Найчастіше таке відбувається за допомогою суфіксації [2, с. 193 і д.]. Наприклад, з ряду дієслів *рулити* – *вирулити* – *вирулювати* лише перше має відіменникове походження, інші ж утворюють ланцюжок видового словотвору.

Група відіменникових ергативних дієслів української мови не така чисельна і налічує 33 одиниці:

абортувати, батькувати, братати, бунтувати, важити, гальмувати, гармонізувати, гармоніювати, гостити, твалтувати, дивувати, жалувати, збиткувати, зимувати, інтригувати, клопотати, крапати, кружити, нервувати, пінити, рулювати, світити, сльозити, смакувати, стартувати, стопорити, тирлувати, хвилювати, холодити, чарувати, числити, чудувати, шаржувати.

Двадцять дієслів української групи утворені від іменників за допомогою суфікса *-ува/юва*. Характерною їхньою ознакою є наголошений другий голосний у словотвірному суфіксі, отож вони втратили наголос мотивуючого слова. Виняток становлять лише ті дієслова, які вже давно увійшли у мовний вжиток. Цю закономірність підтверджують також дієслова *жалувати, тирлувати*. Дев'ять відіменникових ергативних дієслів мають словотвірний суфікс *-и*. Цей суфікс виявляє помітну подібність до суфікса *-ува*. Обидва вони мають майже однакові семантичні властивості, дієслова з цими суфіксами переважно слугують граматичними синонімами і приблизно однаково поширені [2, с. 180]. В новоутворених дієсловах суфікс *-и* може бути і наголошеним, і ненаголошеним; наголошений варіант більше розповсюджений. Відповідно, й іменники, від яких утворені ці дієслова як складові новоутворених дієслів, можуть зберігати і втрачати наголос: *вага* – *важити*, *піна* – *пінити* (у цього дієслова є два варіанти наголосу – на перший і на другий склад); *сльоза* – *сльозити*, *холод* – *холодити*, *світло* – *світити*. Ще три дієслова утворені від іменника за допомогою суфікса *-а*: *братати, клопотати, крапати*. Окремо необхідно розглянути дієслово *гармонізувати* – єдине дієслово, утворене від іменника з допомогою суфікса *-ізува*. Цей суфікс зустрічається трапляється, здебільшого, у словах, утворених з базових іменників з латинської та грецької мов. Тут простежується інтерференція з німецької мови, бо суфікс *-ізува* походить від німецького суфікса *-izieren*, який потрапив в українську мову у XVII столітті через польську мову і злився з українським *-ува* [1, с. 201].

Семантичний аспект словотворення останнім часом нерідко потрапляв у поле зору мовознавців. Умовно праці на цю тематику можна поділити на дві групи. У першій з них досліджуються деривати з певним словотвірним афіксом, йдеться про семантичну вагу того чи іншого префікса або суфікса, а також семантичні групи мотивуючих слів, які приймають певний словотвірний елемент (Еромс, Шрьодер та ін.). Іншу групу праць становлять дослідження похідних слів з різною структурою, проте однаковим співвідношенням до базового слова (Маршанд, Каліущенко, Стракова та ін.). В основу подібного семантичного дослідження мотивованих слів покладено перефразування цього слова за допомогою синонімічної конструкції, яка містить базове слово і словосполучення або знову ж таки слово, які й увібрали в себе вид співвідношення між мотивуючим і мотивованим словами. Однак жодне з існуючих семантичних досліджень не торкається в цьому контексті специфіки ергативних дієслів, яка полягає у їхній двополярності, тобто представленні двох варіантів протікання дії – перехідного та неперехідного, відповідно, з різною кількістю партиципantів.

Залежно від того, яку роль виконує мотивуючий іменник в описовій конструкції, можна виокремити декілька базових типів взаємозв'язку, які, в свою чергу, поділяються ще на окремі групи.

Перший тип становлять дієслова, мотивуючі іменники яких є частиною складеного дієслівного присудка описової конструкції. Тут можемо виокремити дві групи дієслів. Першу можна описати формулою „I-1 = I-м”, де I-м – мотивуючий іменник. Німецькі ергативні дієслова (НЕД) – 16: *narren; auskragen, bremsen, federn, flammen, kreiseln, kreisen, kugeln, schaukeln, spritzen, tröpfeln, tropfen, vögeln, vorkragen, wippen, wirbeln*. Українські ергативні дієслова (УЕД) – 7: *батькувати, братати, гостити; гальмувати, крапати, кружити, рулювати*. До цієї групи належать неперехідні варіанти ергативних дієслів. Значення відіменникових дієслів цієї групи ґрунтується на порівнянні певного предмета/певної особи з мотивуючим іменником. У таких випадках мотивуючий іменник часто означає живу істоту чи людину. Один такий приклад ми маємо в німецькій вибірці і три – в українській. Здебільшого, інші дієслова цієї групи мають сему „Х виконує типову для мотивуючого іменника дію”.

Другу групу становлять дієслова, значення яких описують формулою „I-1 стає/робиться I-м”. НЕД – 19: *bastardieren, dampfen, gelatinieren, granulieren, hutzeln, idiomatisieren, kohlen, kristallisieren, milchen, mumifizieren, rahmen, sämen, sintern, stäuben, verseifen, versintern, verstädtern, versteinern, zertrümmern*. УЕД – 2: *стопорити, тирлувати*. Тут йдеться про неперехідні варіанти ергативних дієслів. Подібно до першої групи, мотивовані дієслова позначають певну ознаку підмета, якої той поступово набуває. Усі ці дієслова можна зачислити до розряду інхоативних, тобто тих, що означають поступовий перехід з одного стану в інший в широкому значенні цього слова. Впадають у вічі два характерні засоби словотвору серед німецьких дієслів цієї групи – суфікс *ieren-* та префікс *-ver-*. До цього типу належать неперехідні ергативні дієслова, разом з тим перехідні варіанти ергативних дієслів необхідно шукати серед дієслів третього типу, мотивуючі іменники яких слугують додатком описової конструкції.

До другого типу належать дієслова, описані конструкцією „I-м з'являється в/на I-1”. НЕД – 22: *bauschen, bemoosen, bröckeln, bombieren, buchten, dampfen,*

fluchten, fransen, knicken, knittern, krümeln, krumpeln, masern, milchen, qualmen, schäumen, schiefern, schtauchen, spalten, stäuben, verdrecken, vereisen, verkalken, verrußen, verseuchen, wulsten. УЕД – 4: *пінити, сльозити, смакувати, тирлувати*. Різновидом цієї групи є два німецьких дієслова *haaren* та *ausmergeln*, які мають значення „І-м зникає з

І-1”, вони не мають відповідників в українській вибірці ергативних дієслів. До другого типу належать також виключно неперехідні ергативні дієслова.

3-поміж дієслів третього типу можемо виокремити декілька семантичних груп. Сюди належать дієслова, мотивуючі іменники яких в описових конструкціях є додатками. Першу групу дієслів цього типу можна описати конструкцією „І-1 робить/створює І-м”. НЕД – 9: *enden, filmen, fluchten, fotografieren, harmonisieren, kohlen, notieren, rußen, wirbeln*. УЕД – 4: *бунтувати, гармонізувати, гармоніювати, світити*. Характерною особливістю цієї конструкції є те, що мотивуючий іменник у ній набуває суті результативного додатка. До першої групи належать неперехідні дієслова.

До наступної групи належать дієслова, які можна описати конструкцією „І-1 робить з І-2 І-м”, тобто описується ситуація, коли І-1 спричинює в/на іншій особі/предметі виникнення ознак І-м. Здебільшого, йдеться про спричинення ситуації, описаної дієсловами другої групи першого типу. Спільною характеристикою дієслів цієї групи є їхня каузативність. НЕД – 35: *auskragen, bastardieren, bröckeln, bröseln, buchten, filmen, fluchten, fotografieren, gelatinieren, granulieren, hutzeln, idiomatisieren, kreiseln, kreisen, kristallisieren, krümeln, kugeln, milchen, narren, notieren, rahmen, sämen, schaukeln, sintern, stäuben, tropfen, verseifen, versintern, versklaven, verstädtern, versteinern, vorkragen, wippen, wirbeln, zertrümmern*. УЕД – 4: *кранати, кружити, ступорити, тирлувати*.

Третю групу можна описати формулою „І-1 надає І-2 І-м”. НЕД – 24: *bauschen, bemoosen, bombieren, dopen, federn, fransen, harmonisieren, knicken, knittern, krumpeln, masern, rangieren, rußen, schiefern, spalten, speisen, verdrecken, vereisen, verkalken, verseuchen, verrußen, wulsten*. УЕД – 3: *гармонізувати, гармоніювати, сльозити*. Дієслова цієї групи, яким властива сема орнативності, також каузативні.

Два німецькі ергативні дієслова утворюють четверту групу третього типу дієслів. Вони мають значення „І-1 забирає в І-2 І-м” *ausmergeln, haaren*. В українській вибірці таких відповідників немає.

Наступну групу дієслів утворюють ті, що описуються конструкцією:

„І-1 виконує типову для І-м дію”. Це доволі нечисленна група неперехідних дієслів: НЕД – 3: *bremsen, speisen, spritzen*. УЕД – 4: *важити, гальмувати, рулити, числити*.

Шосту групу дієслів становлять такі, що описані наступною конструкцією: „І-1 створює І-м предмета І-2”, вона є незначною в обох вибірках. НЕД – 3: *schäumen, qualmen, schtauchen*. УЕД – 3: *бунтувати, пінити, світити*.

До четвертого типу відіменникових ергативних дієслів належать ті, значення яких передається такою конструкцією, де мотивуючий іменник виконує функцію обставини дії. Перші дві групи містять переважно дієслова з інструментальним значенням, до першої належать перехідні дієслова, які описуються конструкцією:

„I-1 впливає/діє на I-2 за допомогою I-м”. НЕД – 12: *ankern, bremsen, dampfen, dopen, duschen, flammen, fusionieren, infiltrieren, knöpfen, schaukeln, spritzen, wippen*. УЕД – 4: *важити, гальмувати, рулювати, холодити*. Склад наступної групи майже цілковито ідентичний, однак сюди увійшли вже неперехідні дієслова з інструментальним значенням, значення яких відповідає формулі „I-1 виконує дію за допомогою I-м”. НЕД – 11: *ankern, bremsen, dampfen, dopen, duschen, flammen, fusionieren, infiltrieren, knöpfen, schaukeln, wippen*; УЕД – 2: *гальмувати, рулювати*.

До цього типу належать також ті дієслова, які в описових конструкціях набувають суті обставини місця або часу. Залежно від особливостей такої обставини можна виокремити три групи дієслів. Серед тих мотивуючих іменників, які називають обставину місця, вирізняють групу дієслів, які описуються конструкцією „I-1 локалізований в/на I-м”. Сюди належать виключно неперехідні ергативні дієслова. НЕД – 10: *asten, basieren, docken, duschen, lagern, logieren, rangieren, stallen, stationieren, weiden*. Перехідні варіанти цих дієслів становлять переважну більшість четвертої групи, яку можна описати формулою „I-1 локалізує I-2 в/на I-м”. НЕД – 12: *asten, basieren, docken, duschen, kentern, lagern, landen, logieren, rangieren, stallen, stationieren, weiden*. Два неперехідні дієслова *kentern* та *landen* виражають ще актуальну дію, а не стан, семантичну ситуацію можна описати як „I-1 рухається до I-м”. Наступна група дієслів пов’язана з характеристикою способу виконання дії. До неї належать перехідні і неперехідні варіанти німецьких дієслів *abblitzen, infiltrieren, nützen*. Завершує цей тип дієслів група, яка несе в собі часове значення. НЕД – 4: *auswintern, nächtigen, übernachten, zeitigen*. УЕД – 1: *зимувати*. Заслугує на увагу той факт, що останнє дієслово єдине з української вибірки, яке належить до цього типу дієслів.

До окремого типу В. Каліущенко зачислює дієслова, утворені від іменників, які позначають абстрактні поняття [16]. Є сенс зробити це і в межах цього дослідження. В такому разі очевиднішими стануть відмінності між двома вибірками відіменникових ергативних дієслів. Незважаючи на те, що група німецьких дієслів втричі численніша, ніж група їхніх відповідників в українській мові, цей тип відіменникових дієслів значно багатше представлений саме в українській мові. Дієслова першої групи цього типу можна описати конструкцією „I-1 виконує дію I-м, яка спрямована на I-2”, тобто сюди належать перехідні варіанти дієслів. НЕД – 4: *changieren, fusionieren, starten, vögel*n. УЕД – 13: *абортувати, твалтувати, дивувати, жалувати, збиткувати, інтригувати, клопотати, нервувати, стартувати, чарувати, числити, чудувати, шаржувати*. Звертає на себе увагу вагома частка емотивних дієслів серед прикладів української вибірки.

Неперехідні дієслова утворюють наступну групу, майже ідентичну за складом з попередньою, вона описується формулою: „I-1 виконує дію I-м”. НЕД – 4: *changieren, fusionieren, starten, vögel*n. УЕД – 9: *абортувати, твалтувати, збиткувати, інтригувати, клопотати, стартувати, холодити, чарувати, шаржувати*. Спільною характеристикою третьої групи є значення „I-1 перебуває у стані I-м”, НЕД – 3: *masern, enden, endigen*.

УЕД – 5: *дивувати, жалувати, нервувати, хвилювати, чудувати*. Споріднену групу утворюють дієслова, які описуються формулою „I-1 викликає/спричинює I-м в I-2”. НЕД – 3: *enden, endigen, verseuchen*. УЕД – 4: *інтригувати, смакувати,*

хвилювати, холодити. Декілька дієслів кожної вибірки виражають взаємовідносини між двома партиципантами ситуації, а мотивуючий іменник відображає суть цих стосунків. НЕД – 2: *harmonisieren, rangieren*, УЕД – 2: *гармонізувати, гармоніювати*. Окрему роль відіграє дієслово української вибірки *батькувати*, воно відображає суть слів/звертання учасників ситуації.

Доволі вагому частку вибірки ергативних дієслів німецької та української мов становлять відіменникові дієслова. Детальний словотвірний аналіз допомагає детальніше описати цей прошарок дієслів, визначити їхні семантичні особливості. Як і кожне зіставне дослідження певного явища, наша праця допомагає з'ясувати особливості, притаманні досліджуваному феномену в окремій мові, порівняти одержані результати, визначити спільні та відмінні риси. Характерною особливістю праці є акцентування уваги на двофокусності дієслів – об'єктів аналізу, чого досі не здійснювали.

Під час аналізу зафіксовано кілька розбіжностей у словотворенні німецьких та українських відіменникових ергативних дієслів. При словотворенні українських відіменникових ергативних дієслів використовується значно менше словотвірних засобів, ніж при словотворенні німецьких. Українські дієслова утворені за допомогою суфіксів, а серед дієслів німецької вибірки значну частку становлять ті, що утворено за допомогою префіксів.

Значні відмінності виявлено також під час порівняння ролі мотивуючого іменника у конструкції, що описує значення мотивованого дієслова. Чи не найголовнішою відмінністю є майже цілковита відсутність в українській вибірці таких дієслів, мотивуючий іменник яких слугував би в описовій конструкції обставиною способу дії, або ж просто характеризував би час, місце та спосіб дії. Єдиний виняток – дієслово *зимувати*. Водночас німецька вибірка налічує близько двадцяти подібних дієслів. Однак непропорційно великою, порівняно з німецькою вибіркою, є частка дієслів, утворених від іменників, що позначають абстрактні поняття. Українська вибірка налічує 18 таких дієслів, а серед німецьких відіменникових дієслів знаходимо лише 10 таких прикладів. Ця різниця стане ще очевиднішою, якщо взяти до уваги процентний показник від загальної кількості відіменникових ергативних дієслів. Хоча для аналізу взято порівняно незначну групу дієслів, все ж можна зробити певні висновки як на типологічному рівні щодо продуктивності того чи іншого типу зв'язку загалом, так і щодо характеристики ергативних дієслів зокрема.

1. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. – К.: Вища школа, 1999.
2. Жовтобрюх М. А. Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Вища школа, 1979.
3. Кустова Г. И. Когнитивные модели в семантической деривации и система производных значений // Вопросы языкознания. – 2000. № 4. – С. 85–110.
4. Манакин В. М. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004.
5. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. – К.: Наукова думка, 2003.
6. Altmann H., Kemmerling S. Wortbildung fürs Examen. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005.

7. *Barz I.* Die Wortbildung // Duden, Bd. 4, Die Grammatik: unentbehrlich für richtiges Deutsch. Hrsg von der Dudenredaktion. – Mannheim: Dudenverlag, 2005. – С. 641–772.
8. *Donalies E.* Die Wortbildung des Deutschen. Ein Überblick. – Tübingen: Narr, 2002.
9. *Eichinger L. M.* Deutsche Wortbildung: eine Einführung. – Tübingen: Narr, 2000.
10. *Eichinger L. M.* Tendenzen verbaler Wortbildung in der deutschen Gegenwartssprache. Bayreuther Beiträge zur Sprachwissenschaft. – Nr. 4. – Hamburg: Buske, 1982.
11. *Erben J.* Einführung in die deutsche Wortbildungslehre. – Berlin: Schmidt, 2000.
12. *Eroms H.-W.* be-Verb und Präpositionalphrase. Ein Beitrag zur Grammatik der deutschen Verbalpräfixe. – Heidelberg: Winter, 1980.
13. *Eschenlohr S.* Vom Nomen zum Verb: Konversion, Präfigierung und Rückbildung im Deutschen. – Berlin, Freie Univ., Diss., 1997.
14. *Fleischer W.* Wortbildung der deutschen Sprache. – VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1976.
15. *Fleischer W., Barz I.* Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Tübingen, Niemeyer, 1995.
16. *Kaliuscenko V.D.* Deutsche denominalen Verben. – Tübingen: Niemeyer, 2000.
17. *Kluge F., Seebold E.* Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. – Berlin: de Gruyter, 2002.
18. *Marchand H.* Die Ableitung desubstantivischer Verben mit Nullmorphem im Englischen, Französischen und Deutschen// Die Neueren Sprachen, 1964. – № 8. – С. 105–118.
19. *Motsch W.* Deutsche Wortbildung in Grundzügen. – Berlin: de Gruyter, 2004.
20. *Naumann B., Vogel P. M.* Derivation// Booij G. Morphologie: Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung, т. 1. – Berlin, New York, 2000. – С. 929–943.
21. *Olsen S.* Semantische und konzeptuelle Aspekte der Partikelverbindung mit ein-. – Tübingen: Stauffenburg-Verlag, 1998.
22. *Olsen S.* Zur Suffigierung und Präfigierung im verbalen Bereich des Deutschen// Papiere zur Linguistik, 1990, – С. 31–48.
23. *Schaefer C.* Zur semantischen Klassifizierung germanischer denominaler on-Verben// Sprachwissenschaft, 1984. – С. 356–383.
24. *Schröder J.* ent-Verben in einer mehrstufigen Analyse// Deutsch als Fremdsprache, 1985. – С. 333–342.
25. *Schröder J.* Mehrstufige Analyse der zer-Verben// Deutsch als Fremdsprache, 1986. – С. 331–336.
26. *Stepanova M.D., Fleischer W.* Grundzüge der deutschen Wortbildung. – Moskau, Leipzig: Bibliographisches Institut, 1985.
27. *Strakova V.* Zum morphemsemantischen Analyse [am Material desubstantivischer Verben]// Folia Linguistica, 1984. – С. 453–468.
28. *Zifonun G.* Zur Theorie der Wortbildung am Beispiel deutscher Präfixverben. – München: Hueber, 1973.

SEMANTIC AND DERIVATIONAL FEATURES OF DENOMINATIVE ERGATIVE VERBS IN GERMAN AND UKRAINIAN

Rostyslav Ohlashennyi

*The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

The article deals with the structure and semantic peculiarities of the denominative ergative verbs in German and Ukrainian. The meaning of denominative ergative verbs is described with a construction with a basic word. The classification of verbs is done according to the role of noun in descriptive construction. Special attention is paid to the differences in meaning of transitive and intransitive ergative verbs. The research has clearly demonstrated that there exist a number of differences in the structure and semantics of denominative ergative verbs in both languages.

Key words: derivation, ergative verb, denominative verb, typology.

Стаття надійшла до редколегії 27.11.2007

Прийнято до друку 21.12.2007

РОМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.133.1'371

ПРОЦЕСИ КАТЕГОРІАЛЬНИХ ТРАНСПОЗИЦІЙ АБСТРАКТНИХ ІМЕННИКІВ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ ПЕРІОДУ ПРЕЦІОЗНОСТІ

Зоряна Піскозуб

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

Стаття є результатом дослідження процесу становлення абстрактної лексики французької мови періоду її формування. Проаналізовано корпус абстрактних іменників преціозної літератури, що дало змогу виявити їхні основні категоріальні транспозиції, зокрема, транспозиції категорій числа.

Ключові слова: семантична контамінація, плюралізована лексема, преціозна література, ступінь абстрактності.

Мета нашої статті полягає в дослідженні функціонування абстрактних іменників множини періоду преціозності. Досягнення поставленої мети вимагає виконання наступних завдань: виокремити суфікси-домінанти досліджуваної лексики, згрупувати плюралізовані абстрактні терміни, виявити контаміновані форми лексем.

XVII століття – переломна епоха в житті Франції, час становлення національної культури, мови та літератури. Якщо у XVI ст. питання встановлення норм літературної мови було поставлене, проте не вирішене, то у XVII ст. проблема нормування мови стала основною. Сфера вживання літературної мови втрачає ту обмеженість, що була їй притаманна в попередній період. Процес кодифікації французької мови, розпочатий гуманістами XVI ст. передусім в граматиці, продовжувався у XVII ст. в лексиці. Тоді ж розроблено лексичну, а разом з нею і словотворчу норми французької мови. Суттєві зміни, що сталися в лексиці французької мови у XVI ст. у зв'язку з остаточним засвоєнням фонду лексичних запозичень, оцінено і впорядковано авторами XVII ст. У період монархії Людовіка XIV (з 1643 р.) паризький двір на чолі з королем стає не лише центром політичної влади, але й центром всього культурного життя країни загалом.

Однією із головних подій XVII ст. була реформа мови та боротьба з надмірними іноземними запозиченнями, архаїзмами, латинізмами та надто складними словами. Саме тут свою позитивну роль і відіграла преціозність, течія французької літератури, ставлення до якої і сьогодні залишається доволі двозначним. Наприклад, у преціозників домінувала тенденція, що полягала у досягненні найвищого ступеня вишуканості мови. Вона знайшла своє відображення у процесах транспозиції категорій числа та роду іменників.

Щодо абстрактних субстантивів, то можна стверджувати, що у преціозників вони мають широку функціональну сферу. У преціозних гуртках, передусім в період до 1660 року, набуття іменниками узагальнених семантичних ознак стає настільки продуктивним, що звужує функціональну сферу конкретних іменників. Цю тезу підтверджує Феліціан (мадам де Ляфайєтт): “*On me reproche certaine secheresse de reconnaissance; mais, a dire vray, c’est plutost paresse et absence de coeur que dureté et secheresse*” [10]. Наведений приклад характеризується варіантністю форм. З одного боку, існування прозової рими і повтору, завдяки яким Феліціан досягає бажаного ефекту, а з іншого – наповненість зовнішньої надзвичайно експресивної форми і безпосереднє наближення до поезії. У словнику Корнеля абстрактні іменники оформлюються похідними на *-ment*: *avancement, égarement, emportement, épurement, épanchement, épanouissement, empressement*. Наприклад: “...*Pour moi qui toujours penche plus fortement*

Vers l'imperfection que vers l'avancement” [4, Imitation, III].

“*Ces hauts emportements, qu’ un beau feu leur inspire
Doivent les élever et pas les détruire*” [4, Oedipe, I, 1].

Що стосується функціонування абстрем цього типу, варто звернути увагу на існування їхніх етимологічних дублетів. Наприклад: *avancée – avancement; retardation – retardement; emport – emportement; épanchoir – épanchement*. Частотність вживання цих абстрем була дуже високою і навіть Рішельє визнає, що *abandon* і *retard* є менш вживаними, ніж *abandonnement* і *retardement* [7, р. 495]. Окрім “модного” аспекту цих похідних, на нашу думку, домінанта суфікса *-ment* пов’язана з просодичними характеристиками, завдяки яким досягається більшої виразності слів. Субстантиви на *-ment* були оцінені преціозниками, і, зокрема, тогочасними граматистами Сорелем та Бууром. Загалом, суфіксація слугувала утворенню похідних, які завдяки кількості складів і звучності відповідали новій естетиці, зверненій до патетики, зокрема у творах мадемуазель де Скюдєрі [7, р. 496]. Кількісний аналіз окурентностей суфікса *-ment* засвідчив наведену вище тезу. Хоча кількість абстрактних іменників з суфіксами на *-ment* не перевищує 10% від загальної кількості обраних нами прикладів, порівняно, наприклад з *-erie*, все ж їхній домінантний характер є очевидним.

Друге місце за функціонуванням посідають похідні на *-erie*: *brouillerie, affeterie, bizarrerie, galanterie, gronderie, pedanterie, resverie*, відсоток яких становить 7%. Найбільше їх можна відшукати у творах абата де Пюра, проте вони є численними і в трагедії: *brouillerie* з’являється в “*La mort de Pompée*”. Рішельє надає слову значення “*trouble dans un état*” і, як приклад, наводить фразу Вуатюра “*qui a si utilement servi cette monarchie, et qui, dans toutes les brouilleris du royaume, s’est toujours montré bon François*” [7, р. 496]. Проте, будучи часто вживаною в салонах, ця лексема отримує інший, дещо “обмежений” зміст: *petite querelle, dispute pleine d’embarras*, який абат де Пюр часто вкладає в уста своїх героїнь.

Модним у функціонуванні є вживання абстрактного іменника *civilité* як лексеми-домінанти. “*C’est pousser vos civilités jusqu’aux derniers confins de la flatterie*”, – заявляє Магделон Жоделе в “*Précieuses ridicules*” Мольєра, а Сомез

вносить цей вираз у свій словник. Лексема *civilité* є часто вживаною Корнелем. З часу появи цієї лексеми у французькій мові (1361) простежується її семантична еволюція від “*observation des convenances, des bonnes manières en usage dans un groupe sociale*” до “*au pluriel – démonstration de civilité, de politesse. Par ex: Agréez mes civilités.*” [9, p.320]. На нашу думку, частота вживання абстреми “*civilité*” спричинена соціально-історичними чинниками. Вишуканість суспільної поведінки, що зводиться до витончених манер, а також намагання говорити гарно, прагнучи “*châtier son style*”, є взаємозв’язаними чинниками, на фоні яких утворюються транспозиційні форми. На прикладі цієї абстреми можна також побачити, як проявляється динаміка мовних процесів у перехідні періоди історії. Транспозиція іменника *civilité* у множину дала нам змогу виявити низку інших частотних випадків *плюралізації абстрактних термінів*, що дає змогу розрізнати декілька аспектів одного почуття чи якості, або ж надати тексту патетичності чи навіть гіперболічного відтінку.

Однак абстреми у преціозників створюють, здебільшого, певну надлишковість. Ця надлишковість, на наш погляд, є умовною, бо завдяки такій транспозиції субстантивів автори мали змогу досягнути ознак експресивності мови. “*Je ne veux point porter mes désirs jusqu’à la vengeance de mes déplaisirs; ny jusques à la répartition de mes interests*”, – твердить героїня абата де Пюра [Pure M. de. La Précieuse, ou Le mystère de la ruelle]. Серед абстрактних іменників, що зазнали транспозиції у форму множини, назвемо такі: *honte* (“Mort de Pompée”, “Rodogune”), *obscurité, obstination, rareté* (“Veuve”), *patience* (“Rodogune”), *rage* (“Polyeucte”, “Andromede”), *zèle* (“Imitation”), *misère* (“Pertharite”) та інші.

Тенденція до плюралізації абстрем відображає тенденції усного мовлення. Зазначимо, що в цей період поділ мовлення на усне та літературне відбувся [7]. Пояснення цього явища зводиться до того, що субстантиви, які позначають диспозицію за відношенням до чогось, переходячи в розряд множини, набувають інших смислових відтінків. Прикладом можуть слугувати такі іменники, як *ma faiblesse* і *mes faiblesses*, *votre bonté* і *vos bontés*, *votre cruauté* і *vos cruautés*. Однина в цих субстантивах виражає стан чи схильність душі, а множина персоналізує, позначає явища, дії, отримані як результат цього стану душі.

Отже, ми виокремили першу, найбільшу групу плюралізованих абстрактних термінів, вибраних з творів преціозної літератури, і, зокрема, з творів П. Корнеля. Домінантним є у письменників абстрактний термін *clarté*, вжитий у множині і в переносному значенні, в сенсі “просвітління розуму”, а іноді навіть як “пояснення”. Щодо своїх героїнь Сомез стверджує, що “*c’est une de leurs maximes de dire qu’il faut qu’une Précieuse parle autrement que le peuple, afin que ses pensées ne soient entendues que de ceux qui ont des clartés au – dessus du vulgaire*” [10, I, 158]. Текстові фрагменти засвідчують, що вживання цієї ж абстреми у множині є численними в театрі Корнеля: “*Il me faut des clartés, et non de nouveaux doutes*” [4, Attila, I, 2].

“*Quoi qu’il en soit, Madame, allez trouver Phorbas:*

Tirez –en, s’il se peut, les clartés qu’on n’a pas”

[4, Oedipe, III,4].

“*Prêtez-moi des clartés pour bien voir aujourd’hui...*”

[4, Attila, I, 2].

Якщо в перших двох випадках плюралізована лексема несе в собі уточнене, та все ж абстрактне значення (пояснення, уточнення), то в останньому прикладі транспонована у множину абстрама *clarté* функціонує з вираженим конкретизованим значенням.

Дуже близькою за семантичною функцією лексеми *clartés* є абстрактний іменник *lumière*. Вжитий в однині і в множині, він знаходить широке розповсюдження в середовищі преціозників. Наприклад, абат де Пюр, який вільно володіє різними значеннями цього слова, зауважує: “*il n'est rien d'obscur à leur intelligence et à leurs yeux. Ils ont des rayons et des lumières qui pénètrent jusqu'aux pensées et jusqu'aux secrets des coeurs*” [8, I, 67]. А й справді, “*les unes et les autres ... se piquent d'esprit et de lumière*” [8, I, 59].

Аналіз процесу категоріальної транспозиції абстрактних іменників у множину дає змогу виявити таку їхню властивість, як синонімічність термінів з певними текстовими значеннями. Поруч з *ma flamme* Корнель вживає *mes flammes*, так як і *mes feux*, говорячи про любов: “*Que l'ardeur de Clarisse est égale à vos flammes*” [4, Le Menteur, III, 2]. Деякі з цих абстрактів, вживаних Корнелем у множині, мали значення, відмінні від значень в однині. І в прозі, і в віршах, наприклад, вживали “*les beautés d'une femme*” для підкреслення шарму жінки чи її принад: “*Elle dont les beautés captivent mille amants*” [4, La Veuve, I, 5]. “*Mais l'empire inhumain certain qu'exercent vos beautés. Force jusqu'aux esprits et jusqu'aux volontés*” [4, Cinna, III, 4]. І в прозі, і в віршах говорили також *mes passions*, що мало значення *mon amour*: “*Elle remarque en lui tant de perfections, Que les moins eclaires verroient ses passions*” [4, Melite, II, 1]. Отже, лексеми не мали суворих функціональних обмежень. Спостерігається перехрещення смислів, близьких за семантикою абстрактних імен.

Наприклад, П'єр Корнель, вживаючи абстрактний іменник *desespoir* (відчай) у множині досягає, безперечно, своєрідного образно-емоційного ефекту. У сучасній французькій мові цей абстрактний іменник у множині не вживають. Особлива схильність П'єра Корнеля до творення неологізмів проявилася у вживанні абстрактного іменника *eternité* у множині: “*Ah! combien ces moments de quoi me flattez, Alors pour mon supplice auroient d'eternités*” [4, Heraclius, III, 1]. На нашу думку, вживати абстрактний іменник *eternité* у множині є порушенням норми з погляду сучасної мови. Хоча таку авторську плюралізацію можна сприймати як яскраво виражену альтернацію. Проте автори XVII ст. намагалися віднайти нові форми, які даватимуть змогу докладніше висловити свої почуття. Саме тому, вважаємо, ними була задіяна множина як своєрідна граматично-значеннева константа, яка давала змогу досягнути найвищого стилістичного ефекту.

Деякі терміни перебували у своєрідних родо-видових відношеннях, продиктованих епохою: *captivité, colère, courroux, desespoir, eternité, ostentation, pureté* вживалися в сенсі *sentiment pur, rage*: “*Et par les desespoirs d'une chaste amitié, Nous aurions des deux camps tiré quelque pitié*”. Схематично ці відношення ми зобразили так:

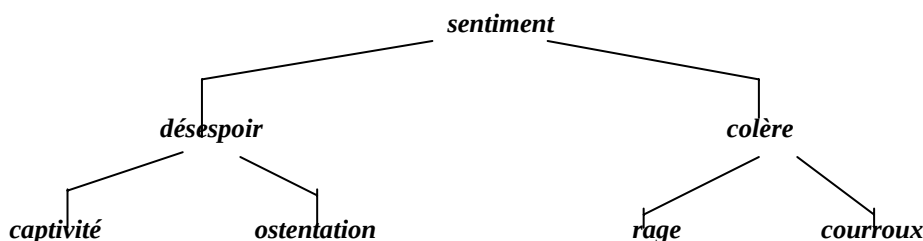

Рис. 1. Семантична контамінація лексем

Бажання преціозників віднайти нові лексемні значення зумовило їхню семантичну контамінацію. Тобто лексеми розширили своє семантичне значення аж до взаємодії з іншими семантичними полями. Наприклад:

<i>passion</i> – <i>amour</i> ;	<i>charme</i> – <i>appas</i> ;
<i>étonnement</i> – <i>ravissement</i> ;	<i>amitié</i> – <i>affection</i> ;
<i>attachement</i> – <i>engagement</i> ;	<i>perfidie</i> – <i>ingratitude</i> ;
<i>gene</i> – <i>tourment</i> ;	<i>discours</i> – <i>entretien</i> ;
<i>caresse</i> – <i>embrassement</i> ;	<i>affectation</i> – <i>désir</i> ;
<i>honneur</i> – <i>gloire</i> ;	
<i>fortune</i> – <i>destinée</i> – <i>fatalité</i> ;	
<i>trouble</i> – <i>inquiétude</i> – <i>mouvement</i> – <i>soupçons</i> .	

Зупинімося на трактуванні лише деяких найцікавіших пар лексем. Абстрема *charme* належить до понятійного поля *amour* і означає непереборну притягальну силу. Саме в такому значенні вжито цю лексему в “Сіді” Корнеля: “*Votre vertu combat et son charme et sa force*” [4, Cid, v. 129]. Значення ж слова *appas* ніби “матеріалізує” значення лексеми “*charme*”: “*Ma gloire et mon amour ont pour moi tant d’appas*” [4, Cid, v. 123]. Обидві абстреми, вжиті у множині, конкретизують значення і позначають вже фізичне притягання. Лексема *trouble* володіє значенням, що передає стан зворушення душі. Вона ж породжує семантично корелятивну щодо них лексему *inquiétude*, семантичне поле якої, однак, є вже ширшим, оскільки воно означає будь-які форми зворушення душі: “*Hélas! Que dans l’esprit je sens d’inquiétude! Je pleure ses malheurs, son amant me ravit, Mon repos m’abandonnent...*” [4, Cid, v. 506–508].

Субстантив *mouvement* належить до того ж смислового поля. Його вживають з метою висловлення стану радості, злості, чи навіть кохання. Узагальнене значення має термін *perfidie*, в якому легко зауважити латинський корінь *fides*, що позначає факт недотримання слова, підступність. Абстрема *ingratitude* вписується у те ж саме смислове поле “зради”, проте вона пересікає його, бо передає стан людини, неспроможної визнати те, що для неї зробили.

Лексеми *caresse* – *embrassement* перебувають на одному рівні єдиного семантичного поля і означають прояви прихильності. Вони фігурують серед найуживаніших форм ввічливості у другій половині століття.

Словник Академії [5] тлумачить абстрактний іменник *la fortune* як “долю”, як “*tout ce qui peut arriver de bien ou de mal a un homme*”. До його семантичного

поля належить і слово *destinée*, яке набуває цього ж змісту. З концептом лексеми “*fortune*” пов’язане і поняття “фатальності” (*fatalité*).

Отже, прагнення преціозників якнайповніше виразити свої почуття і зробити стиль вишуканим, спричинило до утворення контамінованих бінарних, тернарних форм лексем, семантичні поля яких цілком або частково перехреснюються. Це явище, на нашу думку, засвідчує, що преціозне товариство намагалося розкрити усі глибинні ресурси мови, а при нагоді і збагатити їх.

Якщо в абстрем, що належать до першої групи, процес плюралізації здійснювався у напрямі руху від абстрактного значення до конкретизованого, то в лексем, які ми зачислили до другої групи, можна спостерігати зворотній процес. Цю групу представляють субстантиви, які, маючи значною мірою конкретизоване значення і функціонуючи у множині, отримували ступені абстрактності з метою підсилення експресивно-емоційного ефекту. Сюди належать такі слова, як *accablement*, *adresse*, *abaissement*, *ferveur* та інші. Застосування таких лексем притаманне, зокрема, для П. Корнеля, Мольєра та ін.: “*Où la santé manque de coeur, La maladie est impuissante, Ses abattements, ses douceurs, Rendent fort peu d’hommes meilleurs. Ah! Si non plus que vous je n’ai point le coeur bas, Nos fièrtés pour cela ne se ressemblent pas*” [4, Attila, III, 4].

Наведені вище приклади дають змогу стверджувати, що на множині концентруються лексико-семантичні переосмислення, внаслідок чого суто граматична множинність лексем стає фоною, відходить на другий план, а набуте лексичне значення стає домінантним [1]. Аналіз цих прикладів засвідчує, що множина надає абстрактним іменникам градаційного пом’якшувального відтінку. Тобто те, що одна уточнює і подає в надто жорсткому розумінні, множина згладжує і завуальовує, надаючи виразам високого емоційного ефекту, що врешті-решт характеризує епоху в мовно-соціальному плані. Саме аналіз творчості П. Корнеля ілюструє, наскільки сміливо письменник оперує новими формами слів і пропагує їх. Будучи водночас зразком і гарантом вишуканої мови, П. Корнель ілюструє притаманні французькій мові віртуальні структурно – семантичні потенції слова. Вживання множини абстрактних іменників у П. Корнеля є традиційним і бере свій початок з галантної поезії. Проте серед них є значна кількість абсолютно нових для цієї епохи лексемних плюралізацій. Йдеться про диференційну множину, яка дає змогу водночас гіперболізувати і нюансувати. Саме у такому вживанні множина давала змогу задовольнити цю подвійну вимогу поєднання чітких деталей і гіперболи. Не можна не погодитись з Менажем, який вважав, що “...comme la poésie est hyperbolique, elle aime les pluriels, et que les pluriels ne contribuent pas peu à la sublimité de l’oraison” [6, I, p. 352]. До таких лексем можна віднести наступні: *tendresse*, *utilité*, *silence*, *prospérité*, *rareté*, *mécontentement*, *misère*, *horreur*, *honte*, *frémissement*, *témérité*, *rage*, *ressentiment*.

Однією з тенденцій XVII ст., творів П. Корнеля, є також вживання значної кількості субстантивованих прикметників. У низці граматично транспонованих прикметників, як от *une affêtée*, *ces belles dédaigneuses*, *nos délicats*, *perfide généreux*, *cette inexorable*, *ta jalouse*, *une répudité*, *ce superbe*, *un mondain*, простежується чітка мета, а саме – поглибити експресивність дискурсу: “*C’est*

l'exemple qu'a suivre offrent vos immortels" [4, Polyeucte, V, III]. "...Et, pour le meriter, je n'ai plus d'yeux pour vous. Vengez – vous **d'un ingrat**, punissez un volage" [3, t. 1, p. 137]. З цією ж метою, на нашу думку, П. Корнель вдається до вживання словосполучень з двох прикметників, один з яких субстантивований: *belle dédaigneuse, jeune éventée, cruel généreux, aimable inhumaine*. Особливо помітними є конструкції субстантивованих прикметників з додатком – детермінативом: *le commun des satisfactions, le fort des adversités*, які часто використовувалися преціозниками. Наприклад, в "Сіді": "*Aussi vous n'avez point de valable défense*:"

*Le rang de l'offensé, la grandeur de l'offense,
Demandent des devoirs et des soumissions
Qui passent le commun des satisfactions*"

[3, t. 1].

Поряд із зазначеними вище характерними лексичного характеру рисами мови П. Корнеля є ще одна, яка торкається його стилю. Автор звертається не просто до використання абстрактних плюралізованих іменників, а "змушує" їх до цієї гіперкорекції, щоб отримати можливість передати деталі та нюанси чітко, і водночас вишукано. Наведені нами приклади підтверджують цю думку:

*"...jamais leur courroux ne montre de rigeurs
Que n'abatte aussitôt l'abaissement des coeurs"*

[4, Andromède, IV, 6].

*"Le sang royal n'a pas ces bas attachements
Qui font les déplaisirs de ces éloignements"*

[4, Oedipe, I, 4].

"Безодня нещастя", "провалля прикростей" – гіперболізовані абстрактні лексеми множини, завдяки яким П. Корнель зміг передати стан розпачу і безвиході, в якому опинився його герой. Така специфіка стилю є не чим іншим, як відображенням епохи, в якій речитативність фраз, своєрідність слоганів надають поетичному стилю П. Корнеля та інших представників XVII ст. тієї вишуканості, до якої прагнуло все освічене суспільство. Загалом, наведені приклади переконують нас, що структурна і семантична віртуальність слова у художньому мовленні є відкритою, простежуються не лише фонетико-морфемні та семантичні альтернативи, але й трансформуються цікаві випадки редуплікації незвичних синтаксичних зворотів [2, с. 199].

Корнель намагався формувати нові слова, і навіть Léostène (Mlle Lanquets) хвалиться тим, що знайшла у Корнеля "*des façons de parler grandes et nouvelles, et surtout de ces nobles expressions qui sont inconnu au peuple*", і що тим самим підтверджується: преціозниці, наслідуючи Корнеля, "*ont raison d'enrichir la langue*" [10, I, 85]. Léostène і Emilie (Mlle Espagny), наводять приклади, де вони демонструють, як Корнель оновлює звичні вирази: *temoigner une toute autre estime* замість *témoigner une estime toute différente*, а також *affermir ton silence* в сенсі *garder plus longtemps ton silence* [10, I, 85]. І хоча Академія не завжди сприймала нововведення П. Корнеля, це не завадило йому продовжувати трансформувати існуючі звороти, які згодом, через століття, стали цікавим матеріалом для дослідників його творчості. Зокрема, в його творах часто просте-

жуються вислови, в яких, наприклад, очікуваний іменник замінюється відповідним інфінітивом: *courir à se venger* [4, Mort de Pompée, V, 1; Andromède, V, 1] замість *vengeance*. Або ж одне слово замінюється іншим, близьким за змістом. Наприклад: *prendre journée* [4, Horace, I, 1] замість *prendre jour*; *mettre en éclat* [4, Horace, II, 1] замість *mettre en lumière*. На нашу думку, превалювання однієї словоформи над іншою не є випадковою. Слова, яким автор надає перевагу, володіють вищим ступенем експресії та поетичності, а їхня ритмічність, в поєднанні із зазначеними якостями, дає змогу передати динаміку висловлювання.

Отже, насамперед Корнель використовував значну кількість нових та оновлених виразів, а сміливість, з якою він це робив, засуджувала свого часу Академія і критикував століттям пізніше Вольтер, проте помітно сприяла розвитку мови, її збагаченню. І коли преціозники посиляються на його авторитет, то не бракувало прикладів, коли знаходили в ньому союзника, який підтримував їхню сміливість. Отже, Корнель і преціозники є надто близькими в певних аспектах мови, однак залишаються різними. Між мовою і стилістичними ефектами Корнеля, з одного боку, і нововведеннями преціозників, з іншого, дуже часто залишається лише один крок. Герої преціозних романів нагадують героїв корнелівського театру. Прагнення величч, слави, верховенство жінки, так як це демонструє Корнель, – абсолютно відповідає салонним смакам. Та все ж існує дистанція, яка відмежовує його від представників салону Рамбуйє, щось, що робить їх лише послідовниками його творчості.

1. Помірко Р.С. Індоевропейський консонантизм у концепції Єжи Куриловича і сучасне мовознавство // Вісник Львів. ун-ту. Сер. Іноземні мови. – 2002. – Вип.10. – С. 10–17.
2. Помірко Р.С. Структурно-семантична віртуальність поетичного слова // Тези Всеукраїнської наукової конференції “Провідні лінгвістичні концепції кінця ХХ століття. – Львів, 1996. – С. 198 – 200.
3. Chefs – d’oeuvres de P. Corneille. – P.: l’imprimerie de Pierre Didot ainé et Firm. Didot, 1800. – t. 1. – 256 p., t. 2. – 317 p., t. 3. – 314 p., t. 4. – 242 p.
4. Corneille P. Oeuvres. – P.: chez la veuve Bordelet Libraire, 1758. – T. I. – 360 p., T. II. – 372 p., T. III. – 382 p., T. IV. – 340 p., T. V. – 380 p., T. VI. – 384 p., T. VII. – 373 p., T.VIII. – 334 p., T. IX. – 346 p., T. X. – 333 p.
5. Dictionnaire de l’Academie Française. 4-ed. – P.: chez la veuve de B.Brunet, 1762. – R.1, 2. – 967 p.
6. Godefroy F. Lexique comparé de la langue de Corneille et de la langue du XVII s. – P.: Librairie Ch. Delagrave, 1862. – 776 p.
7. Lathuillère R. La préciosité: étude historique et linguistique. – T. 1. Position du problème. – Genève: 1969. – 681 p.
8. Pure M. Be. La Precieuse, ou Le mystère de la ruelle. – P.: 1656.
9. Robert P. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. Le petit Robert. – P.: Le Robert, 1992. – 2172 p.
10. Sommaize B. De. Le Grand Dictionnaire des Précieuses. – P.: Chez P.Jannet, Libraire, 1856. – T. 1. – 296 p., T. 2. – 408 p.

PROCESSES OF CATEGORICAL TRANSPOSITIONS OF FRENCH ABSTRACT NOUNS DURING THE PRECIOUSITY PERIOD

Zoriana Piskozoub

*The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

The article is the result of research of formation process of abstract vocabulary of French during the period of its forming. There have been analyzed abstract nouns selected from precious literature. This fact gave us a possibility to recognize their basic transpositions of category of number.

Key-words: semantic contamination, plural lexeme, precious literature, degree of abstractiveness.

*Стаття надійшла до редколегії 16.11.2007
Прийнято до друку 21.12.2007*

УДК 811.133.1'371

МЕТАФОРА В СИНТАКСИЧНИХ РАМКАХ
“ПІДМЕТ + ДІЄСЛОВО-ЗВ’ЯЗКА +
ІМЕННА ЧАСТИНА ПРИСУДКА”
LA METAPHORE DANS LE CADRE SYNTAXIQUE
“SUJET + VERBE COPULE + ATTRIBUT”

Іван Мандзак

Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)

У статті досліджено структурні особливості синтаксичного, морфологічного та семантичного характеру метафоричних сполучень типу “Підмет + Дієслово-зв’язка + Іменна частина присудка”. Зокрема, автор звертає увагу на метафоричну еквівалентність/нееквівалентність та інтерверсивність/неінтерверсивність компонентів зазначених метафоричних конструкцій.

Ключові слова: метафоричні сполучення слів, морфосинтактика, еквівалентність, інтерверсивність, симетрія.

Nous nous proposons d’envisager dans cet article un aspect des métaphores qui semble fort apprécié par la plupart des écrivains de toute époque, dont les conditions déterminant l’apparition et l’existence de ce trope sont insérées dans le cadre syntaxique «Sujet + Verbe copule + Attribut». Ce cas de métaphores présente quelques particularités morphosyntaxiques et sémantiques qui sont ignorées, à tort, par certains écrits traitant les structures formelles des groupements métaphoriques.

Les linguistes qui consacrent leurs études à l’aspect linguistique des métaphores ont soin de les partager, «comme le veut la tradition rhétorique», en métaphores in absentia et en métaphores in praesentia [9, p. 240 – 255; 2, p. 132 – 316]. Dans les premières, le terme métaphorisé (métaphorique) est seul présent dans l’énoncé. Par exemple:

(1) «... tes baisers **parfumés tremblent** ...» [9, p. 240]. Par contre, dans les deuxièmes, figurent dans le même contexte la métaphore (l’élément métaphorisé) et le terme propre (le métaphorisant) donnés, le plus souvent, comme équivalents, et où, selon F. Soublin et J. Tamine, «les moyens les plus fréquemment employés pour cette mise en équivalence étant *la copule*, la préposition *de* et la *juxtaposition* [9, p. 240]. Par exemples:

(2) «S’imagine-t-on la cité menée par les citoyens? *Les citoyens sont un attelage*, et *l’attelage* n’est pas *le cocher*» [17, p. 161].

(3) «(...) c’étaient **les débris** de *mon amour*, tout ce qui restait du passé» [21, p. 280].

(4) «(...) je regagne *la bibliothèque*, **ma tanière** personnelle» [10, p. 162].

L’analyse visuelle des métaphores in praesentia citées nous révèle la binarité de ces groupements dont la structure est nécessairement composée d’un *élément métaphorisant* et d’un autre, **métaphorisé**: *les citoyens* | **un attelage**; *mon amour* | **les débris**; *la bibliothèque* | **ma tanière**.

L'analyse morphosyntaxique d'exemples littéraires nous a permis de formuler quelques problèmes à examiner ou à discuter à des fins linguistiques et pragmatiques. Ce sont :

1. Le verbe copule *être* marquerait-il sans exception la mise en équivalence ou aurait-il aussi d'autres fonctions en tant que terme moyen (terme tertiaire, outil grammatical) servant de lien (ligament) entre les deux éléments du groupement binaire métaphorique?
2. L'équivalence des termes métaphorisés et métaphorisant serait-elle unilatérale (allant du sujet vers l'attribut : Sujet ==> Attribut) ou réciproque? Les éléments du syntagme métaphorique seraient-ils toujours intersubstituables?
3. La copule *être* serait-elle le terme tertiaire par excellence dans ce type de cadre métaphorique?
4. L'attribut serait-il le seul composant métaphorisable dans cette structure phrastique? Qu'advient-il du sujet?

Précédemment, rappelons que la phrase simple du type étudié dans cet article contient un prédicat que l'on appelle nominal et dans lequel l'attribut exprime, selon la grammaire traditionnelle, la manière d'être (l'état) ou la qualité dont l'énoncé reconnaît l'appartenance à quelqu'un ou à quelque chose par le moyen d'un verbe exprimé ou sous-entendu. L'attribut peut être un nom (précédé ou non d'un article ou d'une préposition), un pronom, un participe, une locution adjectivale, un adverbe devenu adjectif ou un infinitif; il peut être aussi une proposition conjonctive, comme dans l'exemple suivant:

(5) «Le malheur c'est *qu'il est tombé à dix mètres de l'arrivée*» [4, p. 57].

Dans la phrase, l'attribut se rapporte généralement au sujet. Il peut aussi se rapporter au complément d'objet direct surtout par l'intermédiaire des verbes: rendre, faire, nommer, choisir, trouver, croire, etc. [1, p. 219–220]. C'est-à-dire, par des verbes transitifs directs.

Ce rappel préliminaire nous aidera à déceler certaines particularités morphologiques et syntaxiques de notre objet d'étude. Une remarque évidente s'y dégage déjà: les parties du discours employées comme attribut ne sont pas toutes métaphorisables. Ce sont: les pronoms, les adjectifs numéraux, certains adverbes et d'autres unités lexicales telles que les mots-outils (mots fonctionnels). Sont susceptibles de métaphorisation: les substantifs, les verbes, les adjectifs qualificatifs et d'autres mots au sens plein (mots pleins). Par exemples:

(6) «*La guillotine est une vierge*; on se couche sur elle, on ne la féconde pas» [18, p. 179].

(7-a) «Être *aveugle et amoureux*, c'est être deux fois **aveugle**. Dans cette situation-là on fait des songes; (7-b) *l'illusion est le pain du songe*; (7-c) ôter *l'illusion* à l'amour, c'est lui ôter **l'aliment**» [17, p. 244].

(8-a) «*L'idée* aussi est **nourriture**. (8-b) *Penser*, c'est **manger**» [18, p. 531].

Deuxième remarque. Une restriction pèse sur la possibilité de mettre deux termes en équivalence dans le cadre «Sujet + Copule + Attribut»: la copule ne peut identifier que deux groupes nominaux, comme dans l'exemple:

(9) «Votre grande **arme** est *le silence*» [21, p. 451].

Les autres parties du discours, avec ou sans leur(s) complément(s), ou même des propositions, ne sauraient être mises en équivalence qu'avec le concours de *c'est* où *ce* (*c'*) assure la fonction de sujet formel (apparent), le sujet réel le précédant. Par exemples:

(10) «*Être un membre de la Convention* (sujet réel), *c'* (sujet formel) était être une **vague de l'océan**. Et *ceci* (sujet formel) était vrai» [18, p. 228].

(11) «*Elle croyait ranimer mon amour en excitant ma jalousie* (sujet réel); *c'* (sujet formel) était agiter **des cendres** que rien ne pouvait réchauffer» [21, p. 154].

C'est, ayant une valeur de pivot, met en relation deux aspects différents d'un même phénomène [9, p.105]. Dans les exemples (10) et (11), ces deux aspects sont: *membre | vague; amour | cendres*.

Comme l'indique les linguistes français F. Soublin et J. Tamine, la copule *être* appartient au discours (à l'usage), *c'est* – au niveau de la métalangue et aurait, dans tous les cas, le sens de «signifie» [9, p. 241]. La formule *c'est* introduit des phrases d'identification et d'appréciation. Grâce à la forme neutre du pronom démonstratif, cette formule peut s'appliquer à n'importe quoi: aux personnes, aux choses, aux processus, aux ensembles d'un acte, aux ensembles de circonstances, aux situations quelconques, enfin au milieu même où évoluent les interlocuteurs [8, p. 59].

Il s'en suit que l'étude des métaphores en *est* et en *c'est* demande une analyse comparée qui permette de nous interroger sur les rapports existant entre les différentes modifications du cadre «Sujet + Copule + Attribut».

I. «Sujet + est (c'est) + Attribut»: équivalence et réciprocité. Intersion et inversion. Mise en relief.

Prenons l'exemple:

(12-a) «Votre grande **arme** est le *silence*» [21, p. 451].

L'équivalence y est nettement marquée et permet de mettre un signe d'égalité réciproque entre les termes du binaire initial «**arme** <== *silence*» et les éléments intersés du même binaire «*silence* ==> **arme**»: Votre **arme** (A) est le *silence* (B) <==> (12-b) Le *silence* (B) est votre **arme** (A).

Les termes pouvant être intersés, ceci nous permet de qualifier l'équivalence comme réciproque à symétrie du type A = B | B = A.

Les termes équivalents seraient-ils toujours intersibles? Examinons l'exemple suivant:

(13) «L'esprit allaite, *l'intelligence* est **une mamelle**» [18, p. 155] dans lequel sont métaphoriquement équivalents les termes «*intelligence* = **mamelle**». Par contre, l'intersion ne saurait être possible, étant illogique (asémantique). C'est constater que, dans l'énoncé «... *l'intelligence* est **une mamelle**», l'équivalence A ==> B y est présente, mais elle n'a pas de caractère symétrique du type indiqué ci-dessus. L'équivalence à termes intersifs n'apparaît que si l'on sort du discours vers la métalangue (l'épilangage) par l'introduction du terme moyen *c'est*. Comparons l'exemple (13) à l'énoncé suivant: (13-a) «L'esprit allaite. **Sa mamelle**, *c'est l'intelligence*» où l'inversion est admissible: «*L'intelligence*, *c'est sa mamelle*». Remarquons que l'inversion des termes dans l'exemple (13) serait possible avec la substitution de l'article indéfini *une* par l'adjectif possessif *sa*: (13-b) «L'esprit allaite, **sa mamelle** est *l'intelligence*».

Encore faut-il souligner l'importance du contexte extraphrastique ou intraphrastique (dans l'ex. (13) – «L'esprit allaite»), sans la motivation duquel la métaphore serait floue, voire incompréhensible.

Dans l'exemple suivant:

(14) «... le *danger* est **un cercle** et nous sommes dedans» [18, p. 166], le rapport entre les termes propre et métaphorisé est ressenti comme une équivalence démunie de réciprocité et de possibilité d'intersion; en surplus l'intervention du terme moyen *c'est*,

pour rendre les termes intersémissifs, changerait le sens de la métaphore («Le cercle, c'est un danger, et nous sommes dedans»). La transposition des termes serait possible dans un contexte extraphrastique plus large et à contenu sémantique motivé.

Confirmons cette constatation par un exemple analogue :

(15) «*La montagne est **une citadelle**, la forêt est **une embuscade***; l'une inspire l'audace, l'autre le piège» [18, p. 261]. Sont impossibles : * La citadelle, (c') est une montagne, l'embuscade, (c') est une forêt.

Le dépouillement des exemples (12–15) nous permet de formuler une première conclusion : L'équivalence des termes de la métaphore est réciproque lorsque ses termes sont intersémissifs et forment des constructions symétriques. Ceci s'explique en particulier par des raisons de motivation. Elle est réciproque dans les binaires « **arme** | *silence* » et « *silence* | **arme** » (voir exemple (12)) où le contexte (donc les motifs de la création et de la compréhension de la métaphore) se suffit à lui-même. L'équivalence n'est pas réciproque, la motivation sémantique étant absente dans les limites du cadre métaphorique (exemples (13–15)). Dans ce cas, elle (la motivation) est intraphrastique, mais hors du cadre binaire métaphorique, et/ou extraphrastique. Obligatoire et souvent développée, elle vise à expliquer le choix des éléments d'une métaphore trop osée (exemple (13) : *intelligence* | **mamelle**).

Parallèlement à l'expression de l'équivalence, qu'elle soit réciproque ou non, l'élément métaphorisé apporte une nuance qualitative, un degré d'appréciation à l'objet représenté par l'élément au sens propre : *montagne* | **citadelle** (= cite, forteresse imprenables).

Quant à l'intervention de *c'est* dans le cadre métaphorique, elle est possible dans tous les cas, que les termes métaphorisant et métaphorisé soient intersémissifs ou non : 1) Votre grande **arme**, (c') est *le silence* <==> *Le silence*, (c') est votre grande **arme**; 2) *La montagne*, (c') est **une citadelle**; *la forêt*, (c') est **une embuscade**.

Remarquons aussi que *être* et *c'est* peuvent s'employer côte à côte dans un contexte plus large, voire extraphrastique, où *c'est* jouera le rôle de reprise de la phrase précédente la mettant en relief :

(16) «Le mariage *est* souvent une solution dans les cas difficiles. *C'est* une solution et **une place-forte** dans laquelle on se barricade contre les désespoirs...» [20, p. 212].

Exemple analogue :

(17) «*Etre* un membre de la Convention, *c'était* être **une vague de l'océan**. Et *ceci était* vrai...» [18, p. 228].

C'est intervient aussi comme un procédé fréquent de mise en relief de la métaphore en se plaçant au début de la phrase et en demandant l'inversion du sujet :

(18) «*C'est un lit* moelleux que *la terre* (sujet); aucune souffrance ne nous y attendait» [21, p. 478].

La mise en relief du terme métaphorisé (avec l'inversion du sujet) admet l'ellipse de *c'est* qui peut réapparaître dans la phrase suivante. Par exemple :

(19) «(Ellipse de *C'est un*) Effroyable **levier (attribut métaphorisé)** que *la pensée humaine (sujet réel inversé)*! *C'est* notre défense et notre sauvegarde...» [21, p. 439].

II. «Sujet + est (c'est) + Attribut» : remarques morphologiques.

Il convient de souligner que, jusqu'à présent, nous avons soumis à l'examen des exemples où l'attribut est représenté par un substantif précédé d'un déterminatif. Or, sont nombreux les exemples littéraires où le nom attribut est précédé d'une préposition :

(20) «... d'Artagnan jugea que *l'esprit du roi* était **à l'orage**» [15, p. 96];

(21) «A midi, *la fièvre* était **à son sommet**» [11, p. 314];

(22) «L'oreille, dans le silence, gagne un pouvoir incroyable d'isoler les bruits les plus petits... Tous *les pores de la peau* sont eux aussi **à l'écoute**» [25, p. 111];

(23) «Albert avait trouvé *un excellent sujet de conversation*: c'était Paris; (...) Franz comprit qu'il était **sur le terrain**» [14, p. 384];

(24) «*Le militaire* qui l'accompagnait était **dans la fleur de la jeunesse**» [16, p.57].

Dans les exemples (20–24), le verbe copule admet le sens de «se trouver; atteindre un certain état, un but». Les prépositions, n'étant pas métaphorisables, gardent leurs sens primitifs exprimant divers rapports entre les unités de la phrase. Précédant le nom attribut métaphorisé, elles forment avec le verbe *être* des expressions à valeur adjectivale qui marquent la qualité ou l'état de la chose (de la personne), le nom ayant perdu sa fonction nominative d'objets :

- être à l'orage = être agité, troublé, nerveux ;
- être à son sommet = être à l'extrême, au maximum ;
- être sur le terrain = faire un bon choix, trouver un bon sujet à discuter ;
- être dans la fleur de la jeunesse = être en plein épanouissement ;
- être à l'écoute = être attentif, écouter attentivement.

Certaines de ces expressions ont un caractère figé, comme «être à l'écoute».

Apparentés aux adjectifs, ces tours ne pourraient être remplacés par des adjectifs qualificatifs : *être à l'orage* n'est pas le synonyme de *orageux*. Aussi la présence de la préposition devant le nom attribut contribue-t-elle à la création d'un tour adjectival à valeur spécifique marquant notamment l'apogée (*était à l'orage*) et/ou l'intensité (*était à son sommet*) de l'état ou de la qualité de la chose (de l'objet, de la personne, du phénomène, du fait, etc., exprimés par le sujet). Aussi, dans les exemples (20–24), l'équivalence n'est-elle pas marquée, étant impossible entre noms sujets et adjectifs (locutions adjectivales) attributs puisque se rapportant à différentes parties du discours.

L'emploi des déterminatifs devant les éléments métaphorisés des exemples (20–24) est obligatoire, ce qui n'est pas le cas dans l'exemple qui suit :

(25) «A partir de onze heures, plongée dans la nuit complète, *la ville* était **de pierre**» [11, p. 229].

L'absence du déterminatif s'explique par la sémantique du mot **pierre** désignant la matière (la substance). Devenu une locution adjectivale, **de pierre** insiste sur l'état de la chose : une ville (agglomération bâtie de briques, **de pierres**) vide de ses passants pendant le couvre-feu. **De pierre** est une métaphore sans équivalence.

En introduisant un déterminatif devant un nom de substance, souvent suivi d'un complément, nous obtenons une métaphore nominale qui marque la qualité de l'objet sujet et l'équivalence non réciproque de ses termes. Par exemple :

(26) «Dans la rue, il vendait le journal. Dans les manifestations, il portait le drapeau. *Il* était **de la pierre** sur laquelle on bâtit» [19, p. 102]. **De la pierre** est une métaphore avec une équivalence non réciproque.

Ceci laisse penser que les déterminatifs ne jouent pas un rôle marginal dans la formation des cadres métaphoriques. Etant obligatoires dans certains cas, facultatifs ou indésirables dans d'autres, ils peuvent changer le sens de la métaphore ou la rendre même illogique (asémantique). Sont logiques : Votre **arme** est *le silence* → Votre *silence* est

votre **arme** → Votre *silence* est une **arme**. Mais sont impossibles : * L'arme est le silence ; * Le silence est l'arme. A moins d'y ajouter un complément à l'élément métaphorisé ou métaphorisant : L'**arme** de Paul est *le silence* → *Le silence* est l'**arme** de Paul ; ou bien en substituant un élément morphologique par un autre : L'arme de Paul est *son silence* ; Le silence de Paul est *son arme*.

L'emploi simultané d'un article défini et d'un article indéfini dans le même cadre métaphorique rend logique sa structure sémantique, mais lui donne un sens général qui ne concerne pas un objet concret : *le silence* est *une* arme. (L'inversion des termes, c'est-à-dire *Une arme est le silence* !, est possible dans un contexte poétique ou à des fins stylistiques : mise en relief, par exemple). Aussi les déterminatifs ont-ils le pouvoir de changer les structures sémantique et syntaxico-morphologique des constructions métaphoriques. (Nous n'envisagerons pas dans cet article le rôle que peuvent jouer d'autres compléments du nom sujet, les compléments d'un attribut développé, etc.).

Il en est de même avec certains éléments morphologiques extraphrastiques. Considérons l'exemple :

(27-a) «Cet homme est **un cochon**» dépourvu de réciprocité (d'interversibilité), et comparons-le à l'énoncé «Cet homme est **un cochon**. (27-b) Mais **ce cochon** est *un homme* (= un être humain). L'élément conjonctif mais sert à la fois de motivation de la métaphore «**ce cochon** est *un homme*» et de formation de structures interversives (symétriques) à équivalence réciproque. Ceci ne saurait se produire avec l'omission de mais.

III. Le verbe «être» et les autres.

Comme l'indique les sources grammaticales, le verbe *être* est doté de plusieurs valeurs :

(a) en tant que verbe auxiliaire, il sert à former les temps composés et la voix passive des verbes transitifs ;

(b) employé seul, il signifie «se trouver, commencer, exister, avoir une réalité», et comme verbe copule, il relie l'attribut au sujet.

La valeur (a) – valeur grammaticale formelle – permet de situer dans le temps le fait ou l'action évoqué(e) par la valeur (b) sans lui faire changer sa sémantique et sa fonction grammaticale : il se promène seul > il s'est promené seul ; il est important de guérir au plus vite > il a été important de guérir au plus vite. La valeur (b) du verbe *être* le range parmi les verbes au sens plein. Il sert alors à indiquer le lieu, le moment, l'état, la situation, etc. [1, p. 85–87 ; 7, p. 582]. Aussi ne figurent dans la création des métaphores que les valeurs du verbe *être* à sémantique multiple. Par exemples :

(28) «La musique est un art neuf. *La mélodie* en est le **bégaïement**»

[20, p. 156].

(29) «*Les anciens châteaux ..., les hameaux ..., les fermes ..., les métairies, ravinées de fossés et palissadées d'arbres, étaient les mailles de ce filet* où se prirent les armées républicaines» [18, p. 247].

Comme nous l'avons souligné précédemment, parmi les moyens servant à marquer l'équivalence métaphorique, la première place revient à la copule *être* ; cette affirmation est soutenue par le grand nombre d'exemples littéraires que nous avons à notre disposition. Côte à côte avec le verbe *être* peuvent servir de termes tertiaires (ou

de ligaments) dans la formation du cadre métaphorique étudié certains verbes au sens plein. Parmi eux :

a) les verbes ou les locutions verbales qui indiquent une apparence, tels que : paraître, avoir l'air, passer pour ; les verbes passifs : être considéré comme, être appelé à, être estimé de, être censé de, être pris pour, etc. [5, p. 62]. Par exemple :

(30) «Aristide voulait avoir les mains libres ; *une femme et une enfant* lui semblaient déjà **un poids écrasant** pour un homme» [27, p. 45] ;

b) les verbes qui marquent une stagnation ou un changement d'un état : devoir, rester, demeurer, vivre, mourir, tomber ; les verbes passifs : être élu, être choisi comme, être nommé ; les verbes pronominaux à sens transitif ou à sens passif : se trouver, se faire, se nommer, s'affirmer comme, etc. [5, p. 63]. Par exemple :

(31) «*Je m'étais fait un grand magasin de ruines*, jusqu'à ce qu'enfin, n'ayant plus soif à force de boire la nouveauté et l'inconnu, *je m'étais trouvé une ruine* moi-même» [21, p. 216].

Le verbe *être* présente sur les autres verbes l'avantage de participer à la création de toutes les métaphores encadrées dans le schéma «Sujet + Copule + Attribut» n'étant pas limité par sa structure sémantique de verbe auxiliaire ou de verbe copule. Il possède donc la faculté de remplacer la plupart des verbes au sens plein figurant comme verbes copules. Par exemple :

(32) «Il se sentait aussi **riche** qu'eux *d'espoir*» [12, p. 181] sera équivalent à «Il était aussi **riche** qu'eux *d'espoir*». De même pour l'exemple :

(33) «*Les yeux servent de filets* où les images s'emprisonnent d'elles-mêmes» [22, p. 202] → «*Les yeux sont des filets* où les images s'emprisonnent d'elles-mêmes».

Par contre, remplacer la copule *être* ou le tour *c'est* par un verbe au sens plein peut poser quelques difficultés dans certains contextes. Par exemple :

(34) «Aussi quand il fallait quitter les Pyrénées *était-ce* chaque fois **un déchirement** sans nom» [27, p. 68].

Nous pouvons donc affirmer que le verbe copule *être* est le terme intermédiaire par excellence dans le schéma «Sujet + Copule + Attribut», et le qualifier de pro-verbe (de verbe vicair), puisque pouvant représenter le contenu notionnel d'autres verbes.

En revanche, la sémantique des verbes copules au sens plein crée des métaphores plus riches et plus imagées. Par exemple :

(35) «... *un nom* comme le vôtre devait me servir de **bouclier** en route...» [15, p. 53]. Ou encore :

(36-a) «Le désir s'était éveillé en elle trop tard pour le combattre, lorsque **la chute** devenait fatale. (36-b) **Cette chute** lui apparut brusquement comme une nécessité de son ennui...» [28, p. 161].

A la différence du verbe *être*, une restriction d'emploi pèse sur les verbes-copules au sens plein, une restriction conditionnée par le thème (le sujet) de l'énoncé. Mais rien n'empêche ces verbes copules, similaires de *être*, d'être remplacés par certains de leurs synonymes. Par exemples :

(37) «Il se sentait aussi **riche** qu'eux *d'espoir*» [12, p. 181] → «Il s'estimait (se jugeait) aussi **riche** qu'eux *d'espoir*».

(38) «*Les yeux servent de filets* où les images s'emprisonnent d'elles-mêmes» [22, p. 202] → «*Les yeux tiennent lieu de filets* où les images s'emprisonnent d'elles-mêmes».

IV. «Sujet + Verbe copule + Attribut»: dualité et multiplicité.

Du point de vue syntaxique, le cadre métaphorique envisagé semble, au premier abord, ne renfermer qu'un seul type structural dans lequel le terme métaphorisé serait l'attribut. Par exemples :

(39) «... *une mauvaise parenté* est une **vilaine tache**, ...» [23, p. 367];

(40) «Et puisqu'un homme mort n'a de poids que si on l'a vu mort, *cent millions de cadavres semés à travers l'Histoire* ne sont qu'**une fumée dans l'imagination**» [11, p. 132].

Or, nombreux sont les exemples où le terme métaphorisé est le sujet, l'attribut ayant un sens propre, donc étant le métaphorisant. Par exemples:

(41) «... la peste, la pierre et la nuit auraient fait taire enfin toute voix. Mais **la nuit** (sujet métaphorisé) était aussi *dans tous les cœurs* (attribut métaphorisant)» [11, p. 230];

(42) «Cependant son regard, *au fond duquel* (= *au fond du regard*) (attribut métaphorisant) était **la nuit** (sujet métaphorisé), se fixa de nouveau sur Tellmarch» [18, p. 307].

Il n'est pas rare de voir dans un contexte développé l'emploi simultané des deux types de métaphores cités dans les phrases (39–42). Par exemple :

(43-a) «Rapidité terrible de tous **ces nuages sur sa tête; nuages** (sujet métaphorisé) qui étaient *des événements* (attribut métaphorisant); (43-b); *rapidité* (sujet métaphorisant) qui était **une prise d'assaut** (attribut métaphorisé)»

[17, p. 452].

Digne d'intérêt est encore une particularité structurale du cadre métaphorique où l'équivalence des termes est réciproque: interversibles, les termes métaphorique et métaphorisant seront tantôt attributs, tantôt sujets. Par exemples :

(44-a) «*L'honneur et la morale* (sujet métaphorisant) sont **ses femmes de chambre** (attribut métaphorisé)» [21, p. 277] $\Leftrightarrow$ (44-b) «**Ses femmes de chambre** (sujet métaphorisé) sont *l'honneur et la morale* (attribut métaphorisant)».

Notons, pour terminer, que l'appartenance du sujet et de l'attribut à différentes parties du discours exclut l'expression métaphorique de l'équivalence. Par exemple :

(45) «Qu'une semblable **ivresse** (nom sujet) existât quand on aime, ce ne m'était pas *nouveau* (adjectif attribut)» [21, p. 287].

Pour conclure, il convient donc de constater le caractère doublé et multiple de notre syntagme métaphorique :

- doublé au niveau syntaxique : suivant l'élément métaphorisé – le sujet ou l'attribut, se forment 2 types de métaphores ayant un cadre syntaxique commun :

1) Sujet métaphorisant + *Copule* ou *c'est* + Attribut métaphorisé (Exemples: 2, 6, 7-a, 7-b, 7-c, 8-a, 8-b, 10, 11, 12-b, 13 – 35, 37 – 40, 43-b, 44-a);

2) Sujet métaphorisé + *Copule* ou *c'est* + Attribut métaphorisant (Exemples: 9, 12-a, 13-a, 13-b, 27-b, 36-a, 36-b, 41, 42, 43-a, 44-b, 45);

- multiple au niveau sémantique :

1) Sujet (A) + *être* + Attribut (B) métaphorisé $\rightarrow$ équivalence non réciproque, éléments A et B non interversibles : $A \Rightarrow B$. (Exemples : 2, 6, 8-a, 13, 14, 15, 26, 27-a, 28, 29, 39, 40, 43-b);

2) Sujet (A) + *être* + Attribut (B) métaphorisé $\rightarrow$ équivalence réciproque, éléments A et B interversibles : $A \Leftrightarrow B$. (Exemples : 7-b, 12-b, 44-a);

3) Sujet (A) métaphorisé + *être* + Attribut (B) $\rightarrow$ équivalence réciproque, éléments A et B interversibles : $A \Leftrightarrow B$. (Exemples : 9, 12-a, 13-b, 27-b, 43-a, 44-b);

4) Sujet (A) + *être* + Attribut (B) métaphorisé → équivalence non marquée :

A étant un nom, B ayant une valeur adjectivale. (Exemples : 20 – 25);

4) Sujet (A) métaphorisé + *être* + Attribut (B) → équivalence non marquée :

A étant un nom, B ayant une valeur circonstancielle (de lieu) dans (41, 42);

6) Sujet (A) + Copule similaire de *être* + Attribut (B) métaphorisé → équivalence non réciproque, éléments A et B non interséparables : A ==> B. (Exemples : 30 – 33, 35, 37, 38);

7) Sujet (A) métaphorisé + Copule similaire de *être* + Attribut (B) → équivalence non marquée : A étant un nom, B ayant une valeur qualitative (Exemple : 36-a) ou circonstancielle (de manière) dans l'exemple (36-b).

La copule *être* pouvant être remplacée par le tour *c'est*, nous obtenons les schémas suivants :

1) Sujet (A) + *c'est* + Attribut (B) métaphorisé → équivalence réciproque, éléments A et B interséparables : A <==> B. (Exemple : 7-a);

2) Sujet (A) + *c'est* + Attribut (B) métaphorisé → équivalence non réciproque, éléments A et B non interséparables : A ==> B. (Exemples : 7-c, 8-b, 10, 11, 16, 17, 18, 19, 34);

3) Sujet (A) métaphorisé + *c'est* + Attribut (B) → équivalence non marquée :

A étant un nom, B – un adjectif. (Exemple : 45).

4) Sujet (A) métaphorisé + *c'est* + Attribut (B) → équivalence réciproque, éléments A et B interséparables : A <==> B. (Exemple : 13-a).

Aux multiples types de schémas métaphoriques que nous avons évoqués ci-dessus, viennent s'ajouter des structures que nous n'avons pas soumises à une analyse complexe dans lesquelles l'attribut et le sujet sont représentés, par exemple, par des infinitifs :

(46) L'idée aussi est nourriture. *Penser c'est manger*» [18, 531].

Au total, on pourrait donc admettre que :

1) la famille des métaphores du modèle «Sujet + Copule + Attribut» se compose de types définis par les particularités morphosyntaxiques et sémantiques des éléments composants ;

2) les constructions métaphoriques n'ont pas de syntaxe, ni de morphologie spéciale. Mais on remarquera que quelques changements syntaxiques, suite à la substitution, au déplacement ou à l'omission de termes morphologiques, peuvent nuire à la compréhension de la métaphore, la rendre asémantique ou lui faire changer de sens.

Somme toute, nous ne prétendons aucunement à donner ici une image complète de l'objet étudié ; le vrai est qu'il y a autant de problèmes à résoudre que de variantes sémantiques créées par le choix des termes constituants et par l'originalité de l'expression métaphorique.

-
1. Донець Й. І. Практична грамати́ка французької мови. – К., 1962.
 2. Bouverot D. Comparaison et métaphore. – In : Le français moderne. N 2. – P., 1969.
 3. Chevalier J.-C. et autres auteurs. Grammaire Larousse du français contemporain. – P., 1964.
 4. Dubois J. et autres auteurs. Dictionnaire de linguistique. – P., 1973.
 5. Gaiffe F. et autres auteurs. Grammaire Larousse du XX-e Siècle. – P., 1936.
 6. Grandsire P. Grammaire. Ensembles et Relations. – P., 1971.
 7. Larousse. Dictionnaire général pour la maîtrise de la langue française, la culture classique et contemporaine. – P., 1993.

8. *Référovskaja E. A., Vassiliéva A. K.* Essai de grammaire française. Cours théorique. V. 1. – M., 1973.
9. *Soublin F., Tamine J.* Métaphores et cadres syntaxiques: la juxtaposition. – In: *Le français moderne*. N 3. – P., 1973.
10. *Bataille M.* L'arbre de Noël. – L., 1974.
11. *Camus A.* L'Etranger. La Peste. – M., 1969.
12. *Dabit E.* Train de vies. – M., 1973.
13. *Druon M.* Les Grandes Familles. – K., 1976.
14. *Dumas A.* Le Comte de Monte-Cristo. V. 1. – M., 1963.
15. *Dumas A.* Les Trois Mousquetaires. V. 1. – M., 1974.
16. *France A.* Les Dieux ont soif. – L., 1977.
17. *Hugo V.* L'Homme qui Rit. – P., 1907.
18. *Hugo V.* Quatre-vingt-treize. – M., 1971.
19. *Laffitte J.* Rose France. – M., 1953.
20. *Maupassant Guy de.* Mont-Oriol. – M., 1960.
21. *Musset A. de.* La Confession d'un Enfant du Siècle. – M., 1973.
22. *Renard J.* Œuvres choisies. – M., 1963.
23. *Sand G.* François le Champi. La Petite Fadette. – M., 1978.
24. *Simenon G.* Maigret se fâche. – M., 1974.
25. *Stil A.* Nous nous aimerons demain. – M., 1960.
26. *Troyat H.* Le Carnet et autres nouvelles. – M., 1974.
27. *Vaillant-Couturier P.* Œuvres choisies. – M., 1959.
28. *Zola E.* La Curée. – L., 1974.

METAPHORE IN SYNTACTICAL FRAMEWORK “SUBJECT + LINK-VERB + ATTRIBUTE”

Ivan Mandzak

*The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

The structural peculiarities of syntactical, morphological and semantical character of metaphorical word combinations of the type “Subject + Link-verb + Attribute” are investigated in present article. Also metaphorical equivalence/inequivalence and intersivity/non-intersivity of components of concerned metaphorical constructions are emphasized by the author.

Key words: metaphorical word combinations, morphosyntactics, equivalence, intersivity, symmetry.

*Стаття надійшла до редколегії 30.11.2007
Прийнято до друку 21.12.2007*

УДК 811.133.1'371

МЕТАФОРИЧНІСТЬ ПРИСЛІВ'ІВ ТА ПРИКАЗОК

Оксана Кушнір

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

Проаналізовано метафору як найпоширеніший образний засіб, присутній в іспанських прислів'ях і приказках. Конкретні пареміологічні одиниці тлумачаться на основні утворення метафоричних образів. Увагу зосереджено на відображенні поведінки, рис характеру та зовнішності людини крізь призму образу тварини.

Ключові слова: метафора, символ, зоонім, зооморфізм, концептуальна сфера, паремія.

Паремії зароджувались у сиву давнину і супроводжують людство упродовж усієї його історії. Вони містять спостереження за людиною та суспільством, навколишніми реаліями; накопичений досвід багатьох поколінь. Проблема аналізу виникнення прислів'їв є однією з найскладніших у пареміології. Дослідники вирізняють два рівні: поява окремих пареміологічних одиниць у мові народу та виникнення прислів'їв як жанру. Такий розподіл зумовлений тим, що паремії формувались упродовж багатьох століть і в різних умовах завдяки праці людини, пізнання навколишнього світу, спостереження за природою.

У період розвитку жанру відбувався неперервний процес шліфування форми: одні паремії відмирили, інші виникали, змінювалось значення. Коли ще не було писемності, усне запам'ятовування стало єдиним способом передати їх наступним поколінням. Унаслідок змін в семантиці прислів'їв і приказок утворювались вторинні переносні значення. Еволюція паремій могла налічувати такі етапи: а) словосполучення набувало стійкості;

б) розширювало своє образне значення, ставало образним; в) трансформувало своє семантичне поле на інші аналогічні ситуації чи події; г) значення прислів'я закріплювалось за іншими видами діяльності; д) набувало нового змісту внаслідок актуалізації різножанрових текстів [6, с. 32].

Переосмисленню можуть підлягати все прислів'я або його компоненти. Це значною мірою залежить від використання того чи іншого виду тропів: порівнянь чи метафоричних образів, гіпербол чи літот, метонімії, синекдох, епітетів тощо. Саме вони є найпродуктивнішими засобами для створення прислів'їв, зі зміною як форми, так і змісту мовних конструкцій задля досягнення певної дидактичної мети.

Метафору розглядають як "тип переносного вживання слова, що ґрунтується на подібності тих або інших ознак" [9, с. 121], як "семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця" [12, с. 334], як "різновид вторинної лексичної номінації, що передбачає "виробництво значення" на основі зіставлення за загальною ознакою двох предметів,

виникнення якого гарантоване єдністю всіх сторін практико-перетворювальної діяльності людини, а отже, єдністю процесів, що відбуваються в її свідомості” [2, с. 115].

Традиційне бачення метафори ґрунтується на її розумінні як поетичної фігури, в якій відбувається взаємодія двох лексичних значень із метою створення поетичного образу. Дослідники вирізняють дві її функції: з одного боку, вона є стилістичним засобом творення образів, а з іншого – формує нові значення слів. Отже, метафора пов’язана з лексико-семантичним рівнем і є одним з головних тропів поетичного мовлення. У метафорі певні слова або словосполучення розкривають сутність одних явищ та предметів через інші, за подібністю, контрастністю чи порівнянням. Метафора виконує роль призми, крізь яку людина здійснює акт світобачення [10]. Вона розрахована на уяву, комплекс асоціацій, породжуваний буквальною значенням [13, с. 255].

Метафоризацію, процес, спрямований на збагачення словникового складу мови, досліджували як вітчизняні вчені (О. Пономарьов, О. Потебня, С. Єрмоленко, В. Русанівський, В. Гак, Л. Мацько, В. Вовк, В. Чабаненко та ін.), так і зарубіжні (А. Вежбицька, В. Телія, Дж. Бекман, Н. Артюнова, Дж. Міллер, В. Москвін, О. Опаріна, Д. Девідсон та ін.). Зацікавлення метафорами знаходимо ще в епоху античності. Зокрема, йдеться про першу спробу Аристотеля описати цей троп [1]: він розглядав метафору як приховане порівняння, з єдиною відмінністю між ними – наявністю чи відсутністю компаративного зв’язку. Обом тропам притаманна функція номінації, тобто позначення існуючих об’єктів і понять [7, с. 396]. Однак метафора і порівняння по-різному представляють подібність: метафора – це виокремлення подібностей певних якостей у неоднорідних об’єктах та фіксація цієї подібності в мовній формі тотожності; а порівняння, своєю чергою, лише видає подібність за різновид тотожності [5, с. 67].

На основі вчення О. Потебні про зовнішню та внутрішню форму слова можна простежити формування паремій з переносним метафоричним і алегоричним значенням, роль асоціативного мислення в процесах таких перетворень. В основі метафоризації прислів’їв покладено внутрішній зв’язок між природними явищами та суспільним життям. Народові вдається зводити предмети та явища життя в контрастні пари й ставити їх у такі словосполучення, які порушують стереотипність мислення, автоматизм руху думки. Саме тому закономірністю є те, що людина надає перевагу наявним мовним елементам для позначення нових об’єктів, спираючись при цьому на подібні риси об’єктів. Так здійснюються, зокрема, і метафоричні перенесення: мовлення з його метафоричними елементами зароджується у творчому мовленнєвому акті на основі існуючої мовної єдності [8, с. 285].

Аналізуючи процес метафоричного перенесення, О. М. Тищенко [11, с. 39] визначає чотири етапи розвитку метафори [14, с. 212]:

1. Відображення свідомості предмета (явища) **А** й виникнення актуального образу цього предмета, пов’язаного зі словом **а**.
2. Виникнення у свідомості внаслідок виокремлення загальної ознаки образу за асоціацією з актуальним (образ предмета **В**, позначеного словом **в**).
3. Утворення порівняльної конструкції на зразок “**а** як **в**”, що може мати розгорнуту чи згорнуту форму (етап синтаксичної об’єктивації).

4. Етап згортання порівняльного звороту в одне слово (лексична об'єктивація) на зразок “а – в”.

Зазначимо, що Р. Гіббс розрізняє такі види метафор [8, с. 285]:

1) *фіксовані*, тобто ті, які через постійне вживання стали сприймати як висловлення з прямим значенням (Дж. Лакофф називає ці метафори *мертвими*, Ф. Унгерер та Х. Шмід – *конвенціональними*);

2) *образні* (оригінальні) – спонтанно створені вирази з непрямим значенням.

Теорія концептуальної (когнітивної) метафори, створена

Дж. Лакоффом, Дж. Грейді, М. Джонсоном та іншими дослідниками [16, с. 5], розглядає метафору як процес використання знаків однієї концептуальної сфери на позначення фрагментів іншої концептуальної сфери [3, с. 126]. На думку когнітивістів, метафори – не поетичні, а звичайні повсякденні висловлювання, які не завжди вживають заради певного стилістичного ефекту [8, с. 285].

Найуживанішими є мовні метафори, які переносять якості та властивості тварин на людей. На цій підставі Ф. А. Литвин розрізняє існування двох термінів: зоонім (зоосемізм) – саме як родовий та зооморфізм (зооморф) – як видовий. Під зоонімом розуміємо назву тварини; на його основі розвивається метафоричне значення. Зооморфізм (у давніх релігіях – зображення богів у вигляді тварин) слугує образною характеристикою людини [4, с. 81].

Отже, обмежуючись розглядом лише іспанських пареміологічних одиниць, що містять зоонімалістичний компонент, виділяємо такі концептуальні сфери:

1. Людина + тварина: а) зовнішній вигляд + тварина; б) риса характеру + тварина; в) поведінка + тварина; г) вік + тварина.

2. Добробут + тварина.

3. Предмет + тварина тощо.

Поясненням концептуальної сфери “людина + тварина” слугує прислів'я *Los peces grandes se comen a los chicos* [17, с. 183], в якому значення “pez” у вислові відповідає метафоричному – “владні та багаті особи” (“peces grandes”), “los [peces] chicos” – “бідні та слуги”. Прислів'я *¿A dó irá el buey que no are, sino al matadero?* метафорично говорить про те, що бідний приречений у своєму житті працювати. Отже, номінативне значення “buey” (віслук) порівнюється з метафоричним “pobre” (бідняк).

На прикладі прислів'я *Aunque la mona se vista de seda, la mona se queda* пояснюється схема “зовнішній вигляд + тварина”. У цьому прикладі іменник “mona” (мавпа) метафорично виражає іменник “людина”: навіть якщо людина одягнеться в шовк, вона не зміниться внутрішньо. Аналогією до попереднього прикладу є прислів'я *Aunque muda el pelo la raposa, su natural no despoja* [15, с. 72]: навіть змінивши волосся, лисиця не приховає своєї сутності.

Найчисленніша на приклади група “риса характеру + тварина”, з домінантною кількістю домашніх тварин. Це закономірно, адже щоденно контакт людини з домашніми тваринами сприяв запровадженню їхніх назв у лексику, згодом – у паремії. Отож вони стали символами повсякденного життя для певного прошарку суспільства. Зокрема, у прислів'ї *Pájaro durmiente, tarde le entra el cebo en el vientre* номінативне значення “pájaro durmiente” відповідає уявленню про ліниву людину [17, с. 183]. Відомо, що образ осла “asno, burro” є прототипом впертості, повільності та дурості. Свідченням впертості як риси характеру є прислів'я *No llevarán al asno*

al agua si no tiene gana (Ніхто не змусить осла до води, якщо він не хоче) [18, с. 415]. Втілення образу підлої людини, проте з дуже добрим здоров'ям, знаходимо у прислів'ї *Bicho malo nunca muere* (Погана скотина ніколи не вмирає), де іменник "*bicho*" (скотина) співвідноситься з "*persona*" (людина). Іменник "*buen calamar*" у прислів'ї *El buen calamar, en todos los mares sabe nadar* [15, с. 86] (Добрий кальмар у будь-якому морі вміє плавати) метафорично протиставляється "*astuto, habilidoso*": хитра і здібна людина вийде з будь-якої ситуації.

Прислів'я *Al gallo que canta, le aprietan la garganta* (Співочому півню горло перекривають) звертає увагу на те, як потрібно поводитись із людьми, які не вміють зберігати таємницю інших (схема "поведінка + тварина"): так, номінативне значення "*gallo que canta*" (півень, який співає) порівнюється з метафоричним "*hombre que habla*" (балакуча людина). Ще одним прикладом є *Can con rabia, con su dueño traba* [15, с. 98] (Злий собака і в свого господаря вчепиться), в якому пояснюється, що так само як розлючений пес нападає на свого господаря, так і розлючена людина здатна вихлюпнути свій гнів на іншу людину: іменник "*can*" (пес) образно відображає іменник "*hombre*" (людина). Прислів'я *Cada pajarito tiene su higadito* [15, с. 94] (Кожна пташина має власну печінку) розповідає нам про те, що будь-яка людина, яка б спокійна та виважена вона не була, одного разу може розізлитись: існує давнє вірування в те, що печінка була так званим сховком для добрих і поганих настроїв [15, с. 94].

Прикладами існування схеми "вік + тварина" є такі прислів'я, як *A burro viejo, poco verde* та *A galgo viejo, echadle liebre, no conejo*. У першому номінативне значення "*burro viejo*" (старий віслук) протиставляється метафоричному "*hombre viejo*" (старша людина): йдеться про стриманість та дієту для людей похилого віку, адже *El viejo que se curra, cien años dura* [15, с. 6] (Той старий, що про себе дбає, до ста років доживає). У другому, за аналогією до першого прикладу, значення "*galgo viejo*" (старий хірт (пес)) прирівнюється до "*hombre viejo*" (старша людина): прислів'я радить покладати розв'язання будь-яких проблем на людину з досвідом (Старому хорту випустити зайця, а не кроля).

Схема "добробут + тварина" простежується у прислів'ї *Abeja y oveja y parte en la Iglesia, desea a su hijo la vieja* (Бджолу, вівцю й місце в церкві бажає стара для свого сина) – дає зрозуміти, що релігійна освіта, плекання худоби та бджільництво гарантують забезпечене майбутнє. В іспанській традиції бджола – символ багатства і, як наслідок, добробуту [18, с. 412]: *A quien tiene abejas, nunca le falta un buen postre en la mesa* (Тому, хто має бджоли, ніколи не бракує на столі смачного десерту).

Ще одне протиставлення (схема "предмет + тварина") відбувається між номінативним значенням "*oveja*" (вівця) та метафоричним "*nube*" (хмара): *Ovejitas tiene el cielo, o son de agua o son de viento* (Небо має овечок, чи то з води, чи то з вітру) – цей троп виник унаслідок зовнішньої подібності вівці та хмари, через що відбувається заміна одного слова на інше.

Отже, зоосемантичні метафори функціонально продуктивні. Вони виражають певні соціальні типи, асоціації тварини з тими чи іншими предметами та еталони людської поведінки, завдяки яким можна оцінити як зовнішні прикмети людини, так і її внутрішні властивості.

Перспектива подальших досліджень полягає в поглибленому аналізі особливостей формування метафоричних схем іспанських пареміологічних одиниць з обов'язковим залученням фонетико-фонологічних аспектів еволюції мови.

1. *Аристотель*. Поэтика. Риторика. – СПб.: Азбука, 2000. – 347 с.
2. *Балабан О.О.* Метафоричне перенесення як універсальний спосіб вторинної номінації (на матеріалі української, російської та англійської мов) // Пробл. зіставної семантики: Зб. наук. ст. / Відп. ред. М.П. Кочерган – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – Вип. 6. – С. 114–117.
3. *Вишинський В.* Концептуальна метафора як когнітивний механізм реалізації концептосфери “гнів / роздратування” у фразеосистемах іспанської та португальської мов // Матеріали І Всеукр. наук. конф. романістів “Структурно-семантичні і когнітивно-дискурсивні парадигми сучасного романського мовознавства”. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 126–127.
4. *Литвин Ф.А.* Об изучении разновидностей зооморфных характеристик (на материале английского языка) // В помощь преподавателям иностранных языков. – Новосибирск: Наука, 1974. – Вип. 5. – С. 81–93.
5. *Опарина Е.О.* Концептуальная метафора // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – С. 65–108.
6. *Пазяк М.М.* Украинские пословицы и поговорки: Пробл. генезиса, семантики и жанрово-поэтической структуры. – Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1991. – 38 с.
7. *Петришина О.* Метафоризація як семантичний процес і спосіб християнського світосприйняття (на матеріалі Йосифа Сліпого) // Матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. “Семантика мови і тексту”. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – С. 396–398.
8. *Сніжко А.* Особливості метафоризації концепту “успіх” (на матеріалі української і англійської мов) // Матеріали 9-ї між нар. наук.-практ. конф. “Семантика мови і тексту”. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – С. 285–286.
9. Сучасна українська літературна мова/ За ред. М. Я. Плющ. – К.: Вища шк., 2003. – 430 с.
10. *Телия В.Н.* Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – С. 26–52.
11. *Тищенко О.М.* Метафора Євгена Маланюка (семантико-функціональний аспект). – К.: Ін-т укр. мови НАН У, 2004. – 144 с.
12. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2004. – 824 с.
13. *Шкарбан І.В.* Метафора як засіб онтологізації соціальних реалій // Пробл. Семантики слова, речення та тексту: Зб. наук. праць / За ред. Н.М. Корбозерова. – К.: КНЛУ, 2004. – Вип. 12. – С. 253–256.
14. *Шумейкіна А.* Моделі регулярного дієслівного метафоричного перенесення // Матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. “Семантика мови і тексту”. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – С. 212–214.
15. *Junceda L.* Diccionario de Refranes. – Madrid: ESPASA, 1998.
16. *Lakoff G., Johnson M.* Metaphors We Live By. – Chicago: Univ. of Chicago Press, 1980. – 245 p.
17. *Méndez Pérez A.* Mnemotecnia del refrán. La rima y las estructuras // Paremia. – Madrid. – 1996. – №5. – P. 182–186.
18. *Piñel López R.* El animal en el refrán, reflejo de una cultura. Estudio contrastivo alemán-español // Paremia. – Madrid. – 1999. – № 8. – P. 411–416.

METAPHOR OF PROVERBS AND BY-WORDS

Oksana Kushnir

*The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

The metaphor analyzed as the most wide-spread imagery means can be found in Spanish sayings and proverbs. Particular paremiological units are interpreted on the basis of creating of metaphoric images. The focus is on the reflection of behavior, features of human character and appearance through animal prism.

Key words: metaphor, symbol, zoonym, zoomorphism, conceptual sphere, paremy.

Стаття надійшла до редколегії 06.11.2007

Прийнято до друку 21.12.2007

УДК 811.133.1'371

ГЕНЕЗА ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМПАРАТИВНИХ ЗООФРАЗЕОЛОГІЗМІВ АНТРОПОМОРФНОГО ХАРАКТЕРУ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ

Надія Клепуц

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

У статті зроблено спробу охарактеризувати функціональні особливості компаративних зоофразеологізмів української та французької мов. Проаналізовано структурно-семантичні особливості фразеологічних компаративів. Досліджено образний компонент антропоморфічних зоофразеологізмів. З метою виявлення етноунікальності порівнянь проведено паралелі між стереотипними образами-еталонами обох мов.

Ключові слова: компаративні фразеологізми, компаративна семантика, образний компонент фразеологічних одиниць, фауноніми-еталони.

Кожна мова у всіх структурних ярусах містить категорію компаративності, яка виражається у формах словосполучень із зв'язкою подібності. Такі компаративні слова реалізуються у розрядах прислівників способу дії, у дієслівно-іменникових конструкціях, у підрядних порівняльних реченнях та в компаративній фразеології.

Під компаративними фразеологізмами розуміємо образні, загальноновживані, відтворювані, стабільні в семантичному, формально-структурному та функціональному планах мовні конструкції на зразок *“сильний як лев”* або *“muet comme une carpe”*, *“bavard comme une pie”*, *“laid comme un roi”*, *“doux comme un agneau”* тощо.

З 1980-х років розпочався новий етап активного наукового зацікавлення компаративними фразеологізмами. Вони досліджувались у співвідношенні з метафорою (Н.Д. Арутюнова, В.М. Вовк, В.Н. Телія та ін.), у намаганні з'ясувати специфіку вираження порівняльних відношень (Ю.Д. Апресян, В.І. Кононенко та ін.), у стилістичному аспекті (Л.В. Голоюх, П.А. Морозов) та під час вивчення фразеологічного фонду (Л.Г. Авксентьев, М.Ф. Алефіренко, Л.А. Лебедева та ін.). Погляди сучасних науковців на структуру, семантику та функції порівняльних конструкцій до останнього часу не є узгодженими, що засвідчує відсутність загальноприйнятої концепції порівняння, передусім в українській мові.

Метою дослідження є виявлення та інтерпретація образного компонента компаративних зоофразеологізмів української та французької мов. Для досягнення поставленої мети досліджено зв'язок порівняння із метафорою та виокремлено стереотипні образи-порівняння в обох мовах.

Зазначимо, що у сучасному мовознавстві склалася традиція диференціювати компаративні фразеологічні одиниці на такі, які структурно-компонентним складом співвідносяться зі словосполученням і з реченням. Наприклад, М.Ф. Алефіренко вирізняє:

– компаративні фраземи “непредикативного типу”: *як з козла молока* – щонебудь некорисне;

– компаративні фраземи “предикативного типу”: *як з гуски вода* – ніщо не впливає, *як кіт наплакав* – дуже мало [1, с. 105].

За ступенем семантичної співвіднесеності з опорним словом фразеологічні компаративеми можна поділити на:

1. Фразеологічні одиниці з максимальним ступенем злитості компонентів, у яких порівняльний зміст фактично є втраченим, а їхнє загальне значення не випливає із відношень між складниками: *як пити дати*, *як на те пішло* та ін.

2. Фразеологічні утворення, семантика яких частково мотивується значенням їхніх компонентів: *почервонів як печений рак*, *битись мов риба об лід* і под. Такі фразеологізми загалом зберігають структурні риси нефразеологічних порівняльних конструкцій, однак характеризуються семантичним зміщенням, тобто репрезентують інтенсифікацію певної ознаки. У цьому випадку М.Ф. Алефіренко констатує, що своєрідністю структури компаративних фразеологічних одиниць є трикомпонентний склад. Тобто трикомпонентна структура компаративних фразеологічних одиниць (КФО) містить *tertium comparationis*, порівняльний сполучник та агент порівняння. Компонент компаративної конструкції, що виражає референт порівняння, залишається за межами фразеологізму. Зрошення компонентів є наслідком семантичного зміщення у компаративній конструкції під час її перетворення в одиницю фразеологічного рівня мови [1, с. 45]. Саме воно стає найстійкішою частиною КФО. Такий семантичний перерозподіл у структурі компаративеми спричиняє послаблення її порівняльної семантики. Елементи порівняльної конструкції десемантизуються та стають носіями нового, переносного значення. Первинне ж значення складників компаративеми нівелюється: (*viris*) *як кіт навсидячки* – дуже малого зросту, *vivre comme un coq en pâte* – безтурботно жити;

3. До окремої групи фразеологізмів зачислено постійні порівняння – відомі та звичні кожному члену певного мовного колективу. Це семантично і структурно стійкі відтворювані сполуки, вироблені багатовіковим досвідом народу. Об'єктами порівняння у таких компаративемах є предмети чи явища, для яких ознака, що перебуває в основі порівняння, є постійною: *упертий як баран*, *працьовита як бджілка* тощо [10, с. 11].

На системно-структурному рівні структура компаративної фразеології підлягає усім законам лінгвальних відношень [4, с. 6]. Компонентами цих відношень є:

– синкомпаративність (вираження близької семантики): *симпатична як свиня загранична*, *гарний як собака на морозі*, *dormir comme une marmotte*, *sauter comme un cabri*;

– антикомпаративність (контрастність): *білий як сніг* – *чорний як сажа*, *beau comme l'ange* – *laïd comme un démon*;

– омокомпаративність: *набрався як собака бліх* – а) дуже побили;

б) потрапив у скрутну ситуацію; в) голодний тощо, *monter sur l'âne* – а) вчинити промах; б) збанкрутувати, *monter sur ses grands chevaux* – а) зазнатись, задерти носа; б) розгніватись, накинутись на когось.

Змістовим планом компаративної одиниці є компаративна семантика. Її суть полягає в уявному порівнянні предметів та їхніх властивостей за рівномірними

ознаками з метою розширення і поглиблення сприйняття в частині гносеології чи досягнення образності у сфері стилістичної конотації. За називною функцією порівняння кваліфікуються як найпростіший вид тропа, як початкуючий засіб образності; внаслідок уподібнення відбувається напластування суб'єктивної інформації на денотативну [4, с. 5–6].

Традиційно під образністю фразеологічних одиниць розуміють їхню здатність створювати наочно-почуттєві уявлення про предмети та явища дійсності. Досить переконливою є думка І.І. Чернишової, яка зазначає, що створення образних стійких народних порівнянь зумовлено абстрагуючою діяльністю людського мислення, котре здійснює номінацію вторинних знаків не через зіставлення окремих ознак денотатів, як це відбувається під час прямої номінації лексем, але й при зіставленні окремих елементів дійсності (ситуацій), як це здійснюється в процесі утворення фразеологізмів [9, с. 180]. Отже, специфіка образного порівнювання полягає в тому, що в ньому порівнюється не предмет з предметом, не поняття з поняттям, а конкретний індивідуальний предмет з поняттям. В основі образності покладено протиріччя між конкретним і переносним значеннями лексеми.

У розгляді генези виникнення образних фразеологізмів доцільно згадати думку М.П. Коломійця, який пише: “Як відомо, однією з причин появи в мові фразеологічних одиниць як вторинних, опосередкованих найменувань осіб, явищ, дій, станів, ознак навколишньої дійсності, вже позначених первинними назвами, є розширення, поглиблення відомостей про денотати” [5, с. 15]. Для того ж щоб відбулося переосмислення, потрібен зв'язок між предметами чи явищами, що порівнюються. Отож, “образність стійких словосполучень полягає в тому, що більшість з них не лише називають явища, ознаки, предмети, дії, але й уміщують у собі певний образ” [2, с. 7].

Саме образи і є основою стійких порівнянь, які, здебільшого, характеризують світ людини. На думку О. І. Федорова, який всебічно досліджував сибірську діалектну фразеологію, фразеологізми, здебільшого, застосовують для характеристики різноманітних якостей, дій чи ознак людини: вони становлять 95% від загальної кількості порівнянь у сибірських говорах [8, с. 112]. Цю думку поділяє також В. М. Мокієнко: “Антропоморфічність фразеологічного матеріалу пояснює його сконцентрованість навколо небагатьох, зазвичай негативно забарвлених конотативних центрів – зовнішність людини, риси її характеру, психічний та емоційний стани, фізичні дії тощо” [6, с. 162]. Подібні судження висловив В.М. Огольцев, який зазначає, що співвіднесеність порівняння з людиною, з особистістю збільшує гостроту та виразність емоційно-оцінних функцій порівняння, забезпечує вишуканість та різноманіття їхнього прояву, оскільки лише в цьому об'єкті суб'єктивно-оцінне значення, виражене мовними засобами, знаходить зворотну реакцію, яка є невід'ємною складовою будь-якого емоційного значення. Отож можна стверджувати, що “стійке порівняння завжди є засобом образного відображення індивідуальної ознаки й вираження емоційно-оцінного ставлення до предмета дійсності” [7, с. 150].

Образність як важлива ознака фразеологізму набула розвитку завдяки здатності людини до метафоричного, асоціативного мислення. Образи багатьох фразеологізмів пов'язані з тваринним світом. Порівняння такого типу, зазвичай,

будуються на певній ознаці, яка є найхарактернішою для порівнюваної тварини чи птаха. Декотрі з них є спільними для багатьох мов: *дурний як осел* – *bête comme un âne*; *вірний як пес* – *fidèle comme un chien*; *працювати як віл* – *travailler comme un bœuf*; *хоробрий як лев* – *courageux comme un lion*; *гордий як павич* – *fier comme un paon*; *повільний як черепаха* – *lent comme une tortue*; *почуватись як риба у воді* – *se sentir comme un poisson dans l'eau*; *замурзаний як поросля* – *être sale comme un cochon* та інші. Проте деякі порівняння властиві лише одній мові. Наприклад, вислів *хитрий як лисиця* – *rusé comme un renard* трапляється у багатьох мовах, а от *malin comme un singe* (хитрий як мавпа) – притаманний лише французькій мові, оскільки для французів мавпа є символом спритності та хитрості. Відмінність асоціацій можна спостерігати також на прикладі виразів з компонентом-зоонімом у французькому та квебекському мовленні. Наприклад, у французьких ідіомах лексема **chien** переважно має пейоративні конотації: *temps de chien* (погана погода; дослівно – собача погода), *caractère de chien* (поганий характер; дослівно – собачий характер). У Квебеку собака – це, насамперед, супутник мисливця, отож у фразеологізмах вона постає у вигіднішому конотативному світлі: *avoir une mémoire de chien* (мати хорошу пам'ять; дослівно – мати пам'ять як у собаки), *son chien est mort* (все пішло нанівець; дослівно – його собака здох).

У традиціях українського і французького народів є також набір стійких порівнянь з певним фаунонімом-еталоном, які мовці використовують і для порівняння, і для метафори. Наприклад, у французькій мові еталоном нещирості є зоонім **kim**: *jeter le chat aux jambes de qqn* (підкласти свиню; дослівно – кинути комусь kota під ноги), *vendre le chat en poche* (продавати kota в мішку; дослівно – продавати kota в кишені), *le chat est sorti du sac* (таємниця розкрита; дослівно – кіт виліз з мішка). Винахідливість і спритність у французів асоціюються із **бджолою**: *industrieux comme une abeille*, *vif comme une abeille*, тоді як в українській мові її характерною особливістю є працьовитість: *трудитись як бджілка*. Рисами боягузтва в українській мові наділений **засць**, а у французькій він є символом ласолубної людини: *un chaud lapin*.

Щоб проілюструвати етноунікальність лексичного складу компаративних фразеологізмів, розглянемо ідеографічний ряд “інтелект людини”. Він складається з двох антонімічних кореляцій: негативних і позитивних рис характеру і поведінки людини. Стійкі порівняння з негативними відтінками розподіляються за синонімічними рядами, які конкретизують їх семантику. Порівняння синонімічного ряду з ознакою “зовсім дурний” як в українській, так і у французькій мовах є ад’єктивними і виражають змістову домінанту “дурний + як + тварина (свійський птах)”: *дурний як турецький кінь*, *розумний як Сидорова коза*, *дурний як осел*, *дурний як гуска* – *bête comme un âne*, *bête comme un dindon* (дурний як індик), *bête comme une oie qui se laisse plumer sans crier* (дурний як гуска, що дозволяє без крику себе общипувати), *bête comme un jeune chien* (дурний як молодий собака). Досліджувана модель може поширюватись введенням препозитивного означення (*розумний як Федькова кобила*), а також введенням в її структуру додаткових елементів (*дурний як сто свиней*). Образний конкретизатор цієї моделі широко варіюється: в українській мові це лексеми **баран**, **свиня**, **кінь**, **коза**, **кобила**, **осел**, **віл**, **цан**, а у французькій мові, крім наведених вище **chien**, **âne**, **dindon**, **oie**, трапляються також зооніми **carpe**, **hareng**, **grenouille** і навіть **rhinocéros**.

Стійких народних порівнянь з позитивною оцінкою розуму значно менше: *розумний (мудрий) як змія, розумний (мудрий) як сова, розумний (мудрий) як лис, ras bête la guêpe* (оса не дурна).

Етноунікальність народних порівнянь може проявлятися не лише на лексичному, а й на стилістичному рівні. Фактичний матеріал обох мов свідчить про наявність у них конструкцій, утворених шляхом еліптування: як *черепаха* – повільний, як *сорока* – балакучий, як *віл* – сильний. У подібних стійких порівняннях порівняльний сполучник та образний конкретизатор утворюють експресивну сполуку, яка допускає існування основи порівняння. “Економія” основи порівняння спричиняє до конкретизації образу, що створює наочно-почуттєве уявлення. У французькій мові прикладом еліпсису у компаративних фразеологізмах можуть слугувати конструкції з дієсловом *faire* (еліптована конструкція *faire comme*): *faire l’âne pour avoir du son* (обдурити когось, прикинувшись дурником), *faire l’œil de carpe* (пускати очима бісики), *faire l’ours en cage* (метушитись як звір у клітці), *faire le chien couchant* (лестити комусь), *faire l’autruche* (ховати голову в пісок), *faire le lézard* (байдикувати), *faire le singe* (прикидатись), *faire la chèvre* (діяти безладно та безвідповідально) та ін. Наведена група компаративізмів дає змогу зрозуміти еволюцію аналогічної фразеологічної думки, котра від експліцитного порівняння зі сполучником *comme* тяжіє до імпліцитного прояву аналогії через створення образності засобом метафори.

Отже, стійкі порівняння антропоморфічного характеру із компонентом-зоонімом мають загальнозживане значення, у створенні якого “суб’єктивні фактори (етномовні та етнопсихологічні) відіграють велику роль. Фразеологічні одиниці більше, ніж будь-який шар лексики, тісно пов’язані з історією, традиціями, матеріальною та духовною культурою народу. Тому багато фразеологізмів створені на образному переосмисленні національно-специфічних ситуацій, побуту, вірувань та забобонів, паралінгвістичних жестів, фольклору народу – носія мови” [3, с. 24].

1. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. – Харків: Вища школа, 1987. – 134 с.
2. Бакина М.А., Фомина Н.Д. Фразеология современного русского языка. – М.: Наука, 1985. – С. 7–10.
3. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – К.: Наука, 1989. – 155 с.
4. Добролюбова Г.М. Идеография і генезис поліських антропогностичних порівнянь. Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01/Житомир. держ. пед. ін-т. – Житомир, 1997. – 16 с.
5. Коломісць М.П. Питання фразеологічної синоніміки. – Д.: ДДУ, 1987.
6. Мокиенко В.М. Славянская фразеология. – М.: Высшая школа, 1989. – 287 с.
7. Огольцев В.М. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии. – Л.: ЛГУ, 1978. – 159 с.
8. Федоров А.И. Сибирская диалектная фразеология. – Новосибирск: Наука, 1980. – 192 с.
9. Чернышева И.И. Фразеология современного немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1970. – 250 с.
10. Шаповалова Н.П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій в сучасній українській мові. Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01/Донец. нац. ун-тет. – Дніпропетровськ, 1998. – 16 с.

GENESIS AND FUNCTIONAL PECULIARITIES OF COMPARATIVE ZOOLOGICAL PHRASEOLOGISMS OF ANTHROPOMORPHICAL NATURE IN UKRAINIAN AND FRENCH LANGUAGES

Nadiya Kleputs

*The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

In the article the attempt is made to characterize functional peculiarities of comparative zoological phraseologisms in Ukrainian and French languages. The structural-semantic features of phraseological comparatives are under the analysis too together with image-bearing component of anthropological zoological phraseologisms. The parallels are drawn between stereotypical images-models of the two languages to single out unique standards.

Key words: comparative phraseologisms, comparative semantics, image-bearing component of phraseological units, faunonims-models.

Стаття надійшла до редколегії 20.11.2007

Прийнято до друку 21.12.2007

УДК 811.133.1'371

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ У СПОРТИВНІЙ ЛЕКСИЦІ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА ІСПАНСЬКОЇ МОВ)

Михайло Дубяк

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

Проаналізовано спортивну термінологіку французької та іспанської мов і визначено домінуючі способи та засоби її поповнення, а також основні тенденції функціонування термінів-неологізмів. Досліджено асоціації, які беруть участь у семантичній деривації та охарактеризовано їхню продуктивність. Визначено результативність різних частин мови у процесах метафоризації та метонімізації у термінологічній номінації.

Ключові слова: словотворення, термінологічна номінація, вторинна номінація, метафоризація, метонімізація, семантичне калькування, варіативність, корелят.

Останніми роками опис та аналіз неологічної термінологіки у різних мовах стає одним із основних напрямів лінгвістичних досліджень [11, с. 27]. Інтерес до таких термінів не випадковий. Він спричинений, з одного боку, збільшенням значення різних галузей науки у людській діяльності, з іншого – підвищенням ролі термінологічної лексики у повсякденному мовленні. Кожна терміносистема, і спортивна передусім, спонукає до утворення складних словотвірних процесів. [4, с. 89]. Отже, спеціальна лексика встановлює усі зміни, що відбуваються з появою нових позначень і позначуваного у сфері спорту.

У статті проаналізовано спортивні терміни французької та іспанської мов, передусім тих, які є найуживанішими. Завдання дослідження – висвітлити специфіку словотворення і вивчити різноманітні асоціації, які беруть участь у семантичному спортивному термінотворенні та охарактеризувати їхню продуктивність. Для цього застосовано кількісний аналіз, проаналізовано загальний масив французьких термінів футболу і баскетболу. Основою дослідження слугували різні енциклопедичні та термінологічні словники французької та іспанської мов. Окрім того, використано лексичний потенціал тематичних інтернет-видань французькою та іспанською мовами, зокрема, інтернет-сторінок термінологічних комісій.

Лінгвісти відзначають, що спортивна терміносистема перебуває у процесі постійного поповнення. Зазвичай, функціонування нових термінів зумовлено двома чинниками: потребою, продиктованою розвитком усіх видів спорту, та розширенням можливостей мовного потенціалу, його динаміки у словотворенні [4, с. 89]. Термінознавці безупинно шукають нові терміни та синоніми, щоб уникнути монотонності і тавтології [11, с. 22–29].

На основі аналізу прикладів з'ясовано, що шляхами збагачення термінологічного фонду у галузі спорту є передусім:

- запозичення термінів-англіцизмів для опису нових видів спорту;
- пошук синонімів до вже існуючих спортивних термінів.

Лінгвісти відзначають, що постійне поповнення лексичного фонду спеціальних галузей знання є процесом, який значно випереджає розвиток загальнолітературної лексики, де немає необхідності у форсованому розвитку словникового складу [2, с. 33]. Термінологічна номінація спрямована на створення особливих найменувань – термінів, опосередкованих мисленням і спричинених необхідністю мовної репрезентації результатів пізнання. Термінотворення є усвідомленим творчим процесом, оскільки необхідно підібрати таку лексичну одиницю, яка б максимально точно і чітко відображала поняття [7, с. 11]. Отже, термін слугує засобом позначення поняття, і, водночас, способом постійного пізнавального процесу. Отож, термінотвірна система, розвиваючись, підкоряється закономірностям розвитку загальномовної системи, яка оперує дериваційним потенціалом, що виявляється у виборі тих чи інших особливостей, морфемних елементів.

У романських мовах, як і в будь-яких інших, окрім дериваційної номінації, значна частина термінів з'являється унаслідок вторинних процесів номінації [1, с. 123]. Цей спосіб позначення нових понять полягає у використанні в акті номінації фонетичного образу вже існуючої лексичної одиниці [5, с. 45]. Здебільшого, такі процеси ґрунтуються на метафоричному чи метонімічному перенесенні значення за подібністю функції, форми, зовнішнього вигляду, суміжних понять. Суб'єкт обирає в об'єкті одне чи кілька значень, які й лягають в основу найменування. Отже, твірна основа може розширювати та звужувати свої значення. Відомо, що мотивацію первинної номінації можна визначити завдяки етимологічному аналізу найменування. Натомість мотивацію вторинної номінації розуміють носії мови, хоча з часом вона може зникнути з їхньої свідомості.

За результатами вибірки прикладів зі словників J. Rey-Debove, A. Rey “Le nouveau Petit Robert”, G. Petiot “Robert des sports” та інтернет-сторінок термінологічних комісій семантична деривація залишається продуктивним способом термінотворення [8, с. 73–80]. Згідно з даними нашого аналізу найбільшу кількість одиниць утворено за допомогою словоскладання та вторинної номінації. Серед футбольних і баскетбольних термінів французької мови 327 одиниць утворено шляхом словоскладання, 127 одиниць – за допомогою вторинної номінації, 25 термінів – шляхом суфіксації і стільки ж запозичень з англійської мови.

Спортивні терміни, утворені за допомогою вторинної номінації, можна поділити на:

- утворені шляхом метафоризації;
- шляхом метонімічного найменування.

Метафоризація – це спосіб переосмислення на основі подібності чи аналогії значень у понятійному відображенні позначуваного об'єкта і в сигніфікаті переосмислюваного слова, що відрізняє метафору від метонімії, де основа переосмислення закладена у суміжності самих позначених об'єктів – в їхніх речових чи понятійних ознаках [8, с. 92]. Функціональна відмінність між метонімією та метафорою полягає у тому, що метонімія ідентифікує предмет об'єкта, а метафора його характеризує [12, с. 232]. Дія механізму метонімії спричинює появу нового чи контекстуально зумовленого значення слова. Метафора виконує водночас когнітивну, номінативну та художню функції [12, с. 242]. У творенні метафори беруть

участь чотири компоненти: дві категорії об'єктів і властивості кожної із них. Отже, вона відбирає ознаки однієї категорії об'єктів і надає їх іншій – суб'єкту метафори. До прикладу: фр. “*panier*” та ісп. “*cesta*” (корзина у баскетболі) позначені за схожістю баскетбольної корзини зі звичайною корзиною. Отож утворюється образ спортивного знаряддя і створюється нове значення.

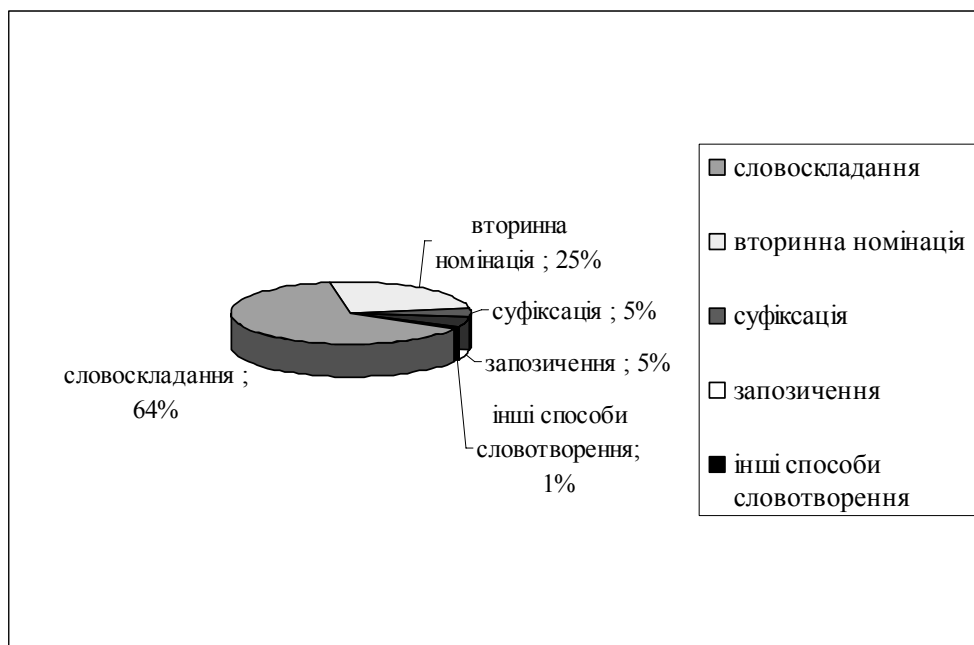

Рис. 1. Процентне співвідношення спортивних термінів за способом словотворення

Наприклад, для позначення *хокейних воріт* за метафоричним перенесенням було використано загальновживане слово “*cage*” (клітка).

Фр. одиниця “*aile*” / ісп. “*ala*” у повсякденній лексиці позначає крило птаха чи літака, а у спортивній терміносистемі за метафорою функціонує у значенні – “*фланг атаки команди у футболі*”. Окрім того, у спортивній лексиці фр. “*aile*” володіє дериваційним потенціалом, утворюючи словотвірну парадигму.

Наприклад, від терміна “*aile*” утворилася похідна одиниця “*ailier*” (фланговий піднападаючий, інсайд):

“*aile*” > “*ailier*” (фланговий піднападаючий, інсайд);

“*aile*” > “*ailier gauche*” (лівий інсайд);

“*aile*” > “*ailier droite*” (правий інсайд).

В іспанській мові метафора слугувала утворенню “інформаційного табло” за аналогією лексеми повсякденного вжитку “*маркувальник*”.

Наприклад, за метафоричним перенесенням у французькій та іспанській спортивних системах утворено такі слова:

Фр. *exclusion* / ісп. *exclusión* (вилучення, відсторонення) у спортивній лексиці позначають “*вилучення гравця з поля*”.

Фр. *prolongation* / ісп. *prolongación* (продовження) у спортивній терміносистемі позначають “додатковий час”, поряд із синонімом-англіцизмом *extratime*.

Термінологізація фр. *crampons* / ісп. *crampones* (шипи на бутсах) відбулась за метафоризацією. У загальнолітературному фонді ця лексична одиниця позначає “шпи”. Окрім того, у французькій спортивній термінолексичі термін “*crampons*” володіє дериваційним потенціалом і утворює словотвірну парадигму:

crampons > *chaussures à crampons* (бутси);

crampons > *chausser les crampons* (взувати бутси);

crampons > *chasser les crampons* (fig. грати у футбол).

Наприклад, французький спортивний термін “*coquille*” (захисний щиток) теж утворився за метафоричним перенесенням. У повсякденному мовленні одиниця “*coquille*” означає “ракушка, шкарлупа”, що і стало предметом асоціацій із захисною функцією щитка.

У боксі для позначення фізично витривалого боксера використано одиницю “*encaisseur*”, що в повсякденному мовленні означає “інкасатор”.

Наприклад, за асоціацією зі значенням лексичної одиниці “*couloir*”, що в повсякденній лексиці означає “коридор”, у спортивній терміносистемі ця одиниця позначає “бігову доріжку”.

У рамках лексичного потенціалу субконтинууму спорту іспанська одиниця “*artillero*” (артилерист), що перейшла із військової лексики, стала синонімом уже існуючого терміна “*delantero*” (нападаючий) та англіцизму “*forward*”. З військової лексики у спортивну перейшов також термін “*capitan*”, який позначає *капітана спортивної команди*.

Замінити англійський термін “*goalkeeper*” іспанським еквівалентом вдалося завдяки використанню іспанської одиниці “*portero*”, що у повсякденній лексиці означає “швейцар, портьє”. Його ж корелят у французькій мові утворено за іншою асоціацією: для позначення воротаря вжито одиницю “*gardien*”, що у повсякденному мовленні означає “охоронець”.

Для позначення поняття “*воротар*” іспанська та французька мови використали метафоричне перенесення. Проте іспанською мовою використано асоціацію за тим, що і воротар, і портьє стоять біля воріт, а французькою мовою було використано асоціацію за функцією охороняти ворота [10, с. 155].

Отже, метафора може належати до фонду загальних уявлень про світ носіїв певної мови. Водночас процеси метафоризації у різних, навіть споріднених, мовах може кардинально різнитися. Наприклад, у французькій мові одиниця “*âne*” (осел) у метафоричному значенні позначає вперту особу, натомість в іспанській мові ця сама одиниця – “*burro*” (осел) позначає працювиту людину.

Метафора сприяє реалізації економії, оскільки є чіткою та лаконічною. Окрім того, між метафорою та порівнянням є семантична розбіжність, оскільки порівняння використовує будь-яку (і постійну, і тимчасову) схожість. А метафора виявляє асоціації, які об’єктивізують вислів, уточнюють нюанси і є продуктивними ресурсами номінації.

Семантична деривація у підмові спорту широко використовує також метонімію. До прикладів метонімізації зачисляємо такі: бокового арбітра називають “*asistente*”,

що входить у кореляцію з терміном загальноновживаної лексики зі значенням “помічник, асистент”.

Наприклад, іспанська одиниця “*certificar*”, що у загальноновживаній лексиці означає “засвідчувати”, звузила своє значення й у підмові спорту означає “забивати гол”. Натомість у французькій мові для позначення цього ж поняття вжито полісемантичну одиницю “*marquer*” (позначати, відзначати).

Французька одиниця “*contrôler*” (контролювати) звузила своє значення й у футбольній лексиці означає “контролювати м’яч”.

У французькій мові одиниця “*bloquer*” теж звузила своє значення й у баскетбольній лексиці означає “блокувати кидок”.

Французька одиниця “*période*” (період) звузила своє значення й у спортивній лексиці означає “тайм”.

У лексичному потенціалі субконтинууму спорту іспанська одиниця “*cambio*” (зміна) позначає концепт “заміна гравця під час матчу”.

В іспанській мові відбулася термінологізація одиниці “*abrir*” (відкривати), яка розширила своє значення й у футбольній лексиці означає “розкрити захист суперника”.

У підмові спорту іспанська лексична одиниця “*esférico*” (кулеподібний, сферичний), розширивши своє значення, позначає “футбольний м’яч”.

Отже, метонімія відображає постійні контакти об’єктів і таким шляхом сприяє створенню семантичних моделей багатозначних слів. У результаті метонімічних перенесень у семантиці слова можуть поєднуватись зовсім різні смисли: означальні та предметні, абстрактні і конкретні [12, с. 239]. Найрезультативнішими у процесах метафори та метонімії є іменники та дієслова.

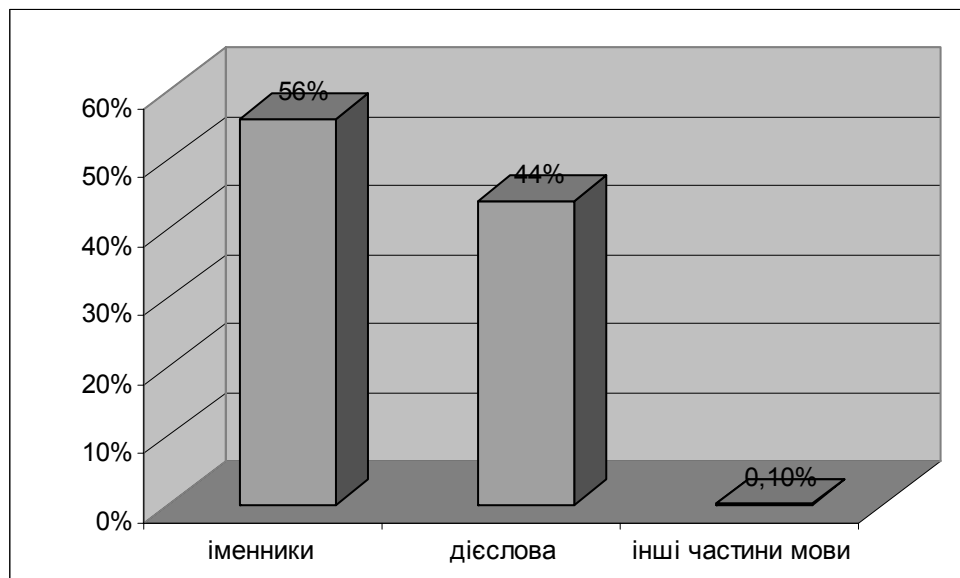

Рис 2. Процентне співвідношення спортивних термінів за частинами мови

Французька та іспанська мови перебувають у постійному пошуку оптимальних термінів. Передусім це стосується тих видів спорту, які не були традиційними для франко- та іспаномовних країн. Наприклад, зростання популярності хокею у франкомовній Канаді дало поштовх до створення французьких хокейних термінів [11, 29].

англ. <i>helmet</i>	>	фр. <i>Casque</i>	укр. <i>шолом</i> (хокей);
англ. <i>goal</i>	>	фр. <i>cage</i>	укр. <i>ворота</i> ;
англ. <i>mouthguard</i>	>	фр. <i>protège-dents</i>	укр. <i>кана</i> .

Отже, семантичне калькування як спосіб термінотворення є досить поширеним, зокрема для позначення подібних за функцією, а інколи й відмінних понять. У різних видах спорту використовують одноетимонні лексичні одиниці. Наприклад, у футболі та баскетболі лексична одиниця французької мови “*passer*” має значення – “віддавати передачу”, а слово “*entraîneur*” – у французькій мові, а в іспанській “*entrenador*” практично в усіх видах спорту вживається для позначення поняття “тренер”. Водночас набув широкого вжитку англійський термін “*couch*”.

Вищенаведені приклади дають змогу констатувати, що терміни у романських мовах характеризуються певною симетричністю. Тобто асоціації, за якими утворено спортивні поняття є майже ідентичними, передусім для французької та іспанської мов. Наприклад, поняття “футбольне поле” позначається іспанським терміном “*campo*”. Французькою мовою його корелят “*champ*” має таке саме значення у загальномовному фонді.

Проте зіставлення деяких корелятивів у французькій та іспанській мовах засвідчує, що незважаючи на спорідненість мов, терміни часто утворюються за різними асоціаціями.

Отже, спортивна термінологіка є системою, що перебуває у динамічному розвитку [6, с. 28]. Початком її формування вважають середину минулого століття. З’ясовано, що межа між спеціальною та повсякденною лексикою є нестабільною [3, с. 78]. Адже перманентно відбуваються процеси використання загальнолітературної лексики для позначення нових спеціальних понять і трансформації термінів у загальноновживані лексичні одиниці.

Кількісні дані засвідчують, що термінотворення шляхом вторинної номінації є економним способом, оскільки для позначення нового поняття використовують вже існуючу лексичну одиницю. Цей спосіб знайшов широке застосування із початком націоналізації термінологічних процесів завдяки перекладу і калькуванню англійських термінів. Аналіз термінотворення дає змогу не лише встановлювати регулярні зміни мовної системи, а й передбачати напрямки майбутньої еволюції спортивних терміносистем романських мов.

1. Журавлева Т.А. Особенности терминологической номинации. – Донецк: АООТ Торговый дом “Донбасс”, 1988. – 253 с.
2. Лейчик В.М. О процессе формирования термина // Функционирование терминов в современном русском языке. – Горький: Изд-во Горьк. ун-та, 1986. – С. 32–39.
3. Петров В.В. Семантика научных терминов. – Новосибирск: Наука. Сиб. Отделение, 1982. – 123 с.

4. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
5. Циткина Ф.А. Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения). – Львов: Высш.шк., 1988. – 160 с.
6. Шеллов С.Д. Термин. Терминологичность. Терминологические определения. – СПб.: Филологический фак-т СПбГУ, 2003. – 280 с.
7. Шмелёв Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. – М., 1973. – 280 с.
8. Языковая номинация. Виды наименований / Отв. ред. Б.А. Серебренников, А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1977. – 357 с.
9. Cf. *Castañón Rodríguez*. Las instituciones lingüísticas ante el idioma deportivo, Málaga, Instituto Andaluz del Deporte, 1997. – 28 p.
10. *Gilles Luquet*. Regards sur le signifiant. Presse de la Sorbonne Nouvelle, 2000. – 157 p.
11. *Maria Teresa Cabré*. Les Presses de l'Université d'Ottawa, 1998. – 322 p.
12. *Talmy 1983 – Talmy L.* How language structures space // H. L. Pick,
13. Jr. Acredolo (eds.) *Spatial Orientation: Theory, Research, and Application*. N. Y.: Plenum Press, 1983. – P. 225–282.
14. *Talmy 2000 – Talmy L.* Toward a Cognitive Semantics. Vol. 2. Concept Structuring Systems. Cambr. (Mass.); L.: A Bradford Book: The MIT Press, 2000. – 286 p.
15. Diccionario de la Real Academia Española, Madrid, 22-a edición, 2001. – 1248 p.
16. Diccionario moderno Español – francés, Garnie, Paris, 1951. – 591 p.
17. Larousse básico escolar. La Habana. Editorial científico-técnica, 1979. – 868 p.
18. Le nouveau Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française / Sous la direction de Josette Rey-Debove et Alain Rey. – Paris: Dic. Le Robert, 2001. – 2841 p.
19. *Petiot, G.* Robert des sports. Dictionnaire de la langue des sports. Le Robert, 1982. – 248 p.
20. www.itu.int/terminology/index.html
21. <http://www.lexique-jo.org/liste4.cfm?rubrique=1COM>
22. <http://www.culture.gouv.fr/culture/dglf/cogether/15-02-04-sport.htm>
23. <http://www.culture.gouv.fr/culture/dglf/cogether/publications-jo.htm>
24. http://www.bu.univ-paris5.fr/article.php3?id_article=509
25. http://www.bib.umontreal.ca/db/hermes/sport_web.htm
26. <http://www.elmundo.es/mundial/2002/diccionario/b.html>
27. <http://www.lequipe.fr/>
28. <http://pubs.lemonde.fr/>
29. <http://www.colombia.com/futbol/>
30. <http://www.terra.com/deportes/futbol-colombia/>
31. <http://www.servifutbol.com/>
32. <http://www.marca.com/>
33. <http://www.lfp.es/>
34. <http://www.fff.fr/>
35. <http://www.francefootball.com/>

SEMANTIC DERIVATION IN SPORTS TERMINOLOGY (ON THE EXAMPLE OF FRENCH AND SPANISH LANGUAGES)

Mykhaylo Dubyak

*The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

The analysis of French and Spanish sport terminology has been conducted. We also have identified the dominating means of the enrichment of sport terminology in these languages and main tendencies of its functioning. The associations, which take part in semantic derivation, have been analyzed and their productivity has been characterized. We also have identified the effectiveness of different parts of language in the metaphoric and metonymic terminological nomination of sport.

Key words: word formation, terminological nomination, secondary nomination, metaphORIZATION, metonymization, semantic loan, variation, correlate.

*Стаття надійшла до редколегії 02.11.2007
Прийнято до друку 21.12.2007*

УДК 811.133.1'371

ГЕНЕРАЛІЗУЮЧА ФУНКЦІЯ КАТЕГОРІЙ ОДИНИЧНОСТІ У ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

Ольга Чапля

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

У статті розглянуто прагматико-комунікативні особливості категорії одиницності у фразеологізмах. Визначено генералізуючу функцію по відношенню до індивідуалізуючої та проаналізовано семантичну структуру фразеологізмів з погляду детермінованості/недетермінованості. Встановлено, що детермінована одиницність є відмінною від недетермінованої; вона актуалізована як на логіко-семантичному, так і на етимологічному рівнях.

Ключові слова: детермінованість/недетермінованість, індивідуалізуюча/генералізуюча функції, детермінована одиницність, логіко-семантичний рівень.

Дослідження в області фразеології довели поліфункціональність її одиниць у галузі когнітивної семантики, емотології, прагмалінгвістики, етнолінгвістики тощо [3, с. 228]. Відомо, що фразеологізми є організованими висловлюваннями, кожне з яких має свій особливий інтенціональний зміст, свою смислову структуру [5, с. 5]. Логіко-філософський зміст більшості з цих етимологічно народних утворень завдячує чіткій, риторико-ритмічній, алітеративній формі висловлювання [5, с. 61]. У такий спосіб висловлювались філософи, оратори, учені античного періоду, історики, фольклористи, соціологи, літератори та ін.

Автор Ю.А. Фірсова в семантичній структурі фразеологізмів виокремлює предметно-логічний (когнітивний), емотивний, граматичний, лексичний, функціонально-стилістичний та мотиваційний блоки обов'язкові, невід'ємні в оцінній характеристиці їхніх структурних компонентів [3, с. 228]. Поряд із семантичними розбіжностями у структурі фразеологізмів існують категоріальні відмінності детермінованості/недетермінованості (далі Д/Н). Категорія Д/Н – поняттєва категорія, яка реагує, передусім, на глибинні позамовні семантичні відношення, увиразнюючи їх [4, с. 104–105]. Ця логічна категорія настільки ж об'єктивно-властива законам людського мислення, як і категорії сутності, кількості, якості, відношення тощо [2, с. 156]. Логіко-семантичний рівень є різнобічним і заслуговує особливої уваги, оскільки охоплює всі кількісні категоріальні параметри.

Необхідно, з одного боку, розрізняти граматичну одиницність представлену артиклем 'un'/'une'(le/la), а з іншого – числову, детерміновану одиницність, далі логіко-семантичну одиницність та недетерміновану одиницність/множинність. За теорією Гійома, основним для артиклів 'un/le' ('une/la') є генералізуюча та індивідуалізуюча функції. Генералізуючу функцію вважають другорядною, оскільки вона є загальною, нейтралізуючою опозицією форм і значень лексем [1, с. 183–184]. Індивідуалізуюча функція уніфікує функції і значення опозиційних одиниць мовлення [1, с. 184].

Власне, опозиція детермінованість/недетермінованість стосується інформативності висловлюваного, його значення. Детермінований обсяг значення іменника може мати різне предметне наповнення; співвідноситися з одиничним предметом позначення, окремою групою, чи цілим класом предметів [2, с. 157]. При вираженні кількісних характеристик детерміновані одиниці реалізують опорну сему нумеративності; недетерміновані – семантичну неоднозначність, генеративність. Наприклад, в усталеному виразі *‘Un œuf aujourd’hui vaut mieux qu’un poulet pour demain’* (досл.: ‘одне яйце сьогодні краще, ніж курочка завтра’ (укр. відп. ‘дорога ложка до обіду’)) – числова одиничність детермінована як на лексико-граматичному, так і на семантичному рівнях [6, с. 387]. Характерно, що граматична форма *‘un’/‘une’* виконує також функцію детермінації денотата не змінюючи зміст висловлюваного. Отже, детермінованість актуалізованого іменника залежить від суб’єктів мовлення. Якщо позначений словом предмет мовлення сприймається як окремий, одиничний у певній ситуації об’єкт, значить він детермінований [2, с. 158]. Адже генералізуючі *‘un’* і *‘le’* є синонімічними, нейтралізуються і слугують граматичними синонімами, кожен зі своїм відтінком в залежності від контексту [1, с. 184]. Наприклад, у відомих французьких прислів’ях: *‘un oiseau dans la main vaut mieux que deux qui volent’* (‘пташка в руках краще, ніж дві, що літають’), та *‘le moineau dans la main vaut mieux que la grue qui vole’* (‘краще синиця в руках, ніж журавель у небі’) – чітко простежується семантична подібність висловлюваного, при цьому артиклі комутують між собою, а, отже, нейтралізуються. У такий спосіб артикль граматично детермінує об’єкт мовлення (іменник), виконуючи функцію формального чинника, або актуалізує предмет мовлення: *‘Un mensonge a de courtes jambes’* (досл.: ‘у брехні короткі ноги’); *‘la langue d’un maladroit est toujours longue’* (досл.: ‘язик у невмілого є завжди довгий’) [6, с. 454]. Отже, у функції детермінатива артикль узагальнює інформацію, прив’язуючи її у такий спосіб до об’єкта мовлення – носія тих чи інших ознак, властивостей і т. п.

Безпосередньою функцією неозначеного артикля є визначення адресанта з поміж інших, актуалізуючи чи послаблюючи його значення. *‘une pierre ne tombe jamais seul’* (досл.: ‘камінь ніколи не падає сам’), *‘une hirondelle ne fait pas le printemps’* ‘одного прикладу недостатньо для того, щоб що небудь підтвердити’ [6, с. 27, с. 404].

Отож у фразеологізмах референт є віртуальним, узагальненим. Наприклад, коли ми кажемо : *‘Un livre ennuyeux est bon pour endormir’* (досл.: ‘нудна книга – хороша для сну’), чи *‘un invité et un poisson ne sont bons que trois jours’* (досл.: ‘гість і риба добрі тільки три дні’), то маємо на увазі не одну окрему книгу, гостя чи рибу, а кожну з нецікавих книжок, набридливих гостей та несвіжої риби, а, отже, їхню множинність. У такий спосіб неозначений артикль генералізує значення висловлюваного у повному обсязі.

Характерно, що детермінована одиничність увиразнюється лексичними (числовими) маркерами кількості.

Une abeille vaut mieux que mille mouches’ (досл.: ‘одна бджола краще, ніж тисяча мух’) [6, с. 31].

Un bon guitariste joue avec une corde’ (досл.: ‘хороший гітарист грає однією струною’)

Окрім цього, в процесі мовлення відбуваються семантичні зміни у структурі значення іменника в бік узагальненості, які засвідчують референційні характеристики висловлюваного: *‘On regla l’affaire en un mot, la Maheude déclara qu’on attendait le mariage des enfants’* [7, с. 162]. Функціонально-подібні усталені вирази: *‘en un mot’* (досл.: ‘одним словом’) та *‘être à un pas’* (досл.: ‘за один крок’), *‘être en un saut’* (досл.: ‘бути за один стрибок’), *‘à un tour de gueule’* (досл.: ‘одним ковтком’), *‘à un tour de roue’* (досл.: ‘за один оберт колеса’), – семантично трансформуються в процесі мовлення, паралельно функціонуючи з прислівниками: ‘швидко’, ‘недалеко’, ‘близько’, ‘поруч’. Власне, їх кількісне значення внаслідок понятійної трансформації стирається і набуває іншого, екстралінгвістичного значення. Без сумніву, для мовців семантична привабливість фразеологічних зворотів є очевидною.

Відомо, що фразеологізми не розкладаються, мають певну неоднорідну семну структуру, є своєрідною “симетричною арматурою” в якій простежується логіка судження, протиставлення, іронія, гумор, мораль і т. ін. Визначити кількісну одиничність фразеологізмів інколи складно, оскільки вони є не завжди “семантично прозорими”. Саме “семантична непрозорість” завдячує багатьом чинникам як лінгвальним, так і позамовним. Наприклад, коли ми кажемо: *‘Dieu est un’* (досл.: ‘Бог є один’), то тут простежується і семантична детермінованість фраземи, і її логічна незаперечність. Власне, актуалізована сема одиницності як емотивно-логічна сема є індивідуалізуючою, оскільки вона єдино можлива у цьому випадку. Д/Н одиничних об’єктів є опозиційною, адже залежить від суб’єктів мовлення: *‘un soleil luit pour tout le monde’*, *‘le ciel est bleu partout’* (досл.: ‘одне небо (сонце) для всіх’). Синонімічність артиклів у наведених прикладах є очевидною, оскільки вони комутують в процесі мовлення.

Такий прийом протиставлення у фразеологічних зворотах співіснує з логікою судження, мораллю та експресивністю. Саме незаперечність висловлюваного з логіко-філософського боку є суб’єктивним чинником актуалізації емотивно-логічного семантичної структури:

Pour une pousse, ne jette pas la couverture au feu’ (досл.: ‘через одну блоху не викидають покривало у вогонь’) [6, с. 145].

Un frère est un ami qui nous a été donné par la nature’ (досл.: ‘брат є другом, якого нам дає природа’) [6, с. 75].

Фразеологічні вислови з огляду на їхню етимологію, є незаперечними істинами, спрямованість яких є безперечною, оскільки вони знайшли своє продовження у сьогоденні. Відоме французьке прислів’я “une fois n’est pas coutume” (досл.: “один раз – це ще не звичка”) сягає своїм корінням VI століття [6, с. 158]. Сучасне видання “Le Robert” класифікує його серед тих висловів, які належать до юриспруденції і права, а саме – мотивують судові процеси [6, с. 157]. Логічна завершеність зазначених фразеологізмів увиразнюється саме кількісною мотивованістю, детермінованістю висловлюваного.

Як нерозкладні синтагматичні утворення, фразеологіми увиразнюють особливий спосіб граматичну одиницність, числово-детерміновану одиницність, логіко-семантичну одиницність та недетерміновану одиницність/множинність. Оскільки в усталеному виразі референт є віртуальним, то одиницність є генералізуючою, нейт-

ралізуючою. Процес нейтралізації завдячує граматичній синонімії артиклів 'un' і 'le', які на логіко-семантичному рівні комутують між собою. Вживання того чи іншого артикля у фразеологімах залежить, насамперед, від логіко-філософського аспекту висловлюваного і є суб'єктивним чинником актуалізації емотивно-логічного семантичної структури. У функції детермінатива артикль узагальнює інформацію, ідентифікує об'єкт мовлення. Недетермінованість артикля має генералізуючий характер і актуалізує адресант на екстралінгвальному рівні.

1. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. – М.: Добросовет, 2000. – 832 с.
2. Попович М.М. З історії досліджень категорії детермінованості/недетермінованості у французькій лінгвістиці // Вісник Львівського університету. – 2005. – Вип. 12. – С. 155–162.
3. Фірсова Ю.А. Утворення фразеологічних одиниць з топонімічним компонентом шляхом фразеологічної транспозиції // Вісник КЛДУ. – К.: КЛДУ, – 1999. – Т. 2. – С. 228–234.
4. Чапля О.С. Дискретність/недискретність денотативної основи значення одиниць кількісних синтагматичних груп // Філологічні студії: Науковий часопис Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк: Планета. 2003. – № 1(21). – С. 103–110.
5. Milner J. C. De la syntaxe à l'interprétation (Quantité, insultes, exclamations). P.: Seul, 1978. – 403 с.
6. Французско-русский фразеологический словарь. М.: Советская Энциклопедия, 1963. – 1111 с.
7. Dictionnaire de proverbes et dictons. – Le Robert, 1989. – 760 с.

GENERALIZING FUNCTION OF THE CATEGORY OF SINGULARITY IN THE PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE FRENCH LANGUAGE

Olga Chaplya

*The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

The article deals with communicative and pragmatic particularity of singularity of phraseological units in French. The paper analyses their functions of individualizing/generalizing and determination/non-determination of phraseological units on semantic level. The analysis of their units are proved that the singular determination is distinctive of the indetermination because is actualized on the logical semantic level and etymological too.

Key words: determination/non-determination, individualizing/generalizing functions, determined singularity, logical semantic level.

*Стаття надійшла до редколегії 12.11.2007
Прийнято до друку 21.12.2007*

УДК 811.133.1'371

МОВНА ГРА ЯК ЕЛЕМЕНТ МАНІПУЛЯЦІЙНОЇ ТАКТИКИ В СУЧАСНОМУ ІСПАНОМОВНОМУ РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ

Ярина Конопацька

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

У статті проаналізовано основні характеристики мовної гри як складової маніпуляційних тактик сучасного іспаномовного рекламного дискурсу. Досліджено роль прийомів мовної гри у забезпеченні інформативного та прагматичного компонентів висловлювання. Визначено, що інтенсивне використання елементів мовної гри забезпечує динаміку сприйняття рекламних текстів, сприяє виокремленню їхніх основних компонентів, залучає адресата до процесу декодування імпліцитної інформації.

Ключові слова: рекламний дискурс, комунікативний вплив, маніпуляційна тактика, мовна гра, стилістична фігура.

У полідискурсивному просторі сучасної культури традиційний естетичний дискурс починає втрачати свою домінуючу роль. Масова свідомість як основний споживач реклами сприймає, здебільшого, не ідеї, а фізіологічні образи, для відображення яких використовують яскраві і водночас прості знаки. Окрім притаманної для масової культури фізіологічної основи образів простежується їхня підкреслена імперативність. Як зазначає Т.С. Злотникова, “специфіка образу в рекламі полягає в тому, що образ несе в собі не інформацію, а наказ, імпульс, спонукання до дії” [4, с. 151]. Отож, йдеться про певну девальвацію інформативної та одночасну акцентуалізацію емотивної складової текстів сучасного рекламного дискурсу. Такий процес дав підстави Т.А. ван Дейку стверджувати, що в рекламному дискурсі класична денотативна комунікативна стратегія “хто – що – кому каже” поступово змінюється на “хто – як – кому каже” [3, с. 95].

Основними функціями реклами є інформативна (передача інформації про товар або послугу, ознайомлення з ними потенційних клієнтів) та агітаційна (агітація клієнтів на користь певного товару чи послуги). Отож тексти рекламного дискурсу створюються за таким принципом: конструюється образ ідеального світу, зазначаються негативні чинники, які перешкоджають його досягненню, та перелічуються умови подолання цих перешкод, наприклад, придбання певного товару чи використання запропонованої у рекламі послуги. Зазвичай, у разі кооперативного (неконфліктного) спілкування, до якого належить і рекламний дискурс, його стратегію визначають пошуки “спільної мови”, тобто основ діалогічного чи полілогічного співробітництва: добір мовних засобів представлення реального стану речей, вибір тональності спілкування, формування сприятливої атмосфери взаємодії всіх учасників комунікації тощо. Відповідно, тексти рекламного дискурсу повинні не просто відповідати інтелектуальним, соціальним та етнічним потребам передбачу-

ваної аудиторії, але й мати у своєму змісті найбільш ефективні, перевірені часом моделі впливу [2, с. 312], зокрема, комунікативного.

Під комунікативним впливом ми розуміємо спланований вплив на знання (когнітивний рівень), ставлення (афективний рівень) та наміри (конативний рівень) адресата. Особливості та способи впливу також можуть варіюватися: вплив на свідомість шляхом вибудови раціональної аргументації (переконання), вплив на свідомість посередництвом емоційної сфери або ж вплив на підсвідомість (сугестія), вплив за допомогою вербальних і невербальних засобів [5, с. 211]. Основна мета комунікативних стратегій і тактик у рекламному дискурсі полягає в тому, щоб виокремити об'єкт серед конкуруючих об'єктів і акцентувати (або навіть штучно сконструювати) його привабливі для адресата властивості.

Безперечно, мовлення є одним із найдієвіших засобів впливу на індивіда з метою спонукати до виконання певних дій (повідомити інформацію, здійснити вчинок, змінити поведінку), що і є основою маніпуляції. Досліджуючи особливості впливу рекламних текстів на реципієнта, ми погоджуємося із твердженням О. С. Попової, яка визначає маніпуляцію як різновид прихованого мовленнєвого впливу, спрямованого на досягнення власних цілей суб'єкта впливу, які не збігаються з намірами чи суперечать бажанням та інтересам об'єкта впливу; щодо цього здійснюють неусвідомлений з боку об'єкта контроль над його свідомістю за допомогою викривленої, необ'єктивної подачі інформації, зафіксованої у тексті [6, с. 6]. Особливість маніпуляції в рекламному дискурсі полягає у спонуканні споживача до придбання товару чи послуги шляхом переконання у тому, що він сам потребує цей товар чи послугу і самостійно приймає рішення стосовно придбання. Рекламні маніпуляційні тактики, зазвичай, використовують автори рекламних оголошень для того, щоб приховати справжні мотиви адресанта та його кращу інформованість щодо реальних характеристик рекламованого товару, змінити критичне ставлення реципієнта до рекламного тексту.

Відомо, що основним постулатом сучасної масової комунікації є максимальна інформативність. Пошук інформативно насиченої і водночас економної форми вираження ідей визначається особливими екстралінгвістичними чинниками: обмеженістю газетної колонки, часу на підготування матеріалу та ефірного часу. Цим пояснюється систематичне вживання у рекламному дискурсі різних видів компресії, зокрема смислової. Передусім важливе місце у рекламному дискурсі займає вживання лексичних одиниць, в основу яких покладено прийоми мовної гри, оскільки вони визначаються утворенням різноманітних асоціативних зв'язків між лексемами та діалектичним взаємовідношенням сигніфікату й референта. Окрім того, як зауважує Х. Мартінес Альбертос, рекламний дискурс є тією знаковою системою, де чільне місце займає конотація, яка сприяє утворенню системи вторинних смислів [9, с. 79]. Значній кількості лексичних одиниць, що використовуються в рекламному дискурсі, притаманні такі семантико-прагматичні особливості, як конотація та експресивність. Отож лексеми можуть набувати різноманітних смислових відтінків залежно від контексту та їхньої інтерпретації мовцем відповідно до свого світогляду. Зміни у семантичній структурі лексичних одиниць отримують новий імпульс в результаті взаємодії письмових та усних мовленнєвих форм, які у рекламному дискурсі передають різними каналами інформації, хоча їх об'єднують функції повідомлення та впливу. Використання елементів мовної гри допомагає адресантові створити сучасну перспективу в дискурсі, підкреслити у ньому актуальність сьогодення, позбавити зайвого консерватизму.

Важливим принципом рекламного дискурсу, а також основою його організації є відкритість, пряме та безпосереднє вираження авторської оцінки. Така особливість зумовлює намагання авторів привернути увагу реципієнтів до своєї творчої діяльності. Очевидно, що практично всі тексти сучасного рекламного дискурсу відзначаються наявністю аксіологічних елементів – оцінної лексики, фразеологізмів, вторинних конотацій тощо. Загальновживані слова можуть і не привернути увагу читача, тому важливим аспектом функціонування рекламного дискурсу є постійне оновлення поняттєвого змісту існуючих лексичних одиниць або ж утворення нових. Часто використання прийомів мовної гри детерміноване намаганням представити відомі об'єкти в ефективнішій формі.

Процес створення рекламного тексту характеризується специфічними рисами, а саме:

- ☐ текст повинен пробуджувати бажання придбати;
- ☐ у рекламному тексті варто використовувати елементи повтору;
- ☐ рекламне оголошення не повинне містити зайвих слів, зміст повинен легко запам'ятовуватися і справляти миттєве враження на адресата;
- ☐ кожне слово у тексті має бути зрозумілим;
- ☐ короткі слова, речення та абзаци полегшують читання, сприяють швидкому засвоєнню змісту повідомлення;
- ☐ вживання елементів мовної гри у деяких випадках продиктоване відсутністю такого ж влучного та лаконічного аналогу серед існуючих лексем, а використання описового методу часто негативно позначається на особливостях сприйняття повідомлення адресатом;
- ☐ автор рекламного повідомлення повинен вміти чітко і влучно вживати різноманітні лексичні засоби з метою впливу на адресата;
- ☐ усі прийоми створення рекламних текстів застосовують, щоб адресат сприймав їх як природну комбінацію слів.

Рекламні оголошення дають змогу залучити практично усі експресивні засоби мови для передачі відкритої образності, закличності, оцінності, які притаманні цьому типу дискурсу.

Дуже часто в рекламному дискурсі використовують силу імпліцитної інформації, необхідну для присвоєння об'єкту оцінних значень або підвищення цієї оцінки:

Sentir sobre tu piel la persistente caricia de Agua Profunda. Aspirar profundamente su nueva fragancia joven y viva. Vivir en profundidad tu libertad recién conquistada.

Para que vives rápido, cómodo y seguro. OMO lava más limpio y más blanco que cualquier jabón.

Головне комунікативне призначення імпліцитної інформації у наведених прикладах – присвоєння оцінки та підсилення аргументації. Дуже часто імпліцитну інформацію використовують для атракції уваги адресата, оскільки для нього цікавішим є процес самостійного декодування прихованої інформації, тобто своєрідна співучасть у створенні повідомлення.

У текстах рекламних повідомлень часто використовують так звані фігури заміщення – поєднання у синтагматичній послідовності значень одиниць одного рівня в межах одиниць вищого рівня. Найпоширенішою фігурою заміщення, яку використовують у рекламному дискурсі, є паронимазія, яка трансформує ідеї звуко-

вого зближення слів і поширюється на семантику, утворюючи нові смислові зближення, несподівані умовні асоціативні образи [8, с. 38]:

La core a tope.

Mejor Mejora Mejoral.

Як засвідчують наведені приклади, використання у паронимазії фонетико-семантичної спорідненості лексичних одиниць може створювати у контексті асоціативно узагальнену форму, яка, зазвичай, формується на семантичних паралелях.

Дуже часто в рекламних текстах представлені не зафіксовані ще в лексико-графічних джерелах так звані приховані цитати, тобто словосполучення та вислови – “вкраплення в текст, які належать іншим авторам, але використовуються без посилань на джерело чи без спеціальних додаткових пояснень” [1, с. 107]. Різні перефразування існуючих стійких словосполучень та фразеологічних одиниць не стільки свідчать про ерудицію мовця, його спосіб життя, скільки про характер сприймання світу сучасною людиною. Зрозуміло, що автори перефразувань орієнтуються на достатньо підготовленого слухача або читача, на його фонові знання, поєднані з початковим варіантом висловлювання, вважаючи, що слухачеві (читачеві) добре відома генетична характеристика цього словесного комплексу. Перефразування, що містять в собі натяк на певний твір, жанр мистецтва чи джерело культури, є способом вираження ставлення суб’єкта до навколишньої дійсності, тобто способом виразу суб’єктивної модальності, якої не було в інваріанті [7, с. 128]. Водночас адресант, висловлюючи в асоціативно-оцінній, часто метафоричній формі свою думку, сподівається на адекватну реакцію з боку адресата:

Uvas contadas (замість *habas contadas*).

Las copas claras (замість *cosas claras*).

A mal tiempo, buena sopa (замість *buena cara*).

Nuevo Peugeot 405. La tentación va por dentro (замість *procesión va por dentro*).

No compre su televisor sin TOM ni son (замість *sin ton ni son*).

Іноді заміна одного з елементів сталого виразу може спричинити до транспозиції граматичної категорії:

Hoy me siento Flex.

Mi motor anda Shell.

У рекламних текстах елемент мовної гри може бути присутній імпліцитно, тобто без будь-яких фонетичних чи морфологічних змін. У таких випадках ефект несподіванки спричинює контекст, у якому вжито сталий вираз:

¿Qué pasará mañana? EBRO... la fuerza del futuro.

Saber vivir es algo que se lleva dentro.

Проте прийоми мовної гри можна спостерігати і у зворотніх процесах – коли сталі словосполучення або фразеологічні звороти вживають у буквальному значенні, що різко збільшує вплив на адресата:

Lectric Shave pone los pelos de punta para que tu afeitadora los corte de raíz.

У рекламних текстах часто використовують елементи мовної гри, що базуються на використанні водночас і прямого, і переносного значення лексем, або вживання лексем в одному реченні у різних значеннях чи граматичних формах. У таких випадках двозначність привертає увагу адресата і змушує перечитати рекламне оголошення:

Los vinos de España cosechan éxitos en el mundo.

No te la podrás quitar de la cabeza.

Para que usted disfrute sin reservas de nuestras grandes reservas.

Hemos crecido haciendo crecer a otros.

Прийоми мовної гри, які, зазвичай, базуються на модифікаціях фонетичних, морфологічних та семантичних характеристик лексичних одиниць, зумовлюють певні семантико-стилістичні явища, які ґрунтуються на зіставленні, переосмисленні, обіграванні близькозвучних одиниць з різним семантичним навантаженням. Прийоми мовної гри використовують для досягнення трьох основних цілей [2, с. 313]:

- ☐ привертання уваги до значення через форму, загострення сприйняття семантичних особливостей одиниць, покладених в основу мовної гри;
- ☐ створення комічного ефекту;
- ☐ створення зображально-виражального ефекту, коли зміст зіставляваних одиниць залишається незмінним або проявляється лише в якійсь невиразній асоціації з чимось.

Аналіз рекламних оголошень дає змогу стверджувати, що найчастіше прийоми мовної гри присутні у використанні стилістичних фігур. Продемонструємо це на прикладі:

1) Анафора: *Las cogen todas. Aunque estén fuera de la zona de cobertura. Aunque estén desconectados. Aunque usted no pueda o no quiera contestar.*

2) Епіфора: *Todo bombón y nada más que bombón.*

3) Антитеза: *Para unos pocos es un sueño. Para muchos resulta una pesadilla.*

4) Оксюморон: *Un poco de Magno es mucho.*

5) Гіпербола: *Fulminamos los precios.*

6) Порівняння: *Sol-Thermic, como el calor del sol.*

7) Метафора: *Nuevo Yoplait con frutas. Besos de fruta.*

8) Метонімія: *Parker. La escritura.*

9) Каламбур: *Cambia-té que hay Lipton. El té más bebido en el mundo.*

Наведені приклади засвідчують, що значення лексичних одиниць, які слугують основою для стилістичних фігур, зазвичай, містять у своїй структурі конотативний елемент, який є імпліцитним способом вираження оцінки, що підсилює прагматичну силу висловлювання. Тому вони не лише слугують формуванню певних концептуальних образів, а й забезпечують інформативне та емоційне поглиблення висловлювання. Стилiстичні фігури ефективні не лише там, де немає інших засобів для вираження нового змісту, а й там, де усвідомлюється потреба у вираженні прагматичного аспекту комунікації. Адже їхнє сприйняття змушує реципієнта розгадати задум автора рекламного оголошення, а отже, – залучити до процесу декодування мовлення механізми розпізнавання її прагматичного коду.

Прийоми мовної гри у рекламних текстах дають змогу адресанту максимально наблизитися до міжособистісної комунікації, персоналізувати спілкування з адресатом, що є важливим елементом маніпуляційних тактик. Інтенсивне використання елементів мовної гри зумовлене пошуком нових і неординарних виражально-зображальних, оцінних та номінативних засобів, які б забезпечували динаміку читання рекламних текстів, виділяли ключові моменти, спонукали адресата до купівлі товару чи послуги.

1. Бабкин А.М. Русская фразеология, ее развитие и источники. – Л. Наука, 1970. – 263 с.
2. Бутник Н. Мовна гра як лінгвістичний прийом у мові сучасних засобів реклами // Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції “Семантика мови і тексту”. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 312–315.
3. Дейк ван т.А. Язык. Познание. Коммуникация. – М., 1989, 238 с.
4. Злотникова Т.С. Человек – Хронотоп – Культура. – Ярославль, 2003. – 261 с.
5. Пирогова Ю.К. ИмPLICITная информация как средство коммуникативного воздействия и манипулирования (на материале рекламных и PR-сообщений) // Проблемы прикладной лингвистики. – М., 2001. – С. 209–227.
6. Попова Е.С. Рекламный текст и проблемы манипуляции. – Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Екатеринбург, 2005. – 28 с.
7. Смерчко А. А. Фразеологічні інновації як відображення сприйняття світу: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – Дрогобич, 1997. – 223 с.
8. Тараненко О.О. Гра слів // Культура слова. – 1997. – № 4. – С. 37–41.
9. Martínez Albertos J. El lenguaje periodístico ante el neologismo // El neologismo necesario. – Madrid: Colección Comunicación y Lenguaje. – 1992. – P. 75–86.

LANGUAGE PLAY AS AN ELEMENT OF THE MANIPULATION TACTIC IN THE MODERN SPANISH ADVERTISEMENT DISCOURSE

Yaryna Konopatska

*The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

The article analyses the main characteristics of the language play as a constituent of the manipulation tactic of the modern advertisement discourse in the Spanish language. The method of the language play are researched to provide the informative and pragmatic components of the expression. It was determined that the intensive use of the language play elements ensures the dynamics of perception of the advertisement text, contributes to the discerning of his main components, attracts the addressee to the process of decoding of the implicit information.

Key words: advertisement discourse, communicative influence, manipulation tactic, language play, figure of speech.

Стаття надійшла до редколегії 17.10.2007

Прийнято до друку 21.12.2007

УДК 811.111-342

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТНОЇ АКТАНТНОСТІ

Оксана Мартинюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

У статті розглянуто функціонально-семантичні особливості суб'єктної актантності з семантичного та синтаксичного погляду. На аналізі конкретних прикладів проілюстровано, що існують розбіжності між семантичною та синтаксичною актантністю (через асиметрію плану змісту і плану вираження вони інколи не збігаються, тобто підмет не дорівнює семантичному суб'єктові). Окрім того, у парадигматичному аспекті вони можуть оформлятися різними мовознавчими одиницями.

Ключові слова: семантична суб'єктна актантність, синтаксична суб'єктна актантність, мовна асиметрія, діатеза.

Мета статті – дослідження особливостей функціонування семантичної та синтаксичної суб'єктної актантності у різних структурах речень.

Об'єктом дослідження є суб'єктна актантність у реченнях художнього, публіцистичного стилю.

У процесі мовлення, починаючи з семантичного оформлення речення-висловлення, кожне актантне гніздо (відкрита позиція) предиката-дієслова заповнюється мовознавчими одиницями певного типу: значеннями (семантичний рівень), або ж лексичними одиницями (синтаксичний рівень).

Враховуючи ці чинники, необхідно розрізняти семантичні і синтаксичні актанти, оскільки їхня делімітація необхідна для розкриття формально-змістової структури речення, що в свою чергу веде до розмежування семантичної і синтаксичної актантності.

У статті розглянуто один вид актантності – суб'єктну актантність з семантико-синтаксичного погляду. Для детальної характеристики суб'єктної актантності враховуються особливості функціонування суб'єкта у реченні-висловленні.

Суб'єкт – це елемент семантичної структури, який слугує джерелом активної (непасивної) ознаки (той, хто виконує дію).

Поняття суб'єкта є досить складним, дискусійним і багатоаспектним, оскільки розрізняють різні види *суб'єкта*: *граматичний* або формальний суб'єкт (підмет), що стосується синтаксичної структури речення як плану вираження; *семантичний суб'єкт* (агенс) з погляду змістових особливостей речення; *комунікативний суб'єкт* (тема висловлювання); *логічний суб'єкт* (частина речення, що відповідає суб'єктові судження); *психологічний суб'єкт* (вихідне уявлення).

Якщо розглянути поняття суб'єкта в семантичному аспекті, враховуючи функціональні особливості категорії *особи*, то можна виокремити такі його види: *означений, неозначений, узагальнений, об'єднаний, вказівний суб'єкт*, а також вирізнити *безсуб'єктний*

процес [4, 102–108]. Отож, використовуючи класифікацію суб'єкта, можна визначити наступні типи семантичної суб'єктної актантності:

1. **Означена суб'єктна актантність** передається означено-особовими займенниками (je, tu, nous...), а також іменниками (загальними чи власними). У реченні “*J'ouvre les yeux, j' allume la lampe, je me révolte contre moi-même,*” [23, 63]. Означеним суб'єктом є конкретно-особовий займенник “Je”, який вказує на виконавця дії.

У наступному прикладі означеним суб'єктом слугує іменник конкретного значення “*une fille*”: “*Près de lui, assise sur la bordure du trottoir, se tenait une petite fille de onze à douze ans qui le surveillait*” [18 (т. 1), с. 11].

Іменники, що позначають власні назви людей чи тварин, можуть також функціонувати в ролі означеного суб'єкта. Наприклад ім'я “*Perrine*” у реченні “*Perrine entra dans la voiture et répéta à sa mère ce que le jeune clown venait de lui dire.*” [18 (т. 1), 19].

2. **Неозначена актантність** – вид суб'єктної актантності за якої суб'єкт невідомий: його не називають з якихось причин або через його незначну роль у змісті інформації. Неозначений суб'єкт виражається неозначено-особовими займенниками *on*, *certain*, *quelqu'un* які використовують лише для позначення персоніфікованого суб'єкта, наприклад у реченні “*Sur les volets on percevait le frôlement des flocons de neige*” [24, с. 77], а також у прикладі “*On pourrait croire à une démarche religieuse*” [17, с. 12]. Це означає, що образ реального суб'єкта у мовця не є конкретним, що існує тільки уява про неозначену особу. У реченні “*...il est facile pour certains d'admettre la mort des autres*” [23, с. 117], неозначену семантичну суб'єктну актантність представлено на синтаксичному рівні не підметом, а непрямым додатком, що засвідчує асиметрію між семантичним і синтаксичним вираженням.

Під неозначеністю можна розуміти будь-яку деконкретизацію особи, а неозначеність, що має на увазі якусь групу осіб – це вже узагальнення. Щодо цього можна говорити про узагальнено-неозначене значення [6, с. 10].

3. **Узагальнена суб'єктна актантність** позначає суб'єкт, який охоплює всі особи. Узагальнений суб'єкт виражається неозначено-особовими займенниками: *on*, *tout le monde*, *personne*, *chacun*, наприклад, у реченні: “*Si tout le monde le connaissait, tout le monde n'était pas d'accord sur le chemin à prendre pour y arriver[...]*” [18 (т.1), с. 23].

Використання узагальненого суб'єкта дає змогу не конкретизувати реального виконавця дії, внаслідок чого висловлення набуває дещо абстрактнішого, неозначеного значення. Наприклад, “*On ne parlera jamais assez des vertus, des dangers, de la puissance du rire partagé*” [26, с. 39]; “*On dit volontiers que les adolescents manquent de rituels*” [12, с. 39]; “*Personne n'avait envie de discuterai*” [2, с. 56].

4. **Збірна суб'єктна актантність** позначає множинність осіб у вигляді одиничності. Наприклад, у реченні “*Une foule d'ouvriers travaillaient d'arrachepied*” [24, с. 31] збірним суб'єктом є вираз “*une foule d'ouvriers*” (=натовп робітників).

Іноколи збірний суб'єкт позначає не реальні особи, а міфічні істоти. Наприклад, “*le peuple des elfes*” у наступному реченні “*Le peuple des elfes a disparu brutalement, et ceux qui survécurent se sont effacés derrière le paravent des légendes*” [13, с. 13].

У розмовному мовленні збірний суб'єкт може виражатися займенником *ça*. Наприклад, у реченні “*Ça, pourrait bien être des bohémiens..*” [14, с. 131].

5. **Об'єднана суб'єктна актантність** позначає суб'єкт, який може налічувати декілька однорідних субстанцій і формуватися за допомогою сполучника *et* (“*En regagnant la Réclusière, Mathilde et moi avons été saisis par un incroyable sentiment de silence*” [24, с. 106], прийменника *avec* (“*C'est [le Parlement avec la députée sociale-démocrate allemande Evelyn Gebhard] qui refond entièrement la fameuse directive Bolkestein sur les services*” [11, с. 42], дієприслівника *accompagné de, suivi de, aidé de* (“*Une fille, suivie de sa mère, entra dans la pièce...*”). Проте незалежно від кількості семантичних актантів у цьому об'єднаному суб'єкті, усіх їх розглядають як одного виконавця (діяча).

6. Суб'єктна актантність може бути **неозначено-вказівною**, сутність якої розкривається у присудку. Референтами такої суб'єктної актантності можуть бути або діяч, або ж певна ситуація. Наприклад, “*Ça c'est du travail!*” [23, с. 85], “*...ça aurait un gros succès, c'est un sujet de sketch !*” [15, с. 9].

Неозначено-вказівний займенник *ça* може позначати невідомий чи неназваний суб'єкт неперсоніфікованого значення (предмет), або коли йдеться про певну ситуацію чи подію (*Ça pique. Ça commence*). У реченнях такого типу діяч є ніби усуненим.

7. Цілковите **усунення суб'єкта** (тобто процес *безсуб'єктний*) простежується в безособових реченнях із предикатами на позначення природних явищ, погодних феноменів, станів атмосфери (*verba et nomina metereologica*). Наприклад, у реченнях “*Il fait encore nuit*” [23, с. 61], “*Il faisait encore froid*”, [23, с. 81], “*Il a eelé à moins douze*” [24, с. 75].

Безособові речення такого типу є односкладовими на семантичному рівні, оскільки в них відсутній актант-агенс, і двоскладовими на синтаксичному рівні, оскільки в них присутній фіктивний підмет *il* (нереферентний “порожній” займенник *il* виконує лише граматичну функцію, займаючи позицію підмета при фінітному дієслові, оскільки фінітні дієслова у французькій мові в усіх способах, окрім наказового, зазвичай, мають підмет).

У безособових конструкціях, що позначають природні явища (*il bruine, il neige...*) конкретне місце чи час (*il est tard, il est midi, il y a deux ans...*), безсуб'єктність є семантично зумовленою.

Отже, функціонально-семантичне поле суб'єктності містить центр і периферію. Вираження суб'єктності підметом належить до її центру, а вираження суб'єктності іншими мовними засобами – до периферії. Інколи суб'єктність стосується того чи іншого різновиду об'єктивної інтерпретації. В периферійних зонах поля суб'єктності протиставлення “суб'єкт – об'єкт” втрачає абсолютний характер, і між суб'єктом і об'єктом немає чіткої межі [2, с. 31]. Отож у нашій статті ми розглядатимемо також особливі випадки прояву суб'єктності в її периферійних зонах (де суб'єктна актантність представлена не підметом, а прямим чи непрямым додатком, що є вже компонентом синтаксичної актантності):

1. **Вираження актанта-суб'єкта додатком у пасивних конструкціях**

(“*Ce candidat est élu par le Parlement européen à la majorité des membres qui le compose*” [21, с. 5]. У цьому прикладі реальним семантичним суб'єктом слугує синтаксичний непрямої додаток “*par le Parlement*”).

1. Вираження актанта-суб'єкта додатком у безособових конструкціях.

Актанти в периферійних безособових реченнях можуть бути в одних випадках агенсом дії, що виражається дієслівним розширенням (*"Il vaut mieux ne pas nous revoir un temps"* [25, с. 142] – у цьому прикладі означеним суб'єктом-агенсом є зворотній займенник *nous*), в інших, окрім цього, і додатком дієслова-присудка, (*"Mon regard était vierge, il me semblait te voir pour la première fois"* [23, с. 145] – у цьому реченні додаток *me* виражає реальний семантичний суб'єкт); у прикладі *"Pendant de courts instants il lui arrivait de reprendre conscience"* [23, с. 137] реальним семантичним суб'єктом є додаток *lui*, а у наступному реченні – додаток *me* *"Il m'est encore difficile de vivre le présent, j'y adhère rarement sans faire d'effort"* [23, с. 164].

Зміна комунікативної функції підмета сприяє перетворенню особових конструкцій у безособові, тоді відбувається переміщення підмета з позиції комунікативного суб'єкта (теми повідомлення) до комунікативного предиката (реми).

Типовим прикладом такої трансформації може слугувати конструкція зі значенням наявності, екзистенції буття – *il y a* (наприклад, *"Il y avait du monde dans la chambre mortuaire, voisins, amis, parents éloignés..."*, у цьому реченні реальним семантичним частково-неозначеним суб'єктом є вираз *"du monde...voisins, amis, parents éloignés"*). Конструкція *il y avait* є лексикалізованою безособовою конструкцією, що позначає предикат буття, а іменна група, що йде за ним, є суб'єктом [5, с. 121]. Вони складають рему висловлювання. Наприклад, *"Il y régnait une étouffante chaleur et il y avait une telle foule que les danseurs piétinaient sur placé"* [24, с. 64]).

У безособових конструкціях твірного (трансформаційного) типу особові дієслова вживаються у значенні безособових (*exister, se passer, se mêler, disparaître...*), а суб'єкт оформлюється додатком. Наприклад, у реченні *"Mais il arrivera encore des gens pendant une partie de la nuit"* [14, с. 83] семантичним суб'єктом слугує слово *"des gens"* (*"люди"*). Оскільки позиція підмета зайнята безособовим займенником, проблема полягає у визначенні синтаксичної функції постдієслівного члена (у цьому прикладі слова *"des gens"*), для позначення якого використовується термін "секвенція" (*séquence*), вперше введений Ф. Брюно [7, с. 290]. Він трактує секвенції як додатки. Представники традиційної граматики притримуються теорії подвійного підмета, в якій безособовий займенник *il* тлумачать як формальний підмет, а секвенцію – як змістовий підмет.

У безособових конструкціях семантичний суб'єкт може оформлятися і непрямым додатком (*"Il restait à Armand un dernier devoir à remplir, c'était d'aller rejoindre son père"* [9, с. 283]).

Тенденція до двоскладовості (наприклад, *il vient des hommes...*) слугує одній головній меті французького синтаксиса – забезпеченню структурної цілісності формальної єдності речення.

3. Вираження актанта-суб'єкта додатком у каузативних конструкціях, де дві ситуації-пропозиції об'єднуються в одне висловлення. У реченнях такого типу семантичний об'єкт першої пропозиції функціонує одночасно і як семантичний суб'єкт другої пропозиції (тобто слугує суб'єктом каузації). Наприклад, *"Maman m'avait fait promettre de ne pas rester à Paris quand elle ne serait plus là et d'aller dans le Nord, auprès de la famille de monpèze"* [18 (т. 2), с. 46–47]. У

цьому реченні актант-додаток першої пропозиції слугує водночас і суб'єктом другої пропозиції. У наступному прикладі суб'єктом каузації слугує об'єктний актант *la* “*Comme la veille, il to fit asseoir près de lui en lui remettant un papier pour qu'elle le traduisit*” [18 (т. 2), с. 46].

У каузативних конструкціях вживають дієслова *faire, obliger, forcer, ordonner* у поєднанні з основними інфінітивами, наприклад, у реченні “*Et l'évocation de ce souvenir fit rire Mme Bretonneux comme si elle avait cette fameuse blouse devant les yeux*” [18 (т. 2), с. 169], семантична суб'єктна актантність представлена іменником (актантом-додатком) “*Mme Bretonneux*”^{*} тоді як синтаксична суб'єктна актантність (граматичний суб'єкт-підмет), який оформлений словосполученням “*l'évocation de ce souvenir*”, у семантичному аспекті позначає причину. У прикладі “*Comme Hilda était retournée chez elle, il est devenu fou furieux et m'a ordonné d'aller la chercher immédiatement*” [24, с. 151], реальним семантичним суб'єктом другої пропозиції (ситуації) є актант-додаток *zt*. Така каузативна діатеза збільшує кількість учасників (семантичних актантів) процесу.

Дієслова чуттєвого сприйняття (*entendre, voir, regarder...*) у поєднанні з основними інфінітивами формують інший тип діатези – *певцєптивну* [4, с. 99], де додаток першої ситуації стає суб'єктом перцепції другої ситуації-пропозиції. Наприклад: у реченні “*Tu entends Robert Tervl frapper le volant de ses bagues*” [22, с. 83] суб'єктом перцепції є *Robert Tervl* – це означений суб'єкт, виражений іменником на позначення власної назви; у реченні “*...Perrine vit paraître un homme vêtu d'une blouse et coiffé d'un chapeau de cuir qui arrivait la pipe à la bouche*” [18 (т.1), 130] таким суб'єктом перцепції є іменник “*un homme*”. Суб'єкт перцепції може виражатися і займенником, як у наступних прикладах “*Je t_e regarde dormir...*” [23, с. 118]; “*Antoine riait. Diane souffrait. Elle l'avait vu éclater de rire, avec une autre*” [26, с. 36].

4. Метонімічне вираження семантичного суб'єкта.

Іноколи семантичний суб'єкт виражається метонімічно *шляхом позначення місця* *дії*. Наприклад, “*En n'oubliant pas qu'à Bruxelles on ne dit pas chocolats, mais “pralines”*” [11, с. 180], у цьому реченні вираз “*à Bruxelles on*” можна замінити виразом “*les habitants de Bruxelles*”); або ж у прикладі “*La France aime qu'on l'aime*” [11, с. 9], де вираз “*La France*” означає “*les Français*”.

– *метонімічне вираження семантичного суб'єкта через знаряддя* (наприклад, “*Lorsqu'ils tournèrent la grande barrière de la ferme maritale, quarante coups de fusil éclatèrent sans qu'on vît les tireurs, cachés dans les fossés*” [19, с. 59]; можна припустити, що у цьому прикладі суб'єкт є частково усуненим;

– *метонімічне вираження суб'єкта через певну частину тіла* – конкретну чи абстрактну, наприклад, у реченні “*Ma raison refusait ces mirages, mais mon coeur les cherchait*” [23, с. 117], де під виразами “*ma raison*”, “*mon coeur*” мається на увазі означений суб'єкт “*je*”);

– *метонімічне вираження суб'єкта через місце праці* (наприклад, у реченні “*Les radios, les chaines de télévision, les journaux, tous les médias unissent leurs efforts pour nous tenir quotidiennement au courant des malheurs de l'équipe marseillaise*” [15, с. 55], виділені члени слугують одним об'єднаним суб'єктом “*les journalistes*”).

5. Імпліцитне вираження семантичного суб'єкта.

Інколи семантичний суб'єкт може бути цілковито чи частково усунений з повідомлення, і це залежить від певних умов: очевидність суб'єкта, що не потребує його словесного позначення, нестача і невизначеність інформації про суб'єкт, його чисельність або ж свідоме усунення особи мовця. У будь-якому випадку семантико-комунікативний акцент падає на дію, за якої зберігається і її можливий об'єкт. Трансформація усунення суб'єкта має одне обмеження: суб'єкт повинен бути обов'язково особою, оскільки неозначений неперсоніфікований суб'єкт збігається з дифузним суб'єктом-предикатом, а усунення конкретного неперсоніфікованого суб'єкта (не локатива) неможливе саме завдяки одиничності і неповторності [1, с. 33]. Усунення особи в неномінативних конструкціях зводиться до заміщення позиції прямого (чи непрямого) додатка і спричинює певні зміни в семантиці предиката (наприклад, у реченні “// nous faut, à tous les niveaux, mieux nous organiser pour aider matériellement ces femmes qui ont fait le choix douloureux et risqué de revendiquer le droit à l'égalité” [12, с. 3]. Семантичним (частково неозначеним, припускаючи, що “nous= tout le monde”) суб'єктом є займенник nous, що функціонує як додаток, плюс зворотній займенник перед основним інфінітивом, а у реченні “Il faut introduire la traduction là où la nécessité l'impose” [15, с. 48] – семантичний суб'єкт не має словесного позначення (цілковите усунення суб'єкта), проте ми маємо на увазі неозначено-узагальнений суб'єкт *on*.

У прикладі “*Cette langueur n'aidera pas à faire aimer l'Europe*” [11, с. 29] ми спостерігаємо цілковите усунення суб'єкта каузації, який при певній трансформації може стати узагальненим суб'єктом *on* і формувати вираз “*au 'on aime*”.

У реченні “*Pour la première fois un prix du public a été décerné grâce au soutien du ministère des Affaires étrangères et de RFL*” [15, с. 6] реальний неозначений суб'єкт *on* виражений імпліцитно (=on a décerné le prix...).

У реченні “*Il est resté, sur la plage, un trou immense...*” [8, с. 211] немає словесно оформленого суб'єкта-діяча, є лише результат дії “*un trou*” (при трансформаційного підходу імпліцитний суб'єкт може функціонувати як неозначений, наприклад, “*quelqu'un a laissé un trou*”...).

У наступному реченні можна спостерігати часткове усунення суб'єкта з повідомлення (наприклад, “... *Il suffit de regarder dans nos poches ou nos cabas pour constater que...*” [...]), де обставина (сирконстант) “*dans nos poches; nos cabas*” з присвійним займенником nos вказує на семантичний суб'єкт “*nous*”.

Суб'єктна актантність є субстанціальною семантико-синтаксичною одиницею. Виокремлення семантичних різновидів (функцій) суб'єктної лексичної одиниці залежить також і від характеру предиката, валентність якого формує елементарне просте речення [3, с. 112]. Відповідно до типів предиката вирізняють такі види суб'єктної актантності:

– суб'єкт дії (*Promptement elle ramassa une brassée de bois mort et bientôt elle eut un brasier dans les cendres duquel elle fit cuire un de ses œufs* [18 (т. 1), с. 245];

– суб'єкт процесу (*Elle se fâchait contre lui.*);

– суб'єкт стану (*Et après, quand j'ai vu arriver les poètes modernes, quand j'avais douze ans, j'ai un peu changé, j'ai adoré ces nouveaux poètes* [15, с. 9];

– суб'єкт якісної ознаки (*Le resard de ce jeune homme était bon et doux: je fus au moment de l'embrasser*) [9, с. 55];

– суб'єкт локалізації (*Nous avons monté l'escalier l'une derrière l'autre, droit dans le désert du Pérou...* [16, с. 149], суб'єкт кількісної ознаки (*Nous vivions encore à Neuilly, tous les six* [8, с. 252]).

Аналіз мовознавчої літератури засвідчує: вивчення суб'єктності відбувається в різних ракурсах, що зумовлюється складністю структури мовної сутності, іменованої “суб'єкт”.

Вивчення суб'єктної актантності в межах концепції глибинних структур полягає у тому, що суб'єкт передає значеннєвий зміст, що трансформується за визначеними правилами в поверхневий підмет чи додаток. Первинною семантичною функцією граматичного суб'єкта є вираження семантичного суб'єкта (тобто спадання підмета і суб'єкта у поверхневій конструкції). Унаслідок граматико-семантичних зрушень (трансформацій) ця відповідність порушується (спостерігається неспівпадання граматичного та семантичного суб'єктів). У таких випадках граматичний суб'єкт виконує вторинні семантичні функції.

Синтаксична (граматична) суб'єктна актантність може позначати:

– ситуацію загалом (спостерігається у конструкціях з десемантизованим присудком в переносному значенні, наприклад, “*La guerre a éclaté*” (Розпочалась війна);

– в пасивних конструкціях граматичний суб'єкт позначає семантичний об'єкт (наприклад, *Le club est présidé par Henri Archimbaud* [10], де синтаксичний актант (підмет) “*le club*” позначає семантичний об'єкт, семантичну суб'єктну актантність представлено непрямым додатком “*par Henri Archimbaud*”:

– позицію граматичного суб'єкта може займати : інструмент (*La clé ouvre la porte...*), обставина причини (*Depuis l'été, la sécheresse frappe une bonne partie de l'Inde* [11, с. 87], обставина місця (*Depuis l'été 2003, toutes les grandes zones de la planète ont retrouvé du dynamisme, tirées par les puissantes locomotives américaine et chinoise* [10, с. 81], обставина часу (*Mais l'année 2004 a également souri aux pays moins bien dotés en matières premières, notamment à la Turquie* [10, с. 102]).

Отже, якщо розглядати суб'єктну актантність у семантичному аспекті, тоді можна її характеризувати за типом предиката, за ступенем означеності суб'єкта у висловленні. В плані парадигматики семантична суб'єктна актантність може оформлюватися по-різному: іменником, займенником, словосполученням, або ж імпліцитно. Синтаксична суб'єктна актантність (у поверхневій реалізації в – підмет) не завжди збігається з семантичною суб'єктною актантністю (внаслідок асиметрії плану вираження і плану змісту), отож у парадигматичному аспекті має дещо інше вираження. Синтаксична суб'єктна актантність може оформлятися іменником, займенником, словосполученням, інфінітивною конструкцією, цілим реченням, де вона позначає не реального суб'єкта дії, а обставину причини, місця, часу, семантичний об'єкт, або ж якусь ситуацію.

Отже, проблема суб'єктної актантності є складною і неоднозначною, оскільки її вивчення здійснюють у різних аспектах: граматичному, семантичному, комунікативно-прагматичному. Окрім того, детальне вивчення суб'єктної актантності передбачає не лише її ізольоване дослідження, але й врахування суб'єктно-об'єктних відношень, які розкривають проблему актантності загалом.

1. Алисова Т.Б. Семантико-коммуникативный субстрат безличных предложений // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. (Доклады на Конференции по теоретическим проблемам синтаксиса). [Ответ. ред. Н.Д. Арутюнова]. М.: Наука, 1969. 180 с.
2. Бондарко А.В. Носитель предикативного признака (на материале русского языка) // Вопросы языкознания. № 5. М., 1991. С. 27–41.
3. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / АН України. Ін-т української мови: Відп. ред. К.Г. Городенська. – К.: Наук.думка, 1992. – 224 с.
4. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. Синтаксис. – М., 1986. – 220 с.
5. Корди Е.Е. Безличные конструкции в современном французском языке. (Синтактико-деривационный и типологический подход) // Вопросы языкознания. № 3. М., 1994. С. 115–128.
6. Хорева Р.Н. Французские неопределенно-личные конструкции в сопоставлении с аналогичными конструкциями немецкого и английского языков. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Минск, 1977. – 22 с.
7. Brunot F. La pensée et la langue. P., 1936.
8. Chandernagor F. La première épouse. – Editions de Fallois. – Paris, 1998. – 256 p.
9. Dumas A. fils. La Dame aux Camélias. – Paris, Nelson. – 284 p.
10. L'Expansion. 01.2005, № 693, 132 p.
11. L'Expansion. 05.2005, № 697, 186 p.
12. L'Express. 14.03.2005. – Paris, 84 p.
13. Fejtaine J.-L. Le crépuscule des elfes. Edition Belfond. – Paris, 1998. – 374 p.
14. Fournier A. Le grand Meaulnes. Librairie Générale Française, 1985. 338 p.
15. Le français dans le monde / mars-avril 2001, № 314, 110 p.
16. Gallois C Une fille cousue de fil blanc. Edition Buchet/Chastel, – Paris, 1969, 199 p.
17. Lire, avril 2005, № 334, 115 p.
18. Malot H. En famille. Tome 1,2. Editions G.P., – Paris, 1960, 251 p.
19. Maupassant G. Contes de la bécasse. Booking International. – Paris, 1995.
20. Merle R. L'île. Editions Gallimard, 1962. – 700 p.
21. Le Monde. 9.04. 2005, 12 p.
22. Pancrazi J.-N. La mémoire brûlée. Editions du Seuil, 1979, 220 p.
23. Philipe A. Le tempd d'un soupir. – Paris, 1963, 252 p.
24. Rolin D. Le gardien. Editions Denoël. – Paris, 1955, 251 p.
25. Sagan F. Aimez-vous Brahms.... – Paris, René Julliard, 1959, 187 p.
26. Sagan F. La chamade. – Paris, René Julliard, 1965, 251 p.

THE FUNCTIONAL-SEMANTIC PECULIARITIES OF THE SUBJECT ACTANCY

Oksana Martyniuk

*The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

The article deals with the functional-semantic peculiarities of the subject actancy from the semantic and syntactic point of view. The concrete examples show that there are differences between semantic and syntactic actancy (through the linguistic asymmetry). Apart from that, semantic and syntactic subject actancy are marked by different linguistic units in paradigmatic aspect.

Key words: semantic subject actancy, syntactic subject actancy, linguistic asymmetry, diathesis.

*Стаття надійшла до редколегії 17.10.2007
Прийнято до друку 21.12.2007*

УДК 811.133.1'371

ВІДДІЄСЛІВНІ ІМЕННИКИ ТА ЇХНІ ФУНКЦІЇ В СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ ПРОЗІ

Мирослава Блавацька-Колобова

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

Розглянуто особливості словотвірних моделей віддієслівних іменників та їхню роль у художньому тексті. Проаналізовано типи словотвірних рядів, твірними яких слугують різні форми дієслова: інфінітив, основа множини, дієприкметник минулого часу. Виявлено також фонетичні особливості похідних, взаємодію синтаксичних, лексичних моментів, проілюстровано комунікативну функцію новотворень.

Ключові слова: словотвірна система, базова лексема, словотвірний ряд, морфологія, комунікація.

Сучасний стан вивчення словотворення відзначається низкою особливостей, а саме: особливою увагою до творення характерологічної лексики. Дослідження неологічного творення віддієслівних іменників у французькій літературі тісно взаємодіє з номінальним стилем. Під номінальним стилем розуміється тенденція виражати дії, процеси, стани і якості за допомогою іменникових форм з метою передачі інформації меншою кількістю слів. Проблеми номінативного стилю приваблювали багатьох вчених-лінгвістів, серед яких Ш. Баллі, Ф. Брюно, А. Ломбар, М. Лєгран, П. Сабатьє, А. Лансон, М. Крессо, В. Шмідт, а також: Ф.А. Буслаєв, Л.А. Потебня, В.П. Мурат, Ю.С. Степанов. Це явище залишається цікавим і досі перебуває в центрі уваги вчених.

Наприклад, А. Ісаченко, розглядаючи розвиток морфологічних ознак у різних частинах мови, зачислює французьку до вербальних мов, тобто таких, у яких є досить розвинутим дієслово з його формами та відмінювання з одного боку, та відсутністю флексій у системі імені – з другого [1]. Однак, проаналізувавши найуживаніші частини мови у творах відомих французьких письменників, ми дійшли до дещо інших висновків.

З погляду функціональної граматики французька мова є номінальною. На думку А. Ломбара, іменник займає серед частин мови чи не найголовніше місце [8]. Він поєднує в собі як здатність дієслова означати дію, так і здатність прикметника означати якість. Продуктивними отож є процеси іменникового, зокрема віддієслівного словотворення. У реченні він може виконувати майже усі функції. Власне зниження ролі дієслова у змістовому аспекті викладу інформації та широке використання іменної дії (віддієслівного іменника) вважаємо головними рисами номінального стилю.

Такий стиль притаманний французькій мові протягом різних періодів. Іменники часто займають місце, яке в латинській мові належало б дієслову. Як зазначає Р. Жоржен, “літературна мова ширше використовує іменник дії, аніж дієслово чи прикметник [7]. Це спостерігається у творах Флобера, а вже у письменників-

натуралістів використання подібної конструкції стало систематичним і продуктивним явищем”. Під іменем дії розуміємо, за Ломбаром, будь-який іменник, який наділений іменною семантикою, що притаманна дієслову [8]. Цей клас налічує не лише іменник, що означають дію (*préparation*), стан (*état*), але й конкретні результати дії (*la découverte*, *l’acquisition*).

Серед екстралінгвальних причин розвитку іменного стилю зазначимо тенденцію до науковості та точнішого визначення понять. Не останню роль відіграє також принцип мовної економії, під яким ми розуміємо можливість вираження одним насиченим реченням, а також словом значну кількість інформації.

Розглянемо приклади, у яких іменники відіграють у реченнях такі функції:

I. Іменники дії у ролі підмета зі значенням предметності.

Тут іменники вживають не лише для означення предметів та істот. Вони передають явища, якості, стани, процеси. Бачимо, що граматичне значення предметності є об’ємним і має розгалужену систему додаткових значень.

Під час утворення дієслівних іменників дії відбувається опредмечування дії:

Les plantes des roues et les reniflements des chevaux s’adoucissent, se perdirent dans la rumeur du vent nocturne [Gamarra].

У наведених прикладах віддієслівний іменник *reniflement*, утворений від дієслова *renifler* з додаванням іменникового суфікса *-ement*, фігурує в ролі підмета та позначає дію.

Граматичним центром речення фігурує процес.

Дієслово-присудок вказує на початок чи кінець цього процесу, на його перехід в іншу якість:

Au-dessous ne régnaient, comme ont eu pu le croire, ni l’agitation des hommes, ni le tumulte, ni le vivante charroi des villes, mais un silence plus absolu, une paix plus définitive [Saint-Exupéry].

Le craquement recommença plus proche, puis il y eut des coups sourds frappés contre la terre [Clavel].

A peine l’eut-il ouvert, que le battement de son cœur se précipita [Troyat].

Наведені приклади віддієслівних іменників **agitation**, **craquement**, **battement** позначають процес, дію, що триває певний час, а також передають емоційний стан діючої особи.

– Одне опредмечування дії так чи інакше впливає на іншу:

Une cloche, un roulement de charrette, un aboi de chien soulevait la paix du décor et du silence campagnard [Gamarra].

Mais le chuintement de gaz et le craquement régulier de l’horloge s’ajoutaient à l’épaisseur du silence [Gamarra].

Бачимо з наведених прикладів, що за своєю семантикою віддієслівні іменники **les reniflements**, **l’agitation**, **le craquement**, **le battement**, **un roulement**, **un aboi**, **le chuintement** так чи інакше пов’язані зі звуками, шумами, прямо чи опосередковано. Тиша порушена звуками, які виникли як результат якоїсь дії. Формант *-ement* є з числа тих суфіксів, які слугують для утворення віддієслівних іменників, що виражають конкретні дії-процеси. Утворені з його допомогою дериванти становлять декілька лексико-семантичних груп, серед яких виокремлено іменники, які означають шуми, звуки.

– Процес накладає певний відбиток на особу, яка до нього дотична.

Je me déchaussais, le glissement du sable sur ma peau me causait une joie d'enfant [Clancier].

De nouveau, dans ce bureau plus froid encore, son faible tremblement de lèvre la reprit [Saint-Exupéry].

Особа, на яку скеровано дію, зазвичай, виражена додатком – іменником, чи частіше займенником. Аналізуючи подібні речення у літературі, виявлено, що дія відбувається без безпосередньої участі особи. В останньому прикладі дія, виражена іменником, дає змогу стисло і водночас емоційно та зрозуміло передати внутрішній стан жінки. Слово **le tremblement** несе основне змістове навантаження.

Наведені приклади з субстантивацією прикметників та дієслів створюють особливий описовий світ, в якому якості предметів та їхні рухи, матеріалізуючись, стають важливішими за самі предмети.

Ідентичний ефект мають віддієслівні іменники в пасивних конструкціях:

Mais bientôt je suis pris d'un insupportable tremblement [Saint-Exupéry].

Іменник виступає в ролі непрямого додатку, виражаючи агента дії.

У певних випадках дія спрямована не на особу, а на матеріальний предмет чи процес:

Un silence parfait y régnait, troublé seulement de temps à autre par le crisement d'une cigale, par le claquement d'un parasol, par le frémissement des petites feuilles sèches des oliviers dans le vent marin [Coutarde].

II. Віддієслівні іменники у функції прямого додатка. Тут важливою є семантика дієслова-присудка. Віддієслівні іменники, вжиті після дієслова типу éprouver, sentir, використовуються для опису стану суб'єкта, його відчуттів і переживань. Наведені нижче приклади дають змогу це простежити

Розкладання поняття процесу на семантичні компоненти:

- дієслівний компонент, який передає переживання до його суб'єкта;
- іменний компонент, роль якого у контексті впливає з граматичних можливостей іменника, а саме :

а) виконує номінативну функцію

Quand il apparaissait dans la boutique, elle éprouvait un bondissement joyeux dans la poitrine [Troyat].

б) передбачає поєднання різних емоційних станів:

Je devrais éprouver le saisissement du choc, puis la peur, puis la détente [Saint-Exupéry].

Cet homme éprouvait en face de sa vie passé, le tranquille contentement de menuisier qui vient de polir une belle planche : "Voilà. C'est fait" [Saint-Exupéry].

J'éprouve un serrement au cœur [Saint-Exupéry].

в) створює одночасну реалізацію усіх можливостей:

Elle ressentait un délicieux pincement au cœur, comme à l'annonce d'une entrevue amoureuse [Troyat].

Зазначимо, що семантика віддієслівних іменників у сполученні з дієсловами éprouver, sentir інша, аніж у віддієслівних іменників, які фігурують в ролі підмета. Можемо припустити, що усі дієслова прямо чи опосередковано стосуються почуттів. Суб'єкт відчуває хвилювання, задоволення, радісне биття у грудях,

завмирання серця. Семантика віддієслівних іменників перебуває у взаємодії з семантикою дієслова-присудка.

При дієсловах сприйняття для прикладу *entendre* V+S будуть означати звуки, шуми:

Il entendit distinctement le battement de son cœur [Coutarde].

En approchant de la Seine ils entendirent le froissement régulier de l'eau contre la berge [Gamarra].

Il savait ce qu'il pouvait entendre lors qu'il était seul avec sa pendule et ses papiers : le craquement d'une poutre, le trottés d'une souris, les hoquets de la pendule et la paisible chuinement de gaz [Gamarra].

У наведених прикладах є вживання абстрактного віддієслівного іменника в одному ряду з конкретними. Дієслово-присудок виражає дію як на конкретні предмети, так і на абстрактні:

Comme si cette terre malheureuse avait dévoré la bosselure grise de la capote, la silhouette fantomatique du cocher, le reniflement des chevaux et le prudent grincement des roues [Gamarra].

III. Віддієслівні іменники у функції непрямого додатка. Їх поділено на три підгрупи, для яких характерною є широка семантика ввідних дієслів. Підгрупи виокремлені у зв'язку з семантикою віддієслівних іменників. Це:

– Віддієслівні іменники що виражають фізичний стан, рух, переміщення:

Pas mal! -approuve Emile d'un battement des paupières [Simenon]!

Тут віддієслівні іменники дають змогу кількісно охарактеризувати дії (одноразовість чи багаторазовість) і використовувати їх з метою порівняння.

– Віддієслівні іменники для висловлення почуттів, емоцій переживань, позначають на присутність чи відсутність того чи іншого стану:

Nous vivions dans la crainte des montagnes d'Espagne, que nous ne connaissions pas encore, et dans le respect des anciens [Saint-Exupéry].

Il est frappé du même étonnement que moi, mais il ne comprend non plus ce qu'il éprouve [Saint-Exupéry].

– Віддієслівні іменники, які позначають шуми, звуки, що виконуються тим чи іншим предметом.

La répétition de certains mots importants dispense de réfléchir. L'esprit trotte sur une route connue, tel un cheval dans le tintement des clochettes [Troyat].

Окрім стилістичних переваг, номінативний стиль спричинює до мовної економії, що, відповідно, провокує віддієслівну деривацію іменників. Відбувається збагачення мови. Іменники, досліджені у вищенаведених прикладах, позначають дію, процеси, емоційні стани. Їхня стилістична роль зумовлена їхньою семантикою. Семантика віддієслівного іменника переходить до нього від твірного дієслова, а іменникові суфікси визначають групу, до якої належить дієслово: дія, агент, процес тощо.

Взаємодія дієслово–іменник важлива для утворення нових слів у сучасній французькій мові. Вона є важливою для синтаксису, стилістики та комунікації загалом. Усі частини мови слугують компонентами у побудові речень.

У французькій мові іменник може бути фактично у будь-якій позиції з шести у структурній схемі речення. Наприклад:

1. Pierre est là;	4. On aime Pierre;
2. Le livre de Pierre est là;	5. On pense à Pierre;
3. C'est Pierre;	6. On va chercher Pierre.

Здатність дієслова виконувати синтаксичні функції обмежена.

Наприклад, вживання номінативного стилю мотивоване лаконічністю та логічністю такого висловлювання, а також потенціалом дієслова виконувати різні синтаксичні функції, що набувають інших ознак. Відсутність дієслова частково компенсується прикметником у функції означення та придієслівними обставинами.

Іменний стиль дає змогу розкрити безліч аспектів діяльності, продемонструвати процес з нового боку, новим поворотом фрази краще, передати відчуття життя. І це, як бачимо з наведених прикладів, широко використовують у художніх творах.

-
1. Банару В.И. Корреляция глагол-имя во французском языке. – М., 1975.
 2. Гак В.Г. К проблеме типологии в построении высказывания. Методы сравнительно-сопоставительного изучения современных романских языков. – М., 1966. С. 146.
 3. Юрьева Е.Ю. суффиксальное словообразование имен существительных действующего лица в современном французском языке. Автореф. дис. ... канд. М., 1953.
 4. Лопатникова Н.Н. Суффиксальное словообразование имен существительных с абстрактным значением в современном французском языке. Автореф. дис. ... канд. М., 1953.
 5. Bally Ch. Linguistique générale et linguistique française. – Paris, 1923. P. 376.
 6. Dubois J. Etude sur la dérivation suffixale.
 7. Géorgin R. Les secrets du style. – Paris, 1961. P. 71.
 8. Lombard A. Les constructions nominales dans le français moderne. Uppsala et Stockholm, 1930. P. 5.

VERBAL NOUNS AND THEIR FUNCTIONS IN MODERN FRENCH PROSE

Myroslava Blavatska-Kolobova

*The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

The article deals with the features of word-formation models of verbal nouns and their role in a fictional text. The types of word-building rows, the basis of which are the different forms of verb, are analyzed: infinitive, basis of plural, participle past tense. The phonetic features of basis words, syntactic interactions, lexical moments, and the communicative function of new words are shown.

Key-words: word-formation system, base lexeme, word-formation row, morphology, communication.

Стаття надійшла до редколегії 17.10.2007

Прийнято до друку 21.12.2007

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.111'373'46

МІФОЛОГІЗАЦІЯ ДІЙСНОСТІ ЯК ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКА НАРАЦІЯ У ТВОРЧОСТІ БРУНО ШУЛЬЦА

Віра Меньок

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
(e-mail: wmeniok@drohobych.net)*

Шульц усвідомлює власну нарацію як інтерпретацію смислу, що існує до автора і поза ним, прагнучи бути відновленим і повернутим світові. Поезія, творчість мистця, є “раптовою регенерацією” первісних міфологічних смислів, ініціатором яких є саме буття. Індивідуально-авторська нарація Шульца єдина в живописі та літературних творах; вона слугує реципієнтові джерелом розуміння первісності світу і людини. Наративні чинники авторської креації вибудовують міфологізовану дійсність як духовний досвід особистості, енергетику позбавлення від гріха, смисл вибору і чину, можливість комунікації суб’єктивних смислів “я” з об’єктивними смислами буття. Міфологізована дійсність Шульца не є ані визнанням віри, ані науковим дискурсом.

Ключові слова: Бруно Шульц, нарація, авторська креація, міфологізація, буття.

Проблема единства поэта и создаваемого им текста может возникнуть лишь в том духовном контексте, где признаётся внутренняя глубинная связь Творца и творения, субъекта творчества и его объекта. Без признания такой связи не может существовать и самой проблемы единства.

В.Н. Топоров [2, с. 26]

Творча постава Бруно Шульца є одним з вельми переконливих свідчень внутрішньої глибинної єдності Творця і Тексту, – такої єдності, “вживаючись” в котру, інтерпретатор не може стверджувати, яка енергія у поетичній реальності мистця є первинною: суб’єктивна енергія автора чи об’єктивна енергія створеного ним тексту? В кожному разі, не є випадковими дискусії шульцознавців про те, що стосовно його текстів реципієнт неодмінно потрапляє у ситуацію певної “інтерпретаційної несподіванки”. Така несподіванка буде незрозумілою, недоступною, загадковою до того моменту, доки інтерпретатор сам не “відбудеться” у тій єдності поета і тексту, котра для Шульца є актуальною та необхідною. Погоджуючись із однастайністю усіх авторитетних дослідників творчості Шульца (А. Сандауер, Є. Фіцовський, Є. Яжембський,

В. Панас, К. Вика, Ч. Карковський, А. Мажец та ін.) щодо неординарності, оригінальності, а навіть феноменальності автора, вважатимемо, однак, припущення-твердження про те, що не тільки і не стільки сам митець є першоджерелом і першопричиною геніальності своїх текстів, скільки його тексти творять геніальними себе і свого автора. Таке висловлення може видатись надто гіпотетичним, якщо надалі дотримуватись вже дещо консервативних сьогодні переконань, що, мовляв, автор творить текст і текст зобов'язаний йому своєю артистично-духовною довершеністю.

Повернемось до думки В. Топорова, котра повинна стати кардинальною проблемою сучасного теоретико-літературного знання: автор “вписується” в об'єктивні смисли і вартості тексту, знаходить духовний простір втілення своїх приватних інтенцій і прагнень у тексті, не маючи при цьому “влади” над об'єктивно-буттєвими смислами тексту, пріоритет котрих є неминучим, але й необхідним як для автора, так і, згодом, для інтерпретатора. Автор слугує водночас і творцем свого суб'єктивного світу у тексті, і тією особистістю, котра “приймається” у текст об'єктивним смислом буття.

Отже, те, що належить до об'єктивної енергетики тексту, є первинним творчим началом, тоді як авторсько-суб'єктивні енергії можуть бути обраними (у метафізичному розумінні) Текстом-буттям і втілені у ньому як необхідний учасник літературного тексту – діалогу об'єктивних і суб'єктивних смислів буття. Важливим у такій концепції взаємин тексту та автора є не абсолютизація однієї з “двох сторін медалі”. Застерігаючи від подібних ситуацій, В. Топоров зауважує: “Внимание порознь обращается или на поэта, или на текст. В *первом* случае исходят из того, что в поэте есть уже всё, что определяет его текст; главное – те “душевные силы и духовные идеи”, которые обуславливают возникновение текстов художественной литературы; сами же тексты как бы лишаются своей суверенности и во всяком случае отходят на второй план: они лишь конечный и овеществлённый выход названной духовной доминанты. Во *втором* случае опираются на то, что текст имманентен и довлеет самому себе, что он под определённым углом зрения сверхличен, внебиографичен и что для своего полного и адекватного понимания текст не нуждается в обращении к чему-то “внешнему” по отношению к нему, в частности, к автору текста...” [2, с. 26] Обидва ці випадки, що стосуються теорії інтерпретації, вимагають свого гармонійного поєднання, свого усвідомлення у безперервних діалогічних взаєминах. Актуальною аргументацією їхньої гармонії може стати звернення інтерпретатора до окремих творчих явищ у літературі, котрі самим своїм єством підтверджують ту єдність, про яку йдеться у В. Топорова. Вчений наводить феноменальний приклад – “Фауста” Гете, стверджуючи, що “...иногда связь поэта и текста, текста и поэта столь многосторонняя, что она выступает как некое парадоксальное пространство, в котором возможно и создание “Фауста” со стороны Гете, и создание самого Гете душевным компонентом “Фауста”” [2, с. 28]. У цих переконаннях Топоров спирається на думки К.Г. Юнга, Новалиса, М. Гайдеггера.

Незаперечним є те, що “Цинамонові крамниці” і “Санаторій під Клепсидрою” Бруно Шульца – це твори, котрих ініціатором, Творцем, учасником і завершально-нескінченною потенцією стають текст і автор водночас. Зрозуміло, що лише виняткові, “понадчасові” з огляду історико-культурного автори та їхні твори можуть долати

будь-які типово-аналітичні моделі та окремі інтерпретаційні підходи, існуючи у такій єдності, котра актуалізується у пропонованій статті.

Одна із провідних теоретико-критичних праць Бруно Шульца, своєрідний його приватно-артистичний маніфест “Міфізація дійсності”, вперше опублікований у 1936 р., починається словами: “Istotą rzeczywistości jest s e n s. Co nie ma s e n s u, nie jest dla nas rzeczywiste” [9, с. 149]. Творчість митця була якраз сталим прагненням того сенсу, без котрого все, що існує навколо нас, як і ми самі, не є дійсним; продовжимо – не є правдивим, істинним, вартісним. Справедливим буде припущення: все, що стосувалось реальної дійсності, сучасної Шульцові, не було для нього дійсним у розумінні духовно-артистичному, оскільки не мало своєї сенсу і вартості. Тому й був він відлюдником, самотником, людиною зовнішньо дуже скромною, що й засвідчують його біографи та підтверджують спогади про нього. Деякі дослідники схиляються до думки, що митець, народжуючи незвичкі, метафоризовані, демонологічно-містифіковані, фантазмагоричні образи в літературі та живописі, втікав від брутальної реальності, у якій не хотів бути “присутній”. Таке припущення є дещо ілюзорним, адже Шульц, як довідуємось хоча б із найновішої літературно-біографічної розвідки про нього Єжи Яжембського [7], був шукачем “дійсного сенсу” не лише у творчості, але й у житті: мав багато приятелів, знайомих, вів інтенсивний спосіб життя і мав неабиякий вплив на людей. Автор пропонованої статті свого часу вже висловлювалась на цю тему раніше: “Шульц не втікав від реальності, – він на її підставі творив нову, таємничу реальність. І в цьому була його свобода. Бо втікати від реальності – це втікати від свободи (якщо погоджуватись з авторитетом Еріха Фромма). Шульц, якщо й втікає, то не від свободи, а до свободи” [1, с. 209].

Міфологізація дійсності як творчий вибір Шульца була втіленням його артистичної свободи, реалізацією його пошуку “дійсного сенсу” буття і, зрештою, його приватною нарацією. Індивідуально-авторська нарація митця дає підстави твердити про народження автора з тексту і в тексті, як і про антиміметичне перетворення автором тексту – такого, яким він міг би бути поза діалогом з персоніфікованим у ньому авторським “я”.

Сучасне українське літературознавство все частіше послуговується терміном “нарація”, маючи на меті наблизитись до загальноєвропейської філологічної термінології. Однак таке наближення часто стає лише формальним, і під поняттям “нарація” маємо на увазі “оповідь”, а під окресленням “наративний текст” розуміємо текст, ініційований і створений авторською оповіддю, постать “наратора” усвідомлюємо як постать “оповідача”. Проте нарація – це, передусім, не сама оповідь як певний плинний процес, динаміка сюжету, а втілення інтенцій і концепцій автора – незалежно від того, чи його оповідь локалізована всередині, чи поза межами тексту. Нарация як спосіб самовираження автора не є структурним чинником художньої цілісності твору, – вона є способом авторського пошуку смислу і вартості свого твору, а також власної вартості у власному творі.

У своїй індивідуально-авторській нарації Шульц шукає того сенсу, котрий його “обирає” ще задовго перед тим, як він пише свої твори. Автор повертає собі й іншим той сенс, наближаючись до нього через посередництво міфологізації дійсності. В одному з листів до відомого польського авангардного письменника Станіслава Ігнаці Віткевича митець писав: “Śa, treści niejako dla nas przeznaczone, przygotowane, czekające na nas na

samym wstępie życia. <...> Takie obrazy stanowią program, statuują żelazny kapitał ducha, dany nam bardzo wcześnie, w formie przeczuć i na wpół świadomych doznań. Zdaje mi się, że cała reszta życia upływa nam na tym, by zinterpretować te wglądy, przełamać je w całej treści, którą zdobywamy, przeprowadzić przez całą rozpiętość intelektu, na jaką nas stać. Te wczesne obrazy wyznaczają artystom granice ich twórczości” [9, с. 154].

Чи варто шукати красномовніших підтверджень того, що Шульц належить до феноменальних постатей у світовій літературі? Він творить свої тексти – ширше – свій єдиний Текст – як невинний і необхідний пошук, відкриття, відновлення і повернення сенсу (у розумінні – смислу), “призначеного” для митця буттям, сенсу, котрий народжує ті образи, що є визначенням артистичних прагнень і чинів митця (підкреслимо: не автор народжує образи, а об’єктивні образи самого буття народжують автора!). Шульц визнає, що творчість не є “творенням заново”, – вона є інтерпретацією смислу, що існує до автора і поза автором і чекає на автора ще на самому початку його життя, бо через нього (автора) прагне бути відновленою і повернутою світові людей, котрі, здебільшого, забувають про свій “початок”, втрачають необхідну генетично-духовну пам’ять. Тому шульцова нарація не є звичною оповіддю про щось йому відоме, або відоме іншому суб’єктові оповіді. Його нарація – це щоразу відкриття-регенерація втрачених смислів буття, повернення існуючій реальності її первісного міфу, креація несподіваних поєднань між елементами побутуючої мовної системи – таких поєднань, що повертають до первинно-дійсної вартості слова.

У вже згадуваній “Мітизації дійсності” Шульц пропонує коротке і геніальне визначення поезії: “Poezja – to są krótkie spięcia sensu między słowami, gątowna regeneracja pierwotnych mitów” [9, с. 150]. Якраз такі “короткі зв’язки сенсу” випромінює феномен Шульца, зв’язки, що є завжди “раптовою регенерацією” первісних міфологічних смислів, – раптовою, бо йдеться про творче осяяння, надхнення, ніби “продиктоване” митцеві самою вічністю. Тому Шульц і не розмежовує прозу та поезію, окреслюючи всю творчу діяльність як поезію. Він і є поетом у первинному, узагальненому розумінні – Творцем, котрий перебуває у сталій екзистенції міфологізації дійсності, будучи переконаним, що міфологізація світу відтворює і продовжує себе в поезії.

В оповіданні “Серпень” з циклу “Цинамонові крамниці” Шульц описує подорож автоперсоніфікованого наратора по дрогибицькому ринку: “Tak wędrowaliśmy z matką przez dwie słoneczne strony rynku, wodząc nasze załamane cienie po wszystkich domach, jak po klawiszach. Kwadraty bruku miały powoli pod naszymi miękkimi i płaskimi krokami – jedno bladoróżowe, jak skóra ludzka, inne złote i sine, wszystkie płaskie, ciepłe, aksamitne na słońcu, jak jakieś twarze słoneczne, zadeptane stopami aż do niepoznaki, do błogiej nicości”. [9, с. 20-21]. Перше, що звертає на себе увагу: реальна дійсність перетворюється автором-креатором, кожне слово набуває нових значень, кожне однозначне явище стає незвичним, багатозначним, ніби відроджує свої приховані, зовнішньо недоступні людині потенції. Це і є результат нарративної енергії автора, його приватної міфологізації, що в її лоні відкриваються особливі зв’язки між знайомими вже словами і регенерується первісний багатосмисловий, невичерпний сенс буття. Відшукання таких зв’язків не належить винятково авторові, – їхнім первинним ініціатором є саме буття, самі ті смисли, що чекають появи свого автора.

Отже, індивідуально-авторська нарація – це нескінченний діалог об’єктивних і суб’єктивних енергій тексту. Не лише сам Шульц чи його наратор володіють здатністю

бачити бруківку дрогибицького ринку різнокольоровою, але, що головне, сама ця бруківка криє у собі духовно-артистичні начала, що їх може відчуті і досвідчити тільки обраний серед людей геній. Акцентуймо увагу: квадрати бруківки мають свої “сонячні обличчя”, вони є одухотворено-істинними, тоді як наратор і його мати залишають на міфологізовано-дійсному ринку лише свої тіні. Людина перед обличчям первісного міфу є лише тінню. Проте далі маємо: “сонячні обличчя” бруківки є затоптаними людськими ногами до непізанованого, а навіть до приниженого стану. Так власне людина нищить первинний міф світу, в котрому живе; полишає явища його духовної вартості, живучи у тій реальності, що є лише ілюзією, бо в ній “потопано” її дійсний сенс.

Ще один приклад з “Санаторію під Клепсидрою” (оповідання “Геніальна епоха”):

“Rysowałem w pośpiechu, w panice, na poprzek, na ukos, poprzez zadrukowane i zapisane stronicie. Moje kolorowe ołówki latały w natchnieniu przez kolumny nieczytelnych tekstów, biegły w genialnych gryzmołach, w karkołomnych zygzakach, zwężając się raptownie w anagramy wizyj, w rebusy świetlistych objawień i znów rozwiązując się w puste i ślepe błyskawice, szukające tropu natchnienia” [9, с. 103]. Що народжує в людині таке натхнення? Знак небес, знак Бога, що його митець вбачає у формі вогняного стовпа, і, не отримавши допомоги від рідних, близьких і знайомих, залишається єдино обраним для втілення цього вищого світла у мистецтві. Наратор набуває сенсу Творця – сенсу, дарованого йому небесами, і все, що він малює – це первинні, правдиві образи універсуму. Тому й малює невпинно, невблаганно, у стані екстазу, не обираючи місця і матеріалу (на батьківських торгових книгах, на старих журналах і газетах, бо “Nie można mi było nastarczyć papieru” [9, с. 118]). Немає жодного значення, що митець малює не на чистому папері, адже кожне письмо, що належить до ілюзорної псевдодійсності, зникає під олівцем Творця, під істинними образами буття. Так виглядає мить творчого прозріння, мить явлення вічного сенсу буття у мистецтві. А потім рука знову шукає дороги натхнення. Текст творить себе сам, за посередництвом обраного ним митця, чим і пояснюється суть “чужої руки” у продовженні цитованого фрагмента: “O, te rysunki świetliste, wyrastające jak pod obcą ręką, o, te przejrzyste kolory i cienie!” [9, с. 120].

Художня диалогія Шульца “Цинамонові крамниці” і “Санаторій під Клепсидрою” є невичерпною скарбницею, що засвідчує глибинну єдність Тексту і Творця. Немає потреби “спеціально” шукати прикладів для підтвердження такої єдності, бо кожне висловлювання, кожен образ у цих творах говорять про себе, відкривають себе винятково як репрезентанти міфологічно-первісного, істинного єднання об’єктивних енергій буття і суб’єктивних енергій автора.

Як стає зрозумілим, індивідуально-авторська нарація теж є “організована” і автором, і, поза всяким сумнівом, “позаавторськими” (чи “понадавторськими”) чинниками. Отож і спроби більш-менш традиційно окреслити тип чи спосіб Шульцової нарації виявляться марними.

Перша проблема, що може стати перешкодою для подібних окреслень: ким є автоперсоніфікований наратор у творах Шульца? Чи автор персоніфікує себе в особі наратора, чи наратор є *alter ego* автора, чи він є цілком відокремленим від автора; наратор є втіленням чи подоланням духовно-артистичного досвіду автора? Кожна окрема з передбачуваних відповідей буде лише обмеженням творчих потенцій і функціональних чинів автора і його тексту. Всі можливі відповіді, які надаються і не надаються до

їхнього передбачення, можуть прийматись лише у єдності, у неперервних діалогічних взаєминах.

Справа далеко не в тім, що Шульц дійсно писав свої цикли, керуючись дитячими враженнями, спогадами, переживаннями. І не в тім, що більшість персоналій у творах мають своїх реальних “відповідників”. Адже сам автор наполягав на тому, що його твори аж ніяк не є “родинною хронікою”: “Do jakiego rodzaju należą *Sklepy synatopowe*? Jak je zaklasyfikować? Uważam *Sklepy* za powieść autobiograficzną. Nie dlatego tylko, że jest pisana w pierwszej osobie i że można w niej dopatrzyć się pewnych zdarzeń i przeżyć z dzieciństwa autora. Są one autobiografią albo raczej genealogią duchową...” (з цитованого вище листа до Віткевича) [9, с. 156]. Шульцові йдеться саме про творчість як духовну генеалогію, яка своїм корінням сягає далеко за межі людської пам’яті і схиляє до своїх міфологічних джерел. Наведемо тут інтерпретаційну синтезу Єжи Яжембського стосовно особливих модифікацій приватної історії у творах Шульца: “Historia, jaką opisuje Schulz, jest w jakiejś mierze oparta na jego własnej historii – tyle że zmodyfikowanej, wzbogaconej o szereg fantastycznych przygód. Przygody, jakie spotykają Józefa – *porte-parole* Brunona – nie są jednak dowolne. Wpisują się one w porządek mityczny, są wcieleniem pewnych wspólnych struktur fabularnych, które możemy zaobserwować w wielu różnych mitologiach. Historia Schulzowskich bohaterów jest więc historią mitologiczną, czyli historią człowieka w ogóle...” [7, с. 115].

Індивідуально-авторська нарація є єдиною і в живописі, і в літературних творах, що Шульц визнає у вже згаданому листі до Віткевича і що має вирішальне значення для інтерпретатора: для його відмови від усталених літературознавчих окреслень приватної міфології митця. Автор стверджував, що ухилився би від прохання про інтерпретацію його ж творів, оскільки будь-яка спроба такої інтерпретації буде “... raczej próbą opisu rzeczywistości tam danej aniżeli jej uzasadnienie” [7, с. 155]. Отже, Шульц ніби застерігає майбутніх інтерпретаторів його творів: застерігає від прагнення описати міфологізовану дійсність, подану в них, бо не можна описати істинний смисл. Причина таких застережень ще й у тому, що мистецтво (як переконаний Шульц) не розв’язує “секрету”, довіреного йому буттям, до кінця. Творчість і є інтерпретацією сенсу буття, спробою наближення до його таємниць. Отож описати словами ілюзорної дійсності те, що в авторському тексті є приналежним до істинної дійсності, неможливо. Шульцова міфологізація надана реципієнтові як джерело розуміння первісності світу і людини, а не як матеріал для опису художньої реальності того чи іншого твору та способів її структурування.

Сучасний словник польської літератури ХХ ст. дає поняття “часових горизонтів нарації”, що означає можливу одночасність присутності у тексті різночасових фаз оповіді. Залежно від ступеня і характеру такої одночасної присутності, умовно окреслюються “розлогі” та “вузькі” горизонти нарації: “Opowiadanie o dużym horyzoncie narracyjnym prowadzone jest jakby z ustalonego punktu widzenia. Narrator dysponuje niejako panoramiczną orientacją w przedstawianym procesie i może swobodnie przebiegać różne jego fazy, nie licząc się z ich “rzeczywistą” chronologią. Za przeciwieństwo typu narracji o szerokim horyzoncie uważać można narrację o horyzoncie wąskim, prowadzoną z punktu widzenia ruchomego, towarzyszącego wydarzeniom przedstawionym, umieszczoną w czasie właściwym tym zdarzeniom, często wewnątrz świadomości bohaterów powieściowych” [4, с. 148–149].

Зрозуміло, що шульцова нарація тяжіє до панорамної, “розлогої” у часі, бо автор вільно переміщає, зміщує, поєднує різночасові виміри, події, факти. Адже він диспонує міфологічним часом – універсальним, який не надається до його “хронологізації” чи послідовного викладу. Будь-які часові виміри в індивідуально-авторській нарації Шульца існують одночасно, вони є всеприсутніми, понад і позаісторичними. Проте, з іншого боку, “правом голосу” митець наділяє інших героїв оповідань (наприклад, батька), котрі є носіями “вузьких” часових горизонтів нарації, бо ж вони не володіють тим знанням, що ним володіє автор і його наратор. Стала екзистенція авторської нарації може доповнюватись рухомою, очевидно-плинною нарацією персонажів, що кожен раз спричиняє дискусію-конфлікт ілюзорної дійсності та дійсності міфологізовано-істинної. Учасником цієї дискусії стає й читач, за яким лишається право вибору між двома дійсностями – реальною та первинно і завжди існуючою. Конфлікт цих дійсностей у шульцових текстах не вирішений, бо він і не передбачає свого кінцевого і остаточного вирішення: людину “долучимо” до цього конфлікту життя, і кожне окреме людське життя вирішує його по-своєму, знову і знову. Правда у тому, що лише Творцеві Тексту відкривається істинна дійсність, істинний сенс буття.

Наративні особливості і домінанти творів Шульца мусять отримувати своє категоріальне пояснення з позицій часу, в котрому існує міфологізована дійсність автора, – такого часу, що припиняє своє функціонування у традиційних вимірах і набуває нових – енергетично нескінченного, всюдисущого і всеприсутнього сенсу буття. Сенс буття є нескінченним, – ото ж і час, що його “окреслює” й наповнює, є таким же нескінченним і необмеженим. Одне з оповідань “Санаторію під Клепсидрою” розпочинається роздумами про час: “Zwykle fakty uszeregowane są w czasie, nanizane na jego ciąg jak na nitkę. Tam mają one swoje antecedenсы і swoje konsekwencje, które tłoczą się ciasno, następują sobie na pięty bez przerwy і bez luki. Ma to swoje znaczenie і dla narracji, której duszą jest ciągłość і sukcesja” [4, с. 101]. У цьому висловленні криється авторське ставлення до традиційного типу нарації, “душею” котрої є послідовність, взаємний зв’язок подій у часі. Відразу стають зрозумілими певні позиції непогодження Шульца з тривіально-наративними формами творчості, про що далі йдеться у цьому ж оповіданні: “Cóż jednak zrobić ze zdarzeniami, które nie mają swego własnego miejsca w czasie, ze zdarzeniami, które przyszły za późno, gdy już cały czas był rozdany, rozdzielony, rozebrany, і teraz zostały niejako na lodzie, nie szeregowane, zawieszzone w powietrzu, bezdomne і błędne?” [4, с. 101]. Відповіддю на це запитання є сама творчість митця, котрий не поділяє час на окремі виміри минулого, сучасного та майбутнього; відтворює такі події, які можуть бути спроектовані водночас на всі три часові простори; викреслює таку часову дійсність, котра є універсальною моделлю буття-пам’яті. Відомо, що артистичний час Шульца був своєрідною творчою апробатою філософії часу Генрі Бергсона, котрий усвідомлював час як певну духовно-філософську єдність, що не лише пов’язує в одномоментному існуванні “тоді”, “тепер” і “потім”, але усвідомлює час як саме буття в його тривалих і нескінченних вартісних смислах.

Шульц втілює бергсонівську концепцію єдності часів у своїй приватній артистично-міфологізованій образності. Як стверджував Г. Бергсон: “Ogólnie biorąc,

w *zasadzie* przeszłość pojawia się w świadomości tylko w tej mierze, w jakiej może dopomóc w zrozumieniu teraźniejszości i przewidywaniu przyszłości: oświecla ona działanie” [5, с. 51]. Минуле в його первинній смислово-вартісній наповненості з’являється в дилогії Шульца якраз тоді, коли сучасність не дає “ключа” до майбутнього. Проте за таких появів минулого приватна міфологія автора не стає роз’єднаною на різні часові простори, не втрачає своєї міфологізованої часової монолітності. Така ж монолітність є притаманною і авторській нарації, котра водночас існує у різних часопросторах, залишаючись при цьому неподільно єдиною, інтегрованою духовно та артистично. Шульц продовжує свої роздуми над часом у “Санаторії під Клепсидрою”, акцентуючи увагу на тому, що немає такої події, для якої б забракло часу в художньому творі, бо не може бути час “завузьким”, не може статись такого, щоб “всі місця у часі вже були продані”: “Czyżby czas był za ciasny dla wszystkich zdarzeń? Czy może się zdarzyć, aby już wszystkie miejsca w czasie byty wyprzedane?” [5, с. 101]. Час не може бути обмеженим, він не може не помістити у собі всі події. Мабуть, бачення часу в його нескінченності і відкритості – це одна з найактуальніших підстав творчості, засада правдивої артистичної креації.

Єдність часів втілена в шульцових образах міста, дому, батька, крамниці, птахів і т.п. Міфологізована дійсність “Цинамонових крамниць” і “Санаторію під Клепсидрою” передбачає, розгортає і завершує часову цілісність художнього образу. Скажімо, дім у наративній ініціативі автора може бути порожній, наповнений сонячним промінням і спокою; може нагадувати лабіринт для людського існування, котре втратило свою генетичну пам’ять; стіни у ньому можуть зарости, втративши своїх мешканців, а, значить, втративши свій внутрішній суб’єктивний час. Дрогобицький косяол може змінювати свій часово-просторовий кшталт і своє “екзистенціальне оточення” залежно від того, яка вартість часу – дійсна чи ілюзорна – ним оволоділа. Крамниця одночасно володіє двома часовими наповненнями: місце матеріально-емпіричного існування людини (торгівельна діяльність батька) і місце її понадемпіричного буття (творчі інтенції батька).

Наративно-часовий простір міфологізованої дійсності Шульца внутрішньо посилюється потенціями пам’яті, котра часто персоніфікується у спогаді автора і наратора. Ціла дилогія є своєрідним спогадом автора та актуальною дійсністю наратора. Філософськи і духовно актуалізований спогад є мотивом креації монолітного всеєдиного часу у творчості митця. За словами Г. Бєрсона, “...jeśli potrzebie przywołuje wspomnienie, to po to, by okoliczności, które poprzedzały, towarzyszyły i następowały po minionej sytuacji, rzuciły nieco światła na sytuację obecną i wskazały jakieś z niej wyjście” [5, с. 52]. Спогад якраз і забезпечує в шульцовій нарації єдність філософсько-духовного часу в житті людини і вихід із ситуації теперішнього існування, котра часто має “обличчя” пустки, зневіри, безвиході. Проте митцеві йдеться не про спогад як “перенесення” наратора і героя у якусь давню, “мертву” вартість, а про спогад як мотив і “просвітлення” сучасного сенсу існування, відкриття перспективи майбутнього – не абстрактної надії, а цілком реальної духовної дійсності. Такими – глибинно неподільними і незмінно вартісними – є часові простори індивідуально-авторської нарації Шульца.

Міфологізована нарація (чи наративна міфологізація) Шульца містить у собі основні класичні характеристики функціонування міфу, що були визначені ще у праці

Мірче Еліаде “Сакрум і Профанум”. Відомий сучасний теолог, філософ і фізик Жан Барбур формулює головні характеристики міфу, котрі роблять очевидними реляції в ньому релігії та науки. Приватна міфологія Шульца не є ані визнанням віри автора і його наратора, ані науковим дискурсом (у “Мітизації дійсності” митець підкреслює принципи розбіжності між науковим і артистичним пізнанням). Його міф може і повинен сприйматись як класичний і індивідуально-авторський водночас.

Жан Барбур первинною ознакою міфу вважає його здатність репрезентувати духовний досвід людини: “*Mity podają sposoby organizowania doświadczenia. Mity dostarczają światopoglądu – wizji podstawowych struktur rzeczywistości*” [3, с. 29]. Важко не погодитись з тим, що шульцовий міф не творить таких візій первинних структур-смыслів дійсності, про які йдеться у Барбура. Додамо лише, що індивідуально-авторська нарація Шульца понадсвідомо підштовхує до відновлення та актуалізації духовного досвіду людини, котрий є утаємниченим якраз у первинних структурах нашого життя.

Далі Ж. Барбур продовжує попередню думку, стверджуючи ті чинники функціонування міфу, котрі дають людині знання про неї саму: “*Mity dostarczają człowiekowi wiedzy o nim samym. Tożsamość człowieka oparta jest na wydarzeniach z przeszłości, które w jego przekonaniu uczyniły go tym, kim jest*” [3, с. 30]. Ця наукова синтеза ще раз свідчить про класичні способи наративної часово-просторової організації шульцових творів, про що нам вже докладно описано. Активність минулого, забутого, згаданого у сучасній екзистенції людини робить її тотожною самій собі, регенерує її правдиву, первинну сутність.

Чи не найважливішим щодо розуміння духовної вартості приватної міфологізації Шульца може стати положення про енергетику позбавлення від гріха, що її посідає міф: “*Mity są wyrazem mocy zbawczej w ludzkim życiu. Przedstawiony w mitach porządek kosmiczny ma zazwyczaj potrójną strukturę. Występuje w nim stan lub byt idealny, będący źródłem, podstawą i celem życia, stan aktualny, w którym człowiek oddalił się od stanu idealnego wskutek jakiegoś błędu, uchybienia czy skazy, którym może być grzech, niewiedza, zaabsorbowanie sprawami doczesnymi i itp., oraz moc zbawcza, która jest w stanie przezwyciężyć tę przeszkodę i przywrócić stan idealny*” [3, с. 30]. Ідеальний і актуальний стани людини зливаються воедино у шульцовій нарації, стають взаємно причетними один до одного, що часто не є способом їх вирізнити, виокремити. Апофеозом такого злиття цих станів є “сила вибавлення” – та енергія, котра повертає людині її ідеальний стан, звільняючи від тягарів гріха, незнання, помилкового вибору-чину. Отож наприкінці “Цинамонових крамниць” “все повертається на круги своя” – первинний сенс батька, втрачений ним ідеальний стан повертаються, а разом з батьком повертається первинна вартість міста й дому як головних прикмет ідеального, істинного буття. Важливо, що така своєрідна трикратність авторської нарації (ідеальне – актуальне – катарсичне) не сприймається як аналітично-структурна модель, а як внутрішня сутність і необхідність вибавлення людини від ілюзорного чину і гріховного вибору, адже “...mity raczej przedstawiają i urzeczywistniają moc, która jest w stanie przemienić życie człowieka, niż dostarczają teoretycznych wyjaśnień dotyczących tej mocy” [3, с. 30].

Міф у його класичному розумінні не є втіленням абстрактного ідеалу, – він гарантує людині певний “зразок” для наслідування: “Odwołując się do wyobraźni i uczuć

mitu wywołują reakcję emocjonalną i pobudzają do konkretnego działania. Zachęcają one do postępowania w określony sposób, przekazują sądy wartościujące i idealne cele, do których należy dążyć” [3, с. 31]. Такий висновок Ж. Барбура є незаперечним, проте стосовно міфолога Шульца він видається дещо категоричним: мабуть, не варто переконувати в тому, що індивідуально-авторські інтенції, втілені у міфологізованих дійсності творів, прагнуть запропонувати комусь зразкову модель вибору і чину, або ж заангажовують реципієнта до того чи іншого способу діяльності. Стосовно шульцової креації необхідно підкреслювати інше – “просвітлення” смислу вибору і чину. “Просвітлення” такого смислу отримує і своє продовження в реалізації – точніше, у можливості реалізації. Найбільш феноменальною, у чому переконує міфологізована дійсність митця, є можливість комунікації суб’єктивного сенсу людського “я” з об’єктивними сенсу буття. У цій комунікації, в її відкритті та усвідомленні і полягає “просвітлення” ества людини і можливість його реалізації у нескінченних вимірах буття. Безперечно, що “просвітлення” призначене лише для обраних, отож не може стати “зразком” для наслідування. Приватна міфологія Шульца, зберігаючи певні класичні ознаки міфу, є водночас активним виразником деміфологізації цих його класичних ознак.

Польські літературознавці виділяють у літературі XX ст. дві взаємно суперечливі тенденції міфологізації, серед яких “jedna dążyła do narzucenia możliwie największej liczbie ludzi jednego mitu, druga powoływała każdego do tworzenia mitu indywidualnego. Dla pierwszej podstawą były powtarzalne schematy fabularne (mit socjopolityczny na ogół wymaga fabuły), dla drugiej – operacje słowne, z których zresztą można wywieść nieskończoną liczbę fabuł” [8, с. 642]. Друга тенденція є визначальною, вартісною у літературній творчості, бо у своїй креації є вільною від будь-яких соціополітичних переконань і догм. До цієї тенденції Е.Кузьма долучає таких митців польської літератури, як Лесьмян, Шульц, Чехович, Мілош. Підкреслюється також, що певним теоретичним центром шульцових прагнень до створення індивідуальних міфів була його праця “Міфізація дійсності”. Проте і Шульц не був цілком вільним від окремих “впадань” у першу – ідеологізовану – тенденцію міфологізації. У цьому зв’язку Е. Кузьма згадує лише його соціополітичний міф Пілсудського, зарепрезентований у творі “Powstają legendy” (1935).

Принагідно до останньої дещо суперечливої думки щодо творчої постави Шульца і, можливо, врозріз всієї концепції пропонованої розвідки, наведемо ще один факт з останніх років життя митця. Один з уже згадуваних дослідників його життя і творчості Єжи Фіцовський віднайшов напис на звороті Шульцового автопортрету 1939 р. Напис належить перу самого автора: “Pragnę zgłębić teoretycznie naukę komunizmu, gdyż widzę w nim system myślowy ujmujący najgłębiej, ogarniający całość życia, a ponad to wspaniały program oparty na zasadach ludzkości i zapewniający wyzwolone w masach maximum sił twórczych i wspaniały rozkwit twórczości ludzkiej. Pragnę też w miarę sił i na terenie mej własnej pracy współdziałać w dziele budowy przyszłości socjalistycznej ludzkości” (Z podania Brunona Schulza do Związków Zawodowych Zachodniej Ukrainy, 1940 rok) [6, с. 69].

Як ставитись до подібних, сьогодні ще практично невідомих, сторін Бруно Шульца? Чи може такий факт перекреслювати свободу творчості і свободу мислення митця, котрий вже утвердився як Геній? По-перше, наведене підтверджує те, що не буває чис-

тих, ідеальних явищ у культурному просторі. По-друге, життєва та артистична постава будь-якого митця ніколи не можуть і не повинні сприйматись тотожно. По-третє, некоректно було б стверджувати, що таке звернення Шульца до влад було виявом його духовно-творчого занепаду, чи спробою пристосуватись до існуючої ідеологічної ситуації. Адже головними чинниками комунізму у шульцовому розумінні є: мислення, що найглибше охоплює цілісність життя; гуманістичні засади існування; можливість “визволення” максимальних творчих потенцій людини. Чи немає тут певного прихованого зв’язку з тими творчими ідеалами, до втілення яких прагнула ціла мистецька сутність геніального дрогобичанина? Якщо ілюзорна, облудна дійсність саме так – з позицій творчих інтенцій і переконань – впливає на митця, то це у жодному випадку не свідчить про спотворення чи занепад цих його творчих інтенцій і переконань, а тим паче хоча б про тінь лицемірства з його боку. Шульц залишається Шульцом незалежно від того, які факти з його біографії вже відкриті, а які ще будуть відкритими. Він належить до тих високих Творців, біографія котрих не може кинути ані занадто світла, ані занадто тіні на їхню артистичну довершеність і феноменальність.

1. *Кунців В. В.* Ліро-епічний образ Дрогобича у приватній мітології Бруно Шульца. // В зб.: *Методологічні проблеми гуманітарних наук: Наукові записки ДДПІ.* – Дрогобич, 1998.
2. *Топоров В. Н.* Об “экстропическом” пространстве поэзии (поэт и текст в их единстве) // *От мифа к литературе.* М., 1999.
3. *Barbour Jan G.* Mity. Modele. Paradygmaty. – Kraków, “Znak”, 1984.
4. *Bartoszyński Kazimierz.* Czasu konstrukcje w literaturze polskiej XX wieku. – W: *Słownik literatury polskiej XX wieku.* – Wrocław, “Ossolineum”, 1996.
5. *Bergson H.* Pamięć i życie. – Warszawa, “Instytut Wydawniczy PAX”, 1988.
6. *Ficowski Jerzy.* Druga strona autoportretu czyli nieznanie podanie Brunona Schulza. – “Polityka”. – Nr 41 (2006). – 14 października 1995.
7. *Jarzębski Jerzy.* Schulz. – Wrocław, Wyd. Dolnośląskie, 1999.
8. *Kuźma Erazm.* Mit w literaturze. Mitotwórstwo. – W: *Słownik literatury polskiej XX wieku.* – Wrocław, “Ossolineum”, 1996.
9. *Schulz Bruno.* Sklepy cynamonowe. Sanatorium pod Klepsydrą. – Wybór. – Warszawa, “Styl”, 1996.

THE MYTHOLOGIZING OF REALITY AS AN INDIVIDUAL-AUTHORIAL NARRATION IN BRUNO SCHULZ'S CREATIVE WORK

Vira Men'ok

*Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University,
(e-mail: wmeniok@drohobych.net)*

Schulz realizes his own narration as interpretation of sense existing before the author and beyond him. Poetry as a creativity of the artist is “sudden regeneration” of

early mythological senses the initiator of which is existence it self. The individual-authorial narration of Schulz is common in his painting and literary works; narration is presented to the reader as a source of understanding of the world and a man. The narrations factors of the author's creation make a mythologizing reality as spiritual experience of a personality, energy of saving from sin, sense of choice, the possibility of communication of subjective senses of "self" with objective senses of existence. Mythologizing reality of Schulz is neither admit ion of faith nor scientific discourse.

Key words: Bruno Schulz, narration, author's creation, mythologizing, existence.

Стаття надійшла до редколегії 09.10.2007

Принята до друку 21.12.2007

УДК 811.111'373'46

КОНЦЕПЦІЯ ІМПЛІЦИТНОГО АВТОРА ТА ЇЇ ТЕОРЕТИЧНІ МОДИФІКАЦІЇ У ЗАХІДНОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Роман Яремко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

Розглянуто особливості концепції “імпліцитний автор” і спроби її теоретичних модифікацій. Проаналізовано головний елемент художньої організації тексту, який обумовлює його літературні, мистецькі та стилістичні особливості і є естетичним відображенням свідомості “реального” автора у текстовому дискурсі. Продемонстровано модель літературної комунікації, яка дає змогу системно представити усіх учасників зовнішніх і внутрішніх комунікативних актів як складових процесу утворення об’єднувального центру структури тексту з його базовими характеристиками.

Ключові слова: імпліцитний автор, модель літературної комунікації, комунікативні акти, нарративна структура.

На початку 60-х років ХХ ст., коли поняття “імпліцитний автор” тільки-но з’явилося у зарубіжному літературознавстві для означення естетичного відображення автора-творця у тексті художнього твору, воно охоплювало все, що вказувало на безпосередню присутність авторської свідомості у текстовій тканині, а отже, інтегрувало у собі ті особливості літературно-мистецького дискурсу, які давали змогу визначити центральний організаційний елемент знакової цілісності, її консолідуючий семантичний суб’єкт. Як категорія абстрактна, а не прагматична, фігура імпліцитного автора стала об’єктом гострих наукових суперечок. Дискусійною вважалася, насамперед, термінологічна полісемія поняття, сублімування під ним не лише усієї загальності текстових значень, але й вищої, надрядної інстанції у тексті, яку у східноєвропейському літературознавстві традиційно позначають терміном “образ автора”.

Ототожнення понять “імпліцитний автор” та “образ автора” є давньою закономірністю сучасного літературознавства [17, с. 24]. Його основи і джерела – у успішному формуванні загальної теорії автора, яке розпочалося в Росії у першій половині ХХ ст. під впливом праць В. Виноградова, М. Бахтіна, Ю. Лотмана, Б. Успенського, Б. Кормана та ін. і завершилося на Заході наприкінці 1960-х років, у час, коли остаточно визріла постмодерністська криза суб’єкта у літературі. Значення цього тривалого процесу, внаслідок якого утворився новий літературознавчий напрям, виходило далеко за межі окремої філологічної дисципліни, репрезентуючи загальнонаукову методологічну тенденцію вивчення літературного твору шляхом дослідження його внутрішньої організації, поетики, де з найбільшою послідовністю відбувається реалізація авторської активності, використання її формотворчого потенціалу.

Якщо брати до уваги кількість основоположних літературознавчих праць, присвячених вивченню проблеми імпліцитного автора у контексті нарративних і комуні-

кативних особливостей розповідного твору, то більшість із них можна поділити на три групи, обравши за критерій добору тематичну своєрідність того чи того дослідження. Відповідно до цього перша група представлятиме оглядовий перелік лише тих монографій, якими закладено концептуальні підвалини цього поняття; друга міститиме публікації, спрямовані на подальше теоретичне доопрацювання та вдосконалення висунутих ідей; третя охоплюватиме критику й спростування будь-якого формального існування цієї суб'єктивної категорії.

Літературна дискусія щодо вживання терміна “імпліцитний автор” для означення естетичної позиції автора-творця у тексті художнього твору розпочалася на Заході з появою монографії “Риторика розповідного мистецтва” (“The Rhetoric of Fiction”, 1961), автором якої є американський літературознавець У. Бут. Доктринальне запровадження нового поняття, а також його “риторичне” обґрунтування відбувалося на сторінках згаданої праці у традиціях “Чиказької школи літературної критики”, напряду опозиційно протилежного до англо-американської “Нової критики”. Уже сама схильність У. Бута визначати літературний твір як риторичне творіння та медіум комунікації авторських інтенцій з уявою читача виказувала його розбіжності з концепцією В. Уїмса та М. Бердслі: категорія імпліцитного автора, запропонована насамперед для естетичного відчитання знакового послання, давала змогу розглядати художній твір як вираження авторської свідомості у ньому, отож заперечувала його незалежність від суб'єктивних поглядів реального автора.

У передмові до першого видання “Риторики розповідного мистецтва” можна прочитати, що предметом дослідження монографії є ті риторичні засоби поетичної мови, якими послуговується кожен письменник, намагаючись донести до читача фіктивність свого мистецького творіння. За У. Бутом, риторичні засоби або методи художнього відчуження реального автора від світу літературних персонажів допомагають йому створити ілюзію власної непричетності до організації текстових конфліктів, а також свідчать на користь його часткової відсутності у ході їхнього подальшого розвитку. Така “штучна” опосередкованість реальної авторської присутності у тексті того чи іншого розповідного твору зумовлена, насамперед, наявністю у ньому фігури імпліцитного автора, теоретичного конструкту, який визначає, за словами У. Бута, “усе, що ми [читачі. – **Р.Я.**] читаємо”, та втілює “ідеальну, тобто літературну, версію реально існуючої людини, що є сумою своїх особистих рішень” [4, с. 81]. Імпліцитний автор, у розумінні У. Бута, узагальнює певні репрезентативні цінності та норми, які могли б впливати на читацьке сприйняття, а також відзначається двоюкою природою: з одного боку, імпліцитний автор є проміжною фігурою між реальним митцем і наратором твору, будучи умовним текстовим образом емпіричного автора, помітним у стилі, тоні й техніці його висловлювання та коментарях, з другого – породженням читацької уяви, її витвором без власної “фактичної” субстанції.

Якщо ж детальніше спинитися на розгляді проміжного положення імпліцитного автора у системі комунікативних взаємин між прагматичним і граматичним адресантом естетичного послання, то зазначимо, що він – безпосереднє відображення свідомості реального автора у тексті художнього твору. Його образ, на думку У. Бута, видозмінюється у кожному новому творінні письменника, а отже, є діакронічною величиною, схильною змінювати свої характеристики залежно від

мистецьких вимог, які ставить перед собою реальний автор [4, с. 78–79]. Цікаво, що навіть серія з кількох романів чи оповідань, пов'язаних між собою спільною тематикою та однаковими дійовими особами, ніколи не матиме аналогічного імпліцитного автора, оскільки завжди знайдеться низка відповідних відмінностей, які засвідчуватимуть його своєрідну оригінальність. Адже, можливі випадки, коли до особливостей імпліцитного автора певного тексту належить завдання дотримання дистанції до діючого наратора, чим створюється нейтральний, відсторонений або інертний спосіб ведення нарації, хоча в інших ситуаціях може виявлятися цілком помітне зацікавлення тим, про що розповідається в окремому наративному фрагменті.

Виявлення особливостей імпліцитного автора у тексті прозового твору можливе у тоні й манері художнього висловлювання, а також у стилі його застосування. Об'єктивне, іронічне чи опозиційне забарвлення імпліцитного автора, породжене полемічним стилем реального автора, впливає на наратора тексту, надаючи його нарації особливої гостроти та пікантності, які, здебільшого, відсутні за умови авторської лояльності та безпринципності. Окрім того, домінуючий тон і загальний стиль уживання вербальних сентенцій у тексті прозової форми породжує, у розумінні У. Бута, той специфічний вплив, що його здійснює прозовий твір на читачів [4, с. 79]. Від особливостей імпліцитного автора твору залежить, зокрема, читацька підозра, що автор знає більше, ніж розповідає його наратор, тоді як за тоном і манерою викладання подій приховується справжнє авторське знання, яке можна встановити у процесі читання.

Зауважимо, що запропонована У. Бутом концепція імпліцитного автора має свої вади. Деякі з них послуговували базовим матеріалом для критики, що з'являлася у західному літературознавстві упродовж 70–80-х років XX ст.¹ Певні суперечності, наприклад, викликає, на нашу думку, згадана залежність імпліцитного автора від читацького сприйняття. Бут, зокрема, неодноразово наголошує на тому, що авторський суб'єкт у тексті набуває свого функціонування завдяки діяльності реального читача, оскільки той активізує своїм читанням рольові повноваження імпліцитного автора і сам діє за встановленим сценарієм. При цьому, однак, жодним словом не згадується, як насправді відбувається ця активізація і чи не є вона наслідком помилкового отождолення імпліцитного автора з наратором тексту або його прагматичним творцем, які У. Бут розглядає як цілковито протилежні фігури [4, с. 79–82].

Деякі застереження щодо небезпеки таких збігів на практиці знаходимо у праці під назвою “Новий дискурс теорії розповіді” (“Nouveau discours du récit”, 1983) французького літературознавця Ж. Женетта. На його думку, У. Бут дуже часто говорить про імпліцитного автора як про фігуру текстового розповідача, а відтак, уживає цей термін у значенні наратора, чим породжує непорозуміння і ускладнює

¹ Критика концепції імпліцитного автора лунала у таких публікаціях: *Jakobsen, Arnt Lykke*. A Critique of Wayne C. Booth's A Rhetoric of Irony // *Orbis Litterarum* 32, 1977. – PP. 173–195. *Juhl, Peter D.* Life, Literature and The Implied Author // *Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geschichte* 54, 1980. – S. 177–203. *Bal, Mieke*. The Laughing Mice or: On Focalization // *Poetics Today* 2, 1981. – PP. 202–210. *Berendsen, Marjet*. The Teller and The Observer: Narration and Focalization in Narrative Texts // *Style* 18. – Nr. 2. – 1984. – PP. 140–158. *Poletta, Gregory T.* The Author's Place in Contemporary Narratology. In: Mortimer, Anthony (Ed.). *Contemporary Approaches to Narrative*. – Tübingen: Narr, 1984. – PP. 109–123.

ситуацію довкола постійних учасників літературної комунікації. Ґрунтуючись на власній наративній теорії, структураліст Ж. Женетт наполягає не використовувати цей термін у філологічній практиці з двох причин: по-перше, в уяві пересічного читача імпліцитний автор майже завжди збігатиметься з історичною постаттю письменника; по-друге, навіть досвідчені дослідники помиляються у своїх висновках стосовно цієї категорії, якщо реальний автор навмисне спотворив свій образ у тексті, надавши йому рис, відмінних від власних [10, С. 286]. В обох випадках, як вважає Ж. Женетт, йдеться не про реально існуючу величину літературного тексту, а про його проміжний, абстрактний та семантичний конструкт, який додатково розмежовує і без того роз'єднаних реального автора і наратора, а отже, є зайвим для наративних досліджень.

Утім, не всі літературознавці були настільки категоричними у своїй критиці на адресу імпліцитного автора. Знайшлися також і ті, які спробували вдосконалити його, доповнивши власними ідеями. Про факт модифікації теорії У. Бута свідчать, наприклад, синонімічні терміни, запроваджені для позначення нової текстової інстанції. Чимало з них (зокрема, поняття інференційного [16, с. 87], абстрактного [17, с. 23], фікційного [7, с. 99], іманентного [12, с. 20] та індукційного [10, с. 286] автора) виникло внаслідок переосмислення категорії імпліцитного автора; інші ж, такі як “образ автора” [1, с. 152], “суб’єкт цілого твору” [9, с. 186] чи “автор у тексті” [19, с. 136], сформульовані паралельно під час провадження аналогічних досліджень у відповідних ділянках порівняльного літературознавства.

Одним із перших удосконалювачів концепції імпліцитного автора у зарубіжному літературознавстві вважають американського теоретика літератури С. Чатмена. На відміну від У. Бута, цей представник англо-американської наратології чіткіше окреслює предмет дослідження, уникаючи, за змогою, двояких формулювань і припущень. У праці “Історія та дискурс. Наративна структура в літературі та кіно” (“Story and Discourse. Narrative Structure in Fiction and Film”, 1978) категорія імпліцитного автора стає учасником комунікативного ланцюга, що має вигляд своєрідної діаграми (див.рис. 1) з такими складовими компонентами [5, с. 151]:

**реальний автор – імпліцитний автор – наратор – нараті – імпліцитний
читач – реальний читач**

Рис. 1. Комунікативний ланцюг учасників естетичної комунікації

Усі складові цієї лінійної послідовності вишикувані у чіткій ієрархічній шерензі й займають свої місця відповідно до тієї ролі, яку кожен із них виконує у процесах літературної комунікації. Наприклад, реальний автор і читач перебувають поза текстовою нарацією, утворюючи своєрідне загальне обрамлення комунікативного акту, тоді як усі інші інстанції – це іманентні конструкти текстової організації, немислимі поза її межами. Імпліцитний автор, за С. Чатменом, – це фігура, яка не є наратором, а лише його творцем. Позбавлена власного голосу, вона просто існує у тексті як сукупність його окремих значень і голосів, інформуючи читача щодо найменших особливостей текстової побудови. Для С. Чатмена імпліцитний автор – це щось безособове, щось таке, що здатне передавати підсвідомі семантичні структури

тексту й робити це не шляхом т. зв. організованої нарації, а силами ментального читачького сприйняття [6, с. 217]. Тим самим реальний реципієнт вважається важливим чинником виявлення імпліцитного автора у тексті, а його пізнавальна діяльність поширюється не лише на видимі смислові ресурси тексту, але й на приховану семантику останнього, помітну за умов цілковитого вживання в авторський образ, його ментальність.

Очевидно, що такий підхід до розгляду імпліцитного автора сформувався у С. Чатмена під впливом загальної теорії літературної комунікації, яка продовжувала стрімко розвиватися. Унаслідок численних філологічних досліджень 60–70-х років ХХ ст., у яких літературні тексти почали розглядати як динамічні знакові єдності, відзначені не тільки багаторівневою когерентністю різноманітних іманентних кодів, дискурсів чи оповідних перспектив, але й своїми безпосередніми зв'язками з іншими текстовими системами, встановлено, що структура знакового тексту налічує кілька внутрішніх рівнів, які співіснують на основі своєї чіткої ієрархічної послідовності. Трирівневу градацію текстової структури вперше обґрунтовано у французькому літературознавстві у працях представників “Паризької семіологічної школи”, до якої, зокрема, належали К. Бремон, А.-Ж. Греймас, Ц. Тодоров, Р. Барт. У своїй схемі С. Чатмен переосмислив і доповнив концепцію цих дослідників, враховуючи водночас додаткові розмірковування Р. Барта та Ж. Женетта, які говорили про наявність наступних текстових рівнів, а саме: функцій (*fonctions*), дій (*actions*) та нарації (*narration*). “Певна функція, – обґрунтовував свої висновки Р. Барт, – отримує свій сенс лише тоді, коли належить до загальної дії художнього персонажа (актанта), а та у свою чергу остаточно осмислюється за умови, що її розповідають, довіряючи дискурсу з його власним кодом” [3, с. 108].

Отож, якщо доповнити схему С. Чатмена четвертим дійовим рівнем літературної комунікації, а сам ланцюг суб'єктів комунікативної взаємодії розширити його об'єктами (твір, текст, нарація, мовлення персонажів), то така узагальнена модель набуде вигляду проєкції² (рис. 2).

Як бачимо, модель літературної комунікації двоїста за своєю природою: з одного боку, вона відтворює конкретний тип прагматичних взаємин між реальним автором і читачем, тобто є індуктивною, а з другого – спрямована (уже як дедуктивна) на відображення абстрактної сфери внутрішньотекстових відносин. В основу цієї моделі покладено чотири комунікативні рівні: один позатекстовий прагматичний рівень (R_1) і три текстові, серед яких абстрактний (R_2), наративний (R_3) та дійовий (R_4) утворюють внутрішню організацію знакового дискурсу. З чотирирівневою структурою літературної комунікації погоджуються також німецькі літературознавці В. Шмід [2, с. 40] і Ю. Шутте [18, с. 130], які вважають, що перший рівень відповідає прагматичним вербальним відносинам між адресантом і адресатом естетичного повідомлення, інші три – поетичній організації епічного твору, його внутрішній текстуальній організованості.

² Див.: Яремко Р. В. Образ автора як форма експресивно-смислової оповіді у прозі Макса Фріша / Автореф. дис... канд. філ. наук: 10.01.06 / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Львів, 2006. – С. 5–9.

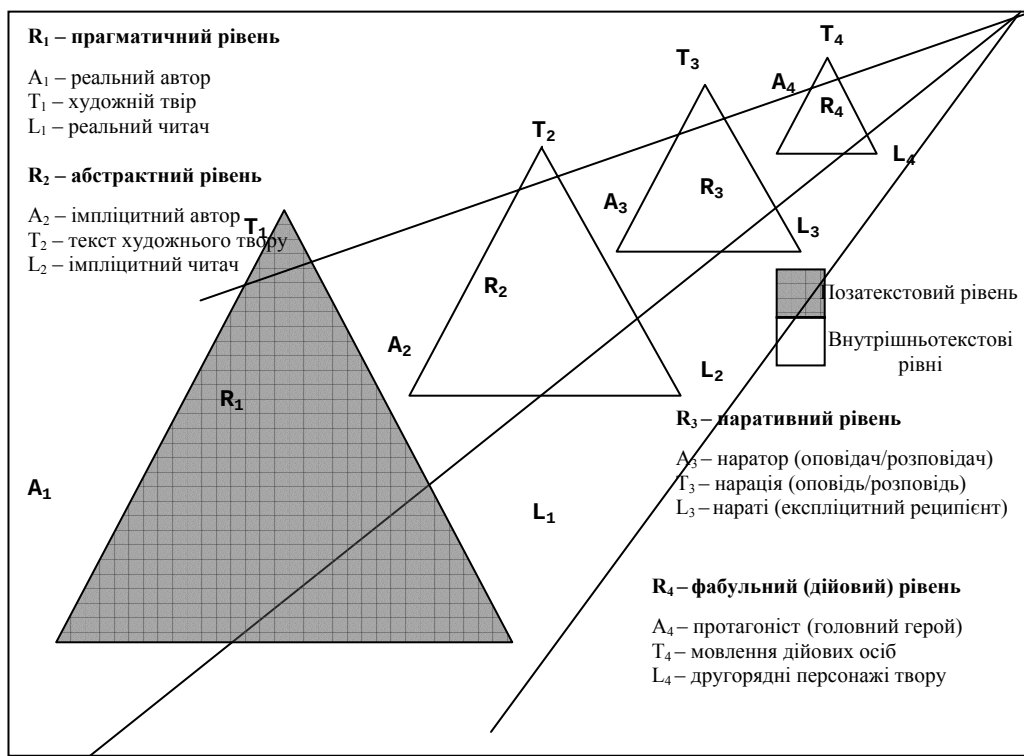

Рис. 2. Модель літературної комунікації та її складових рівнів

Художні суб'єкти, які взаємодіють на трьох останніх рівнях моделі, а до них, зокрема, належать фігури імпліцитного автора та читача, категорії наратора й нараті, а також головні і другорядні персонажі твору, існують лише у мовній формі, отож перебувають у царині уявної, т. зв. віртуальної, текстової реальності, створюючи певний організаційний аспект літературного твору та вступаючи при цьому у зв'язок з іншими його складниками. Категорія імпліцитного автора такої моделі – це центральна і водночас базова фігура естетичної системи художнього твору, яка забезпечує єдність усіх його суб'єктних сфер і проявляється у співвідношенні абстрактного, наративного та дійового рівнів літературної комунікації.

Сам абстрактний або, як його ще називають, імпліцитний рівень (R₂) можна розглядати як важливу художньо-естетичну основу для виникнення формально-змістової цілісності текстової організації. Цей рівень ніщо інше, як абстрактне утворення, сфера виявлення у тексті абсолютної авторської свідомості, а відтак, площина переходу фізичного автора на позиції автора текстуального, який існує в тканині художнього твору на рівні композиції у вигляді способів і форм нарації та типів наратора, а також на мовленнєвому рівні у формі висловлювання наратора та дійових персонажів.

Підхід С. Чатмена частково поділяє італійський літературознавець У. Еко. Однак у його концепції категорія імпліцитного автора має назву “модель-автор” і

формується у тексті завдяки т. зв. пустотним або невизначеним місцям. За твердженням У. Еко, “модель-автор” є обов’язковою семантичною фігурою будь-якого літературного тексту, наявність якої дає змогу читачеві сприйняти ту інформацію, що є у творі незалежно від того, чи її туди помістив реальний автор, чи лише підсвідомо бажав це зробити [8, с. 79]. Іншими словами, практично усі свідомі наміри письменника перестають цікавити реального реципієнта, якщо йому вдається налагодити зв’язок з автором у тексті. У випадку успішності такого контакту читацькому сприйняттю відкриваються підтексти та додаткові конотації твору, які здатні перетворити літературознавчу інтерпретацію на захоплюючу “семантичну пригоду”, пошук за постійно новими текстовими значеннями. “Модель-автор”, на думку У. Еко, слугує додатковим методом літературознавчого аналізу, придатного для встановлення семантичної полісемії текстового матеріалу та його ймовірної багатозначності.

Серед сучасніших спроб модифікації поняття імпліцитного автора варто назвати, насамперед, роботи німецького англіста А. Нюннінга, а саме його статтю “Ренесанс антропоморфізованого паспарту чи некролог літературно-критичному фантому?” (“Renaissance eines anthropomorphisierten Passepartouts oder Nachruf auf ein literaturkritisches Phantom?”, 1993), яка, мабуть, є найґрунтовнішою розвідкою з цієї проблематики за останні десять років. Нюннінг належить до критиків концепції У. Бута, про що засвідчує його дисертація, присвячена дослідженню оповідної специфіки романів Дж. Еліота [14, с. 31–40].

Ще на початку своєї розвідки А. Нюннінг зважає усі за і проти досліджуваного поняття, а також має намір запропонувати власну альтернативну категорію, котра б окреслювала ті феномени, для опису й пояснення яких призначався термін “імпліцитний автор” [15, с. 2]. Щоб довести потребу такої заміни, німецький дослідник детально вказує на хиби існуючої концепції. На основі численних формулювань йому вдається продемонструвати низку суперечностей, які свідчать про брак однастайності серед учених щодо точного статусу імпліцитного автора та його концептуальних функцій. Частина суперечностей стає помітною унаслідок аналізу теорії У. Бута, який позначає цим терміном не тільки текстову структуру та оповідача, але й їхнього абстрактного творця, що є грубою помилкою, оскільки жоден творчий суб’єкт не може бути одночасно власним творінням. Такі неточності теорії У. Бута, а також суперечливі дефініції інших дослідників дають змогу А. Нюннінгу вкотре проголосити поняття імпліцитного автора “проблематичним” і “непридатним” для наукового вживання [15, с. 4–5]. Натомість учений пропонує використовувати новий термін “рівень цілої структури тексту”, або “абстрактний рівень структури цілого тексту”. Обидва терміни А. Нюннінг визначає як “сукупність усіх структурних взаємин, що виникають унаслідок подібностей та відмінностей між текстовими елементами на комунікативних рівнях дійових персонажів і наратора” [15, с. 19]. Отже, абстрактний рівень загальної структури тексту містить два інші текстові рівні (зокрема, наративний та дійовий) і поширює свої впливи на загальну естетичну організацію літературного твору у його цілісності, перебуваючи у площині вищій, надрядної абстракції.

Однак, як уважають у своїй розвідці “Імпліцитний автор. Тлумачення та застосування суперечливого поняття” (“Der „implizite Autor“. Zur Explikation und Verwendung eines umstrittenen Begriffs”, 1999) німецькі дослідники Т. Кіндт і Г.-Г. Мюллер,

і ці теоретичні розмірковування мають свої вади. Сумнівним, наприклад, є, на їхню думку, вживання терміна “цілісність літературного твору”, а також бажання А. Нюннінга об’єднати запропонованим рівнем усі видимі й невидимі процеси текстової організації [11, с. 275]. Якщо зважати на те, скільки різних конотацій приховувало поняття імпліцитного автора, то стане зрозумілим, що така безмежність текстових значень личить термінології Нюннінга набагато більше. Зрештою, на нашу думку, абстрактний рівень А. Нюннінга є нічим іншим, як загальним вмістилищем усіх естетичних особливостей літературного тексту, його художньою аурую поетичності, здатною акумулювати внутрішній мікросвіт авторських інтенцій.

Серед інших спроб удосконалення концепції імпліцитного автора вартою уваги є також публікація “Нечутний голос автора. Про суб’єкт підсвідомого в наративному тексті” (“Die unhörbare Stimme des Autors. Über das Subjekt des Unbewussten im narrativen Text”, 2001) берлінського літературознавця К. Ноймана. Це дослідження ставить на обговорення чергову спробу нового формулювання поняття імпліцитного автора, вбачаючи у ньому підсвідомий суб’єкт розповідного тексту, “нечутний голос підсвідомості емпіричного автора”, який читач сприймає у процесі рецепції літературного твору. Окрім того, імпліцитний автор є, на думку К. Ноймана, “каталізатором, що породжує підсвідомі семантичні структури” і робить це за допомогою використання певних риторичних операцій, таких, як ідентифікація, проекція, ідеалізація тощо [13, с. 373–376]. У випадку теорії К. Ноймана йдеться про результат психоаналітичного трактування класичного літературознавчого поняття як такого, що й надалі залишається дискусійним у сучасному літературознавстві.

У підсумку нашого огляду зауважимо, що поняття “імпліцитний автор” охоплює усі аспекти текстової організації і допомагає досягнути формальну та смислову структуру прозового дискурсу. Спроби його модифікації та переосмислення переконують, що у випадку цієї категорії йдеться про важливу фігуру літературної комунікації, особливості якої потребують подальшого дослідження.

1. *Виноградов В. В.* О языке художественной литературы. – М.: Гослитиздат, 1959.
2. *Шмид В.* Нарратология. – М.: Языки славянской культуры, 2003.
3. *Barthes, Roland.* Das semiologische Abenteuer. – Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1988.
4. *Booth, Wayne C.* Die Rhetorik der Erzählkunst 1. – Heidelberg: Quelle & Meyer Verl., 1974.
5. *Chatman, Seymour B.* Story and Discourse. Narrative Structure in Fiction and Film. – Ithaca, London: Cornell Univ. Press, 1978.
6. *Chatman, Seymour B.* The Structure of Narrative Transmission / Edit. R. Fowler. Style and Structure in Literature: Essays in the New Stylistics // Language and Style Series. – Nr. 16. – 1975. – P. 213–257.
7. *Currie, Gregory.* The Nature of Fiction. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1990.
8. *Eco, Umberto.* Lector in fabula. – München: Hanser, 1987.
9. *Fieguth, Rolf.* Zur Rezeptionslenkung bei narrativen und dramatischen Texten // Sprache im technischen Zeitalter. – Nr. 47. – 1973. – S. 186–201.
10. *Genette, Gérard.* Die Erzählung. Neuer Diskurs der Erzählung. – München: Fink, 1998.
11. *Kindt, Tom; Müller, Hans-Harald.* Der „implizite Autor“. Zur Explikation und Verwendung eines umstrittenen Begriffs. – In: Jannidis, Fotis u.a. (Hg.). Rückkehr des

- Autors: Zur Erneuerung eines umstrittenen Begriffs. – Tübingen: Niemeyer, 1999. – S. 273–287.
12. *Lauten, Gerd.* Kommunikation und Literarizität im Erzähltext. – Frankfurt a. M.: Lang, 1990.
 13. *Neumann, Christian.* Die unhörbare Stimme des Autors. Über das Subjekt des Unbewussten im narrativen Text // *Literatur in Wissenschaft und Unterricht.* – Nr. 4. – 2001. – S. 359–377.
 14. *Nünning, Ansgar.* Grundzüge eines kommunikationstheoretischen Modells der erzählerischen Vermittlung. Die Funktionen der Erzählinstanz in den Romanen George Eliots. – Trier: Wiss. Verlag Trier, 1989.
 15. *Nünning, Ansgar.* Renaissance eines anthropomorphisierten Passepartouts oder Nachruf auf ein literaturkritisches Phantom? Überlegungen und Alternativen zum Konzept des „implied author“ // *Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte.* – Nr. 67. – 1993. – S. 1–25.
 16. *Rimmon-Kenan, Shlomith.* Narrative Fiction: Contemporary Poetics. – London, New York: Routledge, 1988.
 17. *Schmid, Wolf.* Der Textaufbau in den Erzählungen Dostoevskijs. München: Fink, 1973.
 18. *Schutte, Jürgen.* Einführung in die Literaturinterpretation. – Stuttgart: Metzler, 1990.
 19. *Weimar, Klaus.* Enzyklopädie der Literaturwissenschaft. – München: Francke, 1980.

THE CONCEPTION OF THE IMPLIED AUTHOR AND ITS THEORETICAL MODIFICATION IN THE WEST LITERATURE STUDIES IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

Roman Yaremko

*The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

The following article looks at the characteristics of the conception of the implied author and its theoretical modification in the west literature studies. The focal point of this paper centres on the structure of the literary work, which encompasses its literary, artistic and stylistic characteristics and how these are reflected by a “real” author’s voice in the text. The article endeavours to deduce the complex modification of the model of literary communication, which allows to represent systematically all the participants of the external and internal acts of communication as parts of the complex process that creates a consolidated core of the textual structure with its fundamental characteristics.

Key words: implied author, model of literary communication, communicative acts, narrative structure.

*Стаття надійшла до редколегії 19.10.2007
Прийнято до друку 21.12.2007*

ПОВІСТЬ С. ВІНЧЕНЦА “ПОВОЄННІ ПЕРИПЕТІЇ СОКРАТА”

Марта Антонюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

Досліджено інтерпретацію образу Сократа та його долі у польській драмі та прозі ХХ століття. Визначено головні ціннісні аспекти, які наражали античного філософа на небезпеку. Проаналізовано вплив гуманістичних і патріотичних мотивів на структуру повісті “Повоєнні перипетії Сократа” польського письменника Станіслава Вінченца. Акцентовано увагу на актуальності поглядів Сократа на теренах Східної Європи у ХХ ст.

Ключові слова: свобода, маніпуляція смыслом, діалог, пошуки істини, покликання, доля.

Питання про те, яким був Сократ, цікавить не лише науковців-філологів, але й письменників та поетів різних часів та різних національностей. До постаті видатного філософа античності неодноразово зверталися і представники польської літератури ХХ ст. Цей загадковий мудрець постає у творах драматургів Людвіга Гієроніма Морстіна “Оборона Ксантиппи” [5], Артура Марії Свинарського “Легенда про мудрого мужа” [6], Єжи Завейського “Сократ” [8], Збігнева Герберта “Яскінія філософів” [4]. Його образ з’являється у творі видатного польського поета Юліана Тувіма “Танцюючий Сократ”, в якому чітко простежується діонісійський настрій. Польський вчений Станіслав Стабрила у статті “Сократ і його легенда у польській драмі 1939–1956 років” пише: “Одну з причин зацікавлення Сократом у сучасній літературі, крім певної психологічної неокресленості героя “Діалогів” Платона, становить сама форма творів Платона, під якою чітко відчувається схильність до драматизації постаті сина Софроніска” [3, с. 256]. У драмі Людвіга Гієроніма Морстіна “Оборона Ксантиппи” Сократ не є протагоністом: на першому плані тут постає його відома “лихослівна” дружина Ксантиппа і саме через неї, крізь призму її буденного життя, драматург знімає завісу не з філософа Сократа, а з чоловіка Сократа. Беручи за джерело твори Ксенофонта, Л.-Г. Морстін змальовує чоловіка зовсім непридатного до земного життя; його не цікавлять ні дім, ні дружина. На плечі Ксантиппи лягають усі буденні турботи: будинок, який незабаром розвалиться, малі діти, та й вона сама – молода жінка. Байдужість Сократа спричинює конфлікт, який незабаром розвалить родину. Та все ж, Ксантиппа любить свого чоловіка і приймає його таким, яким він є. Саме любов та самопожертва дружини тримають цю сім’ю. У подібному ракурсі постає перед нами Сократ і в лірично-драматичній комедії Артура Марії Свинарського “Легенда про мудрого мужа”. Проте тут, на відміну від драми “Оборона Ксантиппи” Морстіна, філософ взагалі не з’являється перед читачем. Ми дізнаємося про нього від його дружини, від близького учня та друга Алкібіада, а також від інших людей. Знову ж постать філософа

неначе роздвоюється: у гостях він мудрий муж, цікавий співрозмовник, а для близьких – незнана особа. Цікавими є протилежні емоції, які виникають під час ознайомлення з його поведінкою: ненависть, захоплення, любов – усе, крім байдужості. Та й навіть у душі самої Ксантиппи вирують протилежні почуття до Сократа – вона його водночас і любить, і ненавидить. Ця жінка єдина, хто знає ціну того способу життя, який веде її чоловік. Тому й ненавидить його; вона не може зрозуміти, чому сама повинна нести цю важку ношу, але й не противиться своїй долі. Ксантиппа пізнає свого чоловіка – філософа вже в самому кінці драми, в день суду над Сократом. Вона усвідомить те, що її чоловік насправді мудрець і тоді скаже: “Не розуміла Сократа... І зараз не розумію, але на єдине мені відкрив очі сьогоднішній день. То мусила бути наука грізна, велична у своїй небезпеці, що скоро за неї карають на смерть” [4, с. 64]. Легенду про “мудрого мужа” драматург вимальовує за допомогою поєднання жарту та іронії.

Беручи за джерело своєї драми “Апологію Сократа” Платона, Єжи Завейський зосереджується на питанні того, чи дійсно необхідною була смерть Сократа та що вона важила для суспільства. Постать Сократа і суд над ним стають у драмі символом протистояння добра і зла людської сутності, конфліктом правди та підлості, невинності та глупоти. Драма Збігнева Герберта “Яскінія філософів” має до певної міри політичний характер. Зображаючи Сократа вірного самому собі, філософа, який свідомо випиває цикуту, автор концентрує увагу не на самому вироку суду, а на суспільстві – купці егоїстичних політиків, які видають філософа на смерть. Герберт акцентує увагу на суперечності між сліпими силами природи, вищими суспільними силами та порядками, встановленими власне людьми. Уособленням цих вищих сил стає Діоніс, який вночі приходить до Сократа і веде з ним розмови; у цих розмовах філософ постає символом людської звияти, віри в силу розуму. “Смерть Сократа дозволяє людям повірити в силу розуму, перемогти страх, повірити в те, що людське життя має певне значення у безмежності світу” [3, с. 266] – так аналізує цю драму згаданий нами критик Станіслав Стабрила.

На відміну від драматичного та поетичного жанрів польської літератури представники прозового жанру не зверталися настільки активно до постаті відомого філософа. Загадка смерті Сократа, її недостовірність, як і все життя філософа (немає жодного рядка написаного ним самим), привернули до себе увагу відомого польського письменника Станіслава Вінченца (1888–1971)*. Добре знаючи твори Платона та Ксенофонта, автор робить припущення – фантазує у формі сну на тему: що б сталося,

* Станіслав Вінченц народився у Криворівні, там провів дитячі роки. 1898 р. вступив до Коломийської гімназії, а 1904 р. перейшов до гімназії у м. Стрий, після закінчення якої 1906 р. поїхав на навчання до Львова. Студіював різні науки: курси лекцій з права, славістики, санскриту, психіатрії та філософії. Закінчив навчання 1914 р. та займався дослідженням проблеми “Філософія релігії Гегеля та її вплив на Феєрбаха”. Воював з 1914 р. і демобілізувався 1922 р. З того часу займався політичною діяльністю. Перша публікація вийшла 1917 р. – переклади Достоевського “Син смішного чоловіка”, потім тлумачення Уолта Уйтмена, переклади якого опублікував 1921 р. у видавництві “Ignis”, де було загублено його готовий переклад “Живої безсмертності” Уільяма Джеймса. Протягом 20-ти років був членом Pen-Club, там познайомився з Томасом Манном, Гербертом Уелсом та Роменом Ролланом. 1927 р. став членом редакції журналу “Droga”. 1930 р. почав писати цикл “На високій полонині”, і том якого вийшов у світ 1936 р. Протягом п’яти років працював над п’єсою “Правда старовіку”, яку озвучено польським радіо. Репресії, масові депортації радянських часів змусили Вінченца триматися подалі від Львова. Він намагався

якби Сократ не випив цикуту, не помер, а покинув Афіни, можливо, навіть не зі своєї власної волі. Що було б тоді? Чи було б можливим існування цього філософа поза межами рідного поліса, жителі якого засудили його до смерті?

Над повістю “Повоєнні перипетії Сократа” Ст. Вінченц розпочав працювати під час Другої світової війни, перебуваючи в Угорщині. Відчуваючи постійну присутність червоної армії та усвідомлюючи водночас, чого від неї можна чекати, письменник порівнював ситуацію в Європі із нападами персів на Грецію. Свої відчуття, роздуми та переживання

Станіслав Вінченц передає устами та міркуваннями афінського філософа Сократа. Згодом доля закинула письменника до Франції, і він не завершив свого твору остаточно. Зусиллями родичів письменника (дружини Ірени і сина Андрія), а також наукових редакторів Марека Клецела, Зигмунда Кубяка, текст повісті вийшов у світ 1985 р. у видавництві Суспільного Інституту у Кракові. Смерть автора завадила композиційно завершити названий твір, який складається із двадцяти чотирьох розділів і має 359 сторінок.

Зміст, структура і приховані смислові орієнтири повісті “Повоєнні перипетії Сократа” С. Вінченца стають зрозумілішими з огляду на час, в якому проживав автор: протистояння двох імперій – СРСР і Німеччини 1930–1945 рр., а в другій половині ХХ ст. “холодна війна” між СРСР і США. Отож цікавою проблемою стосовно цієї повісті є визначення головних ціннісних акцентів, які керують героєм твору – філософом Сократом, котрі знову і знову наражаючи його на небезпеку та ізоляцію.

У польській літературі середини ХХ ст. з’явилась двотомна повість філософа і літератора Станіслава Ігнати Віткевича “Невситимість”, видана 1932 р. у Варшаві (у ній піднято тему тоталітаризму і його впливу на людський розум), а також “Поневолений розум” Чеслава Мілоша – польського дипломата, що у 1950-х роках став політичним біженцем у США, згодом професором Каліфорнійського університету, Нобелівським лауреатом (1980 р.) [1].

Зазначимо, що перелічені письменники, як і видатні інтелектуали ХХ століття – М. Булгаков (“Собаче серце”, “Майстер і Маргарита”, 1930-ті роки), Е. Фромм (“Втеча від свободи”, 1941р.), К. Поппер (“Відкрите суспільство і його вороги”, 1943р.) та І. Дзюба (“Інтернаціоналізм чи русифікація”, 1960-ті роки), а також десятки учених-емігрантів, письменників-дисидентів з країн Центральної та Східної Європи ХХ ст. у науковій чи літературній формі наголошували на небезпеці, котра щоденно нависала над творчою індивідуальністю у тоталітарних політичних системах, де неможливо було відстояти право людини на власну гідність, право бути самим собою.

Можна припустити, що, вимальовуючи перипетії Сократа, С. Вінченц певною мірою орієнтувався на історію життя Одисея Гомера; навіть його повість, як гомерівсь-

уникнути депортації, 1940 р. письменник з родиною переїхав до Угорщини. Став начальником освітньої комісії для польської молоді, яка не пішла до війська. Викладав грецьку філософію. Згодом С. Вінченц разом з донечкою поселився у Нугродвероці над Дунаєм, де написав “Барвінковий вінок”. 1944–1945 рр. намагався уникати сутичок з росіянами, згодом переїхав до Зальцбурга, а потім нелегально до Квакенбрука в Німеччину. Там, у журналі “Salamandra”, опублікував розділ з повісті “Повоєнні перипетії Сократа”. 1947 р. переїхав до Франції у Прованс, а потім до Гренобля. Там у 50-х роках написав “Діалоги з совітами”, де виклав свої спогади з 1939–1944 рр. 1959 р. написав спогади про культурне життя Львова “Львівські діалоги”. Письменник помер 28 січня 1971 р.

ка “Одіссея”, поділена на 24 частини, і як славний герой Гомера повертається до рідного краю, так і Сократ прибуває до Афін. Лишень перешкоди, які трапляються на їхніх шляхах, є різними. Сократ покидає Афіни, проте видається, що з самого моменту від’їзду він підсвідомо розпочинає свій шлях повернення додому. З іншого боку, через роздуми філософа автор змальовує свої власні переживання внаслідок вимушеної еміграції, та до певної міри асоціює вигнання видатного афінянина зі своїм власним життям.

Отже, повість С. Вінченца розпочинається з літературного прийому – припущення: що могло б трапитися, коли б афінському філософу Сократові вдалось уникнути смертного вироку? Композиція твору поміщає головну діючу особу твору Сократа у своєрідний *смысловий трикутник*. Він у супроводі сім’ї та охоронців покидає рідне місто Афін. Утікачам не вдається доплисти до острова Делос, куди було заслано афінського в’язня – шторм скерував човен до ворожого Афінам острова Мелос, а згодом пілігрими потрапляють до землі Фессалії – спартанського союзника.

Цей композиційний трикутник “Афіни–Мелос–Фессалія–Афіни” пронизує весь твір, створює емоційну напругу, оскільки Сократ, отримавши визнання тамтешніх володарів, все ж живе мрією повернутися до рідних серцю Афін навіть тоді, коли б на батьківщині його чекали ув’язнення і страта. Ця літературна форма Сократової одісеї, що віддаляє його неминучу загибель, дає змогу автору повісті змалювати численні зустрічі і дискусії філософа з людьми інших держав та устроїв.

Звичайно, Ст Вінченц вдався до такого творчого експерименту, зважаючи на розмірковування Сократа, описані Платоном в “Апології Сократа” та “Крітоні”, де філософ відхилив можливість еміграції з Афін через дві причини. По-перше, Сократ мислив моральними категоріями античної доби, закладеними у Гомерівській “Іліаді”. Він визнавав, що ані небезпека, ані смерть не повинні відвернути його від виконання покладеного на нього обов’язку, не йти на те, що може принести йому ганьбу [2, с. 823]. Він як воїн, схожий на Ахілла, з волі провидіння бажає зустріти долю і смерть там, де йому належить – в рідному місті, в Афінах, завдяки подвигу врятувати Вітчизну. Недарма Сократ каже: “було б жахливо, якщо б зараз, ... я налякався смерті ... і утік зі строю” [2, с. 83].

З іншого боку, цей видатний афінянин не бачив порятунку у втечі, бо в інших полісах-державках знали його. І він, зважаючи на авторитарність правління у навколишньому світі, тим паче не зміг би виконувати те, що йому було відведено долею (богами) – шукати істину в публічних дискусіях. Лише Афіни здобули на той час унікальну спроможність відстоювати моральну істину.

Попри те Ст Вінченц вважав, що буде літературно виправданим “вклинитися” у невблаганний плин часу, а безперспективність утечі від смерті (яка була очевидною для Сократа) зобразити на сторінках повісті. На цей раз “символічна смерть” наздожене Сократа у самому кінці “Повоєнних перипетій...”. Цей видатний афінянин свідомо замовкає після того, як його визнано “живим Героєм” у вигаданому авторитарному “Королівстві свободи” Тессалії. Він зрозумів, що в тоталітарному світі для мислителя залишається єдина альтернатива: ненависть і страх людей перед істиною, що і провокує знищення філософа, або перетворення його на “ідола”, маріонетку, предмет культу. І перше, і друге є для нього неминучою ізоляцією та смертю.

Станіслав Вінченц розпочинає повість із тієї миті, коли Сократ прокидається серед небіжчиків – довкола на ліжках лежать загорнуті у білу тканину тіла людей

– “кожен з них спить як камінь, без жодного страху для себе” [7, с. 13]. Знесилений, він не може ні підвести голови, ні збагнути, чи він ще живий, чи вже у ясині Гермеса. Напівпритомний стан повернув до нього спогади дитинства, радісну мандрівку з батьком до Гимету за куснем каменя для скульптури, потім перед його очима постає сім’я – діти, дружина, теща. За якийсь час перед очима з’явилося нове видіння: безліч людських роз’єднаних натовпів, що з недовірою дивилися одні на других як вороги. Усі ці люди – його співвітчизники афіняни-вигнанці, і він опинився серед них. Сократ не може зрозуміти, що робить він серед цих людей. Він дізнається, що довкола введено військовий стан і не може збагнути, що є реальністю – чи вчорашня цикута, чи сьогоденне вигнання з Батьківщини.

Фрагментарний сюжет повісті одразу ж скеровує увагу читача на Сократа, – він немовби не помер, а дискутує про сутність демократії з вигаданими персонажами – братами Клеонідами, особами позбавленими будь-якої індивідуальності. Видатний афінянин запитує, чому ж його засуджено до страти. У відповідь чує несподівані, цинічно-глузливі сентенції: “Те, що зробили з тобою, Сократе, то – евакуація баласту... в демократії все є завжди таким, як *видається*. Завдання наше, нас, керівників-демократів – задати напрямок *виглядові*..., а “*виглядало* так, що Сократ – це паразит, який примостився на материнських грудях Афін, а взамін спільноті нічого не повертав...” [7, с. 34] “Альтернатива така: афіняни такі як раніше, а Сократ мертвий, або Сократ живий і в тому випадку Афінам загрожує немислима катастрофа. А іншого виходу немає...” [7, с. 36], “А ти, Сократе, не хотів слухати про втечу” [7, 36].

Цей діалог про шахрайсько-прагматичну сутність демократії виводить співрозмовників Сократа на констатацію думки, що “сакральну” функцію в Афінах, яку колись займали видатні володарі і громадяни, в умовах демократії захопив *актор, демагог* – духовно порожній індивід, який лише перевтілюється у різні іпостасі. Маска Сократа, як стверджують брати Клеоніди, вдало прикриє нищість афінського устрою, а його вбивство – чудовий факт, який спричиниться до започаткування нової “сонячної колонії”, яку назвуть “Сократія”.

Завдяки такому фантастичному розгортанню сюжету С. Вінченц вводить читача у вигаданий літературний світ, де вдається виправити “помилки” минулого, покарати тих, хто вчинив злочин і несправедливість, “компенсувати” нездійснені бажання та втрати. Саме завдяки такому *прийому* письменник моделює іншу “реальність”, опираючись на тезу, що хід подій та історії у кожному мить міг повернутися в інший бік. Схожі прийоми нерідко використовують у детективному жанрі і в кінематографі, коли головний герой, слідчий, досліджує якусь трагічну подію і різнобічно відтворює у своїй уяві її можливі варіанти, припускаючи, що кожна причетна особа мала підстави для вчинення злочину, або ж могла його відвернути.

У структуру своєї повісті Ст Вінченц впроваджує ірраціональний елемент – *випадковість*. Афіни, як з’ясовується, зненацька зазнали спустошливого скіфського нашествия. Перед загрозою цілковитого розгрому і винищення вони змушені вдатися до утечі, шукаючи порятунку на інших островах Середземномор’я. На одному з вітрильних човнів під вартою одинадцяти комісарів відряджено родину Сократа. Однак знову втручається випадок. Цього разу морський шторм закидає мандрівників на острів Мелос. Сократ подумки передбачає становище, в яке потраплять афіняни на цьому острові. “Пам’ятав добре про те, що сталося сімнадцять років тому. Як афіняни на-

пали на невелику правову республіку на Мелосі лише за те, що вона хотіла зберегти нейтралітет. І як повбивали там усіх мужчин, яких змогли ввіймати, а решту людей продали в неволю” [7, с. 114–115]. Тоді перед скіфським нашествям вся Еллада була поділена навпіл. Одна частина – підконтрольна демократії Афін, інша, зокрема о. Мелос, – перебувала в союзі зі Спартою. Звісно, що цих афінських емігрантів, як колишніх нападників, чекала сумна доля – важка рабська праця у каменоломнях. Що ж до афінян, тут відбувається раптова зміна. До недавнього часу пихаті військові вимушені благодати у цих скрутних обставинах Сократа допомогти їм порятувати їхнє життя: він – філософ, і силою слова може відвернути гнів та неблаганність ворогів.

На засідання ж уряду о. Мелоса зі всіх афінян запросили лише босого мудреця Сократа. Його слава та чутки про ганебний над ним суд долинули навіть сюди. Враховуючи мудрість, справедливість та патріотизм філософа, Сократові висловлюють ультиматум: або він зречеться Афін, або має визнати провину і разом з усіма прийняти майбутнє поневолення. Сократ відмовляється від такої пропозиції, – жодна небезпека, жодні примарні обіцянки не можуть примусити його зрадити свою батьківщину.

Станіслав Вінченц знову і знову дає змогу читачеві морально засудити тих 360 афінян, котрі прирекли Сократа до страти. Неймовірною є їхня ганьба, якщо ворожий розгромлений Афінами о. Мельос виправдав і дав свободу ворогам лише тому, що серед них був Сократ. Високо може піднятися людський дух, аби не піддатися ненависті до мешканців ворожого міста, що завдало стільки людських нещасть мешканцям Мельосу; морально низько упали “земляки” Сократа, оббріхуючи і знищуючи свого непересічного сучасника. У такий делікатний, однак виразний спосіб, письменник без нав’язливого монологу вводить читача у контекст, де кожен може особисто відчувати увесь сенс злочину проти Сократа.

Живучи у Східній Європі та добре пізнавши СРСР як з боку, так і з середини, письменник яскраво змальовує його в образі королівства “Нової свободи”. Автор відображає абсурдність усієї системи, яка бомбувала суспільство проголошенням лицемірних гасел. Мандрівників відразу ж оточила варта, запровадила до “закладу для шпигунів, шкідників, ворогів свободи, ворогів людей та людського роду” [7, с. 203]. Сократ і тут не зраджує собі; він довідується, розпитуючи, що приміщення закладу переповнене не інструментами тортур, а “засобами виховання”, перед ним не тюремники, а “вихователі”, а за брехню їх чекає “виховання” у формі занурення головою у криницю. Як з’ясувалося, жителі острова поділяються на три категорії: “ті, що сиділи” у в’язниці, “ті, що сидять”, “ті, що будуть сидіти”. Письменник вдається до іронії, вкладаючи в уста королівського наставника Пейтомаса такі слова: “Раз сидів тут один дев’ятнадцять років, навіть осліп, бо не було бач доказів невинності. І уяви собі після дев’ятнадцяти років все з’ясувалося. Вільна справедливість затріумфувала” [7, с. 208–209]. Зауважимо, що це не єдиний парадокс у державі “свободи”. Адже так звані принципи “свободи”, за які так палко бореться Сократ, набувають у Тессалії іншого тлумачення. Тут влада переходить від володаря до володаря внаслідок убивства. Новий володар проголошує себе “королем свободи”. Конституція вважається священною, але кожен громадянин може внести до неї зміни. В такому разі ініціатор має вийти на головну площу перед Агорою (урядовим будинком) зі шнурком на шії і внести грошовий внесок за зміни до конституції. Якщо пропозицію не буде прийнято урядом, то ініціатора задушуть його ж шнурком. З настанням “нової свободи” площу

перед Агорою було оголошено “вільною” від усяких ледарів, сюди мали право заходити лише урядовці. Святкували “день свободи” лише раз на рік – на честь бога Діоніса. Тоді охоронці найретельніше ховалися, щоб їх не розірвали на шматки мешканці в ім’я свободи за ті знущання, яких вони зазнавали упродовж року.

Спостерігаючи за цим суспільством, філософ бажає довідатися, що спричинило до таких трансформацій здавалося б не такого складного поняття “свобода” і як його розуміють самі мешканці. Одного разу Сократ спробував звернутися до чисельного натовпу словами: “Вітаю вас, гостинні тесалійці! Свобода...” Натовп вибухнув у захваті, всі скандували: “Нехай живе свобода! Нехай живе Сократ!” [7, с. 215]. Більше Сократові не вдалось нічого виголосити. Лише охоронці промовили до філософа: “Знаємо, яким цінним гостем ти є, “вільним” від батога і покарання, але пам’ятай це і навчися цінувати гостинність і свободу... От бачиш тих обідранців, яких ведуть з робіт у мочарах? Насправді це банкіри, урядовці, ремісники, які не шанували свободи” [7, с. 218, 219]. Так люди проголошували свободу, якою ніколи не могли скористатися. Ще одну подібну спробу робить філософ, запитуючи заможних юнаків, присланих від Короля для навчання філософією, що саме подобається хлопцям, і що таке свобода, яку постійно тут проголошують. На це хлопці відповіли: “У нас король все знає найкраще. Він теж нас навчає тієї нової свободи...власне виховує нас... Король є як сама природа, як наука. Треба накопирити губу і намагатися зрозуміти. Може колись зрозуміємо. А поки що платимо щораз більші податки. Тимчасом мріємо бути такими ж вільними, як коні степові. Бо знаємо, що допоки є в Фессалії коні – не зміниться наша тесальська природа, наша стара свобода. А хто захоче її знищити, спочатку буде змушений знищити коней” [7, с. 228]. Так автор повісті змальовує зазомбоване суспільство, незначну частину якого Сократ спонукає до активного мислення, прокинутися зі сну.

Станіслав Вінченц намагається змалювати весь абсурд маніпулятивного застосування слів і понять у королівстві “Нової свободи”, таких як “вільна людина”, “рівність”, що яскраво можна було простежити особливо у радянському суспільстві. Письменник зображує, як мислителя намагаються “заштовхати” у роль блазня, хитрістю змусити його схибити, “зламатися”, втратити себе і на очах у усіх взятись висловлювати не свої думки, а “правильні ідеї”, яких очікують від нього маніпулятори, володарі чи самі обставини. Вінченц в образній формі королівського бенкету відтворив усю “технологію” духовного поневолення вільної, мислячої людини, спробу перетворення її на кріпака системи, як це відбувалося у XX ст. в тоталітарних “народних демократіях”.

Сталося так, що помер королівський блазень. Володар влаштував бенкет, запросив на нього також і Сократа. Наставник, наданий Сократові, розповів, що блазень мав високий статус у королівстві, його стільчик досі перебуває поряд з королівським тронем. Та журитися не треба, бо, як сподіваються, вже незабаром його місце займе Сократ.

Диспут розпочинає Король, пропонуючи Сократові, як *мудрецеві*, назвати “три найголовніші істини”. Сократ розпізнає цю провокаційну пастку, відповідаючи: “Я не знаю таких трьох істин, ані однієї... Нічого такого не довідаєшся від мене ані ти, ані будь-хто інший, що можеш довідатися від самого себе” [7, с. 235, 236]. Ця відповідь різко змінила позиції співрозмовників, володар не очікував отримати щось подібне, тому ініціативу перехопив Сократ, продовжуючи: “однак я бачу, що ти віриш у сво-

боду, і водночас не віриш у неї” [7, с. 237]. Король, змушений стати на позицію активного захисту, відповів: “Чому ти звинувачуєш мене в невірі, Сократе?” [7, с. 237]. Сократ же таким чином відстояв право говорити те, про що думає: “Бо стверджую це, розмірковуючи над твоїми словами. Тому скажи, що ти вважаєш свободою і що саме ти робиш для свободи?” [7, с. 237]. Це визначальний момент діалогу двох персонажів твору – формального і неформального лідерів – Короля і Сократа; відтепер володарю доведеться лише відповідати на запитання гостя, а по-суті самому стати “гостем” на банкеті.

Під час вечері Сократ збагнув, що свою інтелектуальну перевагу має скерувати не лише на Короля, але й на його оточення. До розмови долучаються прості люди, робітники, рибалки. Після їхніх слів усім стає зрозуміло, що уявлення королівського радника далекі від реальності, від того, чим саме живе кожна людина в королівстві.

Цей небажаний і небезпечний розвиток розмови намагається зупинити королівський лікар Халіфрон, пояснюючи: “Коли я лікую шлункові хвороби пацієнтів, то вони не мають вести жодних дискусій. Так само тессалійці є пацієнтами Тагора і не мають причин для дискусій” [7, с. 252]. Цю інтелектуально безсилу і неприховано ворожу репліку королівського лікаря Сократ зустрічає висновком: “Якщо Халіфрон лікує шлунок людини, а шлунок керує світом, то чи не треба королеві віддати свій королівський трон амбіційному лікареві. А якщо таких лікарів виявиться десять, то що в такому випадку робити? Скажи шановний Халіфроне” [7, с. 253]. І тут філософ, борець за істину, потрапляє в немилість до державної верхівки.

Після цього королівського бенкету ставлення до Сократа різко змінюється. Його вже більше не запрошують до Короля, придворне оточення оминає спілкування з ним. Деякий час тривало затишшя; Сократа відвідав міністр Лайстригон з амбітною пропозицією стати символом нового надпотужного банку, дія якого пошириться завдяки неймовірно потужному військовому флоту Тессалії на усе Середземномор’я і Понт. Тим більше, що король не вибачить Сократові цієї прилюдної інтелектуальної поразки – призначить Сократа своїм міністром і наче б то, за наказом Сократа посилатиме фессалійців на тортури.

Застереження міністра щодо підступності Короля виявилися вже незадовго. По всій державі було розіслано гінців і глашатаїв із наступною звісткою: “Народе фессалійський, вшануй Героя!... Нам належить досягнути найвище добро! Хто до цього пристане, буде вільний! Богом натхненні, освячені королем, ми проголошуємо Сократа напівбожественним Героєм поряд з Асклепієм і Ахіллом. Спорудьмо вівтарі, приносимо жертви і на них напишемо: Кожен прагне добра!... Честь Сократові – Герою Свободи!” [7, с. 313]. Водночас із введенням у державі культу Сократа філософ потрапляє у майстерно скомбіновану, вишукану ізоляцію. Розпочався новий період в пануванні короля Тессалії, його визнано сином і учнем Героя Сократа, який втілює в життя божественну волю філософа. Король та уся його кліка уникали зустрічей з Сократом, переконуючи усіх, що Сократ – живий напівбог. Щоденно до його дому посилали до півсотні юнаків з усіх кінців держави для науки. Після занять хлопці вигукували: “Кожна людина прагне добра! Ніхто добровільно не чинить зла! Честь божій справедливості! Честь Героєві!” [7, с. 315]. Навіть його дружина, “сварлива” Ксантиппа, стала втіленням ніжності та прикладом для інших жінок. Сократ збагнув, що на цей раз йому помстилися у найвишуканіший спосіб. Він у пастці, в Афінах його

зненавиділи, а тут перетворили на ідола. У розмові з Неоптолемом він зізнається: “Бачу, що мушу піти на Агору і повідомити, що я не є Героем... або ж не залишається мені нічого як смерть” [7, сс. 315, 316]. Неоптолем йому відповів так: “Це було б найвигідніше для обидвох сторін. Вони оголосять, що Герой є вознесеним на небо, а ти позбувся того, чого не переносиш” [7, с. 316]. Філософ усвідомлює, що все змінюється, і він насправді непотрібний. Потрібне лише гасло, божество, що-небудь, якому б поклонявся народ. Тепер Сократ у задумі промовляє лише сам до себе: “Можливо, тепер нарешті я помер. А, можливо, усе це лише сон? ...” [7, с. 318]. У світовий морок боги недаремно вкраплювали лише проблески світла, не знищуючи темінь цілковито, істину у словах поєднували із мовчанням... Він закрив очі, ледь чутно прошепотів до себе: “До Афін. Чим швидше до Афін” [7, с. 324].

Станіслав Вінценц доводить сюжет повісті до ситуації, коли Сократ (на цей раз за життя) знову опиняється ізольованим від світу і людей. Завершальні спілкування з дружиною Ксантиппою, міністром Лайстригоном, македонським послом-шпигуном Аристосатоном більше схожі на їхній істеричний розпач, вимолювання прощення, визнання поразки людського духу і перемоги мороку та абсурду. Названі дійові особи висловлюють відчуття не лише особистої втрати, але також раптове отямлення від “духовного сну”, подібно як Гомер описував переживання Ахілла від загибелі улюбленого побратима Патрокла. Бо враз не стало його alter ego, найсвітлішої частки душі, утіленої в іншій людині.

Цими останніми сценами Ст Вінценц намагається допомогти читачеві зрозуміти, що Сократ приречений залишитися моральним орієнтиром, він не може бути виправданням жодної людської самоорганізації.

Польський письменник опосередковано повертає читача на початок твору: Сократ прокинувся у знесиллі серед закутаних у білі одежі покійників. Він знову пригадує себе малим хлопцем, який тримає за руку свого батька Софроніска. Вони піднімалися стрімкою стежиною все вище у гори, щоб оглянути рідні серцю Афіни, осяяну сонцем Елладу, смарагдові луки і аметистове море. Йому пригадалися батькові слова: “Сину, якщо захочеш знову стати щасливим, то повернися ще раз сюди...”

Вічне помирання, і вічне повернення до життя у повісті С. Вінченца також прочитуємо як вічне повернення Сократа із несправедливого проти його волі заслання – на батьківщину, до Афін. Це, по суті, повернення Афін самих до себе, бо це місто немислиме без свого найкращого сина. Сократ Станіслава Вінченца вагається: чи він помер, чи залишився самотньою живою людиною серед безлічі начебто померлих своїх співвітчизників, що відвернулися не так від нього, як від істини й моральної чесноти. Що ж є насправді сном? Чи та недавня цукута з рук одноплемінців, чи його несподіване пробудження? Відповідь на це запитання автор повісті залишає відкритим для читачів.

Повість “Повоєнні перипетії Сократа” в образній формі дає глибинне уявлення про долю людини в обставинах соціально-політичного тиску, зображає весь драматизм самотності людини, яка усіма силами прагне одного – не втратити своєї самості, зберегти правдиву духовну свободу і знайти порозуміння зі своїми співвітчизниками, а ширше – із навколишнім світом.

Станіслав Вінценц переконує, що людське призначення відкривається у нерозривному зв'язку з батьківщиною. Письменник також більшу частину свого життя

прагнув повернутися до рідної землі – Польщі, розірваної і духовно спустошеної, яка стала жертвою новітніх “імперій свободи”, перебувала немов у сні комуністичного тоталітаризму – була відлученою від себе самої, від правдивої своєї сутності. Вінченц прагнув, якщо не порятувати, то, принаймні, морально виправдати її.

1. *Мілош Ч.* Поневолений розум. – Мюнхен: Сучасність, 1985.
2. *Платон.* Діалоги. – К.: Основа, 1999.
3. *Stabryla S.* “Sokrates i jego legenda w dramacie polskim w latach 1939 – 1956”//“Eos” Commentarii Societatis Philologiae Polonorum. Volumen LIX 1971 Fasciculus
4. *Herbert Z.* Jaskinia filozofów. – Warszawa: Dramaty, 1970.
5. *Morstin L.H.* Obrona Ksantypu// Trylogia antyczna, 1955.
6. *Swinarski A.M.* Legenda o mądrym mężu // Kraków: Chytnik, 1948.
7. *Vincenz S.* Powojenne Perypetie Sokratesa. – Kraków: Społeczny Instytut: “Wydawniczy Znak”, 1985.
8. *Zawieyski J.* Sokrates // Dramaty, 1957

S.VINCENZ’S STORY “POST-WAR PERIPETEIAS OF SOKRATES”

Marta Antonyuk

*The Ivan Franko National University in L’viv,
(1, Universytets’ka St., L’viv, 79000)*

Interpretation of Socrates’ appearance and his fate are explored in Polish drama and prose of the XX-th century. The main precious aspects which exposed the ancients philosopher to danger are determined in this article. Influence of the humanism and patriotic reasons on the structure of the story “Post-war peripeteias of Socrates” of the well-known Polish writer Stanislas Vincenz is analysed. Attention is accented on actuality of Socrates’ opinions in the XX-th century in Eastern Europe.

Keywords: freedom, manipulation of sense, dialogue, searches of truth, vocation, fate.

*Стаття надійшла до редколегії 19.10.2007
Принята до друку 21.12.2007*

ІДЕАЛЬНИЙ РЕЦИПІЄНТ У ТВОРІ ДЛЯ ДІТЕЙ “НЕСКІНЧЕННА ІСТОРІЯ” МІХАЕЛЯ ЕНДЕ

Уляна Гнідець

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

Розглянуто модифікації поняття ідеального реципієнта-дитини на прикладі роману для дітей “Нескінченна історія” німецького письменника Міхаеля Енде.

Ключові слова: ідеальний реципієнт, читач-дитина.

У сучасному літературознавстві спостерігається помітне зміщення інтересу від автора та тексту до фігури читача, тобто суб’єкта сприйняття, осмислення, розуміння художнього твору. Цю зміну обґрунтовано в основоположних теоретичних працях “Риторика вигадки” У. Бута (1961), “Відкритий твір” У. Еко (1962), “Смерть автора” Р. Барта (1968), “Що таке автор?” М. Фуко (1969) та інших і підсумовано у монографії “Ното legens: читання як соціокультурний феномен” М. Зубрицької (2004). Проблема читача стає центральною для багатьох літературознавчих напрямів і шкіл. Практично кожен з теоретиків літератури, які займалися цим питанням, запропонував власну класифікацію різноманітних типів читача. В межах рецептивного підходу можна знайти, наприклад, “дійсного”, “компетентного”, “ідеального”, “зразкового”, “реального” та інші типи читача. Німецький представник рецептивної естетики В. Ізер детально розробив термінологічне поняття “імпліцитний читач”, якого інколи називають ще абстрактним читачем (К. Шміт, Х. Лінк). За визначенням Я. Лінтвельта, імплицитний, “абстрактний читач функціонує, з одного боку, як образ того, хто отримує інформацію, і є передбаченим і постульованим усім літературним твором, а, з іншого боку, як образ ідеального реципієнта, здатного конкретизувати його загальний зміст в процесі активного прочитання. Тобто, він повинен в ідеалі розуміти всі конотації автора та різні стратегії його тексту [2, с. 162]. Таке різноманіття новоутворених понять засвідчує про те, що сучасні літературознавці розуміють художній твір як складну та багатопланову комунікативну систему, в якій читач може з’являтися у різних формах. “Питання про концепцію адресата мовлення (як відчуває та уявляє його собі мовець або той, хто пише), – зазначає М. Бахтін, – має величезне значення в історії літератури” [1, с. 316]. Вчений стверджує, що для кожної епохи, літературного напрямку, літературно-художнього стилю, літературного жанру характерні особливі відчуття та розуміння свого читача.

Отож актуальною є концепція читача і при дослідженні літератури для дітей та юнацтва, адже, її жанрова специфіка визначається адресуванням до певної вікової категорії читачів і врахуванням особливостей їхнього сприйняття. Можна стверджувати,

що в такому випадку процес комунікації є ускладненим у результаті того, що у нього включені різновікові співрозмовники. Особливо дидактична та просвітницька функції літератури для дітей та юнацтва передбачають певні текстові стратегії для сприйняття та реалізації дітьми сформульованого дорослою людиною послання. Адже пропонуючи моделі особистості, людської поведінки, відносин між людьми, між людиною та суспільними структурами, письменник плекає надію, що дитина як невід’ємна складова суспільства вчиться оперувати різними кодами, якими користується це суспільство. У цьому випадку автор прагне орієнтуватися на ідеального реципієнта, погляди якого збігаються з авторськими і синтезуються в єдине концептуальне ціле оповідного світу твору. Водночас із комунікативного процесу, структурованого текстом, не виключається і доросла людина як реципієнт тексту і реальний учасник соціальних відносин.

Дитина у своєму сприйнятті світу не може опиратися на досвід, отож потребує певних зразків, моделей поведінки. Доросла ж людина, володіючи знаннями, часто втрачає безпосередність сприйняття, чим завдячує зверненню до дитячих образів та уявлень. Це розуміння взаємопов’язаності дитячого і дорослого світосприйняття використовується в ідеалі авторами літератури для дітей та юнацтва з метою конституювання процесу комунікації поміж дітьми та дорослими. У такий спосіб текст задає певну сукупність компетенцій, для позначення яких У. Еко використовує поняття “зразкового читача”. Модель та образ такого читача формується текстом твору загалом. Це, за М. Бахтіним, вища інстанція відповідного розуміння, “конститутивний момент цілого висловлювання, який при глибшому аналізі може бути виявлений у ньому” [1, с. 322]. Отож, поняття “ідеальний реципієнт” розуміємо як сукупний образ, що твориться усім текстом.

Німецький письменник М. Енде написав особливий у цьому сенсі твір, який назвав “Нескінченна історія” (“Unendliche Geschichte”). У ньому автор конкретизував образ ідеального реципієнта в головному персонажі – хлопчику, прагнучи залучити до дійства і реального читача. Текстовою стратегією ідеального реципієнта у цьому випадку є концепція “можливих світів” і фантазія як спосіб їхнього досягнення. Письменник повернув як дітям, так і дорослим майже втрачене багатство фантазії, вважаючи, що це єдиний продуктивний шлях розуміння. Зобразивши історію свого протагоніста, М. Енде намагався продемонструвати те, що вона одна із багатьох і її прочитання стане важливим актом пробудження творчої фантазії у тих, хто її сприйняв. Свій задум автор пояснює так: “Нескінченну історію я написав на основі дискусії, яка велася в останні десять–п’ятнадцять років саме в секторі літератури для дітей та юнацтва. А саме, йдеться про питання, чи дозволеною є фантазія, чи необхідно дитину або юного читача відразу вводити в соціальні чи реальні проблеми. У певному сенсі я спробував дати відповідь на це питання моєю книгою, а саме: без обхідного шляху через фантазію взагалі не можна прийти до реальності. – стверджує М. Енде. – Сюжетом у цій книзі є історія маленького хлопчика, який викрадає у книгарні книгу, ховається разом з нею на горищі старої шкільної будівлі і починає там її читати, не знаючи, що це чарівна книга, і читаючи, він сам потрапляє в історію, слідує фантазіям, переживає всі можливі пригоди, перетворення, доки не повертається, змінившись, назад у свою реальність і несподівано завдяки цій обхідній дорозі, яку він змушений був пройти, отримує можливість взятися за свої реальні проблеми. Цим “взятися за щось”

закінчується історія, “Нескінченна історія”, оскільки від тепер починається інша, яка, однак, стане вже іншою книгою. Цей обхідний шлях необхідний, щоб взагалі досягнути реальність. Я не думаю, що існує реальність у прямому сенсі цього слова. Реальність – це завжди те, що ми пов’язуємо з певними уявленнями... Якщо людина думає, що вона знає, що означає слово “є” або “стіл” або якесь інше слово, то це швидко може привести її до абсурду, оскільки ніхто не може пояснити, що ці слова означають, це уявні значення, ці уявні значення походять із загального резервуару уяви, яким ми володіємо, а щоб його мати, нам необхідна фантазію, передусім для того, щоб постійно підтримувати уяву” [3, с. 124].

Складна система структурних елементів представляє багаторівневий текстовий світ “Нескінченної історії”. Оповідь ведеться від 3-ої особи однини у минулому часі. Проте вже напочатку роману з’являється голос атора, який звертається на “Ви” у формі 2-ї особи множини до свого читача. Твір М. Енде за жанром є романом-казкою. У ньому тісно переплетені реальний світ хлопчика Бастіана та фантастичний, казковий світ із книги “Нескінченна історія”, яку той читає. Отож за будовою – це розповідь у розповіді. “Нескінченна історія” представляє різні світи також графічно, її надруковано двома кольорами: реальність позначено червоним, фантазію – зеленим. Тим самим автор розмежовує оповідні рівні, ілюструючи, що компонентом дійсного є фантастичний вимір. Об’єднує ці рівні головний герой.

Уже на початку твору М. Енде розмірковує про людську природу, констатує, що у ній є багато несподіваного і незрозумілого. Він говорить про те, що є люди, які піддають своє життя небезпеці для того, щоб підкорити вершини гір. Інші руйнують себе для того, щоб завоювати серце особи, яка про них нічого знати не хоче. Деякі здатні віддати все своє добро заради того, щоб виграти у грі, або жертвують усім заради якоїсь фікс-ідеї, яку ніколи не буде реалізовано. Ще інші думають, що вони будуть щасливими в іншому місці і все своє життя подорожують світом. Автор узагальнює, зрештою, що є стільки різних пристрастей, скільки різних людей на землі. “І ніхто, навіть Ви самі, не можете пояснити чому це так” [4, с. 12]. Письменник звертається до уявного читача і підводить його до думки, з якою той, очевидно, повинен погодитися. Поняття адресата підкреслює діалогічне начало оповіді, дає змогу розглядати текст як втілення певної авторської програми впливу. Створюється ґрунт для співпраці між учасниками комунікації.

Для втілення своїх ідей письменник komponує твір у вигляді ситуації читання, утаємничуючи цей акт і надаючи йому чарівних здатностей. Так образ головного героя роману Бастіана стає компонентом і зразком загального концепту ідеального читача. Пристрастю хлопчика є книжки. Власне, його історія демонструє головну ідею твору: “Той, хто ніколи не просиджував за книжкою весь пообідній час..., і читав, читав, і забував навколо себе світ, ... той, хто ніколи не читав при світлі кишенькового ліхтарика під ковдрою, ... той, хто ніколи відкрито або приховано не заливався слізьми, тому що надзвичайна історія закінчувалась і треба було прощатися із постатями, з якими він разом пережив так багато пригод, яких любив і яким дивувався, за яких хвилювався і на яких покладався, без товариства яких життя видається пустим і беззмістовним, – той, хто цього не знає з власного досвіду, той, очевидно, не зможе зрозуміти того, що тепер зробив Бастіан” [4, с. 12–13]. Бастіана надзвичайно цікавлять книги. Він сприймає їх як живий організм, у якому постійно щось змінюється: “Я хотів би знати, що

відбувається у книзі, поки вона закрита. Звичайно, тут усередині лише букви, надруковані на папері, але всеодно – щось тут таки відбувається, тому, що коли я відкриваю її, раптом з’являється ціла історія. Тут є особи, яких я ще не знаю, є всі можливі пригоди і вчинки, битви, а деколи насуваються морські шторми або ж можна потрапити в чужі країни та міста. Це все якось розміщене у книзі. Треба прочитати для того, щоб це пережити, це зрозуміло. Але це все було тут уже до того. Я хотів би знати, яким чином?” [4, с. 19]. Автор представляє читання як гру, як цікаву, неочікувану пригоду.

Бастіан занурюється в читання і неохоче повертається до реальності. Світ тексту стає для нього набагато цікавішим, ніж справжнє життя. Хлопчик радіє, що Нескінченна історія не має нічого спільного з реальністю. Він не любить книги, у яких розповідається про буденне життя буденних людей. Бастіан захоплюється книгами, які спонукають до думок, читаючи, які можна мріяти, створювати уявні світи з вигаданими казковими істотами та пригодами. Тим самим М. Енде виокремлює одну із найважливіших здатностей ідеального читача: його герой має таку багату уяву, що він майже реально переживає те, що вона малює. Часто Бастіан сам собі розповідає власні історії, часом забуваючи про все, що навколо нього відбувається, і приходиться до тями лише тоді, коли історія закінчується. В процесі читання “Нескінченної історії” герой не лише виразно чує стогін дерев і свист вітру, а ще й різного тону голоси чотирьох дивних казкових посланців. Він навіть уявляє запах моху і лісової землі. А коли на Великій дорозі персонаж з казки робить перерву на обід, Бастіан також відчуває голод. Художня уява хлопчика легко домальовує те, чого бракує в житті, надаючи йому особливого глибокого сенсу.

Бастіан читає про небезпеку, яка загрожує країні Фантазій, і про Дитячу Цісарівну, яка важко хворіє. На країну Фантазій насувається “Ніщо”. Якщо помре цісарівна, зникне вся країна Фантазій. Бастіан у думках повертається до реалій власного життя. Хвороба Цісарівни, ліків до якої ніхто не знає, навіює йому спогади про довгий коридор у лікарні, де оперували маму, і де він разом із батьком просидів багато годин, доки не вийшов чоловік у білому халаті і сказав “сердечно співчуваю”. Після смерті матері все змінилося і хлопчик почуває себе покинутим і самотнім. Тоді, коли у “Нескінченній історії” з’являється хлопчина його ж віку Атрой, який є сином всіх жінок і всіх чоловіків разом, Бастіан знаходить у його історії спільність із собою. І хоча в Бастіана живим є ще батько, все ж він називає себе “сином нікого”. І він радіє, що хоча б у такий спосіб має щось спільного з цим гарним, відважним, рішучим мисливцем – Атроєм. А ще Бастіан відчув, що він також поринув у Великий Пошук. Бастіану хотілося бути таким, як оцей Атрой. За сюжетом Атрой повинен знайти людську дитину, привести її до Дитячої Цісарівни, і ця дитина повинна дати їй нове ім’я. Це врятує обидва світи: фантастичний і реальний. Бастіан переконаний, що сам він міг би легко справитись із цим завданням. Але, з одного боку, він не в країні Фантазій, а з іншого – герой реально оцінює себе і розуміє, що там, де проходить Атрой, він пройти не міг би. Коли кінь Атроя потрапив у піски, з яких вже не міг вибратись, і коли Атрой прощався зі своїм другом назавжди, Бастіан мусив перервати процес читання, бо його очі залилися слізьми. Німецький дослідник В. Камінський розглядає Атроя як дзеркальне відображення Бастіана. Шлях, який проходить Атрой, здійснює спочатку уявно, а далі безпосередньо Бастіан. “Це пов’язано з тим, що Атрой є, тоді як Бастіан лише буде” [5, с. 89]. Через образ Атроя у перспективі розгортається індивідуальність Бастіана. Там, де зупиняється Атрой, Бастіан іде далі.

Зміст нескінченної історії представляється як внутрішній світ свідомості героя. Автор демонструє, як із стороннього спостерігача читач перетворюється на людину, яка бачить текст із середини. Читання відкриває шлях до себе і до оточуючого світу. Стирається межа між реальним та уявним. Поняття референтності пов'язане із загальним ідейним змістом твору.

Відтворюючи на прикладі Бастіана характерні риси ідеального читача, автор імпліцитно звертається до адресата свого тексту поставитись відповідно до світу, зображеного у ньому. Енде пропонує уявному читачеві розмову, якої той, захоплений чарівним світом “Нескінченної історії” та можливістю його розширення і продовження, вже не може уникнути. Він виявляється зануреним у світ фантазії та очікування, і з ним відбуватимуться такі ж перевтілення, як із Бастіаном. Імпресивність сприйняття Бастіаном реального та уявного світів здійснює, за задумом автора, вплив і на реального читача. Автор орієнтується на дитячого реципієнта і має уяву про те, що цікавить адресата. Тобто автор обрав активного уявного читача в образі пасивного в життєвому сенсі хлопчика, який самостійно оцінює те, про що розповідається.

Зміст твору загалом розкривається лише тоді, коли потік читання починає регулюватися чимось іншим, що знаходиться поза системою координат тексту, а саме – можливими асоціаціями, які доповнюють зміст твору. Текст ніби передбачає пробудження враження із життя реального реципієнта, що передували читанню. Він містить сигнали, що збуджують механізми породження асоціацій. Бастіан має на меті вирушити в країну Фантазій, щоб вилікувати обидва світи. Те, що люди вже не знають туди дороги, пов'язано з брехнею і неправильними уявленнями, що є причиною руйнування фантазії. У такий спосіб автор неодноразово наголошує на загублених цінностях. Поряд із тим, в образі Бастіана він втілює надію та сподівання, покладені на підростаюче покоління. Звідси звернення до юного читача і обґрунтування важливості завдання, яке покладається на нього. Світ дорослих лише руйнує себе, а діти ще мають шанс врятувати цей світ. Помітно відчувуються в романі-казці соціальний і філософський підтексти. Духовному світу людей загрожує “Ніщо”. Лише сила дитячої творчої уяви ще здатна зупинити цей процес, оскільки фантазія дитини не розмежовує реального та уявного. Проте М. Енде вважає, що кожна людина за допомогою фантазії здатна значно розширити межі свого існування і тим самим збагатити життя загалом.

Бастіана, наділеного творчою уявою, автор готує до нової ролі. Атрой у казці не може бути рятівником цісарівни. Великий Пошук для нього закінчено. Це означає, що хтось інший повинен взяти на себе це завдання. Камінський пояснює цей прийом так: “Для Атроя мета подорожі недосяжна, що стає для нього очевидним, тому що не він є рятівником Фантазій, а хтось інший. Енде застосовує в цей момент чудовий метод для того, щоб затягнути Бастіана і своїх читачів у пригоду” [5, с. 89]. Унікальність моменту полягає в тому, що автор ставить свого героя у ситуацію вибору та прийняття рішення. У цьому сенсі Атрой виконав свою місію. Справжнім рятівником може бути, за М. Енде, лише ідеальний читач, образом якого у творі втілює Бастіан. Автор змальовує шлях ідеального читача, який не усвідомлюючи цього потрапляє до фантастичного світу: “Ти чув його переляканий крик біля глибокого зсуву, ... ти бачив його постать, коли він стояв перед зачарованими дзеркальними воротами. Ти увійшов в його образ і приніс його із собою і через те він послідував за тобою, так як бачив себе твоїми очима. А також він чує кожне слово, яке ми промовляємо зараз. І він знає,

що ми про нього говоримо і на нього надіємось, і на нього чекаємо. І, можливо, він усвідомлює, що всі ці труднощі, які ти взяв на себе, дали йому зрозуміти, що вся країна Фантазій його кличе!” [4, с. 198]. Отож автор розуміє, що читацька аудиторія може бути безмежною та різною, проте він вірить, що, ведучи її шляхом “Нескінченної історії”, відшукається саме той, хто буде ідеальним реципієнтом як в теоретичному, так і в практичному сенсі цього слова. Автор пояснює, що літературний текст повинен бути задуманий так, щоб заангажувати уяву читача до процесу творення речей, які існують поза ним, заради нього самого, заради читання, приємного тільки тоді, коли воно активне і творче. “Нескінченна історія” покликана пробудити уяву і фантазію реального читача, привести його до розуміння взаємозв’язку реального з уявним, а також важливої ролі фантазії у духовному житті людини.

Герой роману-казки не відразу приходить до того, що він повинен перейняти важливу місію. Навіть знаючи ім’я цісарівни, він вагається. Хлопчик усвідомлює себе спочатку як сприймача тексту. Через ці відчуття автор майстерно зображає зародження індивідуальності, виявлення характеру молодого людини. Читач і текст сходяться в одному моменті, у якому народжується щось абсолютно нове, що не ідентифікується ані з текстом, ані з дотеперішніми уявленнями дитини. Сприймаючи художню реальність як дійсну, Бастіан набуває необхідного для нього індивідуального досвіду.

Процес пошуку власного “я”, однак, виявляється складним. Коли хлопчик, попри всі зваби чарівного світу фантазії, все ж не наважується залишити реальність, Дитяча цісарівна вирішує піти до Старця з Мандруючих Гір, вбачаючи у ньому останній засіб впливу на Бастіана. Цей старець має вагоме смислове навантаження. Він є втіленням мудрості, архетипом старого мудреця. Енде пояснює через цей образ, як функціонує текст. Для його реалізації виявляється необхідною не лише авторська, але й читацька уява. Поміж цісарівною і старцем відбувається показовий обмін репліками з точки зору смислової гри: “Все, що відбувається, ти записуєш”, – зазначила цісарівна. “Все, що я пишу, відбувається”, – виправив старець. При цьому чоловік навіть не відкрив рота, щоб сказати ці слова. Він написав їх так, що цісарівна їх почула, наче спогад. У такий спосіб автор намагається роз’яснити концепцію літературного твору, який “нагадує арену, де читач і автор беруть участь у грі уяви” [1, с. 349]. Читач відіграє при цьому важливу роль, виявляючи багату палітру текстових зв’язків. Отож М. Енде ставить як зміст, так і форму художнього твору в залежність від нетекстових і суб’єктивних чинників. Це гармонійний цілісний підхід, в якому все усвідомлюється як таке, що відбувається водночас і у загальному взаємозв’язку, “читач поступово набуває внутрішнього бачення світу, причому кульмінація настає тоді, коли реальний світ, який складається із розрізнених частин, перетворюється у символ перебування тут його творця”, тобто стає образом свідомості читача [2, с. 874]. Вхідження Бастіана у Фантазії відбувається “в той момент, в який він – переймаючи на себе завдання письменника – дає ім’я Цісарівні. Це означає, що він робить власною справу з Фантазіями та літературою і з “реципієнта” еманципується в “творця” (продюцента) нових текстів та імен” [5, с. 89].

Автора не полишає надія, що і серед дорослих є такі, що знають про існування світу фантазій. Твір спрямований також до них, очікуючи їхнього розуміння і здатності повернутися хоча подумки до свого дитинства. Один із таких дорослих героїв роману ділиться своїм досвідом із Бастіаном: “Кожна справжня історія є нескінченною...

Є дуже багато дверей у Фантазію, мій хлопчику. І є ще дуже багато таких чарівних книжок. Більшість людей нічого з цього не помічають. Це, власне, залежить від того, хто таку книгу тримає в руках... Отже, Нескінченна історія для кожного інакша?" [4, с. 353]. Цими словами автор наголошує на індивідуальному прочитанні і розумінні тексту. У його концепції ідеального читача є місце і для "поверхневого" читача, який є об'єктом іронії і за допомогою якого руйнується традиційна система сприйняття, переключається увага на важливіші проблеми. Пан Кореандер пояснив Бастіану, що один текст різні читачі сприймати можуть по-різному і будь-яке прочитання не може вичерпати усіх потенційних можливостей тексту.

Книгу, яку читає Бастіан, свого часу читав і пан Кореандер. Наприкінці роману він ділиться з Бастіаном таємницею: "До Місячної Дитини вдруге ти не потрапиш і так буде, доки вона залишатиметься Місячною Дитиною. Але якщо ти їй дасиш нове ім'я, ти знову її побачиш. І як би часто тобі це не вдавалося, кожен раз це буде перший і єдиний раз" [4, с. 514]. Це погляд дорослого читача, який відкрив таємницю читання: при кожному повторному читанні твору виникають все нові і нові враження і прочитане може бути виявлене у зовсім новому світлі. А отже, незважаючи на те, що цільовою групою читачів є діти, текстом передбачається і дорослий інтерпретатор послання. Саме тому виникають питання щодо ролі дорослої людини як посередника у сприйнятті літературного послання дитиною або, наприклад, щодо ролі автора у літературі для дітей та юнацтва.

Енде вдається побудувати розповідь так, що читач сприймає і переживає її разом із головним героєм і з його погляду, але несподівано для себе він стає учасником цієї оповідної гри і на основі власних вражень та асоціацій продовжує Нескінченну історію. Для цього письменник часто вводить у оповідь "я"-Бастіана, з яким частково ідентифікується уявний читач.

З перспективи Бастіана, Атроя, Дитячої Цісарівни, Старця та пана Кореандера читачеві вдається подивитись на власний світ іншими очима. Через "перспективу як спосіб оповіді розповідний зовнішній світ стає внутрішнім світом протагоніста, а для читача площиною його уявлень, у якій поєднуються між собою зовнішні та суб'єктивні враження"[7, с. 28]. Як стверджує К. Шпінер, "літературне читання є грою перспектив. Читач бере участь у цій грі, навіть часто не усвідомлюючи цього" [7, с. 45].

Унаслідок цього, з погляду М. Енде, вимальовується образ ідеального реципієнта як:

- юного читача, який захоплюється книжками;
- чутливої дитини з багатою художньою уявою;
- молодшої людини, здатної вигадати пережити як реальне;
- людини, здатної робити вибір і приймати рішення;
- дорослої людини, яка може пережити світ як дитина;
- дитини – носія вищих гуманних цінностей.

Ідеальна рецепція тексту передбачає, що у художньому світі, відмінному від його власного, читач спроможний відкривати для себе ті сторони свого "Я", які йому до цього часу були невідомими.

Отже, М. Енде майстерно реалізував у "Нескінченній історії" концепцію ідеального читача, в основі якої покладено бажаний образ читача, що творчо сприймає закладений у тексті зміст. В оповідній структурі тексту автор передбачає позицію ідеального реципієнта, яку повинен зайняти в процесі оповідної гри і реальний читач.

1. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / За ред. М. Зубрицької, – Львів, 2002.
2. Западное литературоведение XX века: Энциклопедия / Под ред. Е. А. Цурганова. – Москва: Intrada, 2004.
3. Литературная энциклопедия терминов и понятий / под ред. А.Н. Николюкин. – М: НПК “Интелвак”, 2003.
4. *Ende M.* Die unendliche Geschichte. – Stuttgart-Wien, 1979.
5. *Kaminski W.* Einführung in die Kinder- und Jugendliteratur. Auswege in eine andere Wirklichkeit – Michel Endes “Die unendliche Geschichte“ (S.88–91). – Weinheim und München, 1987.
6. Phantastik in der Literatur: Materialien. Auszug aus einem Gespräch mit Michael Ende (“Autoren im Gespräch“: S II vom 31.05.1980) // <http://www.ph-heidelberg.de/wp/rank/fantastik/materialien/ende01.htm>
7. *Spiner K.* Im Spiel der Perspektiven. // Zeichen, Text, Sinn: zur Semiotik d. Liter. Verstehens / Hrsg. Von Kaspar H. Spinner. – Göttingen, 1977.

IDEAL RECIPIENT IN THE TALE FOR CHILDREN “NEVER-ENDING STORY” BY MICHEL ENDE

Ulyana Hnidets

*The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

This article is about the modifications of the ideal recipient in the novel for children “Never-ending story” by the German writer Michel Ende.

Key words: ideal reader, children's reader.

*Стаття надійшла до редколегії 15.10.2007
Принята до друку 21.12.2007*

“ТРИ ДОРОГИ ДО ОЗЕРА” І. БАХМАН ЯК МЕТАФОРА ПОШУКІВ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Діана Мельник

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

Статтю присвячено проблемі ідентичності в оповіданні австрійської письменниці Інгеборги Бахман “Три дороги до озера”. Проведено паралель між трьома дорогами до озера і трьома спробами головної героїні Елізабети відшукати свою дорогу в житті та саму себе. Ідентичність головної героїні розглянуто у трьох іпостасях: як жінку, як доньку та як спеціаліста. Вирішальною концепцією стає ідентичність вигнання.

Ключові слова: ідентичність, озеро, персонаж.

“Все наше життя – це спроба
його зберегти”

Інгеборга Бахман

Питання ідентичності у зв'язку із творчістю письменниці Інгеборги Бахман не випадкове. Насамперед тому, що Бахман – австрійка. Звичайно, зупинитися на цьому твердженні і йти далі, було б неправильно. Варто пояснити, що саме маємо на увазі. У 1918 році розпалася Габсбурзька монархія, Австрія як держава тривалий час не могла набути жодного статусу: ні внутрішнього, ні зовнішнього, і по суті перетворилася у жебрачку та руїну. Туга за старою Австрією стала наскрізною темою багатьох австрійських авторів і не лише тих, які безпосередньо пережили розпад монархії, а й багатьох сучасних [1, с. 14]. Звичайно, після такого потрясіння питання про те, що є Австрія, чи існує австрійська нація, що можна вважати австрійським, стали закономірними, адже Габсбурзька монархія була аж ніяк не однорідною державою. Велику лепту у почуття невизначеності внесла і мова, німецька, адже почуття ідентичності, приналежності до певного етносу, певної нації, багато в чому залежить від мови. Дмитро Затонський писав: “Мабуть, це закономірно, що історію про людину, гнану амоком, розповів саме австрійський письменник Стефан Цвейг? Адже Австро-Угорська монархія зі всіма її абсурдними протиріччями, з центробіжними силами, що розривали її, породила нову європейську модель абсолютної людської неприкаяності. А коли монархія розпалася, показавши цілому світу лише апокаліптичний приклад, австрійцям залишилася “опереткова держава” з величезною водянковою головою – Віднем – і по-смішному маленьким тілом, держава, в якій не було теперішнього, а як вважала більшість і майбутнього. Реальним здавалося лише минуле” [1, с. 335].

І. Бахман не була винятком. Тема пошуків свого місця, тема ідентичності, ідентифікації та самоідентифікації стала наскрізною в її творчості. Досить часто тему ідентичності у творах І. Бахман пов’язують з ідентичністю жінки у патріархальному суспільстві – наскрізною проблемою феміністичної течії літературознавства. Передусім це стосується пізніших прозових творів І. Бахман – циклу романів “Види смерті” та збірки оповідань “Синхронно”. Та не варто звужувати проблематику творів лише до жіночої ідентичності, адже поняття ідентичності досить широке і багатогранне і постає у творах письменниці саме у своїй багатогранності.

Повість “Три дороги до озера” займає центральне місце у збірці оповідань “Синхронно” (1972). І не лише завдяки обсягу, чи присутності автобіографічних елементів, як вважає німецький дослідник Петер Байкен. Якщо говорити про повість “Три дороги до озера” і збірку “Синхронно” загалом, то варто згадати, що вони якісно відрізняються від попередніх творів І. Бахман. Зокрема, видавництво “Піпер”, яке надрукувало цю збірку, назвало її “Новою Бахман” [10, с. 237]. Будучи водночас певним тематично-ідейним продовженням циклу романів “Види смерті”, збірка все ж наповнена новим змістом. Якщо героїні романів “гинуть”, то героїні оповідань продовжують жити, чи то пристосовуючись до суспільства, чи то ж втікаючи з нього. У романі “Маліна” маємо справу із цілковитою втратою жіночої ідентичності – чоловіче перемагає, прибираючи усі докази присутності жіночого. Зовсім інше у збірці “Синхронно”. Надя (“Синхронно”) спочатку втрачає ідентичність, але потім віднаходить її через мову: Беатріс (“Проблеми, проблеми”) живе з ідентичністю ляльки, ховаючись у світі салону краси; пані Джордан (“Гавкіт”) навчилася бути зразковою матір’ю, яка, проте, боїться свого сина*, Міранда (“Її щасливі очі”) взагалі намагається втекти із суспільства і розцінює свій поганий зір як дарунок неба.

Головна героїня повісті “Три дороги до озера” – журналістка Елізабет Матрай, працює і живе у Парижі. Попри шалений кар’єрний успіх, вона не задоволена своїм життям, “бо її сприйняття самої себе позначене екзистенцією, яка балансує на межі двох чи, може, і більше світів” [7, с. 209]. Живучи всюди, вона, проте, ніде не відчуває себе вдома. Вкотре приїжджаючи у гості до батька, вона намагається дістатися озера свого дитинства, випробовуючи три шляхи, та через будівництво автостради їй так і не вдається знайти правильну дорогу.

Символізм трьох доріг важко не розпізнати. Дорога, шлях може розглядатися як напрям до конкретного існуючого предмета, відомого визначеного місця, і як життєвий шлях, засіб досягнення мети. Французька дослідниця Ірене Гайдельбергер-Леонард проводить паралель між трьома шляхами та трьома коханнями Елізабет: “‘Три’ шляхи ... тісно пов’язані із трьома невдалими та знищеними коханнями Елізабет – Троти, Мане та Бранко” [8, с. 193]. Те, що всі три імені Бахман взяла із роману Йозефа Рота “Капуциненгруфт” розкриває і вектор думок та почуттів Елізабет: її підсвідомо тягнуло до всього австрійського, до старої австрійської імперії. Зокрема датський літературознавець Гельгард Мардт зауважує: “Імена коханців Елізабет вказують безпосередньо на роман Йозефа Рота “Капуциненгруфт” і разом з тим на історію Австрії, на часи Габсбурзької імперії” [9]. Тому звужувати проблему лише до трьох кохань було б не правильно. Безумовно кожен із цих чоловіків певним чином сприяв її самоусвідомленню, її становленню (особливу роль відіграв звичайно ж Трота), та відкидати шлях, який вона пройшла без Троти, Мане та Бранко не можна.

Три шляхи можна розглядати і в іншій площині, де відчуття етнічної ідентичності (а саме це відчуття є визначальним у творі) є лише одним із трьох складових Елізабет як особистості. Три шляхи формують єдиний шлях Елізабет до самої себе: Елізабет-жінка, Елізабет-фахівець, Елізабет-донька, причому не лише донька свого батька, а й донька свого народу. Іншими словами, розглядаючи особистісну ідентичність Елізабет варто проаналізувати три її складові: жінка як фахівець, жінка як жінка та жінка як донька. Можливо, правильніше було б змінити послідовність цих ідентичностей і розташувати їх у хронологічному порядку: донька – жінка – фахівець, однак у творі ідентичності виявляють себе саме в такій послідовності.

Читач бачить Елізабет уже в зрілому віці: їй п'ятдесят. У вирі свого шалено швидкого життя вона не відчуває плину часу. Та коли вона вкотре приїздить додому і бачить батька, який, непомітно для неї досі, постарів, вона відчуває потребу знайти себе у часі, ідентифікувати себе у часовому просторі. Вона наче відчуває потребу зупинитися та обернутися назад. Саме з цього моменту розпочинається глибокий самоаналіз Елізабет: спогади, що переплітаються із картинами теперішнього, підводять її до розуміння себе. Переглядаючи фотографії з весілля свого брата Роберта, вона береться рахувати, скільки їй років, скільки років брату, його дружині, намагається ідентифікувати себе з іншими у часовому співвідношенні.

“Коли мине цей рік, ... , їй буде п'ятдесят, Роберт був на шістнадцять років молодшим, Ліз – на тридцять, ці калькуляції були незмінними, лише розглядаючи фото, можна було помилитися, бо біля Ліз вона не виглядала так, ніби могла бути її матір'ю ... вона виглядала невизначено, як жінка близько сорока років” [5, с. 398].

Ця невизначеність супроводжує все життя Елізабет. Якщо зважити на те, що про почуття ідентичності свідчать відчуття інтегрованості в часі та просторі (Е. Еріксон) [3], то можна сказати, що Елізабет була ніби викинутою за межі часу і простору: її вік “невизначений”, місце проживання “невизначене”, вона всюди і ніде.

Елізабет очікувала від життя чогось надзвичайного і певним чином досягла того, чого хотіла. Свій кар'єрний ріст Елізабет розпочала у Відні. Вже тоді вона просто марила подорожами, хоч не знала, ким вона хотіла стати. Долею випадку вона стала спочатку журналісткою, а потім фоторепортером. Елізабет не мала вищої освіти, по суті не вивчала нічого конкретного, проте швидко все схоплювала, як вона вважала. Елізабет лише здавалася освіченою, мала лише поверхневі знання про масу речей завдяки тому, що в неї були друзі, які дійсно на чомусь розумілися. Елізабет переїхала до Парижа, де завдяки відомому фотографу Дювальє “пізнала світ”. Поступово вона знайомилася з людьми, яких її батько називав “Богом і світом” [5, с. 413]. Пікассо, Шагал, Стравінський, Хемінгвей, Черчілль перетворилися для неї з недосяжних знаменитостей на людей, з якими ходили вечеряти.

Вона справді здається щасливою жінкою, яка досягла кар'єрного успіху. Проте лише на перший погляд її життя було таким яскравим, сповненим непересічних подій та особистостей. Це лише поверхня, те, що Елізабет хотіла показати іншим. Насправді ж вона не вважала себе частиною того життя:

“... вона помітила, що все, що вона пережила насправді, здавалося оманною, бо було в цих історіях щось похмуре і порожнє, а найпохмурішим було те, що вона нібито й бачила все це на власні очі, але її життя разом з тим протікало зовсім інакше,

так, наче вона була просто глядачем, який щодня ходить в кіно, щоб прийняти наступну дозу антиреальності” [5, с. 447].

Цей світ “антиреальності” поступово руйнується. Елізабет як журналістка хотіла відкрити людям очі, пробудити їх своїми фотографіями і репортажами:

“... люди нарешті повинні зрозуміти. Для цього я зроблю все, що зможу, навіть якщо цього буде замало” [5, с. 419].

Вона, як і сама І. Бахман вірила в те, що світ можна змінити, однак методи, які вона використовувала, були невірними. Ще у романі “Маліна” Бахман підкреслює негативне значення засобів масової інформації, які подавали перекручену, неправдиву інформацію. Елізабет просто не задумувалася чи не хотіла задумуватися над тим, хто вона, сліпо вірила у необхідність і важливість своєї роботи. Частково перебравши на себе ідентичність чоловіка і певним чином пристосувавшись до умов, які їй диктувало суспільство, вона дійсно досягла вершин. Вона була “набагато сміливіша за деяких чоловіків”, через те її постійно відсилали у найнебезпечніші місця, де вона, часто ризикуючи життям, діставала інформацію для ранкових газет, для людей, які “лише на мить відірвуться від своєї кави і пробурмочуть: “о, як жакливо” [5, с. 419].

Першим чоловіком, який змусив її замислитися над тим, що вона робить, над вартістю і дієвістю її роботи, був Франц Трота, її перше велике кохання. Для нього те, що робила Елізабет, було приниженням людської гідності:

“... це наглість, це приниження, ніщо не показувати одним, як страждають інші. Бо насправді все виглядає інакше” [5, с. 419].

Елізабет довго не хотіла приймати твердження Троти, однак, зрештою, сама зрозуміла, що він мав на увазі. Її повернення із повоєнного Алжиру дало перший поштовх до усвідомлення недієвості і марності тих методів, з допомогою яких вона хотіла змінити світ. Побачивши, чим загрожувала алжирцям здобута незалежність, сама була змушена ступити на стежку брехні і тільки заради того, щоб читачі (і якоюсь мірою вона сама) подумали, що війна була виправданою. Остаточне прозріння настало, коли Елізабет прочитала есей австрійського автора з французьким іменем “Про тортури”. Тоді вона зрозуміла те, що так довго їй намагався пояснити Трота, бо автор есею

“... висловив те, чого не міг висловити жоден журналіст, не могла висловити й Елізабет, і навіть швидко задокументовані й опубліковані свідчення жертв, яким вдалося вижити, не могли нічого сказати [...] цей чоловік намагався віднайти те, що пережив сам, у спустошенні духу, пояснити, як змінюється людина і знищена продовжує жити” [5, с. 421].

У своєму розумінні призначення журналіста вона зазнала краху, хоч її кар’єра і не постраждала. Шлях через який вона намагалася зреалізувати себе, свій потенціал раптово обірвався, як і обірвався перший шлях до озера.

“... вона побігла вниз, де дорога вела до озера, але коли вона вийшла з лісу, дорога безслідно загубилася серед поля, і оскільки не було ніякого маркування вона пішла ... далеко вперед, щоб подивитися, куди йти далі. В останній момент вона раптово зупинилася, бо якщо б вона зробила ще хоч один крок, то зірвалася б униз” [5, с. 440].

Паралельно становленню Елізабет як журналістки протікало і її становлення як жінки. З Парижа почався стрімкий ріст кар’єри і той-таки Париж перетворив Елізабет на жінку, яка подобалася чоловікам. У Відні ж вона була чимось середнім між чоловіком та жінкою “*ein Neutrum*”, невизначеним. У свої 23 роки вона залишалася

для чоловіків просто подругою, яка не викликала ні краплі ревності у їхніх дружин. І вона вирішила змінити цю ситуацію. Проте стосунки з чоловіками перетворилися для неї на виконання якогось обов'язку: без почуттів, без пристрасті. Знову ж таки все змінив Трота:

“... з перших хвилин вона хотіла сподобатися Францу Ойгену Троті, вона переживала і боялася як жінка. Вона почала застосовувати всі можливі методи, щоб завоювати його і втримати., і одразу ж відкидала їх, бо як вона могла зацікавити цього незвичайного зверхнього чоловіка, якщо раптом здавалася собі зовсім нецікавою ...” [5, с. 415].

Трота перетворив її на жінку, спонукав її віднайти свою ідентичність жінки. Вона мала успіх у чоловіків, однак це не принесло їй щастя. Трота її покинув, далі був Мане, її друге велике кохання, який також безслідно зник. За гомосексуаліста Г'ю вона вийшла заміж лише тому, що боялася самотності. Філіп, її останнє захоплення, змушений був одружитися з іншою. Вона зовсім розчарувалася у пошуках того єдиного:

“... якщо за тридцять років вона не зустріла жодного чоловіка, який би мав для неї виняткове значення, який би став для неї єдиним, який би був сильним і приніс у її життя таїнство, якого вона чекала, якщо не було жодного чоловіка, який був справжнім мужчиною а не диваком, вигнанцем, слабодухом, що потребує допомоги ..., то його просто не існувало ...” [5, с. 450].

Третім коханням був Бранко, двоюрідний брат Троті, який кохав її все життя, хоча ніколи не зізнавався в цьому. Елізабет ніколи не дізнається, чи було б у них спільне майбутнє, бо зустріла його надто пізно. Завдяки йому вона усвідомила, що остаточно втратила не просто шанс на особисте щастя, а щось значно більше.

Причину того, що Елізабет була нещасливою у коханні, Кріста Гюртлер вбачає у “нездатності чоловіків кохати”. Жінка може поводити себе у таких випадках двоюко: якщо вона вимагає кохання, то вона приречена на страждання. Альтернатива цьому – залишатися такою ж байдужою, як і чоловіки [7, с. 252–253]. Елізабет випробувала два шляхи, і зупинилася на останньому. Вона відмовилася від жіночої чутливості у стосунках із чоловіками, перетворилася на того ж таки “чоловіка”. Отож можемо говорити про втрату жіночої ідентичності, та не про втрату ідентичності загалом. Адже Елізабет врешті віднайшла себе, зрозуміла свою сутність. І знову ж завдяки Троті:

“... завдяки йому, завдяки його походженню, вона багато що зрозуміла, і він, справжній вигнанець і загублений, її, шукачку пригод, ..., перетворив на вигнанку, бо вже по своїй смерті, поступово затягував її у безодню, змусив повірити в те, що всяке диво для неї чуже, а бути всюди чужинкою – її доля ...” [5, с. 415].

Іншими словами, Елізабет жила із ідентичністю вигнанки. Чимало дослідників, і не лише жінок (Г. Байль, К. Гюртлер, Г. Мардт та ін.), пов'язують усвідомлення Елізабет як вигнанки із суто фемінокритичним розумінням жінки у чоловічому суспільстві: жінка розуміється як людина, що знаходиться поза культурою і суспільством, і таке становище порівнюється з вигнанням [7, с. 254]. Те, що Елізабет почуває себе вигнанкою, лише частково може залежати від її статусу “жінки в чоловічому суспільстві”. Вона дійсно уміло підлаштувалася під це суспільство, живучи по суті чоловічим життям, в той час як її жіноча сутність, її прагнення бути по-жіночому щасливою, постійно зазнавали невдач. Однак не варто забувати і про те, що й Трота

почуває себе вигнанцем, навіть Роберт, брат Елізабет, також всюди і для всіх буде чужим:

“...Причиною того, що вони всюди були чужинцями, була їхня чуттєвість, бо вони були родом з периферії і через це їхній дух, їхні почування і дії належали цій величезній і неоссяжній імперії духу, для них більше не існувало справжніх паспортів, бо ця країна не видавала паспортів. І тільки випадково кожен з них мав громадянство...” [5, с. 399].

Навіть у батьківському домі Елізабет відчуває лише відносний спокій: тут вона могла відпочити, розслабитися, забути про метушню, постійні доручення, телеграми, поїздки, гучні вечірки і вишукане життя. Та вона не почуває себе на своєму місці, вона наче “дволика істота, напівгосподина, напівгість”. Вона сама не може відповісти на питання: хто вона. Її ідентичність не постає цілісною, а розпадається на частини, які й формують соціальну ідентичність Елізабет, тобто ту Елізабет, яку бачили інші:

“...вона помахала, вдаючи, що вона не збентежена, успішна жінка, його дочка, дитина, сестра Роберта, людина, яка від їжджала, подорожувала, постійно подорожувала. [5, с. 473].

Елізабет вважала, що на землі залишилося лише одне місце, яке вона може ідентифікувати із собою – батьківський дім. Батько був ланкою, яка пов’язувала її із минулим. Саме тому вона так злякалася, побачивши батька старіючим: з батьком піде в небуття і цей клаптик землі, який вона називала домом.

На відміну від Троти, який не зміг змиритися із втратою своєї етнічної ідентичності і закінчує життя самогубством, Елізабет подолала це відчуття, знову поринаючи в роботу. Спокій рідного краю навіював на неї спогади. І покинула вона його не тому, що їй стало нудно, а тому, що їй стало нестерпно від думки, що край, який вона хотіла вважати своїм домом, безнадійно відійшов у минуле, залишився її минулим, і повернутися вона до нього не зможе. Вона мусила рухатися вперед, бо назад дороги не було. Дмитро Затонський пише: “... те, що по жодній з трьох доріг вона так і не може пішки дістатися озера свого дитинства лише формально можна пояснити будівництвом автостради. В системі образів повісті це майже кафкіанський символ: так само і землемір К. ніяк не може дістатися замка, який ніхто не охороняє. Цей символ втілює “засипаність” минулого, неможливість призвичаїтися до ідеалів, що канули в забуття” [2, с. 9]. І якщо продовжити думку Ірени Гайдельбергер-Леонард про паралель між трьома дорогами та трьома коханнями, то можна сказати, що три чоловіки – Трота, Мане та Бранко – також були символами неможливості повернення Елізабет: усі вони безслідно зникали з її життя, а зустріч з Бранко ще раз наголосила: Елізабет остаточно втратила ту частину себе, яка пов’язувала її з домом, і повернутися назад вона не може.

Так усі три шляхи привели Елізабет до усвідомлення себе як вигнанки: вигнанки як жінки у чоловічому суспільстві – розуміння кохання і стосунків між чоловіком і жінкою приносили лише страждання; вигнанки як людини поза суспільством – її розуміння призначення журналіста, її мораль не вписувалися у рамки суспільства; і вигнанки як людини, що не має батьківщини. Три шляхи, три кохання, три спроби віднайти себе, які закінчилися поразкою. Проте Елізабет продовжує жити, залишаючи читачеві і, зрештою, собі надію на краще майбутнє.

1. *Затонский Д.В.* Австрийская литература в XX столетии. – М.: Худ. литература, 1985, 444 с.
2. *Затонский Д.В.* Передмова до книги: Ингеборг Бахман Три дороги к озеру: повесть и рассказы. – М.: Прогресс, 1976.
3. *Злишков В.Л.* Самоідентифікація в педагогічній комунікації.- К.: Український центр політичного менеджменту, 2005. – 144 с.
4. *Albrecht, Monika.* Text-Torso oder Trümmerfeld? Ingeborg Bachmanns “Todesarten“-Projekt im Jahr 1973. // “Text-Tollhaus für Bachmann-Süchtige?“ Lesarten zur kritischen Ausgabe von Ingeborg Bachmanns Todesartne-Projekt / Hrsg. von Heidelberger-Leonard. – Westdeutscher Verlag GmbH, Opladen/Wiesbaden, 1998. – 197 S. – S. 28–48.
5. *Bachmann, Ingeborg.* Werke in 4 Bänden, Bd.2. Hrsg. v. Christine Koschel, Inge von Weidenbaum, Piper-Verlag, München, 1982. – 654 S.
6. *Beicken, Peter.* Ingeborg Bachmann. – Orig.-Ausg. – München: Beck Verlag (= Beck'sche Reihe: Autorenbücher, Bd. 605), 1988. – 228 s.
7. *Gürtler, Christa.* Schreiben Frauen anders? Untersuchungen zu Ingeborg Bachmann und Barbara Frischmuth. Heinz Verlag (Salzburger Beiträge=Stuttgarter Arbeiten zur Germanistik, 8=134), Stuttgart 1983. – 417 S.
8. *Heidelberger-Leonard, Irene.* Ingeborg Bachmann und Jean Améry: Zur Differenz zwischen der Ästhetisierung des Leidens und der Authentizität traumatischer Erfahrung //Ingeborg Bachmann: Neue Beiträge zu ihrem Werk: internationales Symposium, Münster 1991/ hrsg. von Dirk Götsche und Hubert Ohl. – Würzburg: Königshausen und Neumann, 1993. – S.187 – 196.
9. *Mahrtdt, Herhard.* Philosophischer Kontext, österreichische literarische Tradition und Geschlechterproblematik in Ingeborg Bachmanns Prosa <http://www.inst.at/trans/7Nr/mahrtdt7.htm>

“THREE WAYS TO THE LAKE” BY I. BACHMANN AS METAPHOR OF THE SEARCH FOR PERSONAL IDENTITY

Diana Melnyk

*The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

The article is dedicated the problem of identity in the story of Austrian authoress Ingeborg Bachmann «Three Ways To The Lake». In the article is drown a parallel between three ways to the lake and three attempts of the main personage Elisabeth to find her way in the life and to find herself. The identity of main personage is regarded from three standpoints: as woman, as daughter and as professional. The determinative concept is the identity of exile.

Key words: identity, lake, personage.

*Стаття надійшла до редколегії 16.10.2007
Прийнята до друку 21.12.2007*

УДК 821.111-22 Шекспір.09

ОБРАЗ БЛАЗНЯ ЯК ЖАНРОТВОРЧИЙ ЕЛЕМЕНТ КОМЕДІЙ ШЕКСПІРА

Галина Пастушук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

Заголовок цієї статті варто сприймати радше як питання, оскільки роль образу блазня – як до так і протягом розвитку елизаветинської драми – заледве чи можна звести до невід’ємного елементу комедійного жанру в його класичному (античному) розумінні. У багатьох випадках, коли ми маємо справу з моралістичними середньовічними виставами, блазень (котрий щойно зароджувався як персонаж драм і частіше називався клоуном) не був сюжетним персонажем, а функціонував як інститут людської тілесності, заснований на довготривалій популярній традиції і глибоко вкорінений в культуру. Переважно блазнювали на сцені Порок (Vice), Диявол або їхні поплічники.

Домодерний клоун не робив жодних спроб пояснення чи мотивування дії, якою визначалася його власна сутність. У елизаветинській драмі блазні, окрім універсальних властивостей людської глупоти, здобувають риси особистісні і стають сценічними персонажами. Аналізуючи персонажів блазнів у відомих (здебільшого, ранніх) комедіях Шекспіра, автор статті намагається побачити, наскільки важливе місце посідають вони у жанрі комедії і до якої міри їхня присутність є жанротворчою. Дослідник доходить висновку, що блазнюючі фігури Шекспірових комедій навантажені певними важливими жанровими атрибутами (вони є носіями зв’язку із середньовічною традицією комізму; вони несуть у собі смішну і повчальну – проте не висміювальну – природу елизаветинської комедії; вони слугують непрямыми речниками самого автора; вони є коментаторами і текстуальними референтами, хронотопно тісно співвіднесеними до глядача/читача) Однак їхня присутність є визначальною не стільки для жанру комедії у класичному, арістотелівському, розумінні, скільки для шекспірівського методу творення драми, незалежно від її жанрових різновидів.

Ключові слова: блазень, комедія, комічний елемент, Шекспір, традиція, театр.

Спробуємо чітко окреслити, що саме ми маємо на увазі під поняттями “блазень”, “жанротворчий” і “комедія”. Хоча загальновідомим є той факт, що Шекспір писав п’єси, які у першому опублікованому фоліо 1623 року поділялися на комедії, трагедії та хроніки (comedies, tragedies, histories), сучасний читач нерідко має проблеми з розумінням того, чому, наприклад, драми середнього (“Міра за міру”) чи пізнього (“Буря”) періоду підпали під категорію комедійних вистав. Адже початок і розвиток подій у цих драмах мало говорить про комічну розв’язку, там є мало приводу для сміху, а герої нерідко спонукають глядача до співчуття і сліз. Так само, ранні комедії (“Дванадцята ніч”, “Сон літньої ночі”) Шекспіра не підлягають під категорію комедії у строго арістотелівському розумінні цього жанру. Оскільки елизаветинський театр, за винятком кількох його представників, назагал не знає різниці між високими і низькими жанрами, трагічне і комічне тісно переплетені між собою у кожній із п’єс Шек-

спіра. Кожна з них неначе “вагітна” двома потенційними розв’язками: щасливою і нещасною. “Ромео і Джульєта” могла б закінчитися щасливим весіллям, так само, як “Буря” могла б мати трагічний кінець помсти, позаяк легкий і веселий початок першої створює типово комічну атмосферу, а важкий і суворий початок останньої віщує трагічну кінцівку. Нерідко (зокрема, у ранніх п’єсах Шекспіра) хід подій вирішує Колесо Фортуни чи Матінка Природа, або ж простий збіг обставин. З іншого боку, кінцівка лежить в руках самих героїв та героїнь: якщо вони здатні змінити своє ставлення до життєвої ситуації (Просперо), або якщо здатні бути витривалими у безвихідності (Ізабела), то вони приносять з собою комічну розв’язку. Отож можна вважати, що комедія є у кожній п’єсі Шекспіра як своєрідна червона стрічка, і саме кінцівка стає вирішальною для жанрового визначення п’єси. Ще Томас Гейвуд у своєму трактаті “На захист акторів” (1612) сказав, що *“комедії починаються тривожно, а закінчуються мирно; трагедії починаються спокійно, а закінчуються бурею”* [19]. Відповідно до такого визначення, трагедію можна назвати чорну смужку, що супроводжує фабулу кожної вистави, і стає визначальною для жанрової дефініції в разі трагічного фіналу. Таке розрізнення між двома жанрами дає змогу краще зрозуміти природу Шекспірового визначення жанру комедії: присутність трагедійних нот не дає змогу звести комедію до поверхового змісту і розважального призначення (як у випадку з класицистичним театром Франції), а, натомість, присутність комедійних елементів у трагедії передбачає глибше осмислення події драми і не дає їй стати надто перевантаженою серйозністю (як у випадку з трагедіями Крістофера Марлоу). У “Гамлеті” Шекспір вкладає у уста свого героя наступні інструкції для акторів, що прибули зіграти виставу: *“The best actors in the world, either for tragedy, comedy, history, pastoral, pastoral-comical, historical-pastoral, tragical-historical, tragical-comical-historical pastoral, scene indivisible or poem unlimited. Seneca cannot be too heavy nor Plautus too light...”* [II, II]/

Одразу ж постає питання, як Шекспірові вдається сплести так майстерно два класичні жанри до купи без особливої шкоди для фабули, для героїв та природної мотивації їхніх дій. Можна з багатьох підходів відповісти на це питання, але хоч би який з них ми обрали, неминуче зачепимо той факт, що кожна п’єса, створена генієм Шекспіра, містить персонажа(-ів), у якому дивовижно легко зливаються високе і низьке, серйозне і смішне, сцена і глядачі, глупота і мудрість, трагічне і комічне, і який несе у собі елемент середньовічного карнавалу. Подекуди ця особа постає перед нами серед головних фабульних (Денце у “Сні літньої ночі”) дійових осіб. Здебільшого ж, цю роль виконує блазень. Шекспір, вже у самих списках дійових осіб, поділяє блазнів на дві категорії: дурнів (fools) і клоунів (clowns). Відповідно до запровадженої автором градації, можна простежити між ними певні розбіжності: такі персонажі, як Спід, Ланс, Денце і Костард, належать до збірної категорії “клоун”. Цього роду розважальний персонаж походить від образу простого селянина, неотесаного і простакуватого. Таких у елизаветинські часи прийнято було називати “природними або невинними дурнями”. Фесте і Брусок представляють другу категорію. Це – “мудрі дурні” або професійні блазні. Зупинимось на специфіці цих двох типів образів у Шекспірових комедіях. Визначимо межу між ними відповідно до їхньої позиції у драмах і в системі персонажів, спробуємо виявити, скільки Шекспірова комедія втратила б, будучи позбавленою цих персонажів.

Корені обох типів персонажів ведуть до традиції Свята Дурнів, а відтак, з розвитком сакральної драми у Середньовіччі, фольклорний образ втілюється у дурного солдата,

хитрого дурника, недорікуватого селях і Порока. Здебільшого, у ранніх комедіях Шекспіра маємо справу з клоунами, не дурнями, хоча за своїми функціями обидва типи дуже схожі: обидва грають роль “голосу Природи”, тобто спонтанного ходу подій, обидва переважно стають єдиними персонажами, здатними сказати правду (свідомо чи несвідомо) так, як вона є.

Клоуни тісніше пов’язані з народною традицією: вони представляють мудрий голос Природи, що прокладає собі дорогу з-під нашарувань грубості, глупоти, лицемірства і неотесаності. Шекспірові клоуни завжди належать до певної соціальної групи. Це простачки, які не можуть бути ні інтелектуалами, ні представниками знаті, хоча до цієї категорії незараховано усіх слуг. На відміну від клоунів, слуги в Шекспірових комедіях, зазвичай, позбавлені індивідуальності і зливаються з загальним фоном комедій. Єдиним винятком може бути хіба що Грумю (“Приборкання непокірної”), який активно бере участь в інтризі, однак він більше пов’язаний із традицією італійської комедії *commedia de l’arte*, ніж із народною англійською традицією блазня. З іншого боку, ця особливість не означає, що блазень не може бути слугою. Йому, здебільшого, належить саме ця роль, як, наприклад, Спідові і Лансу (“Два веронці”) чи Лонселоту Гоббо (“Венеціанський купець”). У персонажів клоунів Шекспір вкладає більше індивідуальності, більше неповторності. Якщо слуг можна вільно перемістити з однієї комедії в іншу, замінити одного іншим без завдання шкоди структурній гармонії п’єс, то клоуни, хоча вони і не є повноправними фабульними героями, є тісно сплеченими з сюжетом і загальною атмосферою комедій на значно глибшому рівні. Важко уявити собі Денце поза Афінами чи “афінською комедією” (“Сон літньої ночі”) і перемістити його до Мілана чи Венеції. Денце у самій своїй суті є продуктом того світу, де витівки Пака чи Оберона настільки ж реальні, наскільки реальним є афінський закон, що строго карає дітей за непослух перед батьками.

Часом у критичній літературі простежується розширення цієї групи персонажів через долучення сюди образів Спижа (“Багато галасу з нічого”) чи Ендрю Аг’ючіка (“Дванадцята ніч”). Наприклад, Н. Зубова у своїй статті про блазнів Шекспіра каже: *“Надзвичайно кумедною є парочка Спижса і Вергеса – поважних громадян міста, домовласників, що гордо несуть свої обов’язки вартових міста. Ці два бюргери настільки благословенні глупотою, що й не завжди розуміють людську мову”* [2, с. 190]. Пінський також вбачає *“дуже природнього дурня”* в образі Ендрю Ег’ючіка [6, с. 179]. Зовсім не схоже на те, що ці два персонажі вписуються у категорію клоунів. Вони позбавлені основоположних структурних властивостей клоунів (чи блазнів): усі жарти, уся клоунада є лише обгорткою, що ховає гострий і дотепний розум, здорову природу людини. У випадку зі Спижем, Вергієм чи Адріано де Армадо (“Марні зусилля кохання”) маємо справу із майже клінічним випадком глупоти. В таких випадках форма цілковито вичерпує зміст, а комізм породжується всього лиш невідповідністю між прагненнями персонажів до мудрості і вдумливості, помноженим на самоадорачію, і їхньою благословенною глупотою. Окрім цього, варто зазначити, що Шекспір, зазвичай, не піддавав своїх клоунів висміюванню, бо його комедія – це комедія сміху, а не висміювання. У ній і самі клоуни сміються, а не висміюють, з одного боку співчуваючи героям, а з іншого – викриваючи загальнолюдські вади. Блазні Шекспіра судять, але не засуджують, отожд і самі уникають засудження. Засудження не поширюється на них, оскільки тільки той, хто насміхається зі свого ближнього і не має до нього мило-

серця, гарантовано не уникне осуду і щодо себе. Цей принцип доведено до максимальної ясності у найскладнішій і найконтroversійнішій комедії Шекспіра “Міра за міру”. Тому такі персонажі, як Спиз, не дуже вписуються у категорію клоунів. На відміну від Мольєра, Шекспір уникає відвертого висміювання своїх навіть найпримітивніших і найзловісніших персонажів, спонукаючи глядачів до роздумів і власного рішення. Клоуни відіграють роль речника поміж вчинків фабульних персонажів, вони неначе перетворюються на голос невидимого морального закону.

Виглядає на те, що базовою функцією клоуна у комедіях Шекспіра є роль зовнішнього спостерігача, коментатора усього, що відбувається на сцені. Без цієї функції “природне” тло чимало втратило б і виглядало б спустошеним. Клоуни стають однією з форм вираження авторської позиції щодо колізій драми. Окрім того, вони стають інтерпретаторами подій, що здатні піднімати дуже складні питання у доволі смішний і розважальний спосіб. Ці питання необхідно було пов’язати з актуальним суспільним, культурним, політичним і релігійним контекстом, досяжним для глядацької аудиторії Шекспіра. Відомо, що глядачі елізаветинської Англії не приходили до лондонських театрів для того, щоб відкрити сюжет вистави, а для того, щоб розважитися тим, у який спосіб її буде поставлено. А понад усе глядач приходив до театру для того, щоб брати активну участь у самій постановці за посередництва медіатора між сценою і глядачем, тобто блазнюючою фігурою, котра не має свого часу чи простору, а відтак здатна здійснювати хронотопні подорожі з вистави у реальний вимір, і навпаки. [12, с. 4-6] Цю фундаментальну особливість блазня-клоуна детально досліджує американська медієвістка Лорі Калвел [9, V–VII], намагаючись прослідкувати генезу інтерпретаційної природи елізаветинських сценічних блазнів із простого тілесного комізму їхніх середньовічних попередників. Вона пояснює необхідність цієї нової ролі складними змінами, що відбувалися у різних царинах життя за часів Шекспіра. Коротко, вони зводилися до трьох головних змін: виникнення книгодрукування і поширення писемності, релігійні рухи і Реформація, географічні подорожі та відкриття. Усе це перетворило однорідну глядацьку аудиторію драм-мораліте у велику кількість індивідів, урізноманітнених соціальним статусом, професійними навичками, рівнем освіченості і писемності, і навіть релігійними поглядами. Аби задовольнити таку строкату групу глядачів, комедія (чи комічна сценка у трагедії) мусила бути відкритою для безлічі інтерпретацій, щоб кожен глядач міг зрефлектувати героїв п’єси на себе. Отож клоуни слугували, по суті, “усім для усіх”, пропонуючи відповідний набір конотатів і денотатів до будь-якої теми. У “Двох веронцях”, наприклад, персонаж Ланса з’являється після зворушливої сцени “прощання закоханих” (про яку Протей дуже швидко забуде), виконуючи пародію на неї в компанії оригінальних персонажів – пса, черевики і віника. Він розмовляє з ними і від їхнього імені, завершуючи бесіду порівнянням подиху своєї матері із запахом свого мешта.

Інший приклад референційного комізму і входу-виходу між виставою та реальністю візьмемо з комічного епізоду у “Гамлеті”, відомого як “сцена з гробарями”. Шекспір ідентифікує двох чоловіків, що копають могилу для Офелії, як Клоун Один і Клоун Два. Гробарі відразу приносять із собою на сцену злободенні загальновідомі теми і вже самим своїм виглядом дають сигнал: ми не з королівської родини. Вони розмовляють буденною мовою про речі, які не мають ані найменшого відношення до Ельсінору чи навіть Данії. Перший блазень копає могилу Офелії, яку мають от-от

поховати у Данії (якщо не виходити за межі сюжетного обрамлення п'єси). Водночас він звертається до свого напарника зі словами: *"Go, get thee to Yaughan; fetch me a stoop of liquor"* [V, I. C. 45–91] і в такий спосіб, виходить поза часопростір драми та входить у ситуацію глядача через цю просту смішну ремарку. Глядачі, безперечно, відразу впізнавали відомий лондонський паб Йоган у кількох кварталах від "Глобуса". Це гарантувало шквал сміху не менше, ніж фраза про те, що божевільність Гамлета не буде помічена в Англії навіть якщо він від неї не вилікується, позаяк там живуть люди такі ж божевільні, як і сам Гамлет [V, I. C. 140–183]. Важливість таких референтів подвійна: вони дають нагоду розрядити серйозність сміхом і роблять необхідну для глядача дистанцію погляду на себе з Ельсінору через приховані коментарі. Блазні розмовляють з Гамлетом на сцені, проте вони не є ані його співвітчизниками, ані його сучасниками.

Існує певний набір рис, притаманних усім клоунам Шекспіра, і цей набір допомагає зіграти їхні ролі у п'єсах. Хитрий Спід, дещо меланхолійний Ланс, Денце, наївно закоханий у мистецтво, "веселий чортик" Лонселот, творець каламбурів Костард – усі вони сповнені невичерпної життєвої енергії, доброго гумору, природньо здорового сприйняття життя. Добрий гумор налаштовує на милосердне сприйняття людських вад і слабкостей. Їхня дотепність допомагає вносити необхідні поправки у моменти, коли почуття кохання переростає у надмірну сублимацію в головах їхніх господарів, а щирість вираження почуттів поступово переростає в афект. Влучним прикладом слугує коментар, що його робить Спід про кохання Валентина і поведінку Сільвії, або ж список жіночих чеснот, укладений і прокоментований Лансом. Внутрішня вроджена інтуїція і здатність розрізняти добро та зло, дає змогу виявляти правдиві мотиви своїх господарів, хоч би як вони були приховані. Отож, коли Валентин ("Два веронці") все ще упевнений у чесності і щирості Протея, і коли сам Протей ще продовжує вибудовувати хитромудрі конструкції для виправдання своєї підступної поведінки, кажучи, що він просто іде за покликом Природи і хоче бути чесним із собою, Ланс говорить у своєму монолозі:

"I am but a fool, look you; and yet I have the wit to think my master is a kind of a knave; but that's all one, if he be but one knave" [III, I].

Те саме внутрішнє вроджене відчуття голосу Природи змушує Костарда порушити розпорядження Короля ("Марні зусилля кохання") ще задовго до того, як Його Величність і придворні дійдуть висновку про його безглуздість. Усі блазні-клоуни полюбують довгі філософські промови, однак на самому дні їхніх промов ховається зерно здорового глузду. Яскравою ілюстрацією цьому може слугувати уривок із монолога Гоббо ("Венеціанський купець"), коли той вагається, кого ж йому послухати: *"to be ruled by my conscience, I should stay with the Jew my master; who – God bless the mark! – is a kind of devil; and, to run away from the Jew, I should be ruled by the fiend, who, saving your reverence, is the devil himself. Certainly the Jew is the very devil incarnal; and, in my conscience, my conscience is but a kind of hard conscience, to offer to counsel me to stay with the Jew. The fiend gives the more friendly counsel: I will run, fiend; my heels are at your command; I will run"* [II, II].

Усе, що артикують блазні, сприймається як весела нісенітниця, жарт. Такі нікчемні жарти розважають і акторів, і глядачів, однак вони не сприймаються серйозно. Радше як застереження, натяк із прихованими значеннями. Щойно потім, несподівано

для самого себе, у хвилини глибокої печалі, Бероун згадає слова, що їх колись промовляв Костард і що тепер найточніше передадуть його сум: *"Affliction may one day smile again; and till then, sit thee down, sorrow!"* [I, II]. Комічна зброя, якою послуговуються блазні, видається не надто багатою. Здебільшого вони лише наслідують традицію веселунів середньовічної драми, як, наприклад, в епізоді про Лонселота та його батька ("Венеціанський купець") чи про Ланса з його собакою ("Два веронці"). Найчастіший комічний прийом, зазвичай – це гра слів. На жаль, саме тут у процесі перекладу клоуни втрачають щонайменше половину свого гумору, позаяк каламбури переважно неперекладні. Ось лише деякі з них:

COSTARD: I, Costard, running out, that was safely within,

Fell over the threshold, and broke my shin.

ARMADO: We will talk no more of this matter.

COSTARD: Till there be more matter in the shin. [Love's Labour's Lost, III, II];

ESCALUS: Your mistress's name?

POMPEY: Mistress Overdone.

ESCALUS: Hath she had any more than one husband?

POMPEY: Nine, sir; Overdone by the last. [Measure for Measure, II, I];

CLOWN: No, sir, I live by the church.

VILOA: Are you a churchman?

CLOWN: No such matter, sir: I do live by the church; for I do live at my house, and my house doth stand by the church. [The Twelfth Night, III, I].

Хоча загалом у комедіях Шекспіра образ блазня пройшов певні стадії еволюції порівнянно зі своїм середньовічним попередником і набув значно більше індивідуальності, він увсе ж залишається *"замкнутим у своїй попередній традиції"* [6, с. 11].

Складнішою і багатшою є природа професійних блазнів. У комедіях першого періоду, по суті, маємо лише два мудрих дурні – Бруська ("Як вам це подобається") і Фесте ("Дванадцята ніч"). Брусок є придворним блазнем герцога Фредеріка, а Фесте – домашній блазень Олівії. Як було зазначено вище, у своєму прадавньому корені обидва типи веселунів – і клоуни, і дурні мають однакове походження, хоча існує між ними й суттєва різниця. У французьких п'єсах *sotie* та у британських драмах-мораліте, окрім клоунів, були й інші дійові особи – дурні, зазвичай, хвалькуваті та цинічні, дещо схожі на мудрих дурнів арденського лісу чи Ілірії. Ці персонажі у Шекспіра нагадують нам про традицію, яка існувала у середньовічному театрі і до якої звертається безліч науковців. Йдеться про традицію Порока (Vice) у драмах-мораліте і лиходіїв у драмах-містеріях. Навіть дурні і клоуни у Шекспірових п'єсах самі відчувать, що завдячують своїм існуванням цій традиції. Наприклад, Фасте у "Дванадцятій ночі" в одній зі своїх пісеньок співає:

I am gone, sir;

And anon, sir;

I'll be with you again,

In a trice,

Like to the old Vice,

*Your need to sustain;
Who, with dagger of lath,
In his rage and his wrath,
Cries, ah, ha! to the devil:
Like a mad lad,
Pare thy nails, dad;
Adieu, Goodman Devil [IV. II].*

Існують й інші джерела цього образу у Шекспіра. У XVI ст. на сцені з'являється нова постать мудрого жартівника, того, хто *"згідно з народною думкою, знає про чесноту і благородство більше, ніж дурень може пізнати про них за все своє життя"* [11, с. 5]. Це блазень-фігляр (buffoon), один із попередників блазня-дурня Шекспіра. Тут варто згадати і про вплив з боку класичної літературної традиції. Шекспірівський блазень має класичного попередника у "Діалогах" Платона – філософа, що висміює людські вади. А ланкою, яка поєднала античну традицію із ренесансним блазнем, стала, як зазначає І. Тайц, "Похвала Глупоті" Еразма Роттердамського [7, с. 46].

Середньовічна традиція відчувається також у спеціальному строкатому одязі мудрих дурнів із півнячими гребенями, міхуром і скіпетром, що вже сам по собі є ще одним комічним внеском у комедію Шекспіра. Шекспір ніколи прямо не вказує на зачіску своїх блазнів, однак є непрямі вказівки і натяки на цей елемент їхньої зовнішності. Сучасника Шекспіра, дурня Дондолло, одного із персонажів Марстона з комедії "Фавн" (1604–1606) названо "лисим дурнем". Цей епітет не випадковий. Справді, на той час придворний блазень був або лисим, або із зчіскою, схожою на стрижку монаха. Одну згадку про це знаходимо у старій французькій містерії XV ст., де один із персонажів блазнює над образом апостола – Св. Петра, кажучи – він пострижений на манер блазня, що нахшталт: Погляньте на цього. Легенький натяк на паралель між кліром і блазнями є у сцені переодягання, коли Фесте одягає на себе священничі ризи, аби зіграти жарт із Мальволіо, і каже, що він, мабуть перший в світі дурень у шютку^a. Таке вбрання, однак, виявилось незручним для придворного блазня, який грав також роль акробата і танцівника. Є факти, які доводять, що блазні Шекспіра носили строкатий одяг, і одним із них є той факт, що драматург використовує епітет "строкатий" майже як синонім до слова "дурний, неповноцінний, нецілісний, нездоровий". Жак у *Як вам це подобається* відразу упізнає веселуна-блазня у Брускові щойно останній з'являється на сцені: "строкатий дурень". А Фесте говорить про себе до Олівії: я не строкатий у своєму розумі. Таким чином він натякає на зв'язок внутрішнього із зовнішнім, маючи на увазі, що він мудрий розумом, хоча і дурень назовні.

Підсумовуючи вище наведений аналіз блазнів вибраних комедій, можемо сказати, що блазнюючі персонажі у Шекспірових комедіях навантажені низкою важливих жанрових атрибутів. Це і зв'язок із середньовічною традицією комізму, і смішна (але не висміювальна) та повчальна природа елізаветинської комедії, і непряме внесення авторських коментарів та ставлення до подій. Блазні виступають в ролі коментаторів і референтів до злободенних тем і проблем глядацької аудиторії. Вони вдало використовують гру слів, аби показати всю підступність і маніпулятивність людської мови і, водночас, зайвий раз насмішити публіку. Дурні і клоуни виявляються "еспертами" людської природи, котра, як правило, відрізняється від зовнішнього вигляду і чие вивкриття є чи не найулюбленішою темою Шекспіра для динаміки подій у виставах,

особливо у комедіях. Блазні завжди попереджають про фальшиву зовнішню поведінку, піддають її сумніву і передбачають грядуще одкровення, балансуючи на межі між реальністю та різними її конструкціями. Вони стають необхідною граничною фігурою між брехнею і правдою, уявою, фантазією, сном і реальністю, акторами і глядачами, світом театрального ритуалу і виставою в реальному хронотопі. Вони становлять невід'ємну частку комічного не лише у комедіях, але і в трагедіях, що переповнені комічними сценками. Таким чином, Шекспірова комедія вибудовується на блазнях як на своєрідному тлі, знайомому і рідному для глядача. Вони становлять невід'ємну її частину і, проникаючи навіть у жанр трагедії, роблять Шекспіра унікальним творцем якісно нового різновиду комедії, відмінного від класичного арістотелівського визначення цього драматичного жанру.

1. *Бартошевич А.* Комедия предшественников Шекспира // Шекспировский сборник: Москва, 1967. – С. 36–48.
2. *Зубова Н.* Клоуны и шуты в пьесах Шекспира. // Шекспировский сборник: Москва, 1967. – С. 187–94.
3. *Кржижановский С.* Комедии молодого Шекспира. // Шекспировский сборник: Москва, 1967. – С. 131–42.
4. *Пастушок Г.* Транспозиція біблійного дурня і фольклорного блазня в англійській літературі пізнього Середньовіччя // Питання літературознавства: Чернівці, 2005. – Випуск 12(69). – С.198–208.
5. *Пинский Л.* Комедии и комическое начало у Шекспира. // Шекспировский сборник: Москва, 1967. – С. 151–85.
6. *Пинский Л.* Шекспир. Москва, 1971.
7. *Тайц И.* Идеиная и художественная функция образа шута в комедиях У. Шекспира 90-х годов // Шекспировские чтения. 1985. – М.: Наука, 1987. – С. 41–52.
8. *Шекспір Уільям.* Міра за міру / Переклад П.А. Куліша, видав і пояснив Др. Іван Франко. Накладом Українсько-Руської видавничої спілки з обмеженою порукою у Львові, 1902. – 127 с.
9. *Bilton P.* Commentary and Control In Shakespeare's Plays. New-York, 1974.
10. *Culwell, M Lori.* The Role of Clown in Shakespeare's Theatre. Shaksper webpage: [http://ws.bowiestate.edu/archives/files/index.html].
11. *Delmer F.* Sefton English Literature from Beowulf to T.S. Eliot. For the use of schools, universities and private students, Weidmann, Dublin/Zürich, 1967.
12. *Goldsmith R. H.* Wise Fools in Shakespeare. Liverpool Univ. Press, 1958.
13. *Gurr A.* The Shakespearean Stage 1574–1642. Third Edition by Cambridge University Press, 1999
14. *Leech C.* Twelfth Night and Shakespearean Comedy. Toronto, 1968.
15. *Oxford Concise Companion to the Theatre.* Edited by Phyllis Hartnoll and Peter Found (second edition), Oxford University Press, 1993.
16. *The Oxford History of English Literature. English Drama 1485–1585.* By F.P. Wilson, ed. by G.K. Hunter, Clarendon Press, Oxford 1990.
17. *Schlauch M.* English Medieval Literature and Its Social Foundations. Warszawa: PWN 1956.
18. *The Complete Works of William Shakespeare.* Kent: Wordsworth Editions, 1999.
19. *Weiman, R.* Shakespeare and the popular tradition in the Theatre. London, 1978.
20. <http://etext.lib.virginia.edu/frames/shakeframe.html>.

THE IMAGE OF A CLOWN AS GENRE CREATING ELEMENT OF THE COMEDIES BY SHAKESPEARE

Halyna Pastushuk

*The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

The title of this article should be regarded rather as a question than a statement for the role of the image of fool both before and during the development of Elizabethan drama can hardly be reduced to an inalienable element of the comedy genre. In many cases of highly moralistic medieval plays a fool (that was only emerging and therefore should be rather referred to as a clown) was not a fabula character but functioned as an institution of corporeality based on a long-standing popular tradition deeply rooted in culture. Very often it was Vice or Devil who fooled on the stage.

The pre-modern clown made no attempt to interpret or to motivate the action by which he was defined. In Elizabethan drama fools gain apart from universal, some personal characteristics and become stage characters. Through the analysis of fools and clowns in major (mostly early) Shakespearean comedies which differ in the time of writing and variation of comedy genre, the author of this article is trying to see how much fools and clowns contribute to the comedy as a genre and to what extent their presence is genre-defining.

The summarising conclusion of the article is that the clowning figure in Shakespeare's comedies is charged with a number of significant genre attributes: the connection with the medieval tradition of comism (which made a common root known to every playgoer); laughing (not mocking) and didactic nature of Elizabethan comedy; indirect introduction of author's words and attitudes; comments and textual reference to "now and here"; universality of a play due to a chronotopical relativity of clowning figures; extensive play with words showing the treacherous nature of human language.

Key words: clown, fool, comedy, comic element, Shakespeare, tradition, theatre.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2007

Принята до друку 21.12.2007

ФРАНСУА МОРІАК ЯК ЧИННИК ТВОРЧОЇ ЛАБОРАТОРІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОРІВНЯЛЬНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

Тарас Івасютин

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
(вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012)*

Подано історію створення Європейської Асоціації імені Франсуа Моріака. Сти-сло охарактеризовано тематику наукових конференцій, організованих в рамках діяль-ності Асоціації. Значна кількість із них пройшла під знаком порівняльних досліджень та продемонструвала різноманітні шляхи, що обирає сучасна європейська (зокрема, французька) компаративістика.

Ключові слова: Європейська Асоціація імені Франсуа Моріака, компаративістика.

Нещодавно виповнилося 15 років з дня заснування Європейської Асоціації імені Франсуа Моріака. За цей час вона встигла завоювати високий авторитет у Європі се-ред творчої інтелігенції, всіх, хто небайдужий до красного письменства.

А розпочиналося все так: 1985 року під час святкування 100-ліття від дня народ-ження видатного французького письменника – лауреата Нобелівської премії Франсуа Моріака в садибі Малагар поблизу Бордо шанувальники його творчості з Франції, Ан-глії, Ірландії, Німеччини, Італії вирішили об'єднатися в Асоціацію. Постає запитання: чому власне Франсуа Моріак та його творчість стали головним підмурком майбутньої діяльності Асоціації? Відповідаючи на нього, можемо сформулювати три причини.

По-перше, у сучасному технократичному світі, де щораз більше панують гроші і насильство, що є ніби передвісником “кінця людини” (про це багато писав Ф. Моріак у своєму “Блокноті”), твори французького письменника подають особливу надію. У зв'язку з цим члени Асоціації поставили собі за мету дослідити таємницю цього сподівання у його різноманітних виявах, що пронизує як творчість Ф. Моріака, так і інших споріднених з ним письменників, зробити її доступнішою якомога більшому загалу читачів.

По-друге, у світі взаємозалежності та зворотності ми як читачі і дослідники Ф. Моріака слугуємо якоюсь певною надією і для самого автора, спираючись пере-дусім на поняття *зміна, передача естафети*, що є основоположним у його заповіт-ному творі “Блокнот”.

По-третє, у світі, в якому Європа відіграє щораз вирішальнішу роль, Ф. Моріак є “європейцем” у найкращому, гуманістичному сенсі, тобто він є прихильником збли-ження народів через культуру, визнаючи щодо цього важливість збереження непов-торності національних культур, а також принципу свободи думки. Моріак не пере-ставав захоплюватися таємною глибинних взаємозв'язків, створених і закріплених у європейських літературах, беручи до уваги у цьому випадку чи “підступного Альбіо-

на”, погляди на якого трансформувалися Моріаком після прочитання творів Діккенса, чи ж російських письменників, які відтворили краще, аніж будь-який французький письменник, своє глибоке єство.

Франція для Ф. Моріака є країною духовного “випромінювання”, яка повинна віднайти свою роль в Європі й у світі. Отож значну увагу він приділяє країнам Східної Європи, що перебували під ярмом марксистського матеріалізму. Саме цим країнам адресував він промовисті сторінки наприкінці свого життя. Власне Асоціація, яка зветься Європейською, і поставила собі за мету широко відчинити двері на Схід, що уможливило справжній обмін духовними цінностями.

Перший науковий колоквиум, присвячений творчості відомого місцевого письменника Роже Бішельберже, у зв’язку з його 50-літтям від дня народження, відбувся 1988 року у м. Понт-а-Мусон (Лотарінгія, Франція). Зовсім не випадково на ньому сконцентрували увагу довкола творчості

Роже Бішельберже, адже він дуже яскраво символізує архітектуру Асоціації, що спирається на три головні засади: Ф. Моріак, духовність, Європа. Окрім того, його твори базуються на великих літургійних зразках, а його зацікавлення Ф. Моріаком сягає 1973 року, коли він написав твір “Зустріч із Моріаком”, відзначений премією Національної Академії м. Метц, та 1988 року – дати виходу у світ його книги “Бунт в романах Франсуа Моріака”.

Відтоді відбулось чимало плідних, цікавих зустрічей в рамках Асоціації. Страсбург – місце знаходження Ради Європи та європейських парламентів, – зібрав 1989 р. представників Асоціації на наукову конференцію “Міста Європи – натхненники творчості сучасних письменників”, які ще раз засвідчили, що дух європейського міста значно відрізняється від його звичного економічного чи політичного аспекту і що воно може перетворитися для людини на місце цілковитої загибелі, і навпаки – щасливе місто, де вона знаходить собі подібних людей і будує його майбутнє.

Глибоко переконані, що побудова об’єднаної Європи спиратиметься не лише на економічні реалії, члени Асоціації зустрілися 1990 р. у престижному англійському Оксфорді для обговорення різних напрямів духовності, притаманних сучасній європейській літературі.

В італійському місті Мачерата 1992 року відбувся черговий колоквиум на тему: “В пошуках Грааля”. Дослідження вчених й досі поглиблюються. Вони, поряд із численними запитаннями, поволі доходять оптимістичного висновку: так, література є ніби містком до справедливого, щасливого життя; так, сучасний письменник повинен стати маяком, який освітлює цей новий європейський простір, що будується.

Намагаючись дати відповідь на вічне питання: “Чи вчинки людини мають якийсь сенс?”, вчені Асоціації зустрічаються 1994 р. на ірландській землі, недалеко від Дубліна, на конференції, яка торкається теми дуалізму, що пронизує наш добрий старий європейський гуманізм “Укорінення та подолання”. З одного боку, укорінення у якийсь ґрунт, у певні цінності минулого, а з іншого – пошуки подолання консервативних, заздалегідь встановлених обмежень (кордонів), спрямовані у майбутнє, що є запорукою кращого взаєморозуміння між людьми.

Нова зустріч 1996 року, цього разу у Франції – в Діжоні, столиці Бургундії, – місті з багатим історичним минулим і багатообіцяючим європейським майбутнім. Увагу до-

повідачів із майже десяти країн Західної та Східної Європи було сконцентровано довкола теми: “Щастя у європейській літературі”. Доповідь автора цієї статті під назвою: “Тема щастя у творчості Лесі Українки та Ліни Костенко” викликала зацікавлення аудиторії, адже спеціалісти-літературознавці (а до Асоціації належать вчені багатьох престижних університетів Франції, Англії, Бельгії, Італії, Ірландії) мало обізнані з українською літературою. Рік перед тим відбулася зустріч у Кракові в рамках пізнавальної подорожі Польщею. У програма краківської зустрічі була також наукову конференцію, на якій автор цієї статті виголосив доповідь на тему: “Роль Кракова в українсько-польських літературних і культурних взаєминах”. Це була також нагода відвідати місця, де свого часу перебували видатні українці: І. Франко, Б. Лепкий, В. Стефаник, покласти квіти на могили Б. Лепкого і С. Смаль-Стоцького.

Наступного року (липень 1997) у садибі письменника Ф. Моріака Малагарі відбулися урочистості з нагоди десятиріччя офіційного створення Європейської Асоціації ім. Ф. Моріака [2], під час яких запрошені відвідали будинок, де народився письменник, місця, описані ним у його романах “Тереза Дескейру”, “Таємниця Фронтенаків”, “Дорога в нікуди”, “Дороги до моря”. Франсуа Моріак любив нагадувати про свій нерозривний зв’язок з південно-західною околицею Франції, країною Ланд, сосен і моря, – з департаментом Жіронд, Бордо, з соціальним середовищем, в якому народився.

Наукова конференція у місті Намюр (Бельгія) у липні 1998 року, присвячена культурним (зокрема літературним) взаємозв’язкам у європейській літературі, досліджувала також питання взаємодії між Сходом і Заходом (зокрема, загадковість європейського “я”, втрата Заходом віри та мудрість Сходу; некоммунікабельність культур тощо) [4].

Найцікавішим, на наш погляд, був, власне, Намюрський колоквіум, присвячений багатству літературних і культурних взаємовпливів на зламі двох тисячоліть. На ньому прозвучали запитання: “Чи ці взаємозв’язки є благотворними і необхідними?”; “Чи вони відіграють визначальну роль у художніх творах?”; “Чи не свідчать вони про появу нового європейського культурного простору?”. Учені із понад десяти країн Сходу і Заходу Європи намагались дати відповіді на ці запитання, які можна бути звести до наступного: кожна окремо взята література живе завдяки своїм власним читачам – це, передусім, стосується гіркого досвіду літератур, що належать до меншості. Бельгійський колоквіум засвідчив також, що сучасна європейська література на всіх напрямках продовжує жити людську свідомість, розум. Її надихають різні історичні події, творче взаємозбагачення різних письменників, а також загальноєвропейська культура. Старовинні джерела завжди займають гідне місце, найвіддаленіші регіони завжди стають ближчими, а погляд, звернений до інших просторів і часів, відкриває нове світло. Якщо б необхідно було запам’ятати хоча б один аспект цього великого міжкультурного діалогу, то його можна визначити як підкреслення виміру людини, яка стає справді людиною, коли вона зводить свій погляд до пограниччя із абсолютном.

Ця конференція ще раз засвідчила моріаківську основу Асоціації: Ф. Моріак залишається головним чинником, дороговказом, який допомагає ученим, спираючись на зв’язки французького письменника з іншими діячами літератури, з іншими культурами, йти далі і заглиблюватись у свій особистий досвід, пізнавати інший життєвий вимір. Такий підхід надзвичайно актуальний сьогодні, коли учені-компаративісти підкреслюють планетарний характер людського літературного феномену; художня література надає вченим-компаративістам у їхнє розпорядження величезну галузь,

абсолютно відкрити для порівняльних досліджень, що відштовхуються від аналізу розбіжностей та аналогій. “У ХХІ столітті паралельно із звичними глибокими дослідженнями можна вже відтепер передбачити, що порівняльне літературознавство буде неодмінно цікавитися загальним літературознавством, яке стане його остаточною метою” [3, с. 32].

Колоквіум, який відбувся у Страсбурзі 25–27 листопада 1999 року, цілковито присвятили проблемам сучасного порівняльного літературознавства. Він пройшов під знаком 100-річчя компаративістики та накреслив перспективи на майбутнє. Хоча, як зазначив П. Валері, “майбутнє це те ж саме, що і все решта; воно вже є не тим, що було” (“l’avenir est comme le reste: il n est plus ce qif il йtait”) [5, с. 1062]. Колоквіум мав на меті, передусім, окреслити теоретичний стан, в якому перебуває компаративістика у цей чітко визначений символічний момент історії, показати різноманітність підходів до досліджуваної тематики, що є найкращою запорукою не лише поширення, але й живучості сучасних порівняльних досліджень. Він також продемонстрував різноманітні шляхи, напрями, які обирає сучасна компаративістика (психоаналіз, герменевтика, імагологія, семіотика, філософія, поетика, наратологія, міфокритика, історія ідей).

На зламі двох століть (липень 2000) у місті Любляні (Словенія) відбулася наукова конференція на тему “Маска і карнавал у європейській літературі”. Доповідь автора цієї статті мала назву “Автентичність і маска у п’єсі В. Винниченка “Пророк” у контексті європейського театру ХХ століття”.

Наступні дві конференції відбулися 2001 р. в Англії у м. Ексетер (конференцію присвячено аналізу творчості сучасної французької письменниці Сільві Жермен); у Парижі (липень, 2003). На останній, зокрема, йшлося про дитинство як натхненника творчості європейських письменників ХХ століття (від 1940-го року до наших днів). Відбулась вона у Люксембурзькому палаці, де засідає французький Сенат. Окрім наукового аспекту, вона була дуже насиченою щодо ознайомлення із пам’ятними місцями довкола Парижа, де перебували свого часу визначні письменники, політичні діячі, художники. Зокрема, учасники конференції відвідали місто Вемар, садибу дружини Франсуа Моріака, де письменник провів останні роки життя. Наступними пунктами подорожі були: М. Мортefonтен, де свого часу жили поет Жерар де Нерваль та художник К. Коро; м. Ерменонвіль, у якому тривалий час жив і творив Ж.-Ж. Руссо; Санліс – місто, яке знало майже всіх королів Франції.

Головною метою участі представників України в Асоціації є ознайомлення її членів, а через різні друковані органи – вісник “Інтервуа”, матеріали конференцій (а їх вийшло вже дев’ять) – і ширшого загалу із здобутками української літератури, культури, історії. Окрім того, участь у різноманітних заходах, організованих Асоціацією, збагачує і розширює наші знання, наші наукові пошуки, дає змогу глибше пізнати творчість та особистість і Ф. Моріака, й інших письменників як Сходу, так і Заходу. Власне, участь у роботі Асоціації представників усієї Європи, у тім числі України, відповідає головній меті Асоціації, яку професор з Ірландії П. Гормалі охарактеризував як “поширення духовності в межах усієї Європи – як на Сході, так і на Заході”.

Зблизила науковців також участь у різних пізнавальних подорожах Францією, Бельгією, Польщею, Румунією, Україною. Адже Асоціація намагається віднайти спільне європейське коріння в галузі культури, зокрема, літератури, що зробити нелегко, оскільки різні народи по-різному трактують початки європейської цивілізації. Однак

безперечним є те, що ми не повинні замикатися у власному середовищі. Позитивним зрушенням вважаємо наші наукові дослідження, спрямовані на пошук вкладу різних культур у пізнання того європейського виміру людини, який називають гуманізмом.

Зустрічі та обміни думками слугують засобом подолання певної геокультурної ізоляції та зближення представників різних європейських країн, що формує, власне, неповторність Асоціації. Як зауважив Т. С. Еліот: “Для здоров’я європейської культури слід дотримуватися двох умов: культура кожної країни має бути унікальною, й різні культури повинні усвідомлювати свої стосунки з іншими таким чином, щоб бути відкритими для взаємовпливів. І це, гадаю, можливо, тому, що існує спільний елемент у європейській культурі, взаємопов’язана історія мислення, почування й поведження, взаємообмін мистецькими творами та ідеями” [1, с. 145].

1. *Стернз Еліот Томас*. Єдність європейської культури // Всесвіт, 2003, № 1–2, С. 143–150.
2. L’Association Européenne François Mauriac. Dix ans d’Histoire 1987 – 1997. Sarrebourg: Laser Informatique, 1997. – 103 p.
3. *Marc-Mathieu Munch*. Et demain? Une définition planétaire de l’art littéraire est possible! // Fin dun millénaire. Rayonnement de la littérature comparée // Actes du Colloque organisé du 25 au 27 novembre 1999 par le Centre de Recherche en littérature comparée de l’Université Marc-Bloch. Strasbourg: Presses Universitaires, 2000. – P. 27–32.
4. La rencontre des cultures dans la littérature européenne contemporaine. Sarrebourg: Laser Informatique, 2000. – 259 p.
5. *Paul Valéry*. Notre destin et les Lettres // Regards sur le monde actuel. – P.: Gallimard “Bibliothèque de la Pléiade”, 1962, t. II.

THE FRANÇOIS MAURIAC’S EUROPEAN ASSOCIATION

Taras Ivasiutyn

*Chernivtsi Yuriy Fedkovych National University,
(2, Kotsyubynskoho St., Chernivtsi, 58012)*

The author of the article deals with the research of the François Mauriac’s European Association, the activity of which is based on three major foundations: François Mauriac, spirituality and Europe. In a short the author describes a tier of bountiful and favourable scientific conferences within the framework of the association. The majority of scientific conferences were held under the motto of comparative research and demonstrated diverse ways that the contemporary European, French in particular, comparative literature chooses. The objective of the participation of the Ukrainian representatives in this association is to familiarize themselves with the Ukrainian literature, culture and history. The association publishes the following editions: Intervox, Materials of Conferences, 9 volumes of them have been issued. We could learn François Mauriac’s prose and other writers of East and West profoundly. Needless to say, the association is attempting to figure out common European roots in the domain of culture, literature in particular.

Key words: François Mauriac’s European Association, comparative literature.

*Стаття надійшла до редколегії 1.11.2006
Прийнята до друку 10.05.2007*

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 81'25 (477.83) "192/193"

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ЧАСІ МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ

Тарас Шмігер

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

У статті висвітлено розвиток перекладознавства на західноукраїнських землях 1920–1930-х рр. Українські дослідники зробили великий внесок у теорію та історію перекладу, вивчення проблем перекладу Біблії та античної літератури. Однак немає жодних методологічних підстав відмежовувати їхні здобутки від досліджень східно-українських учених.

Ключові слова: теорія перекладу, історія перекладу, західноукраїнські землі.

Переклад і перекладознавство на західноукраїнських землях міжвоєнного періоду досить складно вивчати, як і складно його визначити. Територіально поняття західноукраїнських земель цього періоду до українського культурного простору долучає території, які у той час належали Польщі, Чехословаччині та Румунії. Сьогодні частина з них перебуває поза державним кордоном України (Пряшівщина та Лемківщина), однак тоді вони становили один нероздільний культурний ареал. Також сюди доцільно зараховувати і потужні наукові центри української еміграції – Варшаву та Прагу.

Оскільки перекладознавство – це вузька наукова діяльність (на відміну від науково-популярної, публіцистичної чи навіть перекладацької), а, отже, прямо залежить від діяльності дослідних інститутів та спеціалізованих видань, то наявність суто перекладознавчих джерел цього ареалу цього часу досить незначне супроти усієї літературної продукції. Проте вони відповідно не обмежуються мовним критерієм: праці українців неукраїнською мовою також сюди зачислено.

Для історії українського перекладознавства найважливіші два наукові центри – Львів та Варшава. Дослідницьку атмосферу Львова стимулювало Наукове товариство ім. Шевченка, а Варшави – Український науковий інститут. Однак це твердження може з часом уточнюватися внаслідок нових виявлених матеріалів.

Репертуар перекладознавчої проблематики не такий багатий, як у Радянській Україні до 1932-го року. Причинами цього були відсутність науково-освітньої системи державного рівня та належного підґрунтя книговидавання. Проте у Західній Україні цей період, який протривав до 1939-го року, має переваги дослідження перекладів Біблії та античної літератури українською мовою. Цього не було на Східній Україні. Загалом, го-

ловною проблематикою перекладознавчих досліджень на Західній Україні були – історія перекладу, біблійний переклад, поетичний переклад, ідеологічні умови перекладу тощо.

Несправедливо також зачисляти до тільки західноукраїнської наукової традиції внесок науковців-емігрантів із Східної України, які працювали після Визвольних змагань на цих теренах. Отож питання територіального критерію досить умовне, хоча завдяки умовам, що склалися, можемо ще раз ствердити спільну основу української перекладознавчої традиції попри територіальну чи іншу відмінність.

Дві статті В. К. Королева-Старого “Переклади та літературні конвенції” (1921) [19] та “Техніка перекладу” (1922) [20] відображають заклик до української еміграції прислужитися українській справі через переклади. Саме емігрантам волею-неволею випала можливість жити в іноземній країні, отож вони мали змогу легше опанувати мову та краще зрозуміти умови і звичаї тієї літератури. І саме переклади були вкрай необхідні для розвитку української культури, навіть більше, ніж оригінальна література [19, с. 78–79]. На перешкоді вільному перекладанню можуть стати міжнародні літературні конвенції, спрямовані на оборону авторських матеріальних прав, що, відповідно, слугували серйозним гальмом для нашого національного розвитку. Оскільки український державний лад ще не існував, то перекладачі не були зобов’язані сплачувати гонорар авторові, натомість могли лише питатися дозволу з ввічливості [19, с. 80].

Згодом В. К. Королів-Старий опублікував власні, почасти спірні міркування щодо техніки художнього перекладу [20], хоча вимоги охоплювали майже всі проблемні питання процесу перекладання та перекладу прози. Охарактеризовано 17 проблем перекладу. До групи процесу перекладу належать поради уважно прочитати оригінал, звертаючи максимально увагу на його внутрішню та зовнішню конструкцію, вивчити життєпис автора й умови створення твору, дуже активно користуватися словником для збереження лексичних значень рідної мови та уникнення міжмовних омонімів. Також сюди варто зачислити рекомендацію писати на вузькому папері, з одного боку – адже такий “формат” легко коригувати, вирізаючи непотрібне, а натомість вклеюючи виправлений фрагмент, а також ним легше користуватися у друкарні. Королів-Старий вказує на ймовірність млявої роботи на початках, отож рекомендує працювати, не спиняючись, а згодом повернутися до проблемного місця і справити, якщо нагадається кращий варіант. Повторно читати переклад для виправлень треба одразу по кількох сторінках, потім після завершення всього перекладу, а згодом вже через довший час, також залучаючи інших читачів. З застереженням можна сприйняти заклик автора скоротити, переказати чи викинути частини, які є або незрозумілі, або непотрібні, посилаючись на потреби читачів. Отож запропоновано скоротити романи “Хатинка дядька Тома” Г. Бічер-Стоу, “Робінзон Крузо” Д. Дефо та “Мандри Гулівера” Дж. Свіфта.

Серед текстових проблем перекладу – відтворення імен, вигаданих слів з гумористичним чи сатиричним ефектом, фразеологізмів, синтаксичні звороти та періоди, функціональність географічних назв, пояснення у тексті, увага до власного стилю та багатства цільової мови, вульгаризми. До імен В. К. Королів-Старий застосовує також принцип орієнтації на цільового читача: імена належить зберігати в історичній, науковій чи класичній літературі, а у творах для школярів Ганса, Міхеля, Кет, Джека можуть замінити Іван, Івашко, Михайло, Катерина, Катруся, Яків чи Яцько [20, с. 9]. Відповідно перекладати краще з мови оригіналу, сюжетницькі твори не втратять багато, якщо їх перекладатимуть через мову-посередника. А найкраще перекладати з мови оригіналу і звірятися з іншими перекладами [20, с. 12].

Як наголошував 1936-го року П. І. Зайцев, сучасна теорія поетичного перекладу встановила принципи, які визначають майстерність перекладу та його адекватність – “максимальне наближення до оригіналу та його стилістичних прикмет” [16, с. 345]. Прикро, що не розшифровано творців цієї сучасної теорії перекладу, але вважатимемо, що тут мається на увазі розвиток теорії перекладу загалом, і хочеться думати, що загалом в українській науковій традиції без територіальних ознак.

Зайцев називає чотири фундаментальні принципи поетичного перекладу: 1) відповідний добір слів та уникання слів з іншого стилістичного реєстру; 2) збереження тропів і фігур оригіналу; 3) відтворення евфонії вірша; 4) “мовна майстерність перекладу”, до якої можна долучати текстові характеристики та авторські стильові зворо-ти [16]. І хоча ці принципи цілковито відображають здобутки східноукраїнської школи перекладознавства, вони цілком перегукуються з досконалим аналізом поетичного перекладу Б. С. Лепкого, – щодо питань ритміки, образів, інтерпретації [24]. І в цьому ж ключі додано проблему індивідуальності у перекладі – зокрема, вимога перекладати авторів, які промовляють до душі (так легше ототожнитися з автором), – та історичний момент – “навіть не цілком вдатні переклади посувають вперед техніку переводів і бувають тими сходами, що по них другі дійдуть аж на шпиль” [24, с. 163, 171-172]. Останнє твердження подібно висловив А. В. Ніковський про українські переклади з В. Шекспіра [31, с. 31].

Серед дослідників, які намагалися теоретично розмежувати переклад та переспів, був і Є. Ф. Маланюк. У рецензії на переспів Б. Кравцева з “Пісні над піснями” автор зазначає, що у такому випадку перекладачеві доводиться користуватися лише почуттям поетичної інтуїції, адже його не зобов’язують “усталена форма” (тобто форма оригіналу), “устійнене словництво” (вибір лексики) та “певний текст” (вочевидь, тексто-стилістичні параметри) [28, с. 930]. Там-таки Є.Ф. Маланюк вказує на небезпеку втрати територіальних прикмет оригіналу, “спокусу транспозиції” (термін Є. Ф. Маланюка) і “націоналізацію” твору.

Досліджував Є. Ф. Маланюк і проблематику взаємовідносин *переклад* та *ідеологія*. Його головний принцип підходу до перекладу – “Переклад мусить бути еквівалентом твору” [29, с. 240]. Проте “еквівалентність твору” – це складне поняття, оскільки поєднує в собі і проблематику перевираження художньої будови, і проблеми функціонування твору у певній полісистемі. Водночас полісистема впливає на підбір засобів перевираження. Отож Є. Ф. Маланюк окреслює дві частково взаємозв’язані проблеми перекладу Шевченкової поезії – проблему перекладу загалом і ставлення інтелігентської Росії до творчості Т. Г. Шевченка.

Постулат “ліричний вірш перекласти не можна” [29, с. 241] доводиться тим, що головне у ліриці – “фактично-несхоплинна лірична пульсація, сказати б, невидима чуттєва електричність”, тобто явища зі сфери суто почуттєвої. Поема полегшує переклад тим, що має сюжет, певну предметність, натомість лірика цілком “беззмістовна”, вона – “більш від мельоса, ніж від льогоса” [29].

Лірика – божественна за походженням, і найбільшого блюзнірства, якого може зазнати лірика Т. Г. Шевченка, – це примітивізація і “націоналізація” [29, с. 242]. Найстрашнішого, що тільки можна зробити з Т. Г. Шевченка, на думку Є. Ф. Маланюка, то це перетворити його на “руського народного поета”, що так активно пропагує більшість російських перекладачів. Труднощі тут якраз не у мовних засобах, властивих

окремим етапам розвитку мовної поетики, а у зумисному підмальюванні на власний розсуд. Дійсність така: копіюють словесну зовнішність, під якою “вулканічна” суть Т. Г. Шевченка ледве видніється. “Мовляв, поет – “народний”, отже нема чого з ним “церемонитися”, це ж не “загранічний” – Гете або Байрон чи, принаймні, Міцкевич, це ж “наш” такий собі “хохлацкій Кольцов”...” [29, с. 243]. І тут можна погодитися, що таке сприймання поета справді позначається на якості перекладу.

Реальну загрозу Є. Ф. Маланюк вбачає у подальшому зведенні таланту Т. Г. Шевченка до народництва з балалайкою та простенькими куплетами. Вирішальну роль у цій справі відведено інтелігенції, та що говорити, коли у Москві 1926-го року якийсь київський фейлетоніст Войтоловський видав книгу з історії російської літератури, де Т. Г. Шевченко охарактеризований як “певец народного горя” на рівні Кольцова й Нікітіна та ще й в одному розділі [29, с. 248].

Дотична до тематики ідеології у перекладі й проблема цензурування. Зокрема, О. Ф. Бурггардт характеризує складні умови перекладачів та викриває цензурування перекладів у Радянській Україні як надійний засіб збереження антилюдського режиму [6, с. 97–98].

Діяльність у царині перекладу релігійної літератури вплинула на розвиток теорії богословського перекладу. У праці “Методологія перекладу Святого Письма та богослужбових книг на українську мову” (1922/1927) І. І. Огієнко розглядає чимало питань, що стосуються перекладу християнських книг, а саме: чи можна перекладати з церковнослов’янської мови без уваги на грецький оригінал; який слов’янський текст класти в основу при перекладах; особливості перекладу Старого Завіту; мовні та поетичні проблеми перекладу, термінологічні труднощі перекладу та ін. [35]. Також І. І. Огієнко підготував короткий огляд світової та української історії перекладів Біблії, наголошуючи на великий позитивний вплив цих перекладів на розвиток національних мов [32], та висвітлив основні проблеми перекладу Біблії щодо невірного тлумачення [34]. На рівні статей-рецензій висвітлювалася проблематика переспівування “Пісні над Піснями” [9; 28; 33], Євангелії в українському перекладі І. І. Огієнка [12; 18], Парастасу [17], перекладів творів св. Василя Великого [23] та св. Томи Кемпійського [15]. Докладну розвідку про перекладацьку діяльність П. О. Куліша та І. П. Пулюя у царині релігійного перекладу подав О. Г. Барвінський [1].

У розвитку історії перекладу провідне місце посідає перекладознавче шевченкознавство. Аналіз перекладів творів Т. Г. Шевченка – це обов’язковий компонент кожної оглядової статті з історії українсько-іноземних літературних взаємин. Найвагомішим досягненням західноукраїнських істориків перекладу є 14-й та 15-й томи з “Повного видання творів” Т. Г. Шевченка, які представляють переклади творів українського генія іноземними мовами. Найбільше уваги присвячено, звісно, польським перекладам: увесь 14-й том, де польські переклади творів Т. Г. Шевченка супроводжуються статтею П. І. Зайцева та бібліографією польських перекладів, яку уклали Б. С. Лепкий та П. І. Зайцев [46]; 15-й том, який містить розвідки І. Дубицького, Р. С. Смаль-Стоцького, Л. Луцева, П. І. Зайцева, а також понад десятків іноземних вчених, що намагалися дослідити усі доступні переклади з Т. Г. Шевченка (охоплено сумарно близько 20-ти мов) [47]. Таке досягнення українським науковцям вдалося повторити через 50 років у виданні “Шевченко і світ” [48].

Окремо питанням рецепції творчості Т. Г. Шевченка у Франції присвятив свою працю І. Борщак [5]; Л. Луців опублікував декілька історико-біографічних статей про А. Харамбашича [26, 27], які містять відомості щодо перекладів творів Т. Шевченка хорватською мовою, їхній аналіз та вплив Т. Г. Шевченка на самого А. Харамбашича.

На сторінках “Літературно-наукового вістника” знаходимо один зразок перекладознавчої бібліографії Т. Шевченка – огляд П. О. Богацького “Нове про Т. Шевченка: (Інформативний огляд 1924–1927)” [4]. Огляд є ще одним свідченням активного творення нової філологічної дисципліни – шевченкознавства, у тім числі і перекладознавчого шевченкознавства.

Історію перекладу античної літератури українською мовою найкраще презентують статті Т. І. Пачовського “До питання про перші переклади Горація” [36], Є. Грицака “Горацій в українській літературі” (1936 р. – українською мовою, 1937 р. – скорочений варіант польською) [11; 49] та Є. Ю. Пеленського “Овідій в українській літературі” (1937 р. – польською мовою, 1943 р. – українською) [50; 37]. Поширення творів Горація в Україні XVII-XVIII ст. та переклади Г. С. Сковороди вивчає Т. І. Пачовський; Є. Грицак подає історію перекладу творів Горація українською мовою впродовж XIX – першої третини XX ст. Коротко розглядає літературу про нього та Горацієві впливи в українській літературі. Зібрати всі відомості про поширення та переклади творів Овідія в Україні від найдавніших часів до першої третини XX ст. намагається Є. Ю. Пеленський. Декілька рецензій, які з’явилися на частини “Енеїди” Вергілія у перекладі М. Й. Білика, торкалися питання філологічного – передусім, докладного, але не завжди легкого – перекладу та відтворення античного стилю у перекладу загалом [22; 2].

Серед інших історико-перекладацьких робіт – статті про О. О. Потебню та його переклад Гомерової “Одіссеї” [38], перекладацьку діяльність П. І. Ніщинського [21], українські переклади з Короледвірського рукопису [8] та ін.

Шекспірівська проблематика небагата, проте вона може гордо презентуватися розвідкою Я. А. Гординського “Кулішеві переклади драм Шекспіра” [10], де автор розглянув усі дотичні питання: ставлення П.О. Куліша до В. Шекспіра до 1882-го року; мова Кулішевих перекладів з В. Шекспіра у виданні 1882-го року; П.О. Куліш та англійські оригінали; історія видання Кулішевих перекладів; рецепція Кулішевих перекладів; думки І. Я. Франка про Кулішеві переклади; І. Я. Франко – видавець та редактор Кулішевих перекладів.

Критику перекладу найдокладніше представляє діяльність одного з найкращих критиків Галичини та України – М. І. Рудницького. Найбільше уваги присвячено іншомовним перекладам творів Т. Г. Шевченка, де М. І. Рудницький розглядає причини, чому Т. Г. Шевченка мало перекладають іноземними мовами, загальні тенденції перекладу (перекладати поезію прозою), неперекладність Шевченкових творів тощо [39, 42–44]. Критик зазначає, що дотеперішні переклади з Т. Г. Шевченка не можуть бути підготовкою для критичного ознайомлення великих літератур із нашим великим поетом. Головними перешкодами є мовні труднощі (образи з народного побуту, народної словесності та безліч фактів з нашої бувальщини, які не мають відповідних асоціацій для чужинця), а також гармонія вірша (потрібно виробити особливий “шевченківський” стиль даної іноземної мови) [43]. Також необхідно враховувати різні прочитання творів Т. Г. Шевченка, які по-різному відображаються у польських

перекладах, зроблених українцями і поляками [42]. Провідною думкою рецензій М. І. Рудницького є те, що “[ц]інуючи “Кобзаря” категоріями всесвітньої літератури не слід прирівнювати його з творами загального, понаднаціонального характеру; це є не дві різні величини, а дві різні якості” (розбивка М. І. Рудницького. – *Т. III.*) [39, с. 5].

Чимало робив М. І. Рудницький для встановлення однієї української літературної мови на всіх українських землях. Звідси така пильна увага до мовних проблем вже перекладу. Рецензуючи український переклад “Пролегомени...” І. Канта, критик звертає увагу на потребу належного мовного висловлювання у перекладі та проблему усталення філософської терміносистеми за вимогами української мови [41]. А в рецензії на поему А. Міцкевича “Пан Тадеуш” в українському перекладі М. Т. Рильського, окрім характеристики труднощів поетичного перекладу, М. І. Рудницький також торкається питання рецепції цього перекладу українськими читачами в Галичині [40].

Не знаходимо статей, прямо присвячених дидактиці перекладу, окрім публікації В. К. Королева-Старого [20]. Однак більшість з перекладознавчих розвідок можна вважати порадами з перекладу. Передусім це стосується статей П. І. Зайцева та Б. С. Лепкого і рецензій М. І. Рудницького.

На запитання “чи оці дослідження становлять повноправну частину всеукраїнського перекладознавства?” належить відповісти – так. Це можна обґрунтувати. По-перше, дослідження східноукраїнських науковців були відомі на західних теренах. Деякі члени НТШ були також членами ВУАН і брали участь у їхніх публікаціях (наприклад, академік М. С. Возняк) [7]. Щоправда, не знаходимо у західноукраїнських дослідників багатьох посилань на радянські видання, проте на ці видання є деякі рецензії [наприклад, 3]. Загалом, бібліотека НТШ у Львові мала дуже добрий збір української книги, і всі основні наукові видання у ній зберігалися. По-друге, вчені-емігранти зі східних теренів далі продовжували розвивати давнішу методологію. По-третє, спільна тематика (поетичний переклад загалом і Шевченкова поетика зокрема) і спільна традиція спрямовували дослідження більш-менш в одному напрямі. Отже, суттєвих відмінностей нема, є лише тематичні розбіжності.

1. *Барвінський О. П.* Куліш та І. Пулюй як перекладчики Св. Письма // *Наша культура* (Варшава). – 1937. – Кн. 4. – С. 177–183.
2. *Барський М.* [Рецензія] // *Вістник*. – 1933. – Т. 3, кн. 9. – С. 701–702. – Рец. на кн.: Вергілій Маро Публій. Енеїда: В 2000-ліття народин поета: Кн. 1-6 / З лат. пер. М. Білик. – Стрий, [1931]. – 196 с.
3. *Білецький Л.* [Рецензія] // *Дзвони* (Львів). – 1932. – Чис. 3. – С. 216–220; Чис. 4. – С. 286–295. – Рец. на кн.: Шевченко. Річник перший / Ін-т Тараса Шевченка. – Харків: ДВУ, 1928. – 291 с.
4. *Богацький П.* Нове про Т. Шевченка: (Інформативний огляд 1924-1927) // *Літературно-науковий вістник*. – 1927. – Т. 93. – С. 63–77, 129–136.
5. *Боришак І.* Шевченко у Франції: Нарис із історії французько-українських взаємин. – Львів, 1933. – 66 с. – (Наук. т-во ім. Шевченка. Праці Комісії шевченкознавства; Вип. 2).
6. *Бурггардт О.* Большевицька спадщина // *Вістник*. – 1939. – Т. 1, кн. 2. – С. 94–99.
7. *Возняк М.* Поезії Шевченка в німецьких перекладах Франка // *Шевченко. Річник другий* / Ін-т Тараса Шевченка. – Харків: ДВУ, 1930. – С. 205–220.

8. *Возняк М.* Кральдоворський рукопис в українському письменстві // *Возняк М.* У століття “Зорі” Маркіяна Шашкевича (1834–1934). Нові розшуки про діяльність його гуртка: У 2 ч. – Львів, 1935. – Ч. 1. – С. 125–145.
9. *[Гнатишак М.]* [Рецензія] // *Дзвони (Львів).* – 1936. – Чис. 3. – С. 120–121. – Підп.: м.г. – Рец. на кн.: Подільський О. “Пісня пісень” у вільних переспівах. – Тернопіль, 1935. – 34 с.
10. *Гординський Я.* Кулішеві переклади драм Шекспіра // *Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка.* – 1928. – Т. 148. – С. 55–164.
11. *Грицак Є.* Горацій в українській літературі // *Наша культура.* – 1936. – Кн. 6. – С. 442–448; Кн. 8/9. – С. 610–615.
12. *Грицак Є.* Новий переклад Євангелії на українську мову // *Наша культура (Варшава).* – 1937. – Кн. 8/9. – С. 366–367. – Рец. на кн.: Євангелія від святого Матвія / З грец. мови на укр. наново перекладена; Пер. І. Огієнко. – Варшава: Бритій. Закордонне Біблійне Т-во, 1937. – 84 с.
13. *[Донцов Д.]* [Рецензія] // *Вістник.* – 1936. – Т. 3, кн. 9. – С. 695–696. – Підп.: М.Л. – Рец. на кн.: Бальзак О. де. Чародійна шкіра / Пер. В. Софронів [Левицький]. – Львів, 1936. – 180 с. – (Б-ка “Діла”; Чис. 4).
14. *[Донцов Д.]* [Рецензія] // *Вістник.* – 1936. – Т. 3, кн. 9. – С. 696–697. – Підп.: М.Л. – Рец. на кн.: Барбе д’Оревіллі. Чортиці / Передм. М. Рудницького. – Львів, 1936. – 205 с. – (Б-ка “Діла”).
15. *Зайкін В.* Наслідкування Христа: В 550-ту річницю народин Томи Кемпійського: (З приводу нового видання українського перекладу) // *Мета (Львів).* – 1931. – 12 квіт. – С. 5.
16. *Зайцев П.* Про польські переклади з Шевченка // *Шевченко Т. Повне видання творів.* – Варшава; Львів, 1936. – Т. 14: Переклади поезій на польську мову / За ред. Б. Лепко-го. – С. 345–353.
17. *Кмит Ю.* [Рецензія] // *Український Бескид (Перемишль).* – 1936. – 23 лют. – Передрук: *Наша культура (Варшава).* – 1936. – Кн. 4. – С. 318–319. – Рец. на кн.: Парастас або Велика панахида за в Бозі спочилих / Пер. з грец. І. Огієнка. – Б.м., б.д.
18. *Кмит Ю.* Євангелія в перекладі проф. І. Огієнка // *Рідна мова (Варшава).* – 1937. – Чис. 12. – Колонки 465–466.
19. *Королів-Старий В.* Переклади та літературні конвенції // *Книжка (Станиславів).* – 1921. – Чис. 4/6. – С. 78–82.
20. *Королів-Старий В.* Техніка перекладу // *Книжка (Станиславів).* – 1922. – Чис. 1/3. – С. 6–13.
21. *Коструба Т.* Петро Ніщинський, музик і фільмолог: (З нагоди 35-ліття з дня смерті) // *Мета (Львів).* – 1931. – 3 трав. – С. 6–7.
22. *Коструба Т.* [Рецензія] // *Дзвони (Львів).* – 1931. – Чис. 4/5 (Лип.-серп.). – С. 324–326. – Рец. на кн.: Вергілій Маро Публій. Енеїда: В 2000-ліття народин поета / З лат. пер. М. Білик. – [Кн.] 1. – Стрий, [1931]. – 32 с.
23. *Лаба В.* [Рецензія] // *Богословія.* – 1930. – Т. 8. – С. 133–134. – Рец. на кн.: Аскетичні твори святого Отця нашого Василя Великого / Пер. з грец. митрополит А. Шептицький. – Львів, 1929. – XIV, 490 с. – (Праці Богослов. наук. т-ва і Греко-катол. богослов. академії у Львові; Т. 4/5).
24. *Лепкий Б.С.* До питання про переклади ліричних поезій / Публ. підгот. М.І. Зимомря // *Теорія і практика перекладу = Теория и практика перевода.* 1990. – Київ, 1991. – Вип. 17. – С. 161–172.
25. *Лісняк С.* Питання перекладу Святого Письма на сторінках журналу “Рідна мова” // *Сучасна українська богословська термінологія: Від історичних традицій до нових*

- концепцій: Мат-ли Всеукр. наук. конф. (Львів, 13–15 трав. 1998 р.) – Львів: [Вид-во Львівської Богословської Академії], 1998. – С. 80–87.
26. Луців Л. Август Харамбашіч – хорватський перекладач Шевченка // Літературно-науковий вістник. – 1930. – Т. 101. – С. 234–236.
 27. Луців Л. Август Харамбашіч і Тарас Шевченко // Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка. – 1937. – Т. 155. – С. 153–172.
 28. [Маланюк Е.] [Рецензія] // Вістник. – 1935. – Т. 4, кн. 12. – С. 929–931. – Підп.: Е.М. – Рец. на кн.: Пісня пісень / Укр. мовою звіршував Б. Кравців. – Львів: Накладом О. Микитки-Стецишин, 1935. – 48 с.
 29. Маланюк Е. Шевченко й Росія: (До проблеми перекладу) // Літературно-науковий вістник. – 1927. – Т. 94. – С. 239–249.
 30. Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ: ВПЦ “Київський університет”, 2006. – Вип. 17: (До 90 річчя від дня народження професора Ю. О. Жлуктенка). – 471 с.
 31. Ніковський А. Український переклад “Гамлета” // Шекспір В. Гамлет / Пер. М. Старицького; Ст. С. Родзевича; Ред., ст. й прим. А. Ніковського. – Б. м.: Книгоспілка, [1928]. – С. XXVII–XXXVII.
 32. Огієнко І. Не маємо каменя наріжного!: Українські переклади Св. Письма // Рідна мова. – 1934. – Чис. 4. – Колонка 131–138.
 33. Огієнко І. Пісня над піснями // Наша культура (Варшава). – 1935. – Кн. 9. – С. 561–596. – Рец. на кн.: Пісня пісень / Укр. мовою віршував Б. Кравців. – Львів, 1935. – 48 с.
 34. Огієнко І. Непорозуміння в перекладах Святого Письма // Рідна мова. – 1938. – Чис. 9. – Колонка 353–362; Чис. 10. – Колонка 431–434.
 35. Огієнко І. Методологія перекладу Святого Письма та богослужбових книг на українську мову // Єдиними устами: Бюлетень Ін-ту богослов. терміно-логії та перекладів / Львів. богослов. академія. – Львів, 2000. – № 4. – С. 3–41.
 36. Пачовський Т. До питання про перші переклади Горація // Українська книга (Львів). – 1937. – Чис. 7/8. – С. 174–177.
 37. Пеленський Є.Ю. Овідій в українській літературі // Українська книга (Краків, Львів). – 1943. – Річн. 5. – С. 51–87.
 38. Поетичні спроби Олександра Потебні: В сорокліття смерті славного українського вченого // Література. Мистецтво. Наука: Безплат. дод. до різдвяного чис. “Мети” (Львів). – 1932. – 7 січ. – С. 6. – Підп. К.
 39. Рудницький М. Шевченко на чужинних мовах // Діло. – 1924. – 13 берез. – С. 4–5.
 40. Рудницький М. Рідкий переклад: “Пан Тадеуш” українською мовою // Діло. – 1928. – 12 серп. – С. 2–3. – Рец. на кн.: Міцкевич А. Пан Тадеуш / Пер. і вступ. ст. М. Рильського. – Київ: Слово, 1928. – 326 с.
 41. Рудницький М. Український переклад Канта // Діло. – 1931. – 13 черв. – С. 3; 14 черв. – С. 3–4. – Рец. на кн.: Кант І. Прологомена до кожної майбутньої метафізики, яка зможе виступати як наука / З іст. вступ. та слов.; Під ред. І. Мірчука. – Львів: Вид. “Неділі” з допомогою Укр. ун-ту в Празі та Укр. наук. ін-ту в Берліні, 1931.
 42. [Рудницький М.] Шевченкові поезії в польських перекладах // Діло. – 1936. – 30 квіт. – С. 4–5. – Підп.: м.р. – Рец. на кн.: Szewczenko T. Poezje / Pod red. P. Zajsewa. – Warszawa: Ukraiński Instytut Naukow, 1936. – 406 с.
 43. [Рудницький М.] Лірика Шевченка в західно-європейських перекладах // Діло. – 1938. – 8 трав. – С. 9. – Підп.: м.р.
 44. [Рудницький М.] Шевченко у 19 мовах // Діло. – 1938. – 24 квіт. – С. 17. – Підп.: м.р. – Рец. на кн.: Шевченко Т. Повне видання творів. – Варшава; Львів, 1938. – Т. 15: Шевченко в чужих мовах / За ред. Р. Смаль-Стоцького. – 455 с.

45. *Франко Т.* З чужої левади: Збірка веселих віршів у переспівах Т. Франка. – Львів, 1913. – 93 с.
46. *Шевченко Т.* Повне видання творів. – Варшава; Львів, 1936. – Т. 14: Переклади поезій на польську мову / За ред. Б. Лепкого. – 386 с.
47. *Шевченко Т.* Повне видання творів. – Варшава; Львів, 1938. – Т. 15: Шевченко в чужих мовах / За ред. Р. Смаль-Стоцького. – 455 с.
48. Шевченко і світ: Літ.-критич. ст. / Упоряд. Д. С. Наливайко. – К.: Дніпро, 1989. – 316 с.
49. *Hrycak E.* Horacy w literaturze ukraińskiej // Przegląd klasyczny (Lwów). – 1937. – Rocznik 3. – № 5/7. – S. 377–380.
50. *Peleńskij E.J.* Ovidius w literaturze ukraińskiej // Przegląd klasyczny (Lwów). – 1937. – Rocznik 3. – № 9/10. – S. 687–710.

TRANSLATION STUDIES ON THE WESTERN UKRAINIAN TERRITORIES BETWEEN TWO WORLD WARS

Taras Shmihor

*The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

The article focuses on the development of Translation Studies on the Western Ukrainian territories in the 1920-1930s. Ukrainian researchers contributed a lot to translation theory and history as well as the study of Bible and Classical literature translation. However, there are no reasons to separate their achievements from Eastern Ukrainian scholars' researches.

Key words: translation theory, translation history, Western Ukrainian territories.

*Стаття надійшла до редколегії 08.10.2007
Принята до друку 21.12.2007*

ПРО МІРУ ВІЛЬНОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Анжела Кам'янець

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

У статті мова йде про російський переклад твору Дена Брауна “Код да Вінчі”. Подано добірку перекладацьких помилок, класифікованих за чотирма категоріями (приклади очевидного спотворення змісту, які свідчать, що перекладачка не знала словникових відповідників одного чи й більше слів; помилки, для уникнення яких треба було провести невеличке дослідження або аналіз; стилістичні/логічні спотворення; приклади “нанизування” слів як окремих різновидів стилістичних спотворень); наведено українські варіанти відповідних уривків із перекладів В Шовкуна та А. Кам'янець і здійснено аналіз причин помилок.

Ключові слова: критерії адекватності, інтерпретація тексту, екстралінгвальний контекст.

У сучасному перекладознавстві загальновизнаною є теза, що критерії адекватності перекладу різняться для текстів різних жанрів. Наприклад, у Г. Мірама читаємо таке: “У сфері науки й техніки від перекладу вимагається функціональна інформаційна повнота... Повноту художнього перекладу неможливо оцінити з позицій точної передачі фактів, оскільки в художньому перекладі перекладач покликаний передавати не факти, а образи, створені автором” [6, с. 170–171]. Отже, “те, що... може бути визнане точним і правильним у перекладі наукового чи ділового тексту, легко може виявитися недоречним і неправильним у перекладі твору художньої літератури, де повноцінність перекладу часто досягається саме шляхом відступів від дослівної передачі, і навпаки” [7, с. 199].

Що ж належить уважати критеріями адекватності художнього перекладу, якщо “у більшості випадків перекладач художньої літератури йде шляхом вільної інтерпретації змісту, а словникові еквіваленти служать для перекладу лише “стартовим майданчиком” [6, с. 24]? Очевидно, що головною передумовою (проте не єдиним критерієм) якісного (адекватного, повноцінного) перекладу твору будь-якого жанру, у тім числі художнього, є якнайповніше усвідомлення перекладачем змісту оригіналу і комунікативного наміру автора – щоб інтерпретувати щось, треба, передусім, це розуміти. Як стверджує Л. Латишев, “у перекладача глибина розуміння тексту оригіналу має бути більшою, ніж просто в споживача тексту” [5, с. 211]. На підтвердження цієї тези Л. Латишев пропонує: “Прочитайте якийсь нескладний текст просто так, для себе, а потім прочитайте його очима перекладача (тобто маючи на увазі, що вам доведеться його перекладати). Можливо, що при другому прочитанні ви відчуєте потребу глибше вникнути в те, що при першому прочитанні не викликало у вас жодних запитань”. І підсумовує: “Сказане дає нам

право говорити про особливе “перекладацьке” розуміння, глибше, ніж у середньому розуміння звичайного читача чи слухача” [5, с. 211].

Авторка цієї статті переклала українською мовою відомий твір Дена Брауна “Код да Вінчі” і принагідно ознайомила з російським перекладом світового бестселера.

Пропонуємо добірку перекладацьких помилок, які трапляються наскрізно по всьому тексту і прокоментуємо загальну якість російського перекладу. Наскільки вдалося з’ясувати, досліджуваний текст – єдиний російський переклад цього твору. Українських перекладів буде щонайменше два, оскільки в журналі “Всесвіт” за 2006 рік (№№ 1–4) уже надруковано частину українського перекладу “Код да Вінчі” (загалом 70 розділів із 105-ти) за авторством відомого українського перекладача Віктора Шовкуна. Тож в аналізі прикладів неадекватного перекладу поряд із російським варіантом та українським варіантом А. Кам’янець подано варіант В. Шовкуна у тих випадках, коли відповідний уривок взято із перших 70-ти розділів.

Перекладацькі помилки класифіковано за такими категоріями:

10) приклади очевидного спотворення змісту, які засвідчують, що перекладачка просто не знала словникових відповідників одного чи й більше слів;

11) помилки, для уникнення яких необхідно було здійснити невеличке дослідження чи аналіз;

12) стилістичні/логічні спотворення;

13) приклади “нанизування” слів як окремих різновидів стилістичних спотворень.

Ідея такої класифікації належить автору і висувається (як нам відомо) вперше.

Приклади очевидного спотворення змісту:

Приклад 1.

Outside, **the city was just now winding down** – street vendors wheeling carts of candied *amandes*, waiters carrying bags of garbage to the curb, a pair of late night lovers cuddling to stay warm in a breeze scented with jasmine blossom [8, с. 15].

Улочки сужались, становились все более извилистыми, торговцы катили тележки с засахаренным миндалем, официанты выносили из дверей мешки с мусором и ставили у обочины. Пара припозднившихся любовников остановилась и сплелась в тесном объятии, словно молодые люди старались согреться в прохладном, пропахшем жасмином весеннем воздухе [4, с. 23].

Місто лише тепер утихомирювалось – вуличні продавці котили візки із зацукрованим мигдалем, офіціанти виносили на узбіччя мішки зі сміттям, якась запізніла парочка міцно обіймалася, щоб не змерзнути на вітрі, що доносив пахощі жасмину [1, с. 21].

За вікном автомобіля **місто лише тепер згортало свою денну діяльність**: котили свої візки вуличні продавці зацукрованого мигдалю, офіціанти виносили на вулицю мішки зі сміттям, двійко пізніх закоханих сиділи, пригорнувшись одне до одного, щоб зігрітися на вітрі, який пахнув квітами жасмину [2, с. 15].

Електронний словник *Lingvo 10* дає такі відповідники фразового дієслова *wind down*:

- 1) сводить на нет, “сворачивать” (какой-л. процесс, какую-л. деятельность Syn: bring to an end;
- 2) открывать окно транспортного средства с помощью вращения ручки;
- 2) постепенно сходить на нет; мало-помалу исчезать;
- 3) расслабляться, успокаиваться; отдыхать Syn: relax, unwind.

Очевидно, що російська перекладачка не завдала собі клопоту зазирнути до словника, бо, як бачимо, жоден зі словникових відповідників не виправдовує перекладу “улучки сужались, становились все более извилистыми...” Мабуть, вона взяла за основу перший словниковий відповідник дієслова *wind* – *вуться, извиваться* і дала волю уяві, абстрагувавшись від двох слів оригіналу *just now*. Принагідно зауважимо, що два українські переклади не ідентичні, і це закономірно, оскільки художній переклад, як стверджують перекладознавці, здійснюється шляхом вільної інтерпретації оригіналу. Який із них кращий – це, мабуть, питання суб'єктивне. Важливо, що і перший, і другий український перекладач **зрозуміли** текст оригіналу, а тоді інтерпретували його кожен по-своєму.

Приклад 2.

... Symbolologists often remarked that France – a country renowned for **machismo**, **womanizing**, and diminutive insecure leaders like Napoleon and Pepin the Short – **could not have chosen a more apt** national emblem than a thousand-foot phallus [8, c. 16].

... Специалисты в области символики часто отмечали, что Франции, стране, прославившейся своим **воинствующим феминизмом**, миниатюрными диктаторами типа Наполеона и Пипина Короткого, **как-то не слишком к лицу** этот национальный символ – эдакий железный фаллос высотой в тысячу футов [4, с. 25].

... Фахівці, що знаються на символах, часто казали, що Франція – **країна пристрасних коханців, легких звичаїв** і дрібненьких диктаторів-авантюристів на кшталт Наполеона чи Пепіна Короткого – **навіть чи змогла б знайти собі кращий національний символ, ніж тисячофутувий фалос** [1, с. 22].

Символоги часто відзначали той факт, що Франція – країна, **знаменита своїми кльцтами чоловічості та жіночості**, а також кущими й ненадійними лідерами, такими як Наполеон або Піпін Короткий, – **просто не могла обрати** собі більш переконливої національної емблеми, аніж цей тисячофутувий фалос [2, с. 16].

Електронний словник *Multitex 2.0* дає такі відповідники іменника *machismo*:

- 1) мужественность; мужское начало; мужская энергия;
- 2) мужской шовинизм;
- 3) диктаторские замашки, политика сильной руки.

New Webster's Dictionary тлумачить *machismo* так: exaggerated masculinity; manly assurance.

Електронний словник *Multilex 2.0* дає такі відповідники дієслова *womanize*:

- 1) *разг.* распутничать, путаться с бабами, вести распутный образ жизни;
- 2) *редк.* придавать женские черты; превращать в женщину.

Бачимо, що зміст цього речення в російському перекладі спотворений, практично, до невпізнання. Абсолютно очевидно, що перекладачка не знала значення двох англійських слів (*machismo*, *womanizing*) і знову дала волю уяві, стверджуючи, що Франція прославилась “воинствующим феминизмом”. Неправильний переклад вислову *could not have chosen a more apt national emblem* свідчить про елементарне незнання англійської граматики. Переклад В. Шовкуна дає підстави стверджувати, що перекладач таки **зрозумів** оригінал, але навряд чи варіант “Франція – країна, знаменита своїми кльотами чоловічості та жіночості” можна вважати вдалим перекладом.

Приклад 3.

The exact length, if Langdon recalled correctly, was around **fifteen hundred feet**, the length of three Washington Monuments laid end to end [8, с. 33]

“Длина, если я не ошибаюсь, – подумал Лэнгдон, – составляет **пятнадцать тысяч футов**, то есть равна умноженной на три высоте мемориала Вашингтона” [4, с. 45].

“Якщо не помиляюсь, довжина Великої галереї становить приблизно **півтори тисячі футів**, це висота меморіалу Вашингтона, помножена на три” [1, с. 41].

Коментарі зайві.

Приклад 4.

The plaza before the great church was deserted at this hour, the only visible souls on the far side of Place Saint-Sulpice **a couple of teenage hookers** showing their **wares** to the late night tourist traffic. Their **nubile bodies** sent a familiar longing to Silas's loins. His thigh flexed instinctively, causing the **barbed cilice belt** to cut painfully into his flesh. [8, с. 73].

В этот поздний час на площади перед церковью было безлюдно, лишь **пара тинейджеров** в дальнем ее конце демонстрировала перед машинами с припозднившимися туристами свой товар – **сувениры из керамики**. Созерцание **хрупких фигур юноши и девушки** вызвало у Сайласа хорошо знакомое томление плоти. Но порыв был тут же подавлен: одно неловкое движение – и **подвязка с шипами** больно врезалась в бедро [4, с. 92].

Цієї пізньої пори площа перед знаменитою церквою було безлюдна, і лише осторонь виднілося **двійко малолітніх повій**, що демонстрували **свої принади** перед запізнілими автами туристів. Їхні молоді, вже **цілком дозрілі** тіла пробудили в Сайласа знайомий поклик плоті. Він мимоволі напружився, і **волосяниця з шипами** боляче вп'ялась у тіло [1, с. 84].

Майдан перед великою церквою був порожній о цій пізній порі, лише з протилежного боку було видно **двійко юних повій**, які демонстрували **свій товар** перед туристами, що загулялися до пізньої ночі. Їхні **звабливі тіла** пробудили в Сайласа знайоме відчуття плотської жаги. Його стегна конвульсивно стислися, і **колюча дротяниця** боляче врізалася йому в тіло [2, с. 54].

Російський переклад цього уривку при порівнянні з оригіналом виглядає комічно. Перекладачку знову підвело незнання кількох англійських слів (*hooker, ware, couple*). Очевидно, що першого з цих слів перекладачка не знала взагалі і вирішила задовольнитися словом *teenage*. Друге їй було відомо лише в значенні *гончарні вироби*, коли ж четверте значення цього слова за електронним словником **Multilex 2.0** звучить так: эк. предмет торговли, товар (*обычно продающийся не в магазине*). Зрештою, перекладачка, очевидно не знала, що *couple* – це не обов'язково “він і вона”, а й просто двоє людей, про що теж можна довідатися зі словника.

Особливої уваги заслуговує англійське слово *cilice*, яке, до речі, в оригіналі по всьому тексту виділено курсивом. Аби краще зрозуміти його значення, розгляньмо такий приклад:

Приклад 5.

... Looking down, he examined the spiked ***cilice belt*** clamped around his thigh. All true followers of The Way wore this device—a **leather strap**, studded with sharp metal barbs that cut into the flesh as a perpetual reminder of Christ's suffering [8, с. 14].

Потом опустил глаза и взглянул на **подвязку с шипами**, охватывающую бедро. Все истинные последователи “Пути” носили такие подвязки – **ремешок**, утыканный заостренными металлическими шипами, которые врезались в плоть при каждом движении и напоминали о страданиях Иисуса [4, с. 21].

Подивився на **волосяницю**, що стягувала йому ногу. Всі вірні послідовники “Шляху” носили таку річ – **шкіряний пасок** з гострими металевими шипами, що впиваються в тіло, щоб постійно нагадувати про страждання Ісуса [1, с. 19].

Опустивши очі, подивився на **колючу дротяницю**, затягнуту як пояс на його стегнах. Усі справжні послідовники *Дороги* носили такий **пояс**, уतिकаний гострими металевими шпичаками, що вгороджувалися в тіло, постійно нагадуючи про страждання Христа [2, с. 14].

Електронний словник **Multilex 2.0** дає такі відповідники слова *cilice*:

- 1) ткань из волоса;
- 2) *церк.* власяница.

Зазначимо, що перший переклад цього слова з оригіналу (“The spiked *cilice belt* that he wore around his thigh...” [8, с. 12]) звучить так: “Подвязка с шипами, сплетенная из человеческих волос...” [4, с. 19] Очевидно, російська перекладачка **зазирнула** до словника, і словникові відповідники наштотували їй на таку от цікаву “інтерпрета-

цію”. І, щоб бути послідовною, у прикладі 5 вона ігнорує вислів *a leather strap*, який може означати тільки одне – *шкіряний пасок*. Примітно, що В. Шовкун у випадку з *cilice* теж, мабуть, дав волю уяві, бо написав так: “Пов’язка на стегнах, так звана *дротяниця*, сплетена з колючого дроту...” [2, с. 12]. І теж зігнорував прозоре й однозначне *a leather strap*. На нашу думку, слово *cilice* в оригіналі вжито в переносному значенні, отож перекласти його належить як *волосяниця*, тобто одяг, який муляє тіло і який носять для покути гріхів. Власне таке тлумачення логічно випливає з ширшого контексту.

Приклад 6.

Turning now to Sophie, he gently took her hand, bowing his head slightly, breathing lightly on her fingers, and diverting his eyes. “M’lady.”

Sophie glanced at Langdon, uncertain whether she’d **stepped back in time or into a nuthouse** [8, с. 228].

...Софії покосилась на Лэнгдона, не уверенная, **правильно ли себя ведет: стоит ли ей отступить и вырвать руку или не сопротивляться** [4, с. 275].

...Софі подивилась на Ленгдона, не певна, **чи це вона перенеслася назад у часі, чи втрапила до божевільні** [1, с. 245].

...Софі подивилася на Ленгдона, не будучи певна, **де вона зараз є: в далекому минулому чи в лікарні для душевнохворих** [3, с. 48].

Тут думку російської перекладачки навіть складно простежити. Очевидно, вона не знала слова *nuthouse*, а *stepped back in time* зрозуміла як *відступила вчасно*. В англійському реченні маємо цікавий стилістичний прийом – так звану *зевгму*, яка підкреслює комічність ситуації з погляду героїні. Зберегти саму зевгму в українському перекладі виявилось неможливо (та й навряд чи це було потрібно – в українському мовленні цей стилістичний прийом значно менше вживаний, ніж в англійському), тож спробуємо відтворити натомість **функцію** зевгми висловом *втрапила до божевільні*.

Приклад 7.

And after dinner, Jesus took the cup of wine, sharing it with His disciples. “One cup,” she said. “The chalice.” *The Cup of Christ. The Holy Grail*. “Jesus passed a single chalice of wine, **just as modern Christians do at communion**” [8, с. 236].

...Одна чаша, – ответила она. Сосуд. *Чаша Христова*. Христос передавал из рук в руки один-единственный сосуд с вином, **как бы подчеркивая тем самым, что все христиане должны объединиться** [4, с. 285].

...Одна чаша, – відповіла вона. Чаша Христова. Святий Грааль. – Ісус передав по колу єдину чашу з вином, **так тепер роблять усі християни на причасті** [1, с. 254].

...Один, – сказала вона. – Одна чаша.

Чаша Христова. Чаша Святого Грааля.

– Учні Христа пили вино з однієї чаші, **як і сучасні християни, коли беруть причастя** [3, с. 54].

У цьому випадку очевидно, що російська перекладачка не зазирнула до словника, щоб з'ясувати, що слово *communion* має ще й значення *причастя*.

Приклад 8.

Inside the Range Rover, Leigh Teabing **let out a guffaw**. “Robert, you’re saying you wrote a manuscript that delves into a secret society, and your editor *sent* a copy to that secret society?”

Langdon **slumped**. “Evidently.”

“A cruel coincidence, my friend” [8, с. 290].

Лью Тибінг, ставший свидетелем этого разговора, **высказал предположение**:

– Роберт, вы только что говорили, что написали книгу, затрагивающую интересы тайного общества. И ваш редактор послал копию рукописи члену тайного общества?

– Получается, что так, – **ответил** Ленгдон.

– Роковое совпадение, друг мой [4, с. 351].

Лі Тібінг **гучно розреготався**.

– Роберте, то ви написали книжку про таємне товариство, а ваш редактор *надіслав* примірник саме цьому товариству?

Ленгдон **відкинувся на спинку**.

– Виходить, що так.

– Фатальний збіг, друже [1, с. 311].

Лей Тібінг, який чув усю розмову, **гучно засміявся**.

– Роберте, ви кажете, що написали книжку, в якій ідеться про таємне товариство, й ваш видавець надіслав копію рукопису цьому таємному товариству?

Ленгдон **засовався, змінюючи позу**.

– Та виходить, що так.

– Фатальний збіг, друже [3, с. 92].

Неправильно перекладений вислів *let out a guffaw* істотно спотворює описану ситуацію: в оригіналі Лі (і в жодному разі не Лью і не Лей!) Тібінг кепкує зі свого друга, а в російському перекладі лише намагається збагнути, що насправді трапилося. Якби перекладачка зазирнула до словника, то довідалася б, що іменник *guffaw* має одне-єдине значення: грубий хохот; гогот. **Multitex 2.0** подає навіть вислови *to emit, give, let out a guffaw* – хохотать. Помилитися тут неможливо. Коментар *Langdon slumped* російська перекладачка теж зігнорувала. А даремно – адже він виражає настрій героя. Можливо, в українському перекладі варто було б додати: “*безсило відкинувся на спинку*”.

Приклад 9.

Peering obliquely **across the towering gilded altar to the far end of the south transept**, Langdon saw several people crawling on their hands and knees. This prostrate pilgrimage was a common occurrence in Poets' Corner, although **it was far less holy than it appeared**. *Tourists doing grave rubbings* [8, c. 397].

В дальнем уголке южного трансепта **виднелся** золоченый алтарь, возле него Лэнгдон увидел нескольких человек, стоявших на четвереньках. Он знал, что подобные сцены в Уголке поэтов не редкость, и все равно **позы этих людей неприятно поразили его**. *Ерзают, как полотеры, только вместо обычного пола под плитами тела усопших* [4, с. 476].

Вдивляючись крізь високий позолочений вівтар у дальній кінець південної частини трансепта, Ленгдон помітив там кількох відвідувачів, що стояли навкарачках. Таке колінкування в Кутку поетів було звичним явищем, хоч насправді **в поставах цих людей було значно менше благоговіння, ніж видавалося ззовні**. *Туристи копіюють рисунки на могилах* [1, с. 417].

Російський переклад цього уривку свідчить уже про незнання не лише англійських, а й російських слів. Бо написати, що “алтарь... виднелся... в дальнем уголке южного трансепта” могла хіба що людина, яка не уявляє, що таке *алтарь*, коли йдеться про церкву. Перекласти ж *grave rubbings* зі словником – завдання посильне навіть для студента. Восьме значення дієслова *rub* за електронним словником *Lingvo 10* таке: копіювати рисунок (с меди или камня), притирая к нему бумагу карандашом.

Помилки, для уникнення яких необхідно здійснити невеличке дослідження або аналіз:

Приклад 1.

The heavily forested park known as the Bois de Boulogne was called many things, but the Parisian cognoscenti knew it as “the Garden of Earthly Delights.” The epithet, despite sounding flattering, was quite to the contrary. Anyone who had seen the **lurid** Bosch painting of the same name understood the jab; the painting, like the forest, was **dark and twisted**, a purgatory for freaks and fetishists [8, c. 157].

...И любой, кто видел одноименное полотно Босха, понимал, в чем тут смысл. На картине великого мастера **деревья в лесу были темные, с перекрученными стволами**, – самое подходящее прибежище для жуликов и извращенцев всех мастей...[4, с. 191].

...Усяк, хто бачив однойменне **скандальне** полотно Босха, розумів, у чому тут річ: ця картина, як і Булонський ліс, була **порочна й сороміщка** – рай для всіляких збоченців і фетишистів [1, с. 170].

...Кожен, хто бачив однойменну зловісну картину Босха, розумів, про що йдеться. **Дерева на тій картині**, як і в Булонському лісі, **були темні й покручені**, створю-

ючи таке собі чистилище для всіляких виродків та людей зі спотвореними смаками [2, с. 109].

Щоб правильно перекласти в останньому реченні багатозначні слова-епітети *dark* та *twisted*, а також слово *lurid*, перекладач, очевидно, мусить вийти за межі мовного контексту і розглянути **екстралінгвальні** чинники, тобто **подивитися на картину**, з якою порівнюється Булонський ліс, тим паче, що сьогодні, коли ми маємо інтернет, це не проблема. У цьому випадку таке додаткове зусилля абсолютно необхідне, оскільки із мовного контексту зрозуміло, що картина ця відома, як і сам художник. Тож імовірно, що хтось із потенційних читачів її знатиме. Російська перекладачка і В. Шовкун, мабуть, дуже здивувалися б, коли б побачили, що на знаменитому полотні немає жодного дерева і що воно взагалі не “темне” і не “зловісне”.

Приклад 2.

“Robert, has it occurred to you that every television in France is probably getting ready to broadcast our pictures? Bezu Fache always uses the media to his advantage. He’ll make it impossible for us to move around without being recognized.”

Terrific, Langdon thought. *My French TV debut will be on “Paris’s Most Wanted.”* At least Jonas Faukman would be pleased; every time Langdon made the news, his book sales jumped [8, с. 216].

...**Просто ужас какой-то**, подумав Ленгдон. *Мой дебют на французском телевидении. Под рубрикой «Разыскивается опасный преступник».* Что ж, по крайней мере Джонас Фаукман будет доволен: тираж книги сразу взлетит до небес [4, с. 262].

...**Супер**, подумав Ленгдон. – Мій дебют на французькому телебаченні буде в рубриці “Їх розшукує поліція”. Принаймні, Джонас Фокман зрадіє: щоразу, як Ленгдона показували по телебаченню, продаж книжок миттєво зростав [1, с. 234].

...**Який жах**, подумав Ленгдон. *Моїм французьким дебютом на телебаченні стане “Розшукується за небезпечний злочин”.* Але Джон Фокмен принаймні буде задоволений. Оскільки Ленгдон став телезіркою, то наклад його книжки можна буде збільшити в кілька разів [3, с. 41].

У цьому випадку неправильний переклад слова *terrific* спотворює зміст висловлювання, а саме – його емоційне забарвлення: в оригіналі герой оцінює становище з похмурим гумором, в російському ж перекладі і в перекладі В. Шовкуна – просто бідається. Перше значення слова *terrific* у словниках і справді *страшный, ужасающий (Lingvo 10)*, однак друге з приміткою *разг. усил. а) огромный, необычайный и т. п.; б) прекрасный, отличный*.

Окрім того, в розділі словника *informal* маємо низку прикладів, і серед них такий: *That’s just terrific* – *Просто замечательно*.

Приклад 3.

“Before we turn our attention to the keystone,” Teabing said, “I was wondering if you would permit me a few words.” **He sounded apprehensive, like a father about to give the**

birds-and-the-bees lecture to his children. “My friends, I realize I am but a guest on this journey, and I am honored as such...” [8, с. 293].

– Прежде чем мы снова займемся краеугольным камнем, – сказал Тибинг, – я бы хотел кое-что прояснить. – **Произнес он это самодовольным менторским тоном – так отец поучает своих детишек...** [4, с. 355].

– Перш ніж ми займемося наріжним каменем, – сказав Тібінг, – дозвольте мені дещо прояснити. – **Він говорив обережно, наче батько, що збирається розповісти малюкам, звідки беруться діти...** [1, с. 314].

– Перш ніж ми зосередимо свою увагу на наріжному камені, – сказав Тібінг, – я хотів би, щоб ви дозволили мені сказати кілька слів. – **Він говорив поважним повчальним тоном, наче батько, який навчає розуму своїх малих дітей...** [3, с. 93]

Вислову *birds-and-the-bees lecture* справді немає в словниках, але подумаймо, коли батько буває *apprehensive*, спілкуючись із дітьми? Експерименти показали, що більшості тут на гадку відразу спадає одне – батько вагається, не знає, з чого почати, тоді, коли хоче розповісти дітям про секс. Підтвердження знаходимо в інтернеті – на численних вебсайтах із назвою *birds-and-the-bees*.

Приклад 4.

...I’m sorry. I have a small problem. I’m feeling a bit off. Remy and I need to pop up to the Isles for my treatments. Well, right away, actually. Sorry for the short notice. Can you have **Elizabeth** ready in about twenty minutes? I know, do the best you can. See you shortly.” He hung up.

“Elizabeth?” Langdon said.

“My plane. She cost me **a Queen’s ransom**” [8, с. 285].

– ...Можеш підготувати “Елізабет” минут за двадцять? Знаю, но постарайся. Ладно, пока. Скоро увидимся. – И он отключился.

– Элизабет? – вопросительно протянула Софи.

– Это мой самолет. **Стоил чертову уйму денег** [4, с. 345].

– ...Ти міг би приготувати “Елізабет” хвилин за двадцять? Знаю, зроби все можливе. До зустрічі. – Він відімкнувся.

– “Елізабет”? – здивувався Ленгдон.

– Мій літак. Коштував мені, як **викуп за королеву** [1, с. 306].

– ...Ви можете підготувати “Елізабет” десь хвилин за двадцять? Я знаю, але постарайтеся. До скорого побачення. – І він відключився.

– “Елізабет”? – перепитав Ленгдон.

– Мій літак. Мені довелося **заплатити за нього шалені гроші** [3, с. 88].

У цьому прикладі важко не зауважити зв’язку між назвою літака *Elizabeth* і згадкою про королеву в останній репліці – очевидно, що герой назвав літак іменем короле-

ви. Щоб це було зрозуміло російському та українському читачеві, мабуть, доречніше було б перекласти *Elizabeth* як *Єлизавета* (чи російською *Елизавета*), бо саме так ми й росіяни називаємо англійську королеву. (Прикро, але редактор чомусь не прийняла такого мого варіанту і, не порадившись зі мною, переправила *Єлизавету* на *Елізабет*). Із тих самих міркувань фразеологізм *Queen's ransom* краще перекласти **дослівно**, тим паче, що це можливо, бо він має прозору внутрішню форму.

Стилістичні/логічні спотворення:

Приклад 1.

The embassy's night operator **was reading** *Time* magazine's International Edition when the sound of her phone interrupted.

“U.S. Embassy,” **she answered** [8, с. 116].

Ночная дежурная-оператор **была погружена в чтение** журнала «Тайм», когда от этого занятия ее отвлек телефонный звонок.

– Посольство США, – **бросила она в трубку** [4, с. 142].

Нічна чергова посольства **читала** міжнародний випуск журналу “Тайм”, коли зазвонив телефон.

– Посольство США, – **відповіла вона** [1, с. 128].

Нічна чергова в посольстві **саме читала** міжнародне видання журналу “Тайм”, коли пролунав телефонний дзвінок.

– Посольство Сполучених Штатів, – **відповіла вона** [2, с. 82].

Навіщо створювати негативний образ американського чиновника, якщо в оригіналі немає на це жодних натяків?

Приклад 2.

“The Romans hung a rose over meetings to indicate the meeting **was confidential**” [8, с. 201].

– Древние римляне вешали розу на дверь, когда хотели показать, что встреча **носит конфиденциальный характер** [4, с. 245].

– Римляни вивішували троянду на двері, щоб показати, що зустріч **конфіденційна** [1, с. 219].

– Це римляни завели звичай вішати на дверях троянду, коли хотіли показати, що зустріч за дверями **має конфіденційний характер** [3, с. 31].

Встреча носит (чи має) *конфиденциальный характер* – відвертий канцеляризм, явно недоречний тут, тим паче, що мова йде про давніх римлян.

Приклад 3.

Langdon took a deep breath and gazed out at **the underbelly of Paris leering in the shadows** [8, с. 161].

Лэнгдон глубоко вздохнул [4, с. 196].

Ленгдон глибоко зітхнув і подивився у вікно на **сороміцьке місце Парижа, прикрите темрявою** [1, с. 175].

Ленгдон глибоко зітхнув і подивився крізь віконце на **невидимий Париж, що підозріло стежив за ними з темряви** [2, с. 112].

Російська перекладачка не завдала собі зайвих клопотів, щоб перекласти метафору, – вона її просто відкинула. Бачимо, що українські перекладачі відтворили цю метафору по-різному. Варто, однак, зауважити, що в перекладі В. Шовкуна є логічна помилка: неможливо *подивитися* на те, що *невидиме*.

Приклад 4.

“Here’s the million-dollar question,” Teabing said, still chuckling. “Was your position on the Priory favorable or unfavorable?”

Langdon could hear Teabing’s true meaning loud and clear. Many historians questioned why the Priory was still keeping the Sangreal documents hidden. Some felt **the information should have been shared with the world long ago**. “I took no position on the **Priory’s actions**.”

“You mean **lack thereof**” [8, с. 290].

...Лэнгдон сразу понял истинную подоплеку этого вопроса. Многих историков интересовало, почему Приорат до сих пор держит документы Санграл в тайне. Кое-кто из них догадывался, **что документы могут потрясти основы современного мироустройства**.

– Я никак не комментировал **позицию** Приората.

– Так, **значит, вообще не упоминали?** [4, с. 351].

...Ленгдон відразу зрозумів справжню суть цього запитання. Багато істориків замислюються, чому Пріорат досі тримає документи Санграл у таємниці. На думку деяких, **цю інформацію слід було оприлюднити вже давно**.

– Я не коментував **дій Пріорату**.

– Точніше, **його бездіяльності** [1, с. 311].

...Ленгдон відразу зрозумів, у чому суть Тібінгового запитання. Багато істориків дивувалися, чому Пріорат досі зберігає документи Сангріль у таємниці. Чимало з них вважали, **що цю інформацію слід давно було зробити доступною для всіх**.

– Я ніяк не оцінював **дії Пріорату**.

– Тобто **відсутність будь-яких дій?** [3, с. 92].

Що спонукало російську перекладачку потрактувати *the information should have been shared with the world long ago* як *документы могут потрясти основы современного мироустройства* – невідомо. Мабуть, таку ідею вона “витягнула” з “ширшого” контексту. Шкода, що цей “ширший” контекст не підказав їй, як правильно перекласти *lack thereof* в останній репліці. Можливо, їй було б легше це зрозуміти, якби вона ретельніше переклала попереднє запитання – замість *я не комментировал позицию Приората* варто було написати (якщо буквально) *я не занял никакой позиции относительно действий Приората*.

Приклад 5.

As the group moved through the rectangular annex toward the archway leading into the main church, Langdon was surprised by the barren austerity. Although the **altar layout** resembled that of a linear Christian chapel, the **furnishings were stark and cold**, bearing none of the traditional ornamentation. “Bleak,” he whispered.

Teabing chuckled. “**Church of England. Anglicans drink their religion straight.** Nothing to distract from their misery” [8, с. 346].

Посетители прошли прямоугольным проходом к арке, за которой, собственно, и открывался вход в церковь. Алтарь **располагался там же**, где и в обычной Христианской церкви вытянутой формы, **мебель та же и прочие предметы обстановки** – самые простые, строгие, лишённые традиционной резьбы и декора.

Тибинг хмыкнул:

– **Типично английская церковь. Англосаксы всегда предпочитали более прямолинейный и простой путь общения с Богом.** Чтобы ничто не отвлекало их от несчастий [4, с. 416].

Вони рушили прямокутною прибудовою до арки, що вела до основної церкви, і Ленгдон подивувався суворій аскетичності цього храму. Хоч **вівтар і був майже такий самий**, як у звичайній довгастій християнській церкві, **стіни церкви були голі й холодні**, без сліду традиційного оздоблення.

– Невигадливий інтер'єр, – прошепотів він.

Тібінг хмикнув.

– **Англіванська церква. Англіканці п'ють свою релігію нерозбавленою.** Щоб ніщо не відволікало їх від страждань [1, с. 367].

У цьому уривку знову бачимо декілька спотворень змісту. Очевидно, що слово *furnishings* не варто автоматично перекладати як *мебель и прочие предметы обстановки*, коли мова йде про церкву (які в церкві меблі?). До того ж задля певності можна вийти за межі мовного контексту і подивитися в інтернеті, як насправді виглядає ця церква. Репліку “*Bleak*” російська перекладачка чомусь зігнорувала – мабуть, теж не мала зайвої хвили, щоб подумати. *Типично английская церковь и англосаксы* – це грубе спотворення змісту і до того ж абсурд – що таке “типово англійська церква”? І, зрештою, навіщо було відкидати таку гарну метафору – *англіканці п'ють свою релігію нерозбавленою*?

Приклади “нанизування слів”

Перекладати одне словосполучення двома, друге з яких уточнює зміст попереднього, – типовий прийом у російському перекладі, який “здешевлює” текст, позбавляє його виразності і влучності. Нижче подано кілька прикладів застосування цього прийому, який умовно названо “нанизуванням слів”.

Приклад 1.

“I’m asking for your opinion. You obviously wrote something in that manuscript that made my grandfather **trust your judgment**. He scheduled a private meeting with you. That’s rare” [8, с. 341].

– ... Ведь, очевидно, вы написали в своей книге нечто такое, что **привлекло внимание деда, вызвало доверие к вам**. Поэтому он и назначил вам встречу. А такое с ним случалось крайне редко [4, с. 410].

– Мені цікаво знати твою думку. Очевидно, в твоєму рукописі було щось таке, що **викликало в дідуся повагу й довіру до тебе**. Він призначив тобі зустріч. Це велика рідкість [1, с. 361].

Приклад 2.

“My point exactly,” Langdon said. “Religious allegory has become **a part of the fabric of reality**. And living in that reality helps millions of people **cope** and be better people.”

“But it appears their **reality is false**” [8, с. 342].

– Но это лишь подтверждает мои высказывания, – заметил Лэнгдон. – Религиозная аллегория **постепенно стала частью реальности. Плотно и неразрывно вплетена в нее**. И помогает миллионам людей **жить в этой реальности, мириться с ней** и становиться лучше.

– А вдруг выяснится, что эта **их реальность – фальшь. Что они заблуждались** [4, с. 411].

– Саме це я й маю на увазі, – сказав Ленгдон. – Релігійні алегорії стали частиною нашої дійсності. Мільйонам людей вони **додають сили і допомагають стати кращими**.

– Але виходить, що **їхня реальність – ілюзія** [1, с. 363].

Приклад 3.

“Mrs. Wren,” the man on crutches said, “would you be so kind as to show this impertinent young man **the reliquary of ashes?**” [8, с. 345].

– Миссис Рен, – сказав калека, – будьте так добры, продемонстрируйте этому непонятливому молодому человеку **драгоценную реликвию, прах** [4, с. 415].

– Місіс Рен, – звернувся чоловік, – якщо ваша ласка, покажіть цьому нахабі **скриньку із прахом** [1:366].

У цьому прикладі бачимо ще й абсолютно неправильний переклад слова *reliquary*, яке у словнику (*Multitex 2.0*) має одне-єдине значення – *рака, гробниця, ковчег, усыпальниця (для мощей)*.

Приклад 4.

The altar boy hesitated, well acquainted with Father Knowles' deep observance of church tradition... and, more importantly, with his foul temper when **anything cast this time-honored shrine in anything but favorable light** [8, с. 345].

Служка растерялся. Ему было известно, как строго соблюдает отец Ноулз все церковные традиции... И что гораздо важнее, он знал, насколько нетерпимо относится настоятель ко всему, что **может бросить тень на его приход, выставить его в неблагоприятном свете** [4, с. 415].

Хлопчина завагався – він добре знав, як отець Новлз шанує церковні традиції... і (що важливіше) як він лютує, коли хтось **кидає тінь на цей освячений століттями храм** [1, с. 366].

Про важливість широкого контексту (мовного й позамовного) згадано чи не в кожному підручнику з теорії та практики перекладу. Щоб правильно інтерпретувати текст оригіналу, перекладач, зазвичай, змушений звертатися до найрізноманітніших довідкових джерел – ця істина давно відома. Сучасний перекладач має до своїх послуг електронні словники, які містять значний обсяг фразеологізмів, пояснення культурних реалій тощо, а також таку потужну інформаційну базу, як **Інтернет**, яка значно полегшує доступ до відповідного позамовного контексту. Логічно було б припустити, що із розвитком електронної ресурсної бази якість перекладів загалом підвищилася. Однак добірка перекладацьких помилок (особливо друга категорія) змушує замислитись над цим – і російська перекладачка, і В. Шовкун не надали достатньої уваги контекстові, щоб правильно інтерпретувати оригінал.

Що ж стосується першої, третьої та четвертої категорії помилок, то вони свідчать лише про виняткову недбалість і некомпетентність російської перекладачки (очевидно, частково за ці помилки відповідальний і редактор). Жодні зовнішні умови (стислі терміни, прагнення видавництва заощадити на перекладі тощо) не можуть бути виправданням для такого недбалства: створений продукт (російський переклад) навряд чи правомірно взагалі називати перекладом і публікувати під іменем автора оригіналу.

1. Браун Д. Код да Вінчі / Пер. з англ. А. Кам'янець. – Харків: Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2006. – 480 с.
2. Браун Д. Код да Вінчі / Пер. з англ. В. Шовкун // Всесвіт. – 2006. – № 1–2. – С. 6–113.
3. Браун Д. Код да Вінчі / Пер. з англ. В. Шовкун // Всесвіт. – 2006. – № 3–4. – С. 3–101.
4. Браун Д. Код да Винчи / Пер. с англ. Н. В. Рейн. – М.: АСТ, 2004. – 544 с.
5. Латышев Л. К. Технология перевода. – М.: НВИ-Тезаурус, 2001. – 280 с.
6. Мирам Г. Переводные картинки. – К.: Ніка-Центр, 2001. – 333 с.

7. Федоров А. В. Основы общей теории перевода. – М.: Высш. шк., 1983. – 303 с.
8. Brown D. The Da Vinci Code. – New York: Doubleday, 2003. – 454 p.

ON A MEASURE OF FREEDOM IN TRANSLATION OF FICTION

Angela Kamianets

*The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

The article deals with the Russian translation of the Dan Brown's novel *The Da Vinci Code*. It provides a selection of translation errors subdivided into four categories (apparent distortions of the original showing that the translator did not know the dictionary equivalents of one or more English words; passages that require a small research or analysis to be translated adequately; stylistic flaws/logical errors; examples of redundancies as a variant of stylistic flaws). The article also provides Ukrainian translations of the given passages by V. Shovkun and A. Kamianets, and analyses causes of the errors.

Key words: adequacy criteria, text interpretation, extralinguistic context.

Стаття надійшла до редколегії 08.10.2007

Принята до друку 21.12.2007

**ІНВЕРСІЯ ЯК ЗАСІБ ВІДТВОРЕННЯ СЕМАНТИЧНО
ЗНАЧУЩИХ КОНЦЕПТІВ В ОРИГІНАЛЬНОМУ
ТА ПЕРЕКЛАДНОМУ ДИСКУРСІ
ЗА МАТЕРІАЛАМИ АНГЛОМОВНИХ
ПЕРЕКЛАДІВ РОМАНІВ
М. ОСАДЧОГО “БІЛЬМО”
ТА Б. АНТОНЕНКА – ДАВИДОВИЧА “СМЕРТЬ”**

Орест Толочко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

Розглянуто граматично-стилістичну категорію інверсії як засобу виокремлення семантично значущих елементів семантичного та концептуального простору оригінального художнього твору. Наголошуючи на розбіжностях у синтаксичних системах зіставлюваних мов, головну увагу приділено семантичному рівню оригінального та перекладного текстів, оскільки саме він містить інформацію, що становить естетичну цінність художнього твору (оригіналу та перекладу). Досягнення еквівалентності між елементами цього рівня слугує одним з найважливіших завдань перекладача. Наголошено на доцільності використання додаткових стилістичних засобів цільової мови задля компенсації втраченого експресивного звучання оригіналу.

Ключові слова: інверсія, граматично-стилістична категорія, семантичний та концептуальний простір, концепт, еквівалентність.

Українська “антирежимна” проза становить особливий пласт літератури, який все ще потребує ретельного мовознавчого та літературознавчого аналізу. Актуальним також видається дослідження вказаного матеріалу в аспекті перекладознавства. У сучасній лінгвістиці та перекладознавстві важливим, з-поміж іншого, є дослідження категорій експресивного синтаксису як чинників, які значною мірою впливають на формування семантичного простору художнього тексту, часто вказуючи на значущі елементи у його структурі. Саме цю функцію виконує інверсивний порядок слів, який визначаємо як навмисно змінений прямий порядок, що видозмінює суть сказаного і стилістичне навантаження речення [6, с. 150].

Мета нашої статті – з’ясувати місце інверсивно виокремлених елементів у семантичній структурі речення та дискурсу оригінального тексту, наголошуючи на їхній значущості у концептуальному аспекті, та проаналізувати шляхи адекватного відтворення семантичної структури й експресивного звучання речень з інверсією засобами цільової мови задля досягнення *прагматичної* та *формально-естетичної* еквівалентності між оригіналом та перекладом, а отже, – встановлення *динамічного* еквівалента між ними.

Змістовий рівень художнього тексту (оригіналу чи перекладу), як основи його інформаційного навантаження, визначає сприйняття твору реципієнтом. Як зазначав І. Р. Гальперін, у тексті може міститися три типи інформації: *змістово-фактуальна* (ЗФ) – повідомлення про факти, події, процеси, що відбувалися, відбуваються та будуть відбуватися в оточуючому світі, дійсному чи уявному (така інформація є експліцитною і завжди виражається вербально) *змістово-концептуальна* (ЗК) – повідомляє читачеві індивідуально-авторське розуміння відношень між явищами, описаними у засобах ЗФ інформації, розуміння їхньої значущості у соціальному, політичному, економічному житті народу, у тім числі стосунків між окремими індивідами, їхньої складної психологічної та естетично-пізнавальної взаємодії. Така інформація передбачає творче переосмислення фактів і подій, що відбуваються у реальному світі, однак подається письменником в уявному просторі. ЗК інформація не завжди відображена з достатньою виразністю і, здебільшого, часто розкривається на рівні тексту. *Змістово-підтекстова* (ЗП) інформація становить приховані відомості, які часто розкриваються через ЗФ інформацію, завдяки можливості одиниць мови породжувати асоціативні та конотативні значення, а також завдяки можливості речень набувати нового змісту [4, с. 26–29].

Разом із ЗФ два останні типи інформації є надзвичайно важливими у художньому тексті, адже саме за їхньою допомогою письменник творить особливий семантичний простір, у який вкладає своє розуміння відношень між зображуваними явищами. Отож така інформація має естетичну вартість та отримується на рівні тексту загалом. Граматичні особливості мови щодо цього відіграють зовсім не другорядну роль [2, с. 104]. Вказане засвідчує вагомість змістового чинника у семантичній структурі окремого речення, яку визначаємо як вирізаний і опрацьований ментально та лінгвально фрагмент дійсності, який називаємо індивідуально-денотативною ситуацією чи подією; щодо ситуації, то її розглядаємо як “складну семантичну одиницю”, передану реченням [1, с. 7]. Належне осмислення інформаційного повідомлення передбачає врахування “узагальненої семантики”, “типового значення” самого речення, а також характеру його контекстуального оточення [5, с. 292]. Статус граматичних елементів у структурі визначається порядком і сутністю їхнього поєднання у синтаксичній структурі речення [15, с. 67]. У когнітивному аспекті значущість смислових елементів в інформаційній структурі речення визначається категорією *висунення* [16], яку на синтаксичному рівні репрезентує синтаксично-стилістична категорія інверсії, експресивність якої (як і деяких інших синтаксичних категорій) вбачаємо у властивості робити прагматичний потенціал висловлювання більшим за той, що надає йому семантика лексичних елементів, які до нього належать. Саме наведені вище твердження засвідчують вагомість ЗК та ЗП інформації для глибшого розуміння художнього тексту, розкрити яку можливо, аналізуючи концептуальний простір художнього твору.

У нашому випадку актуальним вбачаємо аналіз інверсивно виокремлених лексичних елементів (у концептуальному аспекті) в оригіналі, а також їхніх відповідників у цільовому тексті з обов’язковим врахуванням контекстуального чинника, застосовуючи методи *словникових визначень* та *компонентного аналізу* [7, с. 45], [14, с. 114–120] для точнішого визначення місця аналізованих концептів у смисловій структурі оригінального та їх семантичних відповідників у канві перекладного текстів, адже переклад є не лише міжмовною, але й міжкультурною комунікацією. Це дає змогу адекватніше

збагнути естетичну вартість оригіналу і засобами цільової мови повніше відтворити її у перекладі. Адже художній твір – це сукупність естетичних мовленнєвих актів, у змістовій структурі якої репрезентовані особистісні смисли автора твору, які, однак, сприймаються та інтерпретуються реципієнтом як його власні особистісні смисли з урахуванням фонових знань та розуміння тезауруса, представленого у змістовій канві художнього тексту [10, с. 3]. “Основою розуміння художнього тексту реципієнтом є збіг концептуальних систем автора та реципієнта. Чим більший ступінь співпадіння цих систем, тим адекватніше сприймається художній текст” [10, с. 5]. Щодо сутності явища *концепт*, Ю. С. Степанов ототожнював його з поняттям, хоча і зазначав, що ці терміни стосуються різних наук, і додавав, що розглядає концепт як “згусток культури” у свідомості людини, “то, у вигляді чого культура входить в ментальний світ людини ... , а також людина сама входить у культуру” [11, с. 42–43]. Концепт є універсальним [2, с. 106], однак у художньому тексті “імена концептів, оточені конотативним ореолом, мають додаткове смислове навантаження та нерідко одержують символічну функцію” [8, с. 114], адже концепт має складну структуру, що налічує *ядро* та *периферію* [7, с. 40], а також може містити численні супровідні значення, конотації [8, с. 114].

Розглянемо уривки українського художнього тексту з інверсивно виокремленими семантичними елементами у їхній синтаксичній структурі та проаналізуємо відтворення їхніх особливостей в англомовних перекладах.

“Ще тільки-но мав розпочатись з’їзд Рад, але по класу з кутка в куток *гадючкою шмигав* ворожий *настрій* і зловіще сичав десь там за спинами, де обличчя зливались в одну суцільну зморщену пляму” [19, с. 282]. Наведений уривок оригінального дискурсу є складною синтаксичною конструкцією, що становить поєднання декількох простих речень сурядним та підрядним зв’язком. Лексема *настрій*, у семантичній структурі якої активізовано одне із значень, а саме, “внутрішній духовний стан” [17, с. 204] людей, тобто атмосферу, що панувала у зображуваній ситуації, є інверсивно виокремленою як ключовий компонент семантичного простору поданої частини художнього тексту. Адже саме це, вважаємо, є основним для письменника у зображуваному епізоді. Наступне підрядне речення з локативною семантикою, що стосується останнього компонента другої частини складносурядного речення, суттєво доповнює зображуваний контекст. Експресивного звучання поданій частині оригіналу значною мірою надають засоби лексичного рівня, зокрема метафоризовані лексичні словосполучення *гадючкою шмигав* (що є латентним порівнянням) та *зловіще сичав*, що стосуються лексеми *настрій*, а також епітет *ворожий*, що у зображуваній ситуації слугує одним з вагомих компонентів її опису. Англійський переклад Ю. Ткача “*The assembly of Soviets was only about to begin, but a hostile mood was already darting across the room like a snake and hissing ominously behind the backs, where the faces merged into a single wrinkled stain*” [21, с. 75], хоча й відмінний від оригіналу за своєю синтаксичною структурою, все ж, загалом, адекватно відображає комунікативно-стилістичні особливості оригіналу, значною мірою завдяки адекватному переданню його лексичного наповнення. Інверсивно виокремлена в оригінальному дискурсі лексема *настрій* передана семантичним еквівалентом *mood* [18, с. 648], що не є інверсивно виокремленим, однак слугує ремою певної частини перекладного тексту, тобто становить вагомий елемент його структури. Метафоризовані інгерентно експресивні словосполучення *шмигати гадючкою*, *зловіс-*

но сичати та прикметниковий епітет *ворожий* передані у цільовому тексті стилістично маркованими семантичними відповідниками *to dart across the room like a snake, hiss ominously* та *hostile*, що стосуються іменника *mood* та сприяють доволі вдалому відтворенню експресивного звучання та естетики оригінального дискурсу засобами цільової мови.

Ще один випадок вживання інверсії як засобу наголошення значущого у семантичному та концептуальному аспектах елемента, художнього дискурсу, розглянемо у такому уривку оригінального художнього тексту: *Десь глибоко, отам у запічках, під повітками залишилась разом із іржавими одрізками сільська душа. Насторожлива, підозріла, жорстока. А назовні – стоять лагідні, мовчазні ці хати за царату, може, і за кріпацтва або й навіть за козаччини*” [19, с. 272–273]. Синтаксична структура наведеного дискурсу складається з декількох речень. У першому та третьому з них інверсивно виокремлено два вагомих у семантичному та концептуальному просторі твору елементи – *душа* та *хата*, що становлять два світи людини – зовнішній і внутрішній. Це протиставлення посилюють зміщені на початок речення у функції теми обставини. Лексеми *душа* та *хата* відіграють надзвичайно важливу роль не лише в концептуальному просторі художнього твору, але й слугують вагомими категоріями життя українців, оскільки життя значного прошарку народу було пов’язано з селом, а головним атрибутом сільського життя була *хата*. Англійський переклад Ю. Ткача “*Somewhere deep down, in those stove niches, behind the cattle sheds, on the meadows, the village soul lay hidden, together with the rusty sawn-off rifles. Wary, suspicious and cruel. While on the outside there stood gentle taciturn houses with smoke curling from some of the chimneys. These houses had probably stood unchanged since tsarist times, perhaps even since serfdom and the Cossack era. Who knows?*” [21, с. 65] відрізняється за своєю синтаксичною структурою від оригіналу тим, що у першому реченні не збережено інверсивний порядок слів із наголошенням еквівалента лексеми *душа* – *soul*, (натомість інверсивно виокремленими у перекладі є обставини місця *somewhere deep down, in those stove niches, behind the cattle sheds, on the meadows*, що мають функцію реми), однак вказаний елемент синтаксичної структури займає чільне місце у структурі речення, оскільки є його темою. Обставина, зміщена на початок цього речення, є його ремою. У зіставлюваних уривках тексту друге речення є номінативним реченням-означенням, що стосується лексеми *душа* та її еквівалента *soul*, що також володіє певним експресивним потенціалом [9]. У наступному наведеному реченні оригіналу та перекладу *хата* та її відповідник *house* є інверсивно виокремленими у функції реми. В обох випадках стосовно вказаної лексеми вживаються означення *лагідна* та *мовчазна* (*gentle* та *taciturn*), що певним чином протиставляються прикметникам *насторожлива, підозріла, жорстока* (*wary, suspicious, cruel*), які стосуються іменника *душа*. Останнє речення оригінального дискурсу – займенникова лексема *хтозна*, що є інгерентно експресивною, та доволі вдало відтворюється у перекладі риторичним питанням “*Who knows?*” Що стосується семантики слів *душа* – *soul* та *хата* – *house*, то у першому випадку вони є фактично еквівалентними, оскільки позначають внутрішню емоційну та моральну сутність людини [17, с. 448], [18, с. 948], у другому випадку – англійська лексема *house* не відображає позамовної фонової інформації, властивої українському слову *хата*, яку, однак, могла б передати лексема *hut*, що у наведеному контексті докладніше передає зміст зазначеного концепту [18, с. 474].

У семантичному просторі роману Б. Антоненка-Давидовича “Смерть” вагоме місце займає концептам *вогонь* та *тиша*. Розглянемо два контексти, у яких ці іменники є семантично значущими: “*На стіні коло самого ліжка блимав каганець, але читати при ньому було не можна. Кость Городенко незадоволено пустив долу газету й потер кулаком натомлені від напруження, почервонілі очі. В усій кімнаті сиротливо ясніла тільки невеличка смужка вогню, а навколо, немов побралась за безліч чорних рук і щільно згрудилась навкруги полум'я, густа волохата тиша*” [21, с. 242]. У наведеному уривку оригіналу інверсивно виокремлено декілька лексем – *каганець*, (*смужка*) *вогню*, (*нужденне*) *полум'ячко* та *тиша*, що є значущими компонентами його смислової структури, адже є вагомими деталями опису оточення, у якому перебуває головний герой твору. У синтаксичній структурі оригінального тексту зазначені лексеми є інверсивно виокремленими, оскільки мають не лише семантичну значущість, але й (наприклад, *вогонь*) певне символічне значення. В українській мові один із головних компонентів семантичної структури слів *каганець*, *вогонь*, а також у наведеному контексті і *полум'я*, пов'язується з лексемою *світло* [17, с. 67] [17, с. 716], [17, с. 102]. У слов'янській культурі вогонь символізує також життя, творче начало [11, с. 303–306]. Кожен з наведених інверсивно виокремлених елементів синтаксичної структури є взаємодоповнюючим в описі ситуації. У смислового аспекті цим елементам протиставлена інша лексема – *тиша*, що є частою “*супутницею*” *темряви* та символізує бездіяльність [17, с. 135]. Експресивного звучання поданій частині дискурсу надають також засоби лексико-семантичного рівня, зокрема, метафоризовані словосполучення *сиротливо ясніти*, *нужденне полум'ячко*, *густа волохата тиша*, *щільно згрудитись* (*про тишу*). Англійський переклад “*On the chair right by the bed a small lamp flickered away, however it was impossible to read by its light. Kost Horobenko dropped the newspaper onto the floor and rubbed his stained red eyes. The whole room was filled with an orphan-like ribbon of light – a miserable flame from the night-lamp and thick hairy silence seemed to hold its countless black hands together, pressing tightly around the flame*” [21, с. 32] загалом відтворює смислову структуру оригіналу, хоча за своєю синтаксичною структурою оригінальний та перекладний тексти суттєво відрізняються. Інверсивно виокремлені лексеми оригіналу функціонують у перекладі як рема (*a small lamp*) та тема (*thick hairy silence*) частин складної синтаксичної конструкції з прямим порядком слів або ж набувають функції суб'єкта дії у пасивних конструкціях (*the whole room was filled with an orphan-like ribbon of light – a miserable flame*), що також певною мірою наголошує цей синтаксичний елемент. Що стосується експресивної маркованості елементів лексичного рівня, їх, здебільшого, вдало відтворено засобами цільової мови, зокрема йдеться про метафоризовані лексичні словосполучення оригінального тексту. Однак дещо буквалізованою і навряд-чи зрозумілою цільовому читачеві видається метафора *thick hairy silence*, оскільки лексема *hairy* в англійській мові наділена винятково денотативною семантикою [18, с. 434]. Вдалішим контекстуальним відповідником цього прикметника могли б бути лексеми *eerie* або *stony*, які у наведеному реченні вдаліше відтворюють експресивне звучання, властиве оригіналу [18, с. 299; 977].

Вагомим елементом семантичного та концептуального простору роману М. Осадчого “Більмо” є лексема-концепт *світ*, інверсивно виокремлена у такому уривку тексту: “*Кнут погладжує руду борідку – це не скепсис. Людина – борець. Письменник – її вияв. Писати про те, як трамвай їде по рейках взад-вперед і не раз на рік в оже-*

ледь сходить з них. Мусить існувати інший світ, світ осіб створений, який щось несе, проповідує. Власноручно створена модель світу” [20, с. 116]. До синтаксичної структури наведеного дискурсу належить декілька речень. Саме в останніх двох підсумовується суть сказаного щодо духовної сутності людини, зокрема письменника. Особливості синтаксичної структури роблять цей уривок експресивно маркованим. Вагомим чинником у цьому слугує пунктуація, зокрема використання пунктуаційного знака тире, що забезпечує еліпсацію мовлення та наголошення зіставляваних елементів у межах простих речень, головні члени яких поєднано предикативним зв’язком [13, с. 501]. Інверсивний порядок слів з виокремленням лексеми *світ*, а також наступне номінативне речення, у якому подано слово-концепт, хоча і неслугує ядром, проте є семантично значущим елементом, наче підсумовують вагомість цієї категорії для людини, зокрема письменника. Адже у лексемі *світ* закладено глибинну семантику, що у наведеному контексті позначає “людське суспільство, об’єднане певними соціальними та культурно-історичними ознаками...” [24, с. 87], зважаючи на зображувану ситуацію, – суспільства, яке наповнене суттю та у якому можна бути вільним і творити. Переклади М. Царинника “*Knuts strokes his red beard. This is not skepticism. Man is a fighter by nature. The writer is his voice. Who wants to write about a streetcar that goes back and forth on its route without derailing even on the iciest days? There must be another world created independently which bears a message and tells you something, a personally conceived model of the world*” [22, с. 114–115] та М.-Д. Олійник “*Knut strikes his red beard, this is not sepsis. A human-being is a fighter. A writer is its expression. To write how tram goes back and forth on the tracks and often derails on icy ground. There must exist a different world, a world created separately which brings something, preaches something*” [23, с. 84] зберігають багато у чому особливості синтаксичної структури оригіналу. Речення з безсполучниковим предикативним зв’язком оригіналу передані простими реченнями, в одному з яких (у перекладі М. Царинника) наголошений в оригіналі елемент слугує ремою, в іншому – зміщений на початок речення у функції теми. У перекладі М.-Д. Олійник зазначені лексеми, займаючи початкову позицію у простих реченнях, фігурують ремами. В обох перекладах семантичний відповідник лексеми *світ* – *world* є інверсивно виділеним, що, безперечно, підкреслює його значущість. Цьому сприяють повтори, а також вживання в обох відповідниках підрядного означального речення, що стосується вказаного слова. Заключне номінативне речення оригіналу цілком відсутнє у перекладі М.-Д. Олійник. У перекладному варіанті М. Царинника його введено у структуру попереднього як відокремлену прикладку, що вважатимемо доволі вдалим відтворенням особливостей семантично-синтаксичної структури оригіналу. На змістовому рівні обидва переклади не позбавлені семантичних огріхів, які дещо по-іншому інтерпретують зображену в оригіналі ситуацію і можуть вплинути на загальне сприйняття твору читачем. Йдеться про спотворення частини оригінального речення “*i ne raz na rik v ozhledy skhodit' z nih*” у перекладі М. Царинника, а також нееквівалентного передання лексеми “*skepsis*” у перекладі М.-Д. Олійник. Що стосується семантичного відповідника лексеми-концепту *світ* – *world*, то за своєю семантичною структурою зазначені слова є багато в чому ідентичними, а отже, – еквівалентними [18, с. 133].

У художній канві роману Б. Антоненка-Давидовича “Смерть” виокремлені з допомогою інверсії семантичні елементи слугують вагомими компонентами опису зоб-

ражуваної письменником ситуації: “*Було тихо. Крізь одчинене вікно із саду долітало однотонне щебетання якоїсь безглуздой пташки. Десь за листям дерев перевалювало на захід сонце, і його кволе проміння позначалось на стіні сіруватою мармуровою мережею*” [19, с. 220]. У другому та третьому реченнях наведеного уривку оригінального тексту інверсивно виокремлено лексеми **щебетання** та **сонце**. Ці елементи семантичної структури оригіналу несуть певне інформаційно-естетичне навантаження. У наведеному контексті лексеми **щебетання** та **сонце** становлять вагомий компоненти семантичного та концептуального простору певної частини художнього твору як засоби опису ситуації. В українській мові зазначені іменники наділені позитивною конотацією, адже вважають, що щебетання (спів) [17, с. 566–577] птахів створює гарний настрій, а сонце, випромінюючи світло і тепло, є джерелом радості [17, с. 458]. У наведеному уривку оригіналу лексичний контекст, у якому вжито зазначені лексеми, суттєво змінює естетику зображуваної ситуації. Щебетання (пташки) характеризується як однотонне (тобто однозвучне та позбавлене різноманітності) [17, с. 797], а щодо іменника “*пташка*” вжито прикметник-означення **безглуздий**, що також наділений пейоративною семантикою. [1, с. 123]. Інверсивно виокремлена в оригіналі лексема **сонце** вживається з дієсловом-присудком **перевалювати**, що належить в українській мові до розмовної лексики, а його проміння характеризується як **кволе** (тобто слабе, незначне) [17, с. 137]. Англійський переклад “*It was quiet. Through an open window came the monotone twitter of some ridiculous bird in the orchard. The sun was setting in the west somewhere behind the leaves of the trees, and its pale rays painted a grayish marble network on the wall*” [21, с. 9], дещо відрізняючись за своєю синтаксичною структурою (інверсію вжито у першому реченні стосовно еквівалентної лексеми *twitter*, інверсивно виокремленої у функції реми, тим часом як цільовий відповідник оригінальної лексеми **сонце** – *sun* зміщено на початок речення, виступаючи його темою), вважаємо адекватним, враховуючи розбіжності синтаксичних систем зазначених мов. Лексичний рівень оригіналу також вважаємо належно відтвореним засобами мови перекладу. Інверсивно виокремлені оригінальні елементи **щебетання** та **сонце** передано семантичними відповідниками *twitter* та *sun* [18, с. 1066], [18, с. 992]. Загалом адекватно передано контекстуальними відповідниками є і прикметникові означення **безглуздий** – *ridiculous* [18, с. 856] та **кволий** – *pale* [18, с. 722]. Отож, можна стверджувати про належне передання експресивно-стилістичного звучання, а також збереження естетичної вартості оригінального художнього тексту засобами мови перекладу.

Літературний твір як вияв та результат естетичної діяльності письменника, який відображає його бачення та оцінку явищ зображуваної і реальної дійсності, має на меті формувати та впливати на світогляд і світосприйняття реципієнта. Саме з цією метою письменник використовує мовні засоби різних рівнів, щоб у створеному ним семантичному та концептуальному просторі увиразнити ті чи інші елементи, модифікувати їхнє семантичне наповнення, враховуючи значущість для мовців у мовному та культурному аспектах. Переклад як особливий вид міжмовної та міжкультурної комунікації покликаний враховувати ці аспекти шляхом аналізу семантичного та концептуального наповнення стилістично виокремлених елементів змістової канви твору шляхом застосування методик *компонентного аналізу* та *словникових визначень*, контекстуального аналізу зазначених одиниць у зіставлюваних мовах. *Інверсія* як синтаксично-стилістична категорія є вагомим засобом наголошення значущих у се-

мантичному та концептуальному аспектах елементів українського художнього дискурсу, яким надає мелодійності звучання. Однак ця категорія у зіставлюваних мовах не є рівноцінною за частотністю вживання та ступенем вираження експресії. Інверсія, як категорія синтаксичного рівня, широко застосовується в українській мові. Вона часто (поряд з іншими) виступає допоміжним засобом творення мовної експресії. В англійській мові лише у певних контекстах інверсію можна вважати вдалим засобом творення мовної експресії. Це необхідно враховувати перекладачеві, адже значущість інверсивно виокремленого елемента в україномовному тексті англійською мовою може бути відтвореною засобами іншого рівня, лексико-семантичного зокрема. Саме в одиницях цього рівня у мові закладається глибинна позамовна (культурна) інформація, яку, аналізуючи на рівні оригіналу, перекладач, повинен передати еквівалентними засобами цільової мови.

1. Антоненко-Давидович Б. Твори у 2 т. Т.1. – К.: Дніпро, 1991. – 747 с.
2. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл (логико-семантические проблемы). Изд. 2-е. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 384 с.
3. Бабенко Л. Г. Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа: Учеб. для вузов. – М.: Академический Проект, 2004. – 464 с.
4. Бордюк Л. В. Функциональная сфера прогрессива Past Continuous в художественном тексте (на английском языке): Автореф. дисс... канд. филол. наук: 10. 02. 04. / Львов, 1986. – 16 с.
5. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Изд. 4-е. – М.: КомКнига, 2006. – 144 с.
6. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М.: Наука, 1982. – 368 с.
7. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К.: Либідь, 1995. – 311 с.
8. Когнитивная лингвистика: Учеб. пособие / В. А. Маслова. – Мн.: ТерраСистемс, 2004. – 256 с.
9. Кононенко В. І. Концептологія в лінгвістичному аспекті // Мовознавство. № 2–3. 2006. – С. 111–117.
10. Коцюба З. Г. Експресивність номінативних речень як перекладознавча проблема на матеріалі англійської та української мов: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10. 02. 16. / КНУ, 2001. – 21 с.
11. Осадчий М. Більмо: Автобіографічний нарис. – Париж, Балтимор: Смолоскип, 1971. – 208 с.
12. Пищальникова В. А. Концептуальный анализ поэтического текста: Учеб. пособие. – Барнаул: АГУ, 1991. – 88 с.
13. Словник української мови: В 11-ти т. / Редкол.: І. К. Білодід (голова) та інші – К.: Наук. думка, 1970–1980 – Т. 1–11.
14. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Изд. 3-е. – М.: Академический проект, 2004. – 992 с.
15. Стилистика английского языка: Учебник / А. Н. Мороховский, О. П. Воробьева, Н. И. Лихошерст, З. В. Тимошенко. – К.: Выща школа, 1991. – 272 с.
16. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – 587 с.
17. Antonenko-Davydovych A. Duel / Translated by Yu. Tkach / – Melbourne: Lastivka Press, 1986. – 136 pp.

18. *Osadchy M.* Cataract / Translated by M. Carynnyk / – NY, L.: Ahelen and kurt Wolff book, 1976. – 240 pp.
19. *Osadchy M.* Cataract / Translated by M.-D. Oliynyk / . – L.: Ukrainian Publishers Ltd, 1975. – 111 pp.
20. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Danbury, CT. Lexicon publ. Inc., 1993. – 1149 pp.
21. *Newmark P.* A Textbook of Translation. – New York: Prentice Hall International (UK) Ltd, 1988. – 292 pp.
22. *Palmer F. R.* Semantics: A New Outline. – М.: Vyśšaya škola, 1982. – 111 pp.
23. *Ungerer F., Schmid H. J.* Introduction to Cognitive Linguistics. – L., NY: Longman, 1996. – 302 pp.

**INVERSION AS A MEANS OF RENDERING
THE SEMANTICALLY SIGNIFICANT CONCEPTS
IN THE ORIGINAL AND TARGET DISCOURSE (BASED
ON THE ANGLOPHONE TRANSLATIONS
OF THE NOVELS “DUEL”
BY B. ANTONENKO-DAVYDOVYCH
AND “CATARACT” BY M. OSADCHY)**

Orest Tolochko

*The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

The article focuses on the grammatical and stylistic category of inversion as a means of emphasizing the semantically significant elements of the semantic and conceptual space of the original belles-lettres discourse. Indicating the divergences in the syntactic systems of the contrasted languages, the core attention is drawn to the semantic level of the source and target texts as containing the information constituting esthetic value of the literary work (both original and translated). Thus, establishing equivalence between the ST and TT elements of these levels forms the key task of a translator. A certain accent is put on the additional stylistic means of the TL aiming to compensate the lost expressive sounding of the original.

Key words: inversion, grammatical and stylistic category, semantic and conceptual space, concept, equivalence.

*Стаття надійшла до редколегії 08.10.2007
Прийнята до друку 21.12.2007*

КЛАСИЧНІ МОВИ

УДК 811.124'03'367.7

МІСЦЕ ОБСТАВИНИ У ПІЗНЬОЛАТИНСЬКОМУ РЕЧЕННІ

Олена Василевська

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

Розглянуто позиції обставини у пізньолатинському реченні. Доведено, що в пізній латині позиція обставини щодо дієслова-присудка зазнала певних змін. Зокрема, обставина наближається до присудка і часом уживається поміж частинами складеного присудка. Обставина місця майже не змінює положення щодо присудка. Обставини часу та способу дії вживають у контактній препозиції частіше, аніж у класичній латині.

Ключові слова: обставина, (контактна, дистантна) препозиція, (контактна, дистантна) постпозиція, диз'юнкція, інверсія.

Порядок слів у класичній літературній латині не було чітко визначено, проте існувало правило, якого намагалися дотримуватися всі автори: на перше місце в реченні ставили підмет, на останнє – дієслово, а інші частини мови йому передували [6, с. 585]. Спираючись на таку вимогу щодо побудови речення, а також на дані Ж. Марузо [8], Я. С. Іванової [3], Р. Кюнера [6], можна стверджувати, що обставину в латинській мові, здебільшого, вживали перед дієсловом і нерідко відокремлювали від нього іншими членами речення. Проте, незважаючи на її переважну препозицію, обставину як незалежний член речення могли вживати в різних положеннях [8, с. 184]. У випадку, якщо її вживали після дієслова, то, зазвичай, вона підкреслювала його значення [8, с. 192]. Тобто йшлося, здебільшого, про стилістичну, а не граматичну роль обставини у реченні. Автор Л. С. Іванова стверджує, що в латинській мові обставини та обставинні словосполучення прагнуть до диз'юнкції; про це засвідчують і статистичні дані, які вона наводить. Обставини часу у дистантній препозиції вживають у 71, 3 % випадків, обставини місця – у 48, 2 %, обставини способу дії – у 51,3 % випадків. Загалом препозиційне вживання обставин, відповідно, становить 88,7 %; 81,6 %; 87,1 % [3]. Отже, обставини часу в класичній латині переважно вживають у дистантній препозиції, тоді як співвідношення вживання обставин місця та способу дії в дистантній і контактній препозиції є не настільки значним. Якщо ж узяти до уваги дані, що засвідчують перевагу кінцевого положення дієслова в реченні, можна стверджувати, що обставина у класичній латині, здебільшого, не спричиняла змін у порядку слів у реченні й не зумовлювала до інверсії. Речення у сучасних романських мовах нерідко розпочинається з обставини [7, с. 387], переважно – обставини місця та часу [1, с. 9]. Окрім того, обставина є найрухомішою частиною речення, і ця рухомість залежить від її лексико-граматичного значення: обставини, що виражають місце та час, є дещо

рухомішими, ніж обставини способу дії [2, с. 53]. Автор Т.А. Аполлонська стверджувала, що обставини у французькій мові можуть займати будь-яку позицію в реченні: початкову, серединну, роз'єднувати групу *підмет – присудок*, вклинюватися між компонентами складних дієслівних форм, слідувати за присудком, можуть передувати прямому чи непрямому додатку або слідувати за ним [1, с. 15]. Початкове положення обставини у сучасних мовах нерідко спричиняє інверсію, проте, як засвідчують мовознавці, ця зміна порядку слів не є обов'язковою, і розмовній мові притаманна конструкція *обставина – підмет – присудок* [2, с. 49; 4, с. 474].

У нашій статті, розглядаючи положення обставини у пізньолатинському реченні, ми намагатимемося не тільки визначити, в якому положенні (контактному чи дистантному, в пре- чи постпозиції щодо дієслова-присудка) вживають обставину, а й простежити, чи спричинює вона інверсію. Якщо ж у структурі речення відбуваються якісь зміни, ми спробуємо визначити, обставини якого типу їх спричинюють найбільше, а також розглянемо, чи впливає на зміну порядку слів сам факт існування обставини, чи вона є лише додатковою причиною інверсії, або ж її вжито у реченні, на зміну структури якого вже вплинули інші чинники.

Коли йдеться про побудову пізньолатинського речення, необхідно пам'ятати, що деякі автори прагнули максимально зберегти класичну структуру. Отож, здебільшого, варто говорити не про перевагу тієї чи іншої конструкції, а лише про певні тенденції до змін у реченні, порівняно з класичною мовою. Зазначимо також вплив чималої кількості християнських творів, перекладених із грецької мови, структура яких відображала, передусім, мову першоджерела, а не розмовну.

Беручи до уваги викладене вище, ми проаналізуємо дані, взяті з творів пізньолатинських авторів. Як у класичній латині, обставини різного типу вживають, здебільшого, перед дієсловом, і нерідко спостерігається явище диз'юнкції. Безліч обставин місця та часу вживають у дистантній препозиції:

Cuius nunc litura multi locorum perlustratores referta sacris monasthiriis *dicunt* esse. (GTHF. I, 10) – Тепер його береги, як кажуть численні оглядачі цих місць, вкриті святими монастирями. Unum exinde regnum Latinorum *ereguntur* et alium Frigorum. (Fr. Ch. II, 8) – Першим відтоді постало царство латинян, другим – фрігійців.

Лише прислівники *hic* (*тут*) та *ibi* (*там*), здебільшого, ставлять безпосередньо перед дієсловом, хоча у Григорія Турського зберігається класичне вживання прислівника *ibi*.

Illud etiam satis mihi grato fuit, ut epistolas ipsas ..., quas nobis *ibi* *leger* at sanctus episcopus, acciperem michi ab ipso sancto. (Peregr. XIX, 19) – Ще мені було дуже приємним, що ці послання ..., які нам там прочитав святий єпископ, я отримала від цього святого. ... *veniente* persecutione, talia *ibidem* *diabulus* bella per tyrannum *exercuit*, et tanta *ibi* multitudo christianorum ... *est iugulata*, ut per plateas flumina currerent de sanguine christiano. (GTHF, I, 29) – ... коли розпочалося переслідування, таку там диявол, за допомогою тирана, підбуривав війну і таку там велику кількість християн знищив ..., що по вулицях текли річки християнської крові.

У відсотковому відношенні, порівняно з класичною мовою, обставини місця у пізній латині практично зберігають свою позицію щодо дієслова-присудка. Їх вжито у дистантній препозиції у 40,1%, у контактній препозиції – 38,7%, у дистантній постпозиції – 8,3%, у контактній – 12,9% (наведені статистичні дані отримано в результаті виконаного дослідження на матеріалі пізньолатинських джерел [7; 8; 9]). Дані з класичної латини, наведені Л. С. Івановою (відповідно,

48,8%, 33,4%, 6,9%, 11,5%) [3], засвідчують, що суттєвих змін у розташуванні обставин цього типу щодо дієслова-присудка не відбулося. І лише незначне збільшення відсотка контактної препозиції та кількісне зменшення дистантної дає змогу зробити висновок щодо зближення цих частин речення у мові того часу.

“Nonne aures meae ad os tuum erant, cum haec eminus loquebaris?” (GTHF, II, 1) – “Чи не були вуха мої біля тебе, коли ти казав це здалека?”

Обставини часу в дистантній препозиції простежуються у 56,9 % випадків, в контактній – у 23,9%, у дистантній постпозиції – у 9,1%, у контактній – у 10,1% випадків. У класичній мові, відповідно: 71,3 %, 17,4%, 3,6% та 7,7%. Як бачимо з наведених даних, положення обставин цього типу щодо дієслова-присудка в пізній латині зазнало значних змін. У препозиції спостерігається збільшення контактного вживання та значне зменшення дистантного. Привертає увагу й переміщення обставин у постпозицію як контактну, так і дистантну.

... quae per oratoria vel loca venerabilia tota nocte *perluceret*, candelas suis manibus factas iugiter ministrabat? (DVSR. I, 7) – ... вона, коли протягом цілої ночі залишалась у молитовних будинках або в інших поважних місцях, безперервно подавала зроблені власноруч свічки.

Великий відсоток диз'юнкції у постпозиції простежується у творі “Паломництво”. Це спричинено частим використанням дієслова-присудка на початку речення, що зумовлено логічним наголосом, впливом перекладу Біблії, використанням препозиції дієслова-присудка у функції безсполучникового зв'язку тощо. Вживання дієслова на початку речення спричиняло дистантне постпозиційне вживання обставини.

... monstraverunt locum, ubi *fuere* castra filiorum Israhel his diebus, quibus Moyses fuit in montem. (Peregr. V, 3) – Вони показали і місце, де стояв табір синів Ізраїлю у ці дні, коли Мойсей перебував на горі.

Обставини способу дії, як і більшість обставин іншого типу, вжито у препозиції. Ці обставини тяжіють до дієслова, однак частіше ставляться безпосередньо перед ним. Тобто в дистантній препозиції перебуває 40,2% обставин способу дії, у контактній – 40,1%, у дистантній постпозиції – 10%, у контактній – 8,7%. При порівнянні цих даних із даними Л. С. Іванової, (відповідно, 51,3%; 35,8%; 4,8% та 8,1%) стає помітною зміна в розташуванні таких обставин у реченні. Збільшення кількості обставин у позиції безпосередньо перед дієсловом та суттєве зменшення відсотка дистантної препозиції, що спостерігається в сучасних романських мовах, засвідчує, що подібне явище переважало у розмовній мові того часу і сприймалося авторами як нормативне.

Nos... iam referentibus fratribus cognoveram, et postquam ibi perveni, ita esse manifeste *cognovi*. (Peregr. II, 7) – Це ... я вже знала від братів, а після того, як ми туди піднялися, я переконалася, що так воно є.

Et omnia, quae a 318 episcopis Nicaenae instituta sunt *credo* fideliter. (GTHF, I, Pr) – І я міцно вірую в усе, що постановили триста вісімнадцять єпископів у Нікеї.

Інколи обставина могла спричинити порушення нормативного порядку слів, тобто інверсію. Така зміна послідовності елементів у переважній більшості випадків відбувалася після обставин часу.

Tempore Moysi apud Argivus *regnabat* septimus Tropas; in Attica Caecros primus... (GTHF. I, 17) – У часи Мойсея у аргівян правив сьомий Троп; в Аттіці – перший

Κίρκος... In tempore ... Silviae Latinorum regi Aebreorum tune *profetabat Osoe, Amos, Esaias, Ionas*. (Fr. Ch. II, 16) – У часи Сільвія – царя латинян, у євреїв були пророки Озій, Амос, Ісая, Іон.

Зміни у порядку слів могли виникнути під впливом інших чинників, тоді обставини можна розглядати, з одного боку, як додаткову причину, що зумовлювала інверсію, а з іншого боку – можна стверджувати, що обставина не мала на таку зміну жодного впливу.

Haec ergo valis ipsa eSt, in cuius capite ille locus eSt., ubi ... iterum *locutus est ei Deus* de rubo in igne. (Peregr. II, 2) – Отже, це є та долина, на початку якої знаходиться місце, де ... знову говорив до нього [Мойсея] Господь із палаючої тернини.

В зазначеному випадку не можна стверджувати, що саме обставина вплинула на зміну порядку слів, адже у творі “Паломництво” інверсія нерідко простежувалася в реченні, якому передувало підрядне.

... *vocatumque est nomen civitatis Babel, hoc est confusio, eo quod ibi confudisset Deus* linquas eorum. (GTHF. I, 6) – ...і назвали місто Вавилон, тобто змішання, оскільки тут змішав Бог їхні мови.

Тут обставина могла стати лише додатковою причиною, що спричинила інверсію у підрядному реченні причини.

Er ant enim tune Fr and pagani atque fanatici ... (LHF, 6) – Бо були тоді франки язичниками і фанатиками.

У цьому реченні інверсія відбулася не під впливом обставини.

Обставину на початку речення вживають не надто часто: у “Паломництві” – 20,8% розглянутих речень, у Григорія Турського – 10,2%, у збірці “Фредегарій та ін.” – 15,7%. Здебільшого, таке початкове положення притаманне обставинам часу, відповідно – 11,8%, 8,4% та 13 %. Друге місце за частотністю вживання належить обставинам місця, проте кількість обставин цього типу на початку речення є значно меншою (6,5%, 0,8% та 1,6%). Зрідка речення розпочинається з обставини способу дії. Це, певною мірою, відображає топіку сучасних мов. Однак інверсія (у випадку, коли фраза починається з обставини) в Григорія Турського спостерігається не так уже часто. Проте як засвідчують дані, взяті з твору “Паломництво” та зі збірки “Фредегарій та ін.”, зміна в порядку слів простежується, відповідно, у 60,8% та 29,9% речень із початковим положенням обставини часу. В “Паломництві” інверсія простежується у 69,7% речень, які розпочинаються з обставини місця. Тобто цілком можна припустити, що в розмовній мові подібні зміни у топіці вже починають відбуватися.

Tune ait ille sanctus presbyter: ... (Peregr. XV, 1) – Тоді сказав цей святий пресвітер: ... *Tune ilia conversa ad eum ait. ...* (GTHF. I, 47) – Тоді, повернувшись до нього, вона каже:...

Інколи обставини вживають між частинами складеного присудка, здебільшого – між сполученням *дієслово-інфінітив*. Про таку інтерпозицію у класичній мові згадував Ж. Марузо [8, с. 195], коли писав про стилістичні засоби виокремлення дієслова. Оскільки подібне розташування могло якось вирізнити значення слова, то, очевидно, воно було незвичним для класичної латини. В пізній латині не можна з упевненістю стверджувати, що позиція обставини між частинами складеного присудка вживалася як засіб для підкреслення значення якогось із цих членів

речення, хоча у деяких випадках ми цілком можемо припустити наявність такого стилістичного виокремлення. Здебільшого, у реченнях така інтерпозиція була нейтральною і, ймовірно, вона вже існувала у розмовній мові того часу, що, в свою чергу, відобразилося у творах цих авторів.

“Reddite vos Ioseph, et nos reddimus Christum; sed ut virum agnoscimus neque vos benefactorem Dei, neque nos Dei Filium *reddere* nunc *valemus*. ” (GTHF. I, 21) – “Віддайте нам Йозефа, і ми віддамо вам Христа; однак як ми вже знаємо: ані ви благодійника Божого, ані ми Сина Божого не спроможні тепер повернути. ”

Turn more sancti Germani *iubet* sibi molam secretissime *defferri*... (DVSR. I, 16) – Тоді, за звичаєм святого Германія, вона наказує таємно принести для неї борошно...

При сполученні в реченнях обставин різного типу на першому місці найчастіше стоять обставини часу та місця, а обставини способу дії слідує за ними. При сполученні обставин місця та часу в “Паломництві” переважає препозиція, а у збірці “Фредегарій та ін.” – постпозиція останніх. Однак такі сполучення в розглянутих творах трапляються зрідка. Найчастіше подібне поєднання простежується у творі “Паломництво”, що, ймовірно, пов’язано з його жанром, і саме на матеріалі цього твору можна робити певні висновки щодо частоти використання того чи того сполучення обставин. У Григорія Турського та у збірці “Фредегарій та ін.” подібні конструкції вжито настільки рідко, що це не дає підстав стверджувати про переважаючу препозицію обставин певного типу. Припустимо, що твір “Паломництво”, досить чітко відображаючи тогочасні нововведення у структурі речення, щодо нашого випадку подає конструкцію дещо уживанішу в розмовній мові того періоду.

Et tune *ibi* stat episcopus... (Peregr. XXIV, 10) – І тоді там встає єпископ ... Quo sepulto, Bricius in cathedram suam regressus eSt., septem postea *fēliciter* vivens annos. (GTHF. II, 1) – Після того, як того поховали, Бріцій знову повернувся на власну кафедру, і з того часу ще щасливо прожив сім років.

Отже, у розташуванні обставин у реченні пізньої латини відбулися певні зміни. І хоча ці зміни ще є незначними, а в деяких випадках майже непомітними, все ж таки можна стверджувати, що обставина щораз більше наближається до дієслова, а інколи простежується між частинами складеного присудка. На відміну від класичної мови, така позиція обставини не обов’язково має стилістичне навантаження. Обставини досить часто вживають на початку речення, що іноді спричинює інверсію, проте така зміна у порядку послідовності елементів простежується лише в авторів, які не прагнули зберегти класичну структуру мови (там, де найвідчутніший вплив розмовної мови). Інверсія після обставини спостерігається й у тих реченнях, в яких обставину вживають не на початку. Однак причиною перестановки підмета й присудка слугують не лише обставини різного типу. Вони, здебільшого, є додатковим чинником, адже інверсія могла відбутися також під впливом інших причин, незалежно від уживання обставин.

1. Аполлонская Т. А. Порядок слов и его речевая реализация. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Л., 1976.
2. Бобырева М. М. Порядок слов в простом и сложном предложении во французском языке. М., 1965.

3. *Иванова Л. С.* Сопоставительное исследование порядка слов в простом повествовательном предложении латинского и русского языков: Дисс. ... канд. филол. наук. Алма-Ата, 1985.
4. *Fredegarii et aliorum Chronica, Vitae Sanctorum.* // *Monumenta Germaniae Historica Scriptores Rerum Merovingicarum.* Hannoverae, 1887. T. 2.
5. *Gregorii Turonensis Opera.* // *Monumenta Germaniae Historica Scriptores Rerum Merovingicarum.* Hannoverae, 1851. T. I.
6. *Kühner R.* Ausföhrliche Grammatik der lateinischen Sprache. Hannover, 1914.
7. *Lerch E.* Historische französische Syntax. Leipzig, 1934.
8. *Marouzeau J.* L'adverbe dans la phrase latine. // *Revue des études latines.* Paris, 1946. 23e année, 1945.
9. *Silviae vel potius Aetheriae peregrinatio ad loca sancta.* Heidelberg, 1908.

THE POSITION OF ADVERBIAL MODIFIER IN THE LATE LATIN SENTENCE

Olena Vasylevska

*The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

The paper concentrates on the position of adverbial modifier in the Late Latin sentence. In Classical Latin the word order was free, but usually subject had the first and predicate had the last position in the sentence. Therefore, usual position of adverbial modifiers of different types was distant preposition towards verb-predicate, and as a rule it had no effect on the word order. In Late Latin position of adverbial modifier towards predicate was changed though not considerably. Adverbial modifier approaches the predicate, and sometimes is used between parts of the complex predicate. Adverbial modifier of place almost did not change their position towards predicate. In Late Latin adverbial modifiers of time and manner are used in contact preposition more often than in Classical Latin. Adverbial modifier could cause inversion. Such changes in word order are more noticeable in those works where authors did not try to preserve classical structure of the sentence. Sometimes such inversion could be caused by other factors, and in these cases adverbial modifier was just an additional factor of such changes or did not affect them at all.

Key words: adverbial modifier, (contact, distant) preposition, (contact, distant) postposition, disjunction, inversion.

*Стаття надійшла до редколегії 1.11.2006
Прийнята до друку 10.05.2007*

УДК 811.124'03'367.7

ПІЗНЬОЛАТИНСЬКИЙ АНТРОПОНІМІЧНИЙ СУФІКС -ĪTTU

Роман Домбровський

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

Рефлекси латинського суфікса -ĭttu належать до найпродуктивніших суфіксів у романських мовах. У латинській мові він простежується виключно в антропоніміці для творення жіночих пестливих імен, рідше чоловічих.

Питання щодо походження суфікса -ĭttu остаточно не вирішене. Теорії про етруське, грецьке, баскське і германське походження не задовольняють. Найімовірнішою виглядає гіпотеза про його кельтське походження, висунута відомим шведським вченим Б. Хассельротом. Проте не варто цілковито відкидати й автохтонну (латинську) теорію походження суфікса -ĭttu, прихильником якої серед інших відомих вчених був Ю. Курилович.

Здебільшого, вчені вважають, що суфікс ĭttu виник в імперській латині. Хронологічна інтерпретація епіграфічного матеріалу дає змогу зачислити його до республіканської латини.

Ключові слова: суфікс, епіграфіка, антропонім, демінутивний, германський суперстрат, галльський субстрат, хронологічна інтерпретація.

Якщо не враховувати загальноновживаного, запозиченого з кельтської мови ще до нашої ери слова *sagitta*, в якому можна виокремити формант -ĭtta, то слова, утворені цим суфіксом, простежуються тільки в епіграфічних матеріалах імперського періоду, переважно у могильних написах, де його приєднують до жіночих імен: *Iulitta*, *Gallitta* та ін. Наприклад: Ж. Корню налічує 16 таких імен [3, с. 247], Й. Клейн, який врахував графічний варіант з одним *t*, подає 21 ім'я, серед них три чоловічі [4, с. 297–300]. Б. Хассельрот зазначає в написах і досліджених ним текстах, розглядаючи як окремі одиниці повторення, понад сто імен, утворених суфіксом -ĭttu. Дві третини з них – це найдавніші і найпопулярніші жіночі імена – *Livillitta*, *Gallitta*, *Iulitta*, *Pollitta* [5, с. 14].

Чимало вчених зачислює появу цього суфікса до імперської латини на тій підставі, що утворені ним слова, виключно антропоніми, переважно імена жінок, засвідчені в епіграфіці імперського періоду. Тільки жіноче ім'я *Gallitta* згадується у Ювенала (Sat. XII, 99) і Плінія Молодшого (Epist. VI, 31, 4). Виявлення антропонімів на -ĭtta саме в епіграфіці пояснюється тим, що у її змісті значною мірою переважають пестливі власні імена, які вживаються у розмовній мові. Поява цих імен в літературних текстах засвідчує розширення сфери їхнього вживання і деяку їхню популярність.

Привертає увагу факт відсутності антропонімів, утворених суфіксом -ĭttu у більш пізніх авторів, водночас їхня окурентність в епіграфіці у III–VI ст. зростає. І

тільки у Григорія Турського ми знайшли когномен *Domnitta* (*Mirac.* VI, 24), утворений від загального імені *dom(i)na*. Очевидно, ця розбіжність пояснюється тенденцією до архаїзації післякласичної латинської мови, її штучністю і прогресуючою відчуженістю від живої розмовної мови, основної сфери використання емоційно забарвлених антропонімів.

Зауважимо, що приблизно в III ст. на всій романській території, за винятком Сардинії, коротке *i* перейшло в *e* і суфікс *-itta* перетворився в *-etta*. У такій формі він існує сьогодні в італійській мові, наприклад, *Marietta*, а також у провансальській та французькій мовах. Написи дають дещо іншу картину. Суфікс *-itta* простежується в написах IV, іноді V ст. Хоча не можна стверджувати, що *i* в ті часи ще збереглося. Це засвідчує тільки традиційність написання імен власних, які дуже часто зберігають архаїчну форму. Проте в IV–V ст. з'являються також імена з *-etta*.

Зауважимо, що антропоніми з *-ittu* трапляються частіше у більш ранніх язичеських могильних написах Галлії, ніж у більш пізніх християнських, як про це можна стверджувати на підставі матеріалів, зібраних Ж. Пірсоном [6, с. 225–226]. Цієї констатації не спростовує факт появи нового християнського чоловічого антропоніма *Piripittus*. В епоху античної язичеської культури, смерть вважали природним явищем, і біль втрати дорогих людей передавали пестливою формою їхніх імен на пам'ятниках. Християни розглядали смерть як таємничу подію, за якою починається інше, надприродне життя, сприймали її дещо серйозніше, отож вважали використання пестливих форм імен у цьому випадку недоречним. Окрім того, з поширенням християнства входили в ужиток біблійні імена теофоричної будови, які не приймали традиційних пестливих суфіксів [7, с. 537]. Не утворювали похідних з *-ittu* (*-ettu*) і германські імена, як Берта, Альда, Ода, Еремборг та інші, які поширилися після завоювання Галлії франками.

Наведені факти засвідчують, що слова з суфіксом *-ittus*, *-a* з'явилися і протягом тривалого часу існували винятково як антропоніми з яскраво вираженим пестливо-поменшувальним значенням, ймовірно у спілкуванні дорослих (мам, няньок, годувальниць) з дітьми і не виходили за межі фамільярної мови. В історії цього суфікса усе ж розпочався період, коли він, зберігаючи своє головне значення, перестав бути винятково антропонімічним, оскільки його рефлекс належать до найпродуктивніших міноративних суфіксів романських мов. Щодо цього можна назвати власне ім'я *Nonitta* з варіантною формою *Nonnitta*, яке спорадично простежується у написах. Воно співіснує зі словами *nonnus* (*монах*) і *nonna* (*монахиня*), які були поширені у християнській, також пізній латині, і могли слугувати відправним пунктом щодо перенесення цього суфікса з власних імен на загальні. Проте це тільки один з можливих шляхів, який, зрештою, потребує доведення. Перенесення суфікса *-ittu* на загальні імена найімовірніше могло відбутися наприкінці спільнороманського періоду. Наявність цього процесу у латині не зафіксована. Отож суфікс *-ittu* у латинській мові, безперечно, можна назвати антропонімічним.

Особливе зацікавлення у лінгвістів виникло щодо питання походження суфіксів, які налічують значущий елемент *-tt-* і, передусім, суфікса *-ittu*. Висловлено безліч думок і припущень, які можна об'єднати у дві групи:

- 1) ці суфікси нелатинського походження;
- 2) вони виникли на латинському ґрунті шляхом перетворення існуючих у латинській мові формотвірних і словотвірних морфем.

Припущення щодо нелатинського походження суфікса виникло раніше і має більше прихильників. Однак між вченими, які відстоюють цю думку, нема згоди щодо мови джерела.

Як вважає В. Мейєр-Любке, мову-джерело неможливо визначити [8, с. 569]. Зокрема, поширена думка щодо його германського походження [9, с. 371–374; 10, с. 33–35], однак, джерелом вважають грецьку [11, с. 170], етруську [12, с. 77], кельтську [5, с. 26] та баскську [13, с. 315] мови. Деякі вчені вважають, що цей суфікс виник на латинському ґрунті як результат емоційно-експресивного перетворення посесивного суфікса -ĭtus [2, с. 346].

Усі ці теорії, за винятком кельтської, досить детально розглянуто у статті Г. Туровера [13], який приєднується до думки щодо автохтонного походження суфікса, та у Б. Хассельрота [15], який захищає кельтську теорію. Зіставлення зазначених поглядів і врахування матеріалів латинських джерел і романських мов не дає достатнього матеріалу для вирішення цього питання, проте дає змогу відкинути етруську, грецьку та баскську теорії як необґрунтовані. Германська теорія, розроблена німецькими вченими, які високо оцінювали значення германського суперстрату для перетворень у пізній латині, відхиляється з урахуванням хронології. Германські слова проникають у народну латину досить пізно (IV–V ст.). Серед них нема слів, утворених суфіксами, які могли б бути прототипом -ĭttus, -a [14, с. 87–88].

Отож, залишаються дві теорії: автохтонна (латинська) і кельтська. Дати перевагу одній з них дуже важко і навіть ризиковано.

Теорію щодо автохтонності суфікса -ĭttus, -a прийнято й обґрунтовано Г. Тувером [13, с. 314–327], який захищає думку про виникнення суфікса -ĭttu шляхом експресивної гемінації *t* в суфіксі -ĭtu. Ця теорія дещо вмотивованіша, проте вона базується, здебільшого, на кон'єктурах і більш чи менш аргументованих припущеннях. До думки щодо автохтонного походження суфікса приєднався відомий індоевропеїст і романіст Ю. Курилович [15, с. 186–190], який підтвердив її новими аргументами. Сучасні фонологічні концепції нейтралізації фонем у певних позиціях дали змогу Ю. Куриловичу припустити нейтралізацію *s* і *t* перед *l* і висунути гіпотезу щодо спільного походження суфіксів -ĭttu, -ĭccu з перетворень суфікса -ĭc(u)la. Однак цілковитою переконливістю ця теорія не володіє.

Думку щодо кельтського походження суфікса -ĭttu обґрунтовано Б. Хассельротом [5]. Вчений посилається на кельтські запозичення, утворені цим суфіксом, які (хоч і вважають деетимологізованими) членуються на рівні ранньої імперської латини (наприклад, *sagitta*). Автор розглядає низку антропонімів і топонімів з території Галлії, в яких можна виокремити суфіксальний елемент -*tt*-. Він вважає, що германські демінутивні антропоніми, утворені суфіксом -*izo* (-*izzo*), який вимагає попередньої стадії з -*tt*-, також засвідчують його кельтське походження. Отож, кельтський суфікс з елементом -*tt*- був би безпосереднім джерелом латинського суфікса *i*, ймовірно, посереднім через германські запозичення. Однак ця ймовірність ґрунтується не стільки на цілковитій переконливості мовних фактів, скільки на тонкій інтерпретації багатого мовного матеріалу. За сучасного стану дослідження питання щодо походження суфікса -ĭttus, -a залишається нез'ясованим.

Певне зацікавлення становить географічне поширення суфікса -ĭttus, -a. Антропоніми, утворені суфіксом -ĭttu, поширені в усіх провінціях, хоча у кожній провінції

їхня кількість незначна. Як пише К. Гренджент, антропоніми з цим суфіксом прос-тежуються спочатку в епіграфіці Італії і Дакії, а потім Іспанії та Галлії [16, с. 20]. Насправді, в Дакії засвідчений єдиний антропонім Gallitta, який не стверджує прийняття цього суфікса дако-латинським мовним середовищем, оскільки це ім'я було популярним у Римі, Італії і в раніше підкорених провінціях.

Використовуючи матеріали суцільної вибірки з СІЛ, зробленої Б. Хассельротом, можна навести такі дані щодо кількісно-географічного поширення суфікса -ittu (повторення вважатимемо окремими одиницями):

1. Urbs Roma – всього 30 одиниць, серед них найчастіше повторюються Pollitta – 13 разів і Gallitta – 4 рази.

2. Різні області Італії, також і Південної, де, як зазначає В. Мейер-Любке [8, с. 596], суфікс -itta не був автохтонним, – всього 22 одиниці. Превалює Pollitta – 7 разів, Iulitta – 5 разів, Gallitta – 2 рази.

3. Заальпійська Галлія – 18 одиниць. З них у Нарбонській Галлії тільки 2 одиниці. Зауважимо, що серед галльських антропонімів нема імені Gallitta. Проте воно є в написах з Цісальпійської Галлії. Отже, нема підстав вважати Gallitta галльським іменем у всіх написах. Gallus ще не стверджує кельтського походження цього імені. Чимало римлян, які побували в Галлії і так чи інакше були зв'язані з нею, приймали це ім'я.

4. Африка – 14 одиниць. Тут переважає Gallitta – 5 разів і Pollitta – 4 рази. Переважання Gallitta в африканських написах також засвідчує, що Gallitta не обов'язково жінка галльського походження.

5. Балкано-дунайські провінції – 13 одиниць, з них одна в Дакії.

6. З інших провінцій по два–три приклади.

Дані романських мов засвідчують, що суфікс -itta з рідкісною варіантною формою -ittus виник у Центральній Італії і був прийнятий народною латиною Північної Італії, де утворилися галло-італійські діалекти, і Південною, а далі також Північною Галлією. Отож сприятливим чинником для акліматизації цього суфікса слугував галльський субстрат, оскільки саме на території, заселеній галлами, цей суфікс набув найбільшої продуктивності. Цей факт теж може свідчити про кельтське походження суфікса -ittu.

Не цілком зрозуміла вихідна функція -itta. Не виключено, що з цим суфіксом, як і з -ina, -illa, первісно утворювалися жіночі імена від чоловічих: Gallus – Gallitta, Iulius – Iulitta (поряд з Iulia) і т. п. Однак саме для утворення жіночих імен часто використовувалися поменшувально-пестливі суфікси, і навпаки – суфікси жіночих антропонімів часто отримували пестливий відтінок. Подібної еволюції міг зазнати суфікс -itta. Коли за цим суфіксом закріпилося пестливе значення, поряд з ним міг виникнути суфікс -ittus для утворення чоловічих пестливих антропонімів: Piripittus, Basittus, Oxittus, Ulittus.

Не встановлений сьогодні час поширення цього суфікса. Дослідники обмежуються загальними вказівками, що суфікс -ittus, -а виник в імперській латині. Проте імперська латина охоплює щонайменше чотири століття, отож такої вказівки недостатньо. Безперечно, хронологічна інтерпретація епіграфічних матеріалів (зокрема, надмогильних написів дохристиянського періоду) дуже важка, та в деяких межах можлива. В епіграфіці Центральної Італії пестливі імена, утворені суфіксом

-ĭttu, простежуються вже з I ст.н.е.: Gallitta (дружина єгипетського префекта в роках 10–23), Iulitta (напис на амфорі з Помпей). Формант -itt- наявний вже у прізвиську Salvitto, учасника африканських кампаній Цезаря, якщо припустити, що у цьому слові суфікс -itt- ускладнився зневажливим суфіксом -o-onis. Зрештою, слово sagitta простежується в текстах кінця давньої ери (наприклад, в Овідія) і немає сумніву, що sagitta (дослівно – маленький плащ, тобто кусок тканини, прикріплюваний до кінця стріли для збереження рівноваги в польоті) налічувало вже суфікс -ĭtta. Так само можна аргументувати виникнення форманта -ĭttu у республіканській латині, можливо ще без повноправного статусу суфікса та чітко окресленої семантики.

Отже, чимало питань, що стосуються цього суфікса, і надалі залишаються невідізнаними, і безспідставно найавторитетніший дослідник цього суфікса шведський вчений Б. Хассельрот називає його загадковим (*suffixe énigmatique*) [5, с. 15].

1. Бурсыев Э. Основы романского языкознания. – М., 1952.
2. Туровер Г. Я. Вопросы развития уменьшительных суффиксов в поздний период существования латинского языка // Учен. Зап. I МГПНІІЯ.-М., 1957. – Т. XV.
3. Brūch J. Der Einfluss der germanischen Sprachen auf das Vulgār. latein. – Heidelberg. 1913.
4. Corny J. Les noms propres latins en -ĭttus, -ĭtta et les diminutifs romans en -ett // Romania. – 1877. – T. VI.
5. Diez Fr. Grammatik der romanischen Sprachen. – Bonn, 1871. – Teil II.
6. Grandent C. H. An introduction to Vulgar Latin. – London, 1908.
7. Habrel R. Die romanischen Suffixe mit -cc- und -tt- // Zeitschrift für romanische Philologie. – 1910. – Bd. XXXIV.
8. Hasselrot B. Etude sur la formation diminutive dans les langues romanes. – Uppsala. 1957.
9. Kajanto J. The Latin Cognomina. – Helsinki-Helsingfors, 1965.
10. Klein J. Kosenamen auf itta // Reinisches Museum für Philologie. – 1876. – Bd. XXI.
11. Kuryłowicz J. Les suffixes romans -iccus, -ittus etc. // Onomastica. – 1965. – Roczn. X.
12. Meyer-Lübke W. Grammaire des langues romanes. T. II: Morphologie. – P., 1895.
13. Pirson J. La langue des inscriptions latines de la Gaule. – Bruxelles, 1901.
14. Schulze W. Zur Geschichte der lateinischen Eigennamen. – Berlin, 1904.
15. Walde A. Lateinisches etymologisches Wörterbuch. – Heidelberg, 1910.
16. Zimmermann A. Wie sind die aus dem Romanischen zu erchliessenden vulgärlateinischen Suffixe attus (a), ottus (a) und itta entstanden? // Zeitschrift für romanische Philologie. – 1904. – Bd. XXVIII.

THE LATE LATIN ANTHROPONIMIC SUFFIX -ĭttu

Roman Dombrowski

*The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

Reflections of the Latin suffix -ĭttu belong to the most productive diminutive suffixes in Romanic languages. In the Latin language it is encountered only in anthroponymy for forming female (more rarely male) pet names.

The problem of the suffix -ittu origin is not yet solved once and for all. The theories about its Etruscan, Greek, Basque or Germanic origin cannot be recognized as satisfactory. The hypothesis of its Celtic origin proposed by a well known Swedish scholar B.Hasselrot seems the most probable. But the autochthonous (Latin) theory of the suffix -ittu origin, whose adherent among other distinguished scientists was Y.Kurilovitch, should not be fully rejected as well.

Most scientists believe that suffix -ittu appeared in imperial Latin. Chronological interpretation of epigraphic material makes it possible to attribute suffix -ittu to republican Latin.

Key words: suffix, epigraphic, anthroponimus, demunitivious, German superstatus, Gallic substratus, chronological interpretation.

Стаття надійшла до редколегії 24.10.2007

Прийнято до друку 21.12.2007

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

УДК 81'243:811.134.2

КОМП'ЮТЕРНА ЛІНГВОДИДАКТИКА ТА ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВСТВО ДРУГОЇ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ (ІСПАНСЬКОЇ)

Олег Нестеренко

*Дніпропетровський у-т економіки і права
49000 вул. Набережна Леніна, 18*

У статті йдеться про використання комп'ютерних технологій, передусім Інтернету в лекційному курсі “Лінгвокраїнознавство другої іноземної іспанської мови”. Висвітлено методику вивчення іспанської мови як другої іноземної завдяки Інтернет-ресурсам, а також організації самостійної роботи студентів з пошуку, оцінювання, систематизації та презентації краєзнавчої інформації цією мовою.

Ключові слова: нові технології, Інтернет, пошукові системи, Power Point презентації.

Проблема навчання іноземним мовам не сходить з порядку денного вже кілька десятиліть. Особливої чинності набула вона у зв'язку з долученням України до Болонської системи [1], а разом із цим і вимогою до повноцінного володіння її громадянами декількома іноземними мовами.

З кожним роком зростає кількість викладачів іноземних мов звертається до *комп'ютерних технологій* (КТ) з метою підвищити якість навчального процесу.

Цим питанням опікуються українські вчені В.Ю. Биков, Ю.О. Жук, Н.М. Кучіна, В.В. Олійник, В.Д. Руденко, П.В. Стефаненко, М.П. Шишкіна [1; 5; 8; 10; 12; 13; 16]. Цікаві матеріали можна відшукати у російських дослідників М.А. Бовтенко, А.А. Миролубова, В.С. Сухова і І.В. Мурова [2; 9; 14]. На особливу увагу заслуговують роботи П.В. Стефаненка [13], І.В. Кукуленко-Лук'янець [7] та Ернана І. Барренечоа [17]. Однак ці праці, здебільшого, спрямовані на вивчення загально-дидактичних принципів використання інформаційних технологій, або ж присвячені розробці проблем, які хоч і пов'язані з вивченням іноземних мов, проте не базують-ся на сучасних інформаційних технологіях, що не може не позначитись на якості викладання такого важливого для сучасного суспільства предмета, як “Іноземні мови”.

Чимало нових надбань у плані розробки методик використання КТ мають викладачі факультету міжнародної комунікації Дніпропетровського університету економіки та права. Це стосується, передусім, розробок нових тестових матеріалів, використання існуючих навчальних програм для формування та розвитку мовленнєвих компетенцій з англійської, французької та німецької мови. Іспанська ж мова є порівняно новою у Навчальному Плані університету.

Процес організації вивчення цієї мови, яку було запроваджено в університеті п'ять років потому, розпочався з пошуку навчальних матеріалів і не міг не привести викладача до висновку щодо необхідності звернутись до ресурсів Інтернету. Передусім, така потреба викликана практично цілковитою відсутністю якісних вітчизняних підручників. По-друге, специфіка навчального курсу “Лінгвокраїно-знавство другої іноземної мови (іспанської)” полягала в тому, що відповідно до Навчального Плану його читали на початковому етапі вивчення мови, а в 36-годинному лекційному курсі майже неможливо викласти усю повноту та багатство іспаномовної культури, користуючись для цього не іспанською, а українською мовою, що, відповідно, суперечило вимогам “Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної Освіти” де в розділі 5.1.1.2. подано рекомендації щодо оволодіння соціо-культурними знаннями [6].

Отож ми намагались залучити студентів до вивчення окремих лінгвокраїно-знавчих і соціокультурних аспектів іспанської мови в межах виконання залікових проектних робіт: протягом одного семестру студенти вивчали теми, які не увійшли до курсу лекцій. У своїх пропозиціях ми керувались результатами психолого-педагогічних досліджень та рекомендаціями Інституту психології професійної освіти АПН України [11]. Спочатку студентів ознайомили з переліком запропонованих тем, далі кожен з них одержав індивідуальні рекомендації щодо пошуку інформації в Інтернеті. Студенти мали доступ до Інтернету в мультимедійній аудиторії факультету міжнародної комунікації.

Виконання таких проектних робіт не є обов'язковим для студентів, однак ті, хто успішно виконав роботу, захистив перед аудиторією та надав до кафедри її роздруковану версію, отримували залік з предмета. Ті студенти, які не виявили зацікавлення до такої пошукової роботи, складали залік з “Лінгвокраїнознавства” на загальних підставах.

Минулого року ми зі згоди працівників кафедри студенти не роздруковували свої роботи, а здавали на кафедру їхні електронні версії. Таке рішення передбачало використання зібраних матеріалів для подальшої розробки цієї ж теми іншими студентами. Наші слухачі запропонували інший підхід, а саме – надавати до захисту не текстову частину проектів, а виконувати їх у форматі Power Point-презентацій. Це означало необхідність пошуку в Інтернеті не лише текстової, а й ілюстративної інформації. Отож виникло питання щодо методології пошуку та критеріїв оцінювання Інтернет-ресурсів.

Сьогодні питанням критеріїв відбору опікуються як дослідники, так і викладачі-практики.

Викладачка англійської мови Технічного університету м. Анкара (Турція) Феріт Килицька (Ferit Kilickaya) пропонує власні критерії для оцінювання підручників, які містять країнознавчу інформацію [17]. Ці ж критерії можна застосувати для оцінювання інтернет-сайтів, що містять на своїх сторінках подібну інформацію:

1. Чи містить підручник інформацію, рекомендації чи інструкції щодо користування ним?

2. Чи спрямовано створений підручник на конкретний читацький адрес, чи налічує він будь-які специфічні особливості?

3. Чи визначено роль та місце викладача в процесі користування цим підручником?

4. Чи розглянуто в ньому різноманітні культури, чи лише деякі з них, такі як британська та американська?

5. Чи містить підручник відомості про об'єктивні реалії країни, культура якої вивчається, чи це є суб'єктивне баченням автором проблеми підручника?

6. Що є джерелом культурологічної інформації? Чи є текст підручника результатом дослідження чи авторським спостереженням?

7. Яку тематику висвітлює підручник? Чи є вона характерною для певної країни? Чи відповідає тематика потребам та інтересам конкретної групи студентів?

8. Які культурні та соціальні верстви населення у ньому представлено? Чи витримано баланс у презентації національно-культурної різноманітності народів, чи роботу присвячено лише одному з них? Якщо так, то якому? Чи простежуються стереотипи у викладенні матеріалу?

9. Чи містить підручник узагальнення щодо культурних реалій? Чи інформує він читача про те, що дійсно є характерним для певної місцевості, а що не завжди є для неї типовим?

10. Чи коментуються реалії в плані "добре-погано", чи такі коментарі відсутні?

11. Чи проілюстровано у підручнику текстовий матеріал? Якщо так, то чи зрозумілі ці ілюстрації учням? Чи необхідна додаткова інформація для їхнього тлумачення, чи вони зрозумілі?

12. Які вправи запропоновано учням? Чи виконували студенти подібні завдання?

13. Чи потребує викладач додаткової спеціальної підготовки для успішної роботи з цим підручником? Чи достатньо у ньому рекомендацій щодо того, як працювати?

14. Чи зможуть студенти активно використовувати інформацію у своїй подальшій роботі, чи вона необхідна лише для ознайомлення з культурою, яка вивчається?

15. Яким є Ваше загальне враження від цього підручника?

Не всі з перелічених критеріїв є беззаперечними, однак, користуючись ними, викладачі чи студенти матимуть змогу збагатити власні дослідження новим фактичним матеріалом, уникаючи при цьому суб'єктивізму та упередженості авторів певного Інтернет-ресурсу.

Інший автор [2] надає у своїй праці додаткові рекомендації щодо використання Інтернет-ресурсів у дослідницькій роботі:

Авторитетність джерела:

1. Хто є автором інформації?

2. Чи містить веб-сторінка конкретну адресу-посилання для зв'язку з автором?

3. Чи існує інформація про рівень компетентності автора? Для цього задайте пошук та знайдіть в Інтернеті інші статті цього ж автора.

Вичерпність інформації:

1. Яким є джерело інформації, розташованої на сайті?

2. Наскільки грамотною є мова статті чи інформації? (Публікація не повинна містити орфографічних, синтаксичних та інших помилок).

Об'єктивність/суб'єктивність викладення:

1. Чи можете Ви визначити, є стаття об'єктивною чи суб'єктивною?

2. Чи розглянуто проблему в різних аспектах?
3. Чи відома Вам організація, якій належить цей веб-сайт чи яка його спонсорує?

Оновлення інформації:

1. Чи можна відшукати дату написання статті?
2. Чи єможна з'ясувати дату розміщення цієї статті на сайті?
3. Чи можна визначити, коли у статтю вносили зміни, і чи зроблено такі зміни?
4. Якщо на сторінці є гіперпосилання, то чи працюють вони? (Оберіть будь-які три посилання та перевірте це).
5. Чи є оригінальним зміст статті?
6. Чи є корисною для Вас та Вашого дослідження ця інформація?

Щодо цього портал іспанського видавництва Espasa [19], яке спеціалізується на виданні підручників іспанської мови для іноземців, та розділ цього порталу “*Mundo hispano*” є для викладача курсу “Лінгвокраїнознавство” безперечно цікавими.

Розділ “*Cultura hispana*” містить безліч різноманітних, цікавих, змістовних і досить коротких статей, які викладач може запропонувати студентам для початкового знайомства з темою, а потім і для поглибленої роботи над обраною лінгвокраїнознавчою проблемою, що пов’язана з його проектною роботою. Тематика статей на зазначеній сторінці досить різноманітна: свята, традиції, живопис, скульптура, архітектура, література, кулінарне мистецтво та ін. Викладач може, скориставшись з такої тематичної різноманітності, запропонувати студентам дослідити той чи інший аспект у різних іспаномовних країнах. Серед наших студентів особливий інтерес викликають теми народної творчості (танці, національні костюми, пісні), національні кухні (від славнозвісної кулінарії Країни Басків до аргентинської, кубинської та мексиканської).

Студенти на власний розсуд, керуючись власними інтересами та пререференціями, обирають одну з тем, запропонованих у розділі “*Mundo hispano*”:

- Noticias del español (Новини іспаномовного світу);
- Cultura hispana (Іспанська культура);
- Dudas (Складні питання в уживанні мови);
- Expresiones coloquiales (Розмовні формули);
- Dichos y frases hechas (Прислів’я, приказки та фразеологія);
- El origen de las palabras (Походження слів).

На сторінці “Noticias del español” читач відшукає, наприклад, такі повідомлення: “El Cervantes para un soberano escritor” – про премію імені М. Сервантеса, котру вручають 23 квітня, в день смерті великого письменника; “Picasso bate su propio récord” – про продаж з аукціону творів видатного іспанського митця. Всього на сторінці розміщено понад 150 статей.

Сторінка “Cultura hispana” пропонує близько 200 статей, серед яких: “El mate en Uruguay, un auténtico honor”, “El español en auge, pero enfrentando al spanglish”, “La riqueza de la música latinoamericana”, “La sidra asturiana, una bebida con identidad cultural” та інші. Звертаємо увагу наших студентів на статтю “Los buscadores españoles: una herramienta necesaria” (“Пошукові системи: необхідний інструмент”).

Роботу з ознайомлення студентів з іспаномовними порталами (це не лише згаданий портал esespasa.com, а й портал інституту Сервантеса, його Віртуального

Центру [21], ділової іспанської мови та багато інших) ми розпочинаємо на заняттях з “Практичного курсу другої іноземної мови (іспанської)” в мультимедійному класі, доступ до якого студенти мають і в позаурочний час.

Під час аудиторної роботи вони навчаються користуватись електронними on-line-словниками, серед яких ми рекомендуємо “Diccionario de la Real Academia Española”.

Окрім іспаномовних порталів і сайтів для ознайомлення з іспаномовними країнами та їхніми культурами рекомендуємо також звертатися до англomовних сайтів, серед яких чимало якісних. Ми рекомендуємо здійснювати підписку на розсилку порталу Visual Link Spanish (TM) Free Online Learning Center [20]. Щотижнева розсилка цього порталу містить коментарі директора Американського Інституту Мов (U.S. Institute of Languages) Девіда С. Кларка (David S. Clark) з тих чи інших аспектів іспаномовної, передусім латиноамериканської культури, з окремих проблем міжкультурної комунікації.

З деякими питаннями міжкультурної комунікації можна ознайомитись також на порталі Free Online Learning Center, де розміщено роботу Світлани Тер-Мінасової “Мова та міжкультурна комунікація” [15].

1. Биков В.Ю. Інтеграція освіти України у світовий освітній простір і проектний підхід, як ефективний інструмент її реалізації // Професійна освіта: педагогіка і психологія / За ред. І. Язюна, Н. Нічкало, Т. Левовицького, І. Вільш. – Україно-польський журнал. Видання. III-Вид-во: ЗАТ “ВПІОЛ”, Київ – Честохова, 2001.
2. Бовтенко М.А. Компьютерная лингводидактика: Учебное пособие / М. А. Бовтенко. – М.: Флинта: Наука, 2005. – 216 с.: ил.
3. Вузовская педагогика в информационном обществе //Материалы VI семинара профессорско-преподавательского состава и сотрудников РГГУ 28–31 января 1998 г. Голицыно Москва 1998 Адреса в Інтернеті: <http://liber.rsuh.ru/Conf/Pedagogika/pedagogika.pdf>
4. Жук Ю.О., Шишкіна М. П. Електронний підручник та проблема систематики комп'ютерно орієнтованих засобів навчання // Нові технології навчання : Наук.-метод. зб. – К: ІЗМН, 2000. – № 22.
5. Жук Ю.О. Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання у професійній освіті // Зб. наук. праць. – Донецьк: Либідь, 2001.
6. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. Відділ сучасних мов, Страсбург/ Науковий редактор українського видання д-р. пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003.
7. Кукуленко-Лук'янець І.В. Психологічні засади особистісно-креативного підходу в навчанні студентів університету (на матеріалі іноземної мови). Автореф. дис. ... канд.а психол. наук. К., 2003.
8. Миролюбов А.А. Концепция учебного предмета “Иностранный язык” (тезисы): [//ioso.ru/distant/do/course/engl-inter/list1.6.htm#uiui](http://ioso.ru/distant/do/course/engl-inter/list1.6.htm#uiui).
9. Олійник В.В. Дистанційна освіта за кордоном та в Україні // Імідж сучасного педагога. – К.: 2001. – №1(12).
10. Рибалка В.В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників / За ред. Г. О. Бала. К.: Видавниче підприємство “Деміур” – 1998.
11. Руденко В.Д. Інтернет: погляд у майбутнє (матеріали із засідання круглого столу в Головному управлінні освіти і науки Київської міської державної адміністрації) // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2001. – № 3.

12. Стефаненко П.В. Теоретичні і методичні засади дистанційного навчання у вищій школі. Автореферат дисертації на здобуття ступеня доктора пед.наук. К.: 2002.
13. С. Тер-Минасова “Язык и межкультурная коммуникация”: [www.abroad.ru /english/termin/content.htm](http://www.abroad.ru/english/termin/content.htm)
14. Сухов В.С., Муров И. В. Роль глобальной сети Internet в обучении иностранным языкам: http://depfolang.kubsu.ru/suchov_murov.html
15. Шишкіна М.П. Тенденції формування та використання системи комп’ютерних засобів навчання // Мат-ли Всеукраїнської науково-практичної конференції “Інформатика та комп’ютерно орієнтовані технології навчання”, 16–18 травня 2001р. – Хмельницький, 2001.
16. David S. Clark. Visual Link Spanish. Адреса в Інтернеті: www.spanishprograms.com.
17. Es Espasa. Mundo Hispano: <http://www.esespasa.com>
18. El Camino de Santiago. Centro Virtual Cervantes/Actos culturales: http://www.cvc.cervantes.es/actcult/camino_santiago/
19. Ferit Kilickaya. Guidelines to Evaluate Cultural Content in Textbooks: [http://iteslj.org /Techniques/Kilickaya-CulturalContent/](http://iteslj.org/Techniques/Kilickaya-CulturalContent/)
20. Germán Hita Barrenechoa. La enseñanza comunicativa de idiomas en Internet. Características de los materiales, propuesta didáctica: [//formespa.rediris.es/biblioteca/hita.htm](http://formespa.rediris.es/biblioteca/hita.htm)
[/hita/hita_capitulo1.pdf](http://formespa.rediris.es/biblioteca/hita/hita_capitulo1.pdf)
21. Kuchina N.M. Computer program for learning English grammar. // Матеріали Міжнародної науково-методичної конференції “Інноваційні підходи до навчання іноземних мов та культур у новому тисячолітті.” Тези доповідей. Дніпропетровськ, Україна, 20–22 вересня 2002 р. Дніпропетровський університет економіки та права, 2002.

COMPUTER LINGUODIDACTICS AND COUNTRY STUDIES OF THE SECOND FOREIGN LANGUAGE (SPANISH)

Oleg Nesterenko

*University of Economy and Law in Dnipropetrovsk
49000 Naberezhna Lenina st., 18*

The article deals with usage of the modern computer technologies, especially that of Internet in lecture course of Culture and Society. Certain aspects of Spanish teaching as the second foreign language with the help of Internet resources is being described together with the organisation of independent learning process in searching, evaluation, systematisation and presentation of cultural information in this language.

Key Words: New Technologies, Internet, Search Engines, Power Point Presentation.

Стаття надійшла до редколегії 23.11.2007 року

Прийнято до друку 21.12.2007 року

УДК – 808.3–316.4

КСЕНІЗМИ ЯК ЕЛЕМЕНТИ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Ірина Кочан

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

Проблему національного і запозиченого у мові проілюстровано на прикладі термінології. Як засвідчують спостереження, кожна мова виявляє у цьому свою специфіку. Ксенізми, або запозичені слова, є елементами міжкультурної комунікації.

Ключові слова: іншомовна лексика, термінологія, міжкультурна комунікація.

Функція спілкування – передача інформації, обмін думками, забезпечення інтеракції (взаємостосунків), необхідних умов існування. Комунікація може відбуватися між носіями однієї мови і різних мов. У такому випадку необхідно знати мову-посередника чи добре володіти однією із мов. Спілкування носіїв різних мов і культур супроводжують “елементи та категорії мовного коду кожної ідіоетнічної мови, що формують неповторні мовні картини світу” [2, с. 252]. Окремі поняття з відповідною назвою можуть переходити у міжнаціональний фонд і ставати надбанням багатьох (чи окремих) мов, не втрачаючи свого національно-культурного забарвлення і специфічного змісту. Такі елементи міжкультурної комунікації спостерігаємо у будь-якій конкретній мові. Мабуть, не існує у світі мови, яка б не послуговувалася запозиченими словами. Уживання таких слів у мовленнєвій діяльності пояснюють винятково комунікативними потребами. У наукових розвідках останніх років іншомовні слова трактують як нормальну функцію мовного життя, яка набуває перспективності, внаслідок чого заслуговує на увагу дослідників. Такі слова лінгвісти називають по-різному: *іноземними* (І. Огієнко), *іншомовними* (І. Муромцев, Г. Півторак) або *чужомовними* словами (П. Штепа, С. Караванський), *позичками* (О. Сербенська, М. Волощак), *позиченими* (О. Горбач, І. Шаровольський), *запозиченнями* (С. Семчинський), *ентражизмами* (О. Горбач, Ю. Шевельов), *ксенізмами* (М. Юшманов). Однак запозичення можуть бути не лише з інших мов, а власне з інших сфер діяльності людини, наприклад, із терміносистем, побутового мовлення, діалектів. Позичку також беруть у банку, проте мусять повернути, так само як і щось позичене. *Ентражизми* – це слова і вислови, запозичені з інших мов. Цим терміном послуговуються в діаспорі. Ми уживатимемо терміни *ксенізми* (грецьке слово ξένος означає “чужий”) або *іншомовні слова*.

Найінтенсивніше іншомовні слова проникають у термінологію, що пов’язано з міжнародним характером наукових досліджень й активізацією термінів-інтернаціоналізмів. Інтернаціоналізацію терміносистем найособливіше простежуємо в модах наукових галузей (маркетинг, обчислювальна техніка, екологія тощо).

Свого часу М. Юшманов виокремив три види мовної політики щодо запозиченої лексики: *ксеноманія* (заохочення запозичень), *утилітаризм* (обирати лише те, що не піддається заміні), *пуризм* (заміна іншомовних слів своїми, автохтонними). Мови по-різному вбирають в себе й адаптують іншомовні слова. Одні намагаються не завдавати собі клопоту й запозичають чужі лексеми у готовому вигляді, проте в національній транслітерації (*ксеноманія*). На думку О.В. Ісаченка, англійська та французька мови охоче приймали латинські та грецькі елементи, вони не завжди боролися за національну самобутність, не переживали періоду пуризму [3, с. 22]. Зокрема, в англійську мову латинські слова почали проникати ще у давньоанглійський період. Після норманського завоювання цей процес посилювався настільки, що в англійській мові нараховувалося до половини слів романського походження [1, с. 118].

Інші мови, навпаки, намагаються очистити свою лексику від чужих слів, заміняючи їх своїми (*пуризм*). Здебільшого, слов'янські мови (зокрема, чеська, польська) вели боротьбу за автохтонну термінологію, тому терміни класичних мов вони намагалися калькувати за допомогою національних морфем або добирати до них національні описові звороти [3, с. 22]. Напр.: *aviaбаза* – *baza lotnicza* (пол.); *letecká základna* (чес.); *аеропорт* – *port lotniczy* (пол.); *letiště* (чес.).

Ще інші мови дотримуються принципу золотієї середини: іншомовні слова, які не мають національних відповідників, адаптуються в них і розчиняються у потужному арсеналі національних наукових слів (*утилітаризація*). На таких позиціях стоїть українська мова.

Причини іншомовних запозичень різні, насамперед, це позначення реалій чужого життя (*спагетті, піца* – італійське; *хот-дог* – американське, *гамбургер, бутерброд* – німецьке), відтак створення однослівного терміна замість кількаслівного національного (*мотель* – готель для автотуристів, *рефері* – суддя спортивних змагань), “престижність” іншомовного слова (*вердикт* замість *присуд*, *супермаркет* замість *магазин самообслуговування*), усталеність його у мові (*телефон, автомобіль, телевізор*).

Як засвідчує лексикографічний матеріал, усі ксенізми можна поділити на дві групи: ті, які увійшли в нашу мову без особливих змін лише в українській транслітерації (*ноу-хау, рефері, мас-медіа* тощо і такі, що пристосувалися в нашій мові, отримали національну афіксацію або вже не сприймаються як запозичені (*вібрування, школа, селективність*)).

Адаптація іншомовних слів може відбуватися по-різному. Зокрема, в українській мові ми спостерігаємо:

- приєднання до запозичених афіксальних слів українських суфіксів (*професійний, індустрійний, перспективний, математичний, гангренувий*);
- приєднання до запозичених афіксальних слів українських префіксів (*надгенератор, підпрограма*);
- приєднання до національних коренів запозичених чи інтернаціональних афіксів – суфіксів чи префіксів (*читабельний; суперзірка*);
- поєднання національного та запозиченого (інтернаціонального) коренів (*кінозйомка, аеросани, фотоспалах, Галагро* тощо), тобто запозичуватись можуть не лише окремі слова, а й їхні компоненти.

А терміни, що містять комбінацію національних і запозичених елементів, називають *гібридними*.

Проникаючи у нове мовне середовище, запозичене слово пристосовується до чужої лексичної системи, входить у чужі для нього лексичні зв'язки. Процес

адаптації □ це формування лексичних зв'язків слова у новій системі, створення серій і рядів типових уживань, які узагальнюються і є достатніми для актуалізації значення.

Серед запозичень вирізняється особливий шар слів з греко-латинськими елементами. Немає жодної праці з проблем теорії термінознавства чи дослідження окремих терміносистем, де б не називали латинські і грецькі слова, які стали термінологічною основою багатьох наук.

Описуючи сучасний стан будь-якої галузі знань, розглядаючи терміносистеми чи групи термінів, науковці, зазвичай, звертаються до історії науки, до слів грецької, латинської мов, оскільки будь-яка (у тім числі й найсучасніша) теорія ґрунтується на багатовікових традиціях.

Грецька мова пристосована до викладу наукових думок і формування спеціальних слів. Вона створила моделі термінів-комполітів. Латинська мова, на думку дослідників, має штучне творення та у XVI ст. стає міжнародною мовою. Вона була провідником грецьких терміноелементів і моделей [47, с. 129].

Латинські й грецькі основи термінів уже в епоху середньовіччя створили єдиний греко-латинський фонд, який легко проникав в інші мови, оскільки слугував основою наукової діяльності.

Отож у термінознавстві постійною є проблема: якою має бути мова науки: національною чи міжнародною? Очевидно, щоб дати відповідь на це питання, необхідно визначити адресата наукової думки: представника однієї нації чи світову спільноту? Чи можна поєднати спільну мову учених і національну мову дослідника? Чи можна створити будь-яку штучну спільну мову, яка б пододала мовні бар'єри між усіма (чи хоча б багатьма) народами, а якщо так, то чи буде тоді наука доступна усім?

Від XIV ст. людство намагається створити таку штучну мову, яка базувалася б на латинських коренях та афіксах. Паралельно з цим спостерігаємо протилежну тенденцію, пов'язану з переходом науки на національні мови і відмовою від латини, бо створення міжнародної мови, якою послуговувалися, здебільшого, науковці, перешкоджало опановувати знання іншим прошаркам населення. Окрім того, штучну мову одного часу і простору не розуміли науковці інших епох.

Ежен Вюстер, австрійський учений, мріяв про абсолютну інтернаціоналізацію мови науки. Однак цей проект не мав успіху, як і спроба створити єдину міжнародну термінологію на базі латини чи штучної міжнародної наукової мови.

“Переїмання готової термінології пригнічує авторитет народу, виразно натякає на неспроможність виробити власну... Вживання іншомовних слів... залишає нестерпний слід на стилі наукової мови. Елемент мови ніколи не фігурує пасивно. Він тягне за собою навіть готові мовні звороти іншої мови... Тому маємо підставу зваяжати, що чужі терміни – це перші емісари в руках лиходія для скритого, але послідовного руйнування рідної мови. Вони шкодять повільно й підступно, як канцерогенна пухлина” [3, с. 213].

Однак до цього твердження необхідно поставитися критично, бо в мові науки передусім важать точність, зручність і доцільність назви, її тісний контакт із поняттям, можливість безперешкодно спілкуватися із зарубіжними колегами. Адже системи знаків математики, фізики, хімії, мовні знаки не знищили мови тих, хто

ними послуговується. Терміни багато в чому подібні до таких знаків, бо створені задля спілкування посвячених, це скоріше знаки знаків. Вони аж ніяк не змінюють рідну мову, а лише корелюють з нею. У цьому ми пересвідчуємося на кожному кроці, коли зіставляємо той чи інший термін з його описом або еквівалентом нашої мови, напр.: *стоматолог* – зубний лікар; *вердикт* – присуд.

Наприкінці ХХ ст. функції продукування міжнародних слів переймає на себе англійська, хоча не відстають від неї й інші мови романо-германської групи.

Зокрема, англійськими словами на позначення нових понять поповнилися сьогодні: спортивна термінологіка (*бейсбол, віндсерфінг, кетч, кікбоксинг, пейтбол, шейпінг*); терміни інформатики та комп'ютерної справи (*веб-сайт, дисплей, комп'ютер, файл*); економічні терміни (*прес-реліз, холдинг, лізинг, тендер*); мистецькі: (*хіт, шоу*); політичні (*імпічмент, піар, електорат*) тощо.

Серед запозичених термінів фінансово-економічної сфери є чимало французьких (*аванс, афера, афінаж, коносамент, промеса, реалізація, ретур, сеньйораж, фортфейтинг, форс-мажор, франшиза*), німецьких (*біржа, бухгалтер, вексель, гешефт, дамно, капітал, ордер, синдикат, такса, фрахт*), італійських (*авізо, альпарі, валюта, дизажіо, жиро, інкасація, інкасо, каса, квитанція, контрабанда, пагамент, рекамбіо, ретрата*), голландських (*бодмерея*), іспанських (*карго*) і, звичайно, латинських (*акцесія, інвестор, ліцитатор, негоціант, пеня, пролонгація, ревізія, реприватизація, реституція, фонд*) та грецьких (*гістограма, олігополія*), що пов'язано з торговельними, економічними стосунками між різними державами.

Процес запозичення термінів суттєво відрізняється від запозичення слів загальнонавжваної мови. Полягає він у тому, що чимало термінів твориться з греко-латинських коренів у національних мовах. Наприклад: *інновація, девіація, стагнація, медитація, бартеризація* і под.; *етноцид, лінгвоцид, кіноцид*. Відоме навіть авторство деяких із них. Зокрема, терміни *девіація, генологія* ввів у науковий обіг української мовознавчої науки професор Ф. Бацевич.

Використовуються як препозиційні (і не лише латинські): *євро-, нарко-, еко-* (*євровалюта, євровіза, євросоюз, євроленд, євростандарт, наркобізнес, нарковоюжер, наркодилер, наркокапітал; екокатастрофа, екопродукт, екосистема*, так і постпозиційні компоненти: *-лог, -логія*: *культуролог, культурологія, девіатолог, девіатологія, еколог, екологія, маркетинг, маркетингія; сугестолог, сугестологія, уролог, урологія* і под.

Аналогічне явище спостерігаємо і в інших мовах. Носії англійської мови творять нові слова на основі греко-латинських коренів, таких як: *-side, -drome, -gen, -graph, -meter, -phone, -scope* тощо. Причому інтенсивність творення таких слів у них значно вища, ніж, скажімо, в українській чи російській мовах. За підрахунками Далекосхідного наукового центру, в англійській мові налічуємо близько 1 500 слів з такими постпозиційними компонентами, в російській мові – близько 400 [1, с. 119], в українській – 280 (І. К.). Зокрема можна виявити слова, які наявні в одних і відсутні в інших мовах. Наприклад, терміни *кренометр, прогибометр, спиртометр, експонетр, дефектоскоп, овоскоп, фільмоскоп, гальваноскоп, склероскоп* вживають в російській та українській (крім підкреслених) мовах. Однак вони не мають однокоренових аналогів в англійській [1, с. 122]. І навпаки, терміни англійської мови, утворені з міжнародних компонентів (*discrimeter, lipometer, dolorimeter, odynometer, pelvimetr, sonometer* і под.) відсутні в українській мові.

Свого часу Есперсен писав: “Не слід вважати, що усі латинські слова, що побутують в англійській мові, точно відповідають правилам латинської вимови... Слід пам’ятати: якщо вимова і слово у мові стабілізувалися, то слово виконує своє призначення... Не варто про правильність однієї мови міркувати з позицій іншої...” [8, с. 109].

Окремі мовознавці намагалися оцінити іншомовні запозичення з позицій мовної норми (Я. Грот, Р. Брандт, Е. Карський, Д. Лотте та ін.). На їхнє переконання, не варто вживати іншомовне слово, якщо рідна мова має точніші і зрозуміліші лексеми; однак слова, які усталилися у мові і не мають національних відповідників, необхідно залишати (*майстер, музика, капітал, петрушка, помідор*); не варто відкидати іншомовних слів, які не мають однослівних аналогів (*спринтер, мотель, супермаркет*), якщо іноземне слово містить звуки чи комплекси звуків, не властиві мові-реципієнту, то в такому випадку необхідно переробляти його на національний лад (*компотувати, а не компостирувати*) [6, с. 50].

Уживання іншомовного терміна паралельно із національним створює синонімію, небажану для терміносистем. Однак семантичні структури таких слів-синонімів ніколи не бувають тотожними. Вони можуть лише частково накладатися. Порівняймо: *зручність* – 1) якість за значенням *зручний* (якість за значенням *зручний* – добре пристосований до будь-чого, приємний у користуванні // який відповідає певним вимогам; придатний для користування будь-кого (кого); сприятливий); // яким легко, вигідно користуватися; 2) те, що робить щось зручним у користуванні, полегшує побут (про пристрої, обладнання та ін.); вигоди; 3) властивість за значенням *зручний* – вправний, спритний // з певними навичками, майстерністю; // який здійснюється вправно, спритно (ВТССУМ, 386) і *комфорт* (англ. comfort) – сукупність побутових вигод (СІС, 74, 348). Або *обмеження* – 1) дія за значенням *обмежити* – установлювати певні межі будь-чого; зв’язувати щось обмежувальними умовами; // не допускати поширення чого-небудь, локалізувати; 2) правило, настанова, що обмежує будь-чий права (ВТССУМ, 643) і *ліміт* (від лат. limes (limitis) – межа) – 1) крайній ступінь обмеження, максимальна кількість або норма чогось; 2) встановлена сума коштів, матеріальних засобів, що їх господарські органи не повинні перевищувати (СІС, 74, 393). Як бачимо, іншомовне слово конкретніше, точніше позначає поняття.

Спостерігаємо також випадки, коли запозичене слово розширює свою семантичну структуру саме у мові-реципієнті. Наприклад, англійське слово *імпічмент* (impeachment від старофранц. empechement – осуд, обвинувачення) – за конституцією ряду держав (США, Франція) спеціальні правила (процедура) щодо притягнення до відповідальності вищих службових осіб (президента, міністрів) у випадку порушення ними законів певної країни (СІС, 74, 277). Українська правнича наука трактує це поняття як “парламентську процедуру, пов’язану з позбавленням президента недоторканості у зв’язку із вчиненням ним певного злочину, що супроводжується усуненням його з поста” (ЮЕ).

Сьогодні як ніколи важливо прискіпливо ставитися до чистоти рідної мови загалом і наукової зокрема. На порядку денному постало питання кодифікації, тобто систематизації, унормування терміносистем. Зокрема деякі дослідники пропонують переглянути слова, запозичені із класичних мов, з тим, щоб відкорегувати їхнє

написання. Адже від слова *музей* відіскли латинський суфікс *-ум*, то чому не може позбутися такого суфікса *-ус*, скажімо, слова *нотаріус*, *архіваріус*? Адже на початку ХХ ст. в українській мові існувало слово *нотар* (за аналогією до *секретар*, *пономар*). Інша група учених пропонує заміняти запозичені слова суто національними відповідниками. Наприклад, дехто намагається вживати лексеми *світлина* замість *фотографія*, *летовище* замість *аеропорт*. Заслугують на увагу і складні, і складені аналоги до міжнародних композитів, такі як *метеорологія* – *погодознавство*, *барометр* – *тискомір*, *гепатоліт* – *печінковий камінь*, *ангіома* – *судинна пухлина*. Однак не усі слова такого типу можна вдало замінити національними відповідниками, щоб утворити паралельну систему. Отож вони залишаються поки що окремими безсистемними еквівалентами, які набувають все більшого поширення у мові. На жаль, неможливо цілковито замінити усю національну термінологію запозиченою, хоч би якою досконалою не була чужа система.

1. Бартков Б.И., Минина Л.И. Деривационные форманты латинского происхождения в английском и русском языках (количественный подход) // Терминоведение и терминография в индоевропейских языках. – Владивосток: АН СССР, Дальневосточное отделение: кафедра иностранных языков. – С. 118–125.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – 342 с.
3. Исаченко А.В. Термин-описание или термин-название? // Славянская лингвистическая термиология. – София, 1962. – Т. 1. – С. 22.
4. Коваль М. Основні аспекти української науково-технічної термінології з інформатики // Проблеми української термінології: Вісник Державного ун-ту “Львівська політехніка”. – 2000. – № 402. – С. 213
5. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. – М., 1982. – С. 130.
6. Лотте Д.С. Как работать над терминологией. – М.: Наука, – 78 с.
7. Суперанская А.В., Васильева Н.В., Подольская Н.В. Общая терминология. – М.: Наука, 1993. – С. 47; 129.
8. Espersen. Growth and structure of the English Language (it's nature development and origin). – L. 1925.

XENISM AS AN ELEMENT OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

Iryna Kochan

*The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

The problem of national and foreign in the language has always been of current importance. Especially sharp is this issue in terminology. Due to the observations every language has its own specificity. Xenisms, or loan words, are the elements of intercultural communication.

Key words: loan vocabulary, terminology, and intercultural communication.

Стаття надійшла до редколегії 23.11.2007

Прийнята до друку 10.05.2007

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ТА КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ІВАНА ФРАНКА

Тетяна Космеда

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

Вагомим чинником появи в Україні такої геніальної особистості, як Іван Франко, став феномен галицької полілінгвокультурної ситуації другої половини ХІХ – початку ХХ ст. На формування та становлення мовної свідомості Франка великий вплив мало його багатонаціональне культурне оточення, так званий культурний контекст, між-культурна комунікація.

Ключові слова: мовна та комунікативна компетенції, мовна свідомість, міжкультурна комунікація, полілінгвокультурна ситуація.

Роки життя Івана Франка припали на другу половину ХІХ–початок ХХ ст. Галичину цього періоду можна охарактеризувати як своєрідний полілінгвокультурний феномен, оскільки тут активно функціонувало кілька мов (українська, польська, німецька), проживало, як і сьогодні, чимало національностей (поляки, німці, угорці, євреї, росіяни, вірмени, греки та ін.). Відповідно спостерігалася взаємодія культур тих народів, які тут проживали. Така полілінгвокультурна ситуація часто формує і породжує геніальні мовні особистості. Адже відомо, що формування та становлення свідомості, у тім числі і мовної, кожної людини поряд з іншими чинниками залежить від культурного контексту, тобто того національного культурного оточення, в якому перебуває представник тієї чи іншої культури і яке визначає його поведінку та спосіб життя.

Одним з чинників формування Івана Франка як мовної особистості була міжкультурна комунікація.

Отже, об'єктом цієї наукової розвідки є Іван Франко як мовна особистість, його мовна і комунікативна компетенції. Мовна особистість – це багаторівнева та багатокомпонентна парадигма мовленнєвих особистостей, що виявляють себе у режимі реального спілкування. Мовну компетенцію розуміють як лінгвістичну реальію, що віддзеркалює стан володіння мовною системою, а комунікативна компетенція, як відомо, відображає своєрідність сприйняття мовлення, специфіку його творення, мовленнєву поведінку загалом, враховуючи як вербальні, так і невербальні засоби.

Предмет дослідження – міжкультурна комунікація. Міжкультурна комунікація – це комунікація (як вербальна, так і невербальна), що відбувається між представниками різних культур; це комунікація, підпорядкована впливу різних культурних цінностей, стосунків та уявлень.

Матеріал дослідження – спогади про Франка його сучасників, власні спогади Івана Франка, висловлювання письменника, виступи, факти біографії та аналіз творчої діяльності загалом. Зокрема, у виданні “Спогади про Івана Франка” [12] найповніше порівнянню із попередніми збірниками, представлено спогади широкого кола громадських і культурних діячів Західної України та Наддніпрянщини кінця XIX – початку XX століття, рідних, близьких, приятелів і знайомих Івана Франка. Тут міститься багатий і цікавий матеріал про життя і діяльність великого Каменяра.

З. Франко свого часу докладно проаналізувала характер і ступінь вивченості спадщини Івана Франка [5, с. 3–14]. Щодо цього вона зазначала, що “Іван Франко – такий багатогранний, охоплюючий всі ділянки суспільно-національного життя України останньої чверті XIX і початку XX ст. діяч, така могутня постать української культури, що всебічне вивчення діяльності великого Каменяра як за власними творами, так і за документами і матеріалами дає значні можливості для пізнання і розуміння суспільної обстановки того часу, причин і характеру історичних процесів та явищ” [5, с. 3]. До цього можна було б додати, що багатогранність Івана Франка проявляється й у специфіці його мовлення, його діяльності як оратора, промовця, отож важливо вивчати ті умови, ту полілінгвокультурну ситуацію, культурний контекст, що мотивує специфіку його міжкультурної комунікації.

Отже, мета розвідки – аналіз культурного контексту, в якому формувалася свідомість Івана Франка, його мовна особистість, мовна та комунікативна компетенції.

Яким же був культурний контекст Івана Франка?

Почнемо з його походження. Як наголошує М. Гнатюк, “цікаві матеріали, що стосуються походження Франка, містяться у праці о. вана Нагребецького “До родоводу Івана Франка”, написаній на основі метричних книг. І справді, досить дивним виглядало те, що у 1855 р. мати Івана Франка Марія, шляхтянка, вийшла заміж за 53-річного вдівця. В Ясеницях, куди до школи віддали Івана Франка, жила його бабуся по матері Людвіка” [2, с. 6].

Отже, Іван Франко по батьківській лінії українець, а по материнській – польського походження. Відомо, що батько Франка помер, коли він був ще досить малим. Великий вплив на виховання майбутнього тоді письменника мала його бабуся з боку матері. Як бачимо, вже у сім’ї Франко – продукт бікультурної комунікації.

Усім відомо, що Франко родом з Галичини, проте він відрізнявся від типових галичан. Наведемо висловлювання І. Кобилецького: “Кожний майбутній історик Франка та його доби мусить відзначити головні ознаки, що відрізняють Франка від усіх письменників та громадських діячів, передусім галичан.

Одною з цих ознак є німецька працьовитість у Франка, а далі певність себе та відвага, так, наче він казав: “Набік, бо я йду”. Це прикмети людини, якої предки не знали панщизняного щастя” [6, с. 37].

Подібну думку висловлює і Є. Чикаленко, зазначаючи, що І. Франко справив на нього “надзвичайно гарне враження своїм зовнішнім виглядом, вдачею, поведінкою, він нагадував дуже професора В. Антоновича: у обох їх відразу почувалася щоденна талановитість і якась особлива простота (яка рідко трапляється у Галичині), що вабила до них всіх, хто з ними розмовляв” [17, с. 124].

Навчання Франка в гімназії та університеті, атмосфера, яка там панувала, також мали вагомий вплив на формування його комунікативної компетенції. Спираючись на факти,

М. Гнатюк зазначає, що “час навчання І. Франка у Дрогобицькій гімназії сприяв тому, що він досить своєрідно пізнав світ, життя людей інших національностей” [2, с. 7].

Наголосимо на тому, що Іван Франко з великим натхненням вивчав мови та все своє життя вдосконалював ці знання.

У гімназії, як відомо, Іван Франко вивчав польську, німецьку, грецьку, латинь, старослов'янську мови, крім української, хоч, як зазначає Карло Бандрівський, “українська мова належала до предметів надобов'язкових, подібно як наука співу, але хто на неї записався, ставала для нього обов'язковою” [1, с. 53]. Франкові поталанило на добрих учителів, адже у гімназії українській мові його навчав Верхратський, а польській – Туринський. Про це також згадує Карло Бандрівський: “В році 1870–71 були ми у IV класі. Тут далше учив української Верхратський і давав до читання поезії Шевченка; польської мови вчив Юлій Туринський, поляк, поет, повстанець 1863 року, пізніший директор семінарії в Станіславі; від його знань Франко дуже багато скористався. Не раз цілими годинами захоплювався поезіями Богдана Залеського” [1, с. 52]. Відомо, що на вечорницях, присвячених 43-й роковині смерті Шевченка, Франко зробив блискучу доповідь “Шевченко – ляхам” [15, с. 172–183], де проаналізував, як саме відобразилися у творчості Кобзаря польсько-українські стосунки. Є у промові влучні цитати з Броніслава Залеського.

У гімназії формувалася мовна та комунікативна компетенції Івана Франка в проєкції на рідну мову, адже він мав з ким вести полеміку, у тім числі і з приводу мовних явищ. Порівн.: “З д-ром Антоновичем вів Франко спори на годині української мови про етимологію і фонетику, про “язичіє” “Слова” і народну мову так завзято, що вони обидва перебалакували звичайно цілу годину, але решта українців відносилися байдуже до їх балачки” [1, с. 52]. Мовна та комунікативна компетенції Івана Франка були скеровані і на місцеву говірку, в чому всі переконуються, читаючи художні твори Франка, аналізуючи тексти його промов. Як зазначала О. Сербенська, процеси мовної інтерференції у мовному стилі Франка-прозаїка зумовлені, з одного боку, прямими міжмовними контактами, що встановилися в Галичині, наприклад, між українською та польською мовами, а з іншого – виробленим на той час “салоновим” та “публічним” стилем як певним естетичним стереотипом усного та писемного мовлення. Йдеться про вкраплення у тексти чужоземних елементів – слів, словосполучень та речень – польською, російською, німецькою, латинською, гебрійською, французькою, італійською мовами, що сприяли чіткішому оформленню думки, давали можливість відтінити її, а також пізнавати пласти культури інших народів [11, с. 105]. На великий вплив такого явища, як міжкультурна комунікація на особливості мовлення інтелігенції кінця XIX ст., що природно відобразилося у художніх текстах, оскільки в них мовлення освічених людей подається як певний науковий диспут, у котрому використовується значна кількість чужомовних слів та цитат мовою оригіналу вказує також Ю. Денисюк [3, с. 38].

Проблему використання Іваном Франком у своїх прозових текстах значної кількості нетранслітерованих конструкцій спеціально досліджував І. Ціхоцький [16, с. 326–329]. Це явище також засвідчує визначальну роль міжкультурної комунікації у формуванні Франківського ідіостилу.

Сучасники Франка залишили свої спогади і про рівень його знань німецької мови: “Франко в IV класі знав німецької мови так багато, що перекладав з німецької читанки на українську мову уривки без помочі словаря, і то на нову лекцію” [1, с. 53].

Але панівне місце у навчальній програмі гімназії того часу належало польській мові, про що пише Михайло Коріневич: “Коли ми розпочинали навчання в гімназії, в ту пору розпочиналася переміна науки предметів з німецьких підручників на польську мову, а коли яких бракувало, то ще якийсь час учено з німецьких підручників” [7, с. 55]. У бібліотеці гімназії були книжки лише німецькою та польською мовами.

Як засвідчують очевидці, Іван Франко добре володів усім російським мовленням. Дмитро Дорошенко згадує про зустріч Франка з відомим літературознавцем, професором Київської духовної академії М. Петровим: “Франко дуже непогано, як побачив я, говорив російською мовою, відповідав влучно і свої знання та пам’ять виявив у повнім блиску. Я благодійно позирав на цей імпровізований диспут двох великих учених, і як було мені жаль, що я не стенограф, або ж що я не маю такої пам’яті, щоб їх розмову зафіксувати й передати на вічний спомин усім любителям української літератури” [4, с. 285].

Оскільки Франко бездоганно володів рідною мовою, то легко виявляв інтерференційний вплив інших мов, які в Галичині функціонували поряд з українською. З цього приводу є цікаві спогади Володимира Охримовича. “...Він практично навчав мене правил української стилістики та показував, як треба виправляти недолатності бюрократичного, канцелярського стилю, засвоєного галицькими інтелігентами з німецької та польської мови. А саме казав він писати самими короткими, головними, простими, нескладними реченнями, та по змозі виминати побічних речень, так щоби в тексті було якнайбільше точок (крапок), а якнайменше запинок (протинок). З тою метою він розбивав довгі, скомпліковані періоди на коротші і простіші та перероблював залежні речення побічні на окремі, самостійні речення головні. Дальше дбав він дуже, щоби в кожному реченні був природний порядок слів, а саме: на початку речення треба ставити підмет, зараз за ним присудок, за ним предмет, а за ним всякі дальші доповнення. По змозі треба вистерігатися вставок і переставок та всяких зайвих прикрас, епітетів, тавтологій і повторень, взагалі треба пропускати всі слова і уступи, без яких можна обійтися, а особливо треба викреслювати такі вислови і звороти, які заплутують і затемнюють ясність і зрозумілість тексту” [9, с. 90].

Оскільки Франко добре володів мовами, то його культурний контекст формувався під впливом найвидатніших письменників, поетів, філософів світу. Свою бібліотеку письменник формував з великим естетичним і культурологічним смаком, правда, почав тоді, коли вже навчався в університеті, а згодом продовжував усе своє життя. Як наголошує Є. Олесницький, “була в нього тоді вже гарна бібліотека, з якої користалась молодь його кружка; в бібліотеці тій знаходили ми те, чого деінде тоді в Галичині не можна було знайти: “Вестник Европы”, “Отечественные записки”, твори Щедрина, Белінського, Золя, Флобера, Спенсера, Лассаля, а з українських – Драгоманова, Мирного; се була лектура, що вводила нас в новий світ і, неначе молотом, пробивала провали в тій кам’яній стіні, яку поклато перед нами тодішнє публічне виховання і гнила, бездушна рутенщина. Спосібнішої і щирішої молоді не могла задовольнити і та українщина, яка панувала серед львівської громади і обмежувалась на слабеньких, чисто формальних і то дуже нечастих і нечисленних маніфестаціях...” [8, с. 68].

Франко пише до М. Драгоманова: “З ваших листів до редакції “Друга” я вичитав лиш тільки, що треба знайомитися з сучасними писателями, і кинувсь читати Золя,

Флобера, Шпільгагена, так як перед тим уже з запалом читав Л. Толстого, Тургенєва та Пом'яловського, а далі – Чернишевського, Герцена і т. ін.” [13, с. 244].

Свого часу М. Рошкевич зауважував, що “на першій році філософії Франко привозив для читання книжки Нечуя, Марка Вовчка, Тургенєва, Лермонтова і інші. На другій році привозив головні російські, німецькі і французькі. Гейне він любив читати вголос. В той час дуже захоплював його Золя, просив сестру, щоб перекладала, і у нас завелось літераторствування. Франко, як звичайно, читав і писав, а сестра перекладала Золя. Чернишевського читали з великим захопленням” [10, с. 119]. Коли поліція проводила обшук у Ольги Рошкевич, то ті, хто брав у ньому участь, згодом зазначали, що у панночки дуже вишукана бібліотека: це були книжки, які надсилав Франко [5].

Велике значення для розуміння Івана Франка як комунікативної особистості мають роздуми письменника щодо його оточення, у тім числі й інонаціонального. Цікавим є факт, що Іван Франко слухав у гімназії курс “Психології дітей взагалі, а руських зокрема”. Очевидці згадують, що одного разу між гімназистами почалася суперечка, де опоненти Івана Франка твердили, що руські діти народжуються лінивими. З чим Франко ніяк не погоджувався.

Як справедливо зазначає М. Гнатюк, потребує нового осмислення і проблема “Іван Франко та єврейство”. Читачі ознайомлені з образами євреїв, яких зображено у творах письменника. Проте майже невідомими є у літературознавстві спогади Івана Франка “Мої жидівські знайомі”, які відображають його враження від життя та звичаїв у єврейських сім'ях. Для прикладу, Івана Франка вражала особлива ментальність єврейської родини. Селянський син з раннього дитинства був знайомий з укладом життя на селі, який базувався на батьківському авторитеті та покірності дітей. У єврейській родині Франко бачить “іншу картину, де батько знаходився в значно ближчих, інтимніших відносинах зі своїми синами та всіма іншими членами родини. Він був начебто старший брат, у справах, устремліннях і планах якого так чи інакше брали участь всі члени родини. Щось тепле проймало мене від тих щоденних сцен, свідком яких я був. У глибині душі я порівнював їх до подібних подій в селянській родині, відчуваючи, що зіткнувся тут з чимось значно вищим, якимсь типом давнішої культури” [14, с. 182]. З цього вислову можна судити про те, що Франкові абсолютно не був властивий етноцентризм, що завдячуючи людській природі, зазвичай, супроводжує будь-які міжкультурні стосунки. Нагадаємо, що етноцентризм розуміють як властивість розглядати норми та цінності власної культури як основу для оцінки та формування суджень про інші культури. Етноцентризм – емоційне ставлення, часто підсвідоме, за якого рідну/свою етнічну групу, націю чи культуру ставлять вище за інші, власні культурні цінності та моделі поведінки вважають “нормальними”, а чужі – “дивними”.

Як відомо, знання мов давало змогу Франкові виступати на засіданнях віча та інших зборах, писати свої публіцистичні та художні твори іншими мовами. Він працював у польських газетах, а також активно займався перекладацькою роботою, щоб долучати свій народ до культури інших народів. Як пише Франко в автобіографії, Гомер, Софокл і Тацит, читані в гімназії, зробили на нього сильне враження, як і “Біблія”, котру читав у перекладах – польському і церковнослов'янському. Вже тоді почав перекладати дещо з їхніх творів. Як згадує М. Коріневич, “з поезій Гете і Міллера, які

пильно читав, перероблював багато речей, – в чім і я йому був помічний, через те що йому переписував начисто з карток...” [7, с.57].

Відомо, що Франко перекладав не тільки з польської, української, російської, грецької, але й з англійської та французької мов.

Зі спогадів В. Охрімовича дізнаємось, як Франко виступав перед слухачами, що були представниками різних національностей, так званої “мішаної публіки”. Порівн.: “Раз – але тільки один раз – я був свідком, як Франко сам співав.” Було це в 1889 або 1890 році; Франко мав відчит в “Gzytelni Naukowej” для мішаної публіки жидівсько-польсько-української польською мовою “Про жіночу долю в українських народних піснях”; той свій відчит він ілюстрував текстами відповідних пісень, а деякі з тих пісень він відспівав...” [9, с. 89–90].

Франко звертав велику увагу на манеру викладу доповідей, що важливо у комунікації загалом. У повідомленні про читання Франком своїх творів у залі “Руської бесіди” у Львові згадується, що, як твердить Франко, “добре відчитання добре дібраного твору може мати не мале значення дати добірній публіці слухачів таке естетичне задоволення, якого не дасть тихе та швидке читання того самого твору.

Я мав нагоду два рази випробувати це на своїх власних літературних творах, раз у “Naukow’m Gzyteln’i” (“Наукова читальня”), де я перед добірною польською публікою вночі перед новим роком відчитав свою первісно по-польськи написану казку “Без праці”, а другий раз на оцьому самому місці, де я на однім із пополудневих недільних літературних зібрань, устроєних у перших роках видання “Літературно наукового вісника”, головно заходом Осипа Маковея, відчитав свою “Поему про білу сорочку”. Можу сказати без самохвальби, що оба рази мої відчити викликали у зібраній публіки приємне естетичне враження, не закаламучене ні одним фальшивим тоном” (“Діло” (Львів), 24 жовтня 1922 р., №236) [5, с. 278–279].

Широкий культурний контекст Франка був помітним за його життя. На це звернув увагу ще В. Гнатюк у промові на ювілейному вечорі, присвяченому 25-річчю літературної діяльності Франка. Порівн.: “Він перший у нас, у Галичині, сягнув думками поза границі нашої вітчизни і своїми творами вказав шлях до широкої європейської культури... Він розвинув діяльність в найрізномродніших напрямках і став справдішнім українсько-руським полігістором. Ані один письменник в Галичині не перевищив його всесторонністю, кількістю і якістю в творах, а не багато дорівнює йому в цілій Україні-Русі. Отсі усі прикмети, як незвичайні духовні спосібності, розум, бистрий критицизм, були причиною, що його моральний вплив розтягнувся на величезну більшість нашої молодіжі... Таким чоловіком ми повинні справедливо гордитися; таким чоловіком гордувалась би й каждая, навіть найкультурніша нація. Тому можемо ми весело глядіти в нашу будучину, бо нація, що видає таких людей, має її перед собою: на нас, на молодій генерації, лежить обов’язок добитися її якнайскоріше” (“Літературно-науковий вісник” (Львів), 1898, т. 4, № 11, с. 18–119. 1898 р., жовтня 30. – 3 промови В. Гнатюка на ювілейному вечорі, присвяченому 25-річчю літературної діяльності Іванові Франка) [5, с. 222–223].

Накінець, у повідомленні про клопотання перед Шведською Академією наук про присудження Нобелівської премії Іванові Франкові “Нагорода Нобеля в Україні” одним з важливих аспектів було саме те, що, “крім нашої мови писав ще й німецькою, польською, російською, та як найбільшого в слов’янщині сучасного поета і ученого” (“Українське сло-

во” (Львів), 18 грудня 1915 р., №159. – Повідомлення про клопотання перед Шведською Академією наук про присудження Нобелівської премії І. Франкові) [5, с. 311].

Творення мовленнєвих моделей, їхнє дискурсивне освоєння залежить від мовного ресурсу особистості, її тезауруса, привитих завдяки функціонально-комунікативному підходу навичок застосування мовних одиниць у мовленні, уміння “розгортати” мову в дискурс, бути діалогічною особистістю, тобто активним та відповідальним мовцем, тим, хто творить мовлення, та тим, хто його сприймає, уміти зрозуміти та сприйняти позицію іншого, вербалізувати думку відповідно до власних намірів, спроектованих на наміри адресата.

Мовні знання, мовна та комунікативна компетенції виявляються наслідком знань про реальну взаємодію культур і мов. Саме такими знаннями володів Ів. Франко як зразкова мовна особистість з високим рівнем мовної та комунікативної компетенції не тільки в проекції на рідну мову, але й на польську, німецьку, російську. Стосовно знань культурологічних Іван Франко – феноменальна особистість, на формування якої великий вплив, як бачимо, мала міжкультурна комунікація. Ця проблема потребує подальшого аналізу, зокрема необхідно дослідити вклад Івана Франка у розвиток риторики.

1. *Бандрівський К.* Спогади про Франка-школяра // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка. Львів: Каменяр, 1997.
2. *Гнатюк М.* У колі друзів і приятелів // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка. Львів: Каменяр, 1997.
3. *Денисюк Ю.* Інтертекстуалізми в оповіданні І. Франка “Odi profanum vulgus” // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2003. Вип. 32. Франкознавство.
4. *Дорошенко Д.* Останній побут Івана Франка у Києві // Літературно-науковий вісник. 1926. Т.40. Кн. 7-8.
5. *Іван Франко: Документи і матеріали: 1856–1965.* К.: Наук. думка, 1966.
6. *Кобилицький І.* Дещо про Франка // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка. Львів: Каменяр, 1997.
7. *Коріневич М.* Спомини про Івана Франка як ученика гімназії // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка. Львів: Каменяр, 1997.
8. *Олесницький Є.* З-понад четвертини століття // Спогади про Івана Франка/ Упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка. Львів: Каменяр, 1997.
9. *Охримович В.* Причини до біографії і характеристики Івана Франка // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка. Львів: Каменяр, 1997.
10. *Рошкевич (Іванець) М.* Спогади про Франка // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка. Львів: Каменяр, 1997.
11. *Сербенська О. А.* Основи мовотворчості журналіста в інтерпретації Івана Франка: Текст лекцій. Львів: ЛДУ, 1992.
12. Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка. Львів: Каменяр, 1997.
13. *Франко І.* Лист до М. Драгоманова від 27 квітня 1890 р. // Зібрання творів: У п’ятдесяти томах. К.: Наук. думка, 1981. Т. 49.
14. *Франко І.* Мої жидівські знайомі // Сучасність. 1987. № 7-8.
15. *Франко І.* Шевченко – ляхам. Промова на вечорницях у 43 роковини смерті Шевченка у Львові дня 15 марта 1904. // І. Франко. Зібрання творів: У п’ятдесяти томах. К.: Наук. думка, 1976-1986. Т. 35.

16. Ціхоцький І. Нетраслітеровані конструкції як засіб мовної характеристики (на матеріалі Франкового ідіостилю) // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2004. Вип. 34. Частина П.
17. Чикаленко Є. Спогади. 4.2. Львів, 1925.

INTERCULTURAL COMMUNICATION AS A FACTOR OF FORMATION OF IVAN FRANKO'S LANGUAGE AND COMMUNICATIVE COMPETENCE

Tetyana Kosmeda

*The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

The phenomenon of Halych polylinguocultural situation in the latter half of XIX century – beginning of XX century became an essential factor of the appearance in Ukraine of such genius as Ivan Franko. His multinational cultural surrounding, so-called cultural context, intercultural communication had a great influence on the formation and development of Ivan Franko's linguistic cognition.

Key words: language and communicative competence, linguistic cognition, intercultural communication, polylinguocultural situation.

*Стаття надійшла до редколегії 23.11.2007
Принята до друку 21.12.2007*

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО

<i>Роксолана Зорівчак</i>	“Як много важить слово...”	
<i>Роман Помірко</i>	З нагоди ювілею професора Олександра Чередниченка	3
<i>Іраїда Галенко</i>	Внесок професора Яна Чекановського в зародженні лінгвістичної статистики	9

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

<i>Алла Паславська</i>	Інформаційна структура заперечних речень	24
<i>Аліна Леськів</i>	Стилістичні засоби мовного експерименту Дж. Барта в романі “Химера”	32
<i>Олеся Ладницька</i>	Оказіональна словотворчість у дискурсі романів Девіда Лоджа	38
<i>Тетяна П’ятничка</i>	Сутність і характеристики теперішності	47
<i>Олександра Гасько</i>	Деад’єктивно-іменниковий синонімічний тезаурус	58
<i>Тихон Леиук</i>	Лексико-семантичного поля “strong-weak” лексико-термінологічні номінації іншомовного та власномовного походження (на лексичному матеріалі німецької мови)	65
<i>Інна Ступак</i>	Деякі тенденції реалізації німецьких голосних перед приголосним [г] у сучасній німецькій мові	73
<i>Світлана Івашків</i>	Дієслівні аугментативи сучасної англійської мови та критерії їх класифікації	82
<i>Олександр Солошенко</i>	Фразеологічні одиниці біблійного походження: їхні прототипи та варіативність	90
<i>Світлана Войтюк</i>	Творча спадщина Ф. Скотта фіцджеральда у порівняльному контексті культур америки та України	102
<i>Сергій Кіпень</i>	Лінгвістичний дискурс sms-повідомлень	106
<i>Ростислав Оглашений</i>	Семантико-словотвірні особливості відіменникових ергативних дієслів у німецькій та українській мовах	114

РОМАНСЬКІ МОВИ

<i>Зоряна Піскозуб</i>	Процеси категоріальних транспозицій абстрактних іменників французької мови періоду преціозності	124
<i>Іван Мандзак</i>	Метафора в синтаксичних рамках “підмет + дієслово-зв’язка + іменна частина присудка” la metaphore dans le cadre syntaxique “sujet + verbe copule + attribut”	133

<i>Оксана Кушинір</i>	Метафоричність прислів'їв та приказок	143
<i>Надія Клепуц</i>	Гене́за та функціональні особливості компаративних зоофразеологізмів антропоморфного характеру в українській та французькій мовах.....	149
<i>Михайло Дубяк</i>	Семантична деривація у спортивній лексиці (на матеріалі французької та іспанської мов)	155
<i>Ольга Чапля</i>	Генералізуюча функція категорії одиничності у фразеологізмах французької мови	163
<i>Ярина Конопацька</i>	Мовна гра як елемент маніпуляційної тактики в сучасному іспаномовному рекламному дискурсі	167
<i>Мирослава Блавацька-Колобова</i>	Віддієслівні іменники та їх функції в сучасній французькій прозі.....	173
<i>Оксана Мартинюк</i>	Функціонально-семантичні особливості суб'єктної актантності	178

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Віра Меньок</i>	Міфологізація дійсності як індивідуально-авторська нарація у творчості Бруно Шульца.....	187
<i>Роман Яремко</i>	Концепція імпліцитного автора та її теоретичні модифікації у західному літературознавстві другої половини ХХ століття	199
<i>Марта Антонюк</i>	Повість С. Вінченца "Повоєнні перипетії сократів"	208
<i>Уляна Гнідець</i>	Ідеальний реципієнт у творі для дітей "нескінченна історія" Міхаеля Енде	218
<i>Діана Мельник</i>	"Три дороги до озера" І. Бахман як метафора пошуків особистісної ідентичності	226
<i>Галина Пастушок</i>	Образ блазня як жанротворчий елемент комедій Шекспіра.....	233
<i>Тарас Івасютин</i>	Франсуа тореадор як чинник творчої лабораторії європейського порівняльного літературознавства.....	242

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

<i>Тарас Шмігер</i>	На західноукраїнських землях у часі між двома світовими війнами	247
<i>Анжела Кам'янець</i>	Про міру вільності в художньому перекладі	256
<i>Орест Толочко</i>	Інверсія як засіб відтворення семантично значущих концептів в оригінальному та перекладному дискурсі за матеріалами англomовних перекладів романів м. осадчого "більмо" та Б. Антоненка -Давидовича "Смерть"	272

КЛАСИЧНІ МОВИ

<i>Олена Василевська</i>	Місце обставини у пізньолатинському реченні.....	281
<i>Роман Домбровський</i>	Пізньолатинський антропонімічний суфікс – ittu	287
<i>Олег Нестеренко</i>	Міжкультурна комунікація комп'ютерна лінгводидактика та лінгвокраїнознавство другої іноземної мови (іспанської).....	293
<i>Ірина Кочан</i>	Ксенізми як елементи міжкультурної комунікації	291
<i>Тетяна Космеда</i>	Міжкультурна комунікація як чинник формування мовної та комунікативної компетенції івана франка.....	299

CONTENTS

LINGUISTICS

<i>Roksolana Zorivchak</i>	“How words with power may glow...”	
<i>Roman Pomirko</i>	On the occasion of Oleksandr Cherednychenko’s jubilee	3
<i>Iraida Galenko</i>	Contribution of Professor Yan Chekanovski to Linguistic Statistics establishment	9

GERMANIC LANGUAGES

<i>Alla Paslawska</i>	Negation and information structure	24
<i>Alina Leskiv</i>	Stylistic Devices of the Linguistic Experiment Made by John Barth In His Novel “Chimera”	32
<i>Olesya Ladnytska</i>	Occasionalisms in the Discourse of David Lodge’s Novels.....	38
<i>Tetyana P’yatnychka</i>	The Essence and Characteristics of the Presence.....	47
<i>Oleksandra Hasko</i>	Deadjectival Nouns Synonymic Thesaurus of the Lexical-Semantic Field “Strong-Weak”	58
<i>Tykhon Leschuk</i>	Lexical and Terminological Nominations of Loan-Word and Vernacular Origins (Based on German and Ukrainian Lexical Material)	65
<i>Inna Stupak</i>	Functioning of the System of Vowel Phonemes Before Consonant [r] in German.....	73
<i>Svitlana Ivashkiv</i>	Verbal Augmentatives in Modern English and Criteria of Their Classification	82
<i>Alexander Soloshenko</i>	Phraseological Units of Biblical Origin: Their Prototypes and Variability	90
<i>Svitlana Voitiuk</i>	F.Scott Fitzgerald’s Milieu in the Context of Cross-Cultural Comparability: America and Ukraine	102
<i>Serhiy Kipen’</i>	Linguistic Discourse of Sms-Messages	106
<i>Rostyslav Ohlashennyi</i>	Semantic and Derivational Features of Denominative Ergative Verbs in German and Ukrainian	114

ROMANCE LANGUAGES

<i>Zoriana Piskozoub</i>	Processes of Categorical Transpositions of French Abstract Nouns During the Preciosity Period	124
<i>Ivan Mandzak</i>	La Metaphore Dans Le Cadre Syntaxique «Sujet + Verbe Copule + Attribut»	133
<i>Oksana Kushnir</i>	Metaphor of Proverbs and By-Words.....	143

<i>Nadiya Kleputs</i>	Genesis and Functional Peculiarities of Comparative Zoological Phraseologisms of Anthropomorphical Nature in Ukrainian and French Languages	149
<i>Mykhaylo Dubyak</i>	Semantic Derivation in Sports Terminology (on the Example of French and Spanish Languages)	155
<i>Olga Chaplya</i>	Generalizing Function of the Category of Singularity in the Phraseological Units of The French Language	163
<i>Yaryna Konopatska</i>	Language Play as an Element of The Manipulation Tactic in the Modern Spanish Advertisement Discourse	167
<i>Myroslava Blavatska-Kolobova</i>	Verbal Nouns and their Functions in Modern French Prose	173
<i>Oksana Martyniuk</i>	The Functional-Semantic Peculiarities of the Subject Actancy	178

LITERATURE STUDIES

<i>Vira Men'ok</i>	The Mythologizing of Reality as an Individual-Authorial Narration in Bruno Schulz's Creative Work	187
<i>Roman Yaremko</i>	The Conception of the Implied Author and Its Theoretical Modification in the West Literature Studies in the Second Half of the 20th Century	199
<i>Marta Antonyuk</i>	S. Vincenz's story "Post-War Peripeteias of Sokrates"	208
<i>Ulyana Hnidets</i>	Ideal Recipient in the Tale for Children "Never-Ending Story" by Michel Ende	218
<i>Diana Melnyk</i>	"Three Ways To The Lake" by I. Bachmann as Metaphor of the Search for Personal Identity	226
<i>Halyna Pastushuk</i>	The Image of a Clown as Genre Creating Element of the Comedies by Shakespear	233
<i>Taras Ivasiutyn</i>	The François Mauriac's European Association	242

TRANSLATION STUDIES

<i>Taras Shmiher</i>	Translation Studies on the Western Ukrainian Territories between Two World Wars.....	247
<i>Angela Kamianets</i>	On a Measure of Freedom in Translation of Fiction	256
<i>Orest Tolochko</i>	Inversion as a Means of Rendering the Semantically Significant Concepts in the Original and Target Discourse (Based on the Anglophone Translations of the Novels "Duel" by B. Antonenko-Davydovych and "Cataract" by M. Osadchy)	272

CLASSICAL LANGUAGES

<i>Olena Vasylevska</i>	The Position of Adverbial Modifier in the Late Latin Sentence	281
<i>Roman Dombrovski</i>	The Late Latin Anthroponimic Suffix -ĭttu	287

INTERCULTURAL COMMUNICATION

<i>Oleg Nesterenko</i>	Computer Linguodidactics and Country Studies of the Second Foreign Language (Spanish).....	293
<i>Iryna Kochan</i>	Xenism as an Element of Intercultural Communication	299
<i>Tetyana Kosmeda</i>	Intercultural Communication as a Factor of Formation of Ivan Franko's Language and Communicative Competence.....	298

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

**ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія іноземні мови

Випуск 14

Підп. до друку 25.12.2007. Формат 70x100 $\frac{1}{16}$.
Папір офс. Друк на різнографі. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 25,6. Обл.-вид. арк. 28,5.
Тираж 100 прим. Зам.

Видавничий центр Львівського національного
університету імені Івана Франка.
79000 Львів, вул. Дорошенка, 41